

ВОЛОДИМИР ЛИС

Соло для Соломії

КНИЖКА
СВІДІННЯ
ДОСЯГНУТТЯ

від володаря премії
«ГРАНД-КОРОНАЦІЯ СЛОВА»
за найкращий роман десятиріччя

*Від Золотого
письменника України*

Володимир Лис

Соло для Соломії

Роман

УДК 821.161.2
Λ63

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Дизайнер обкладинки *IvanovITCH*

ISBN 978-617-12-6220-1 (PDF)

© Лис В. С., 2013, 2018
© Depositphotos.com / miht-
ander, обкладинка, 2019
© Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», видання
українською мовою, 2019
© Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», худож-
не оформлення, 2019

КАНТ ДЛЯ СОЛОМІЇ

Важко знайти краще пояснення тому, що є найцікавішим у літературі, ніж універсальна сентенція Канта. Та сама, про дві речі, що викликають його захоплення і здивування, — зоряне небо над головою і моральний закон усередині людини.

Зоряне небо — це Божий світ, лад, який був створений і є ладом, хоч і незбагненим. А моральний закон — це та частка духу, яка присутня в кожній людині та робить її душу безсмертною. Моральний закон, духовний інстинкт відчуття різниці між добром і злом забезпечує виконання найбільшого людського обов'язку — права вибору.

Особливо вражаючим виявом людяності, людськості є ті моменти вибору добра, коли всі обставини світу та часу сприяють тому, щоби не бути добрим.

Зрештою, у житті кожної людини, де б вона колись не була, є чи буде, базових життєвих подій, дій і переживань не так багато: радість, страх, любов, біль, відчай, віра. Поступ історії, зміна часів тільки додають колориту, надають можливості проявлятися цим базовим речам у спосіб, який здається неповторним.

Але саме так — із сплетення історії життя окремої людини й історії великої, історії світу — народжується література, яка викликає зворушення й захоплення.

Саме такою літературною історією є роман «Соло для Соломії». Історія цілого життя однієї неповторної жінки, якій було дано жити в неповторний час у неповторному місці. Майже ціле двадцять століття, прожите на Волині, давало добру нагоду для того, щоби існування не здавалося простим і нецікавим. Історичних перипетій було досить, щоби моменти вибору йшли один за одним з надзвичайною інтенсивністю. Навіть тоді, тобто особливо

тоді, коли здавалося, що вибору нема, що від власної волі взагалі нічого не залежить.

Величезна цінність роману «Соло для Соломії» полягає в тому, що він є історією цілого людського життя — від початку і до кінця. Нам дуже часто бракує саме такої картини світу. Адже тільки знаючи всю історію людини, можна зрозуміти, чому і як вона чинить у кожному окремому епізоді свого тривання. До того ж історія Соломії тільки називається солом. Насправді в романі все так, як у найсправжнішому житті, коли біографія одного невіддільна від біографій тих, хто поруч. І поруч не фрагментарно, а глибоко, неперервно і довго. Історія тривалої близькості, тривалих близькостей — це той мотив роману, який видається особливо зворушливим.

Якби ми більше знали про життя інших, то могли б краще розібратися із життям власним. Біографії найрізноманітніших людей — це основа будь-якої літератури. Зрештою, біографічною є головна книжка нашої цивілізації — Євангеліє.

Брак життєписів — слабке місце літератури української. Цю прогалину талановито заповнює Володимир Лис. Ретельно виписану історію Соломії неможливо переповісти, неможливо запам'ятати так само ретельно. Але цього й не треба, бо романи слід читати і переживати. І знати, що таке буває — таке життя, така історія, така Соломія, така пам'ять, така згадка, така розповідь про таке життя. Залишається найголовніше — уважніше придивитися до життя власного, до власної історії і пам'яті.

А ще є так, що згадуючи про когось — скажімо, про Соломію — називаючи ім'я того, кого вже нема, ми чинимо подобу молитви за ту безсмертну душу. Її від того стає спокійніше. І нам також, бо ж молитва...

Тарас Прохасько

Я скинула із себе мою одежу:
як мені її надягнути?
Помила собі ноги:
як мені їх бруднити?

Пісня пісень, 5–3

Легко поламати соломину,
Навіть легше, як суху билину.
Соломинка легко поломилась,
Дівчина ще легше залюбилась.

*Народна пісня,
почута на Поліссі*

Що ж можеш ти, надламана тростино?

Євген Маланюк

ЧАСТИНА ПЕРША

ЗАСПІВ

РОЗДІЛ І

ПОЯВА ЗІРКИ

1

Щедрий вечір, котрий ставив віночок до свята Маланки, привів до хати Троцюків, по-вуличному Зозуликів, перебиранців¹. А їхній невістці Соломії, яку всі звали Соломкою, а чоловік Антін Соломинкою, подарував ще й особливу звістку.

Звістка була солодка, як мед, тривожна, як далекий пронизливий звук, що вражає насамперед серце.

Звістку вигадала вона сама.

А мо', й не вигадала...

Хтіла тої звістки, аж терпко і гаряче було воднораз, коли вперше про те подумала. А на Маланку вирішила для себе остаточно. Остаточно й трішечки бентежно — буде.

То й нихай. І як підтвердження, як стукіт пташки у вікно, звук. Звуки.

Пісня, гомін, коляда.

Перебиранці!

Бо ж Маланка, бо Щедрий вечір.

Бо... звістка.

— Пустимо? — Соломія до дітей.

— Мамо, мамо, — обидва сини у два голоси. — Хай заходять.

Як же не пустити, коли чотири ока-зіроньки так світяться!

Ну, звісно, перебиранці як просилися до хати, то запевняли, що жодної шкоди не робитимуть, будуть чемні та лагідні, ото й тико, що пощедрують-заколядують, свята року Нового та

¹ Ряджені (діалект.) — Ред.

Василя святого побажають добре стріти. Для дітей, Тарасика та Василька, — радість, бо ж козу й ведмедя уздірили, цигана й дідька рогатого, та жида пейсатого, і саму смішливу Маланку.

— То завтра моє світло, — Василько хвалиться.

— А моє ж коли? — кліпає Тарасик оченятами, от-от заплаче.

— Навесні твоє, скоро вже, — Соломія стиха.

Циган спробував до горщика заглєнути та ложку потягнути, справдешній циган, гицелюватий, а коза-дерева відро перекинути, али тато Антін тут як тут:

— Осьо, холерники, зара я вам лупня дам, а тебе коцюбою, рогата.

Хлопчики зарепетували, у долоні заплескали.

До бійки, однак, не дійшло. Вигляд у господаря був суріозний, то мусили зважети. Поподекували й посміялися, Васильку й Тарасику по цукерчині саморобній, із цукру паленого, од гостей перепало, а перебиранцям — шмат домашньої, щедро приперченої ковбаски та трійко пирогів з маком.

Мине час, зміниться світ, обкрутиться десятки разів довкола небесного світила Земля, і вже на смертному одрі, біля самісінького краю її земної стежки згадає Соломія ті очі, що з-під маски ведмедя блиснули на неї. Точніше, одне-єдине око, бо ж друге, ліве, мовби перев'язане було й робило звіра схожим на лісового розбійника. Й згадає по-особливому, бо за трудного свого життя згадувала його не раз.

Те око! Око, що раптом пропекло наскрізь.

Хто ж то мав бути, ведмедем перебраний?

І наступної миті зрозуміла — хто. Степан, Степанко, Степусько, Степурчик — по-різному кликали його дивчєта. Дивчєта... Вона тожє кликала, з особливим покликом, а він мовби не чув.

«Чо ж ти, Степурчику, такий несміливий?» — не раз подумки дорікала Соломія.

На вечорницях на краю лавки сидить, очі, на які солом'яний чуб спадає, опускає, зігхає чогось. Дивчєта (та й хлопці) піджартовують, а то й одверто насміхаються, а він голову ще нижче й тико палєніє увесь, мовби маківка посеред поля. Два рази одважився з вечорниць провести, бо ж і жили неподалік, через три

хати, то від слова до слова десятків, а то й два возів могло проїхати. Раз до руки тико й торкнувся.

— Ну, того, пушов я, — наостанок.

— Йди, бо оно місяць за хмару ховається, темно буде, — кепкувала Соломія. — Вовчики з-за тину виглядають.

І приснула. Сміх покотився під ноги, по вулиці, відбився об дерева у садку. А Степан, Степанко, Степась? Ще більше знітився, навіть огленувся. Мовби справді вовків боявся.

«Степанку, Степасю, горе ти моє», — озвався Соломіїн голос тепер із середини неї самої, голос був теплим і наче зримим, маленькою дівчинкою сказаним, котра йшла до хлопчика, щоб його погладити по білій солом'яній голові. Ось-ось дівча простягне руку, і хлопчикові стане тепло. Та на неї дивилося ведмедеве око. Наче справжнього ведмеда, що стояв перед нею пораненим, тамував у собі ревіння од болю, а з ока текла сльоза і десь тем під шкірою гасла, пропікаючи нутрощі. Між ведмедем і нею раптово з'являвся Антін, брав Соломію на дужі й сміливі руки, ніс через річку, до своєї господи, а ведмідь-Степанко безсило ревів, безсило й розпачливо, й од того реву ховалася звірина домашня й тулилися одна до одної дві берізки на острові посеред їхньої річки Мережки. Острова вже не буде, коли Соломія вмиратиме, його з'їсть меліорація, річка звузиться, та крик-ревіння летітиме і все не зможе подолати воду і берега, що тулиться до землі, до води і цілого світу. Око, його поблиск згадає Соломія, а тепер їй робиться трохи зимно.

А тепер... вона думає (ото й звістка!) про те, що, певно, зновика груба¹. Два тижні, як затрималися місячні, ніколи так не затримувалися, хіба коли Василька чи Тарасика носити в собі починала. Певно, втретє...

Пора б уже дочку мати. Така її новорічна звістка, начеб принесена перебиранцями. Ов!

Перебиранці кудись зникають. З очей і начеб з пам'яті. Позаду їх іде ведмідь-набрідь. Соломія стримує себе, щоб не вийти за ними. Хай Антін проведе. Антін проведе, Антін проведе...

— Що з тобою, Соломко? — питає свекруха.

¹ Вагітна (*діалект.*). — Тут і далі прим. авт., якщо не зазначено інше.

— Потому скажу, мамо.

Надвір вискакують напівроздягнені дітлахи. На них сабанить¹ бабуса — надворі таки ж зима.

— Давай весну покличемо, — чує Соломія Тарасиків голос, котрий, як і сам хлопчина, народився на початку весни, перед Явдохою, на Тарасія, майже в той день, що дід Тарас, чорнобілий портрет якого в рамці під рушником висить обіч ікон.

Весна зміцнює Соломіїне бажання довідатися про дитинку — кого ж послав пан Біг? Мо', й гріх то, али ж як охота... Бо пора мати дівку побіля тих гицелів. Хлопчисьок.

2

Задовго до хитромудрих приладів, усіляких УЗІ (чи то УЗД), у Загоренах жила баба Настя Луциха, котра вміла якось за відомими їй одній ознаками визначати стать майбутньої дитини. Причому вона робила це не тоді, коли плід виростав чи й ворушився, а саме на початковій стадії, третьому або четвертому місяці. Хто ж звертався пізніше, баба Настя відмовляла, казала, що тут вона сили не має, що гріх тривожити дитя, котре вже все розуміє.

— Розуміє? Як то? — дивувалася було майбутня мама.

— Як і ми з тобою, — відказувала баба Настя. — А тепер — іди. Раніше треба було приходити. Я грішити і чинити наругу над маленькою людиною не хочу.

Для багатьох ці слова здавалися загадковими. Той, хто пише ці рядки, також не знає їхнього змісту, що мала баба Настя на увазі. Будучи корінним загорянцем, я не застав уже баби Насті, тільки чув перекази про неї. Дехто вважав її відьмою, а не просто ворожкою і знахаркою (баба таки добре зналася на всякому лікувальному, помічному зіллі), але на середину двадцятих років двадцятого також століття час, коли відьом спалювали на вогнищах або вбивали у груди осиковий кілок, минув. Та й до того ж баба Настя Луциха, окрім уміння визначати стать дитини, знімати вроки і знання, від чого помічна та чи інша квітка чи травинка,

¹ Свариться (діалект.).

або корінець, не відрізнялася від решти жінок. Хіба що хустки любила барвисті (що ї рятувало її репутацію, бо за народним повір'ям відьмі годилося бути вбраній у все чорне, на крайній випадок — сіре, похмурих кольорів) та й кофтини чи блузки світлі носила.

Отож, перш ніж піти до баби Насті, Соломія вибрала часницю, коли в хаті нікого не було — чоловік поїхав разом зі свекром молоти жито, свекруха поралася на подвір'ї, а Тарасик з Васильком упросилися до тата з дідом на віз. Соломія стала на коліна перед образом Божої Матері й попросила простити за те, що зважається на такий гріх — заглянути туди, куди поки що допускається тико Боже око чи око його Матері.

— Вельми мені кортить знати, Матінко Маріє, — шептала Соломія. — Вельми кортить, ну несила ще півроку ждати. Прошу ж тебе, подаруй мені дівчинку, дочечку, бо хочу її мати. А за те я назву дитинку Марією, на твою честь, так і буде, присягаюся.

Вона подумала, що то буде родження те деь коло Сплиння¹, то якраз і випадає назвати Маріїним іменем.

«Я не хитрю, Матінко Божа, — подумала Соломія і звела очі до образу. — Їй-Бо, не хитрю. Бо ж як на день-два дитятко буде раніше, то мона буде батюшку попросити, щоб Марією назвав, він у нас добрий і покладистий, батюшка Андроній, особливо, як бутельку казьоночки ци й самогоночки занести...»

Наступної миті Соломія збагнула, що то гріховна думка майнула, тому стала шепотіти слова молитви, звернутої до Богородиці. Вони були щирі й лагідні й зворушували Соломіїне серце. Проказавши їх, вона ще більше захотіла, аби її мрія справдилася. Хоча чомусь підвести очі до лику Діви Марії не одважилася, а щоки спалахнули, мовби хто приложив до них дві великі квітки маку. Полізло до голови слово зовсім не очікуване, й те слово було «Степан», і око зновика зблиснуло, ведмедеве око, хай і не справжнього ведмеда, а того, Маланчиного, а чого б то? Вона ж і не согрішила, і дитина від чоловіка законного буде...

¹ Народна назва свята Успіння Пресвятої Богородиці, що відзначається 28 серпня.

Соломія звелася з колін, направилася до комори. Там у діжці взяла кусень сала, а в кошику, що стояв на другій діжці, десяток яєць. Дарма що вже Великий піст почався, бабі Насті згодяться, та й до Паски рукою подати.

На дворі її гукнула свекруха: «Куди ти, Соломко?», та Соломія вдала, що не розчула. Брехати не хотілося, а коли правду скаже, то може передумати чи мати Антонова перекопати. Бо ж попередні рази, коли мала народити своїх гицеликів, до Луцихи не ходила.

3

До Загорян завітала вже дівка Весна. Крізь ту весну, під чавкання чобіт і кукурікання півня з чийогось двору, Соломія йшла заглянути у своє майбутнє. На її ходу дивилися вікна хат, очі синього неба поміж хмар й примружений у півока край весняного сонця, яке ви-зирало з-за обійстя з хмарин. Луциха, на щастя (бо вдруге Соломія навряд чи пішла б), була вдома, луцила горох, як по-місцевому звали також квасолію. З вицвілих очей господині, коли підвела їх до гості, раптом проглянула така бездонна далечинь, що Соломії зробилося лачно. З тих очей, здалося їй, дивляться сотні, а мо', й більше дітей, майбутні матері яких, отак, як вона, приходили до баби.

— І ще раз вам доброго здоров'я, — сказала Соломія.

— А я собі думаю, чого котисько мій сьонне вмивався та лапки свої чистив, якби котицю своєю готувався голубити, — сказала баба Настя. — До гості то, а я було на ката насварилася. Старий волоцюга, шерсть вилазить, а марець¹ приїде — спасу нема од того нявкоту.

— Та хай собі, хіба вам шкода? — Соломія.

— Більше в него теї похвальби, як любові, — всміхнулася баба, та скупко, ховаючи щерби. — Думаєш, киці не знають ціну тому крикові?

Баба посміхнулася ще раз і взялася детально розказувати про свого кота, та якось так, начеб то був неїн сім'янин. Соломія знала — Луциха давно живе сама, єдина її дочка десь заміж у сіль-

¹ Березень (діалект.) — Ред.

ці, що аж за Любомлем, рідко коли навідується. Про бабу Настю розказували, що в юності вона була у служках при палаці, чи як то називалося, літній дачі графа Драницького. Там її запримітив гість, приятель графового сина, студент якоїсь там інженерної академії. Закохався у покоївку, або ким там була молода Настя, кликав за собою аж у Пітербурх. Та дівчина сказала, що як закінчить ту свою академію, то коли не передумає панич, то й поберуться. А тут грянула російсько-турецька війна, студент, без п'яти хвилин інженер, що рвався захистити братів-сербів, а заодно й болгар од бусурманської напасті, записався добровольцем. Перед від'їздом на фронт навідався на два дні до коханої. Настя, котра була доволі рішучою дівчиною, у крик — не пушу! Студент: ніяк не можу, слово побратимам дав. Врешті сказав: хоч сам у Бога не вірить, згоден навіть обвінчатися, аби його законна жона дожидалася. І таки обвінчалися надвечір у неділю у церковці загоренській, батюшка, родич теперішнього отця Андронія, повінчав. А на ранок молодий чоловік у двоколку сів, Настуню свою на прощання обійняв. Загоренські баби, як ту історію оповідали, вмивалися рясними сльозами, що не заважало їм Луциху позаочі відьмою називати та всіляко неїну доньку обговорювати. А Боженьку милий, поїхав, отако рукою махав та з карети висовувався, доки видно було. Присій-Бо, бабця покійні самі бачили. Поїхав, абись не вернутися, зложити свою головоньку в далекій Болгарії, за річкою Дунаєм. Отако! Али дочка народилася, залишив таки панич той у Загоренах своє насіння. Файна дівка була в Луциху — дарма, що тоненька, очі як дві волошки серед макового цвіту. Правда, злі язики казали, що од молодого графа насправді то покоївці приветствие, бо ж родилася донька через сім з половиною місяців (дотошні загоренські жіночки точно вищитали) після скоропостижного весілля. Мати Настина тоже гав-гав на те: щоби вам язики поодсихали, губи до цицьок розтяглася, окаянным, то ж розволновалась дочка, як звестіє про погибель молодого мужа, з яким одну тико ніченьку й провела, прийшло, і дитина того передчасно на світ появилася, добре, що вижила.

Такою була Луциха, що назавше залишилася вдовою, хоч охочих на вдовину лакоминку не бракувало.

— Та знаю, чого прийшла... — сказала вона Соломії. — Підуно, руки помию та помолюся, з чистими руками тре', хоч, мабуть, і направду гріха на душу беру.

Луциха молилася довго, а тоді стала і ще раз над Соломією помолилася. І взялася розпитувати, що в останні тижні почуває Соломія, коли саме нудить неї, чого найбільш їсти хочеться, на що дивитися. А тоді поклала надовго руку на голову гості та так стояла мало не годину, начеб про щось своє думала. Соломія сиділа на старому засмальцьованому стільці, боялась повурхнутися. Страх і розкаяння, що прийшла сюди, перемішувалися у ній в дивне місиво і породжували якісь химерні картини. То вона кудись бігла, то вже ніби і не бігла, а летіла, генби птаха, хотя і велика, а легка, і бачила під собою внизу і хату їхню (свекрушину, подумала, али поправилася, що таки їхню), і двір, і вулицю, і квітучу нічийну вишню в кінці вулиці, навпроти хати старого Хоми Бадиляки. А тоді вже стала сама тою вишнею.

«Та вона таки чарівниця», — подумала Соломія і начеб прокинулася із напівсну, напівдивної казки.

— Якася тривога, з дитиною не пов'язана, у тебе на серці, — озвалася Луциха. — Не, не, не треба міні ніц казати, то твоя печаль, що як надвое розріжеш, то і до купи не складеш і черв'яка з хитрим оком всередині побачиш.

«Хіба черв'яки мають очі?» — подумала Соломія, та змовчала.

Зате Настя наказала їй дивитися в очі та при цьому думати про щось приємне, а потому про заповітне, а ще пригадати таке, що, мо', з вечора забула.

Приємне?

Думала про Тарасика з Васильком, заповітне, щоб усі були живі і здорові, ой, і про замочений з вечора горох — те, що забула. А ведмедеве око, що знов перед зором з'явилося, прогнала геть.

— Слава Богу, додому вернулася, — почула, як сказала незрозуміло Луциха і звеліла живота показати.

Соломія соромливо куфайку та станіка, а там і кофтину підняла — дивіться, бабо, животик ще начеб ледь-ледь припухлий тико. Баба подивилася, провела руками (ще би вухом не притупилася, подумала Соломія), легесенько натисла і сказала:

— Все. Можу порадувати — дівчина у тебе буде, можеш не сумніватися.

— Ой, спасибочки, декую привельми, бабо Настуню, — Соломія ледь не цьомкнула бабу. — Господи, якби ж так було.

— Отож не мені, а Господу і Матері Божій декуй, — сказала Луциха. — З їхньої волі тобі буде даровано дитя. А я що? Баба, котра навчилася дечому, мо', й гріховному, али ж як радість комусь подарую, то самій на душі теплішає.

— Я вам за те... Я вам за те...

Соломія заметушилася і вузлик з салом та яйцями бабі в руку тицьнула.

— Господи, як же мало тій жінці треба, — сказала Луциха.

— Ни одкажіться, тітонько.

— Ни метушися і слухай, що я скажу, — мовила Луциха вже якось з особливою інтонацією.

І вона сказала, що носити дитину, дасть Біг, таки донечку, випало їй у хороший час. То як котики вербові розпустяться, на котики більше дивись і очима гладь. А то й руками. На травичку диви зелену. Як зацвітуть садки, на цвіт, на бджоли й хрущі, що над ними густимуть, свої пісні співатимуть. А як заспіває справжні пісні соловейко, вечорами найди время, абись спів той послухали ти і твоє дитетко. Літо настане, квіточки польові покажи донечці, вона все бачитиме твоїми очима і твею душею. І до першої груші чи яблука прийди, добрі слова скажи. Мо', здається, що звар'ювала баба, то я тобі мовлю, що вас тепер двоє і вже все твоя царівна нероджена видіт і чує, і чутище ще більше. А як послухаєш бабу, що дурнеї люде відьмою вважають, то буде у тебе донечка красунечка писана і для людської радості призначена. Ще сама їй тихенько пісеньки співай та щося часом розкажуй.

— Ну, йди собі з Богом, зморилася баба, до лавки ци теплої печі старечі кістки тягне, — сказала Луциха.

— Спаси вас Біг, бабуню Насте, — вклонилася Соломія.

— Ну от іще, не панє баба велике, не на калачах виросла, не попадає, щоби поклони приймати...

Вдавала баба, що сувора, а очі сміялися, майбутня ж мати — дочки! дочки! дочки! — додому, мов на крилах, летіла.

Соломія виконувала всі Настині накази. До котиків підходила і гладила, навіть щокою тулилася, відчуваючи лоскітливую прохолоду, на траву молоденьку, молочаєвими жовтими квітками густо всіяну, очі опускала. І навпаки, до цвіту очі підводила, як стали загоренські садки вкриватися білосніжним шумовинням. Свекруха дивувалася — чого то невістка посеред роботи — саджання бульби чи висаджування димки — на яблуні та сливи задивляється, що там таке вигляділа? На боцюнів¹ видивлялася, що кружляли над їхнім кутком — на доброму десятку хат мали гнізда. Вважалося доброю прикметою, коли ці птахи гніздяться на хаті або на дереві коло хати: бути тоді оселі багатою на дітей. У неї й так були діти, а тепер мала бути радість дзвінка й довгоочікувана. Першими побачила летючих боцюнів, а то була прикмета на вдатний рік. Навіть одного разу, як ішла до тітки Мартохи, маминої сестри, за чимось, то коло садка Ратенців (десь із північних країв у село пристали) — чи не найпишнішого в селі, хоч і були господарі не вельми багаті — спинилася і довго на цвіт, над яким гули бджоли й джмелі, видивлялася. Аж вийшла Пріська Ратенчиха й спитала: — Чого тобі, Соломко?

До панського саду тоже ходила, там, окрім яблунь, слив, вишень, росли чудернацькі дерева — шовковиці й незнані в їхніх краях абрикоси, котрі нові пани, що їм граф Драницький здавав палац-дачу, висадили. Правда, ті дерева час од часу мерзли, й тоді управитель за панським наказом нові насаджував.

Наслухалася Соломка й басовитого гудіння бджолиного та джмелиного, і вечірнього, легшого, але пронизливішого, коли в маю стали хрущі вилітати. Тоді ж і соловейки в повен голос озвалися: так вищебечували, витьохкували, здавалося, ближчають мерехтливі небесні зорі — певно, янголи тоже хотіли послухати той спів маленької пташки. Соловейки не знали, що рулади виводять насправді для маленької істоти, котру так чекала Соломія. Сама ж вона тихенько, крадькома, а часом і вголос за роботою виспіву-

¹ Лелеки (діалект.) — Ред.

вала різних пісень. Старалась, аби пригадувати добрі, душевні, не сумні, і раз спинилася злякано, коли мимоволі завела: «Горіла сосна, палала, під неї дівчина стояла». Не годилося такої пісні співати, ще роки минуть, доки замужній час набіжить, коли дочка скаже, як і вона колись: «Ой коси, коси ви мої, довго служили ви мені, більше служить не будете, під білий вельон підете». Соломія побачила себе у вельоні, і на щок раптово викотилася велика солона сльоза — її смак відчула ще до того, як стерла долонею. Чого б то?

— Чудною наша невістка стала, — казала свекруха до свого чоловіка. — То видивляється на садок, а то виспіває, як на гостинах. Коби чого не училося...

— А що має статися? Груба вона, дитину носить, то й тривожиться, й тривогу старається пригасити, — відказав свекор.

— Багато ти знаєш. Варка Карасьова пусля родув ледь з ума не поїхала...

— Так то пусля... Тежко, кажуть, з неї той хлопак виходив, а теперка ди, якей гицеляка.

— Ой, щось наказала їй тея відьмачка Луциха. Бач, угадала, каже, що дівка буде. Не людське то діло — наперед у женську середину заглядувати.

5

У жнива сталася біда, дивна придибенція, що внесла ляк і смуток у радісну й щасливу Соломіїну душу. Якось ішла Соломія на поле з кошиком і серпом в нього покладеним, бо ж у селі до самих уродин звикли в поле виходити, не було як відсиджуватися. Раптом позаду почула торохтіння воза, іржання коней, котрі явно мчали чвалом, і крик: «Бережись!»

Крик... Крик був... Ішов од знайомого, вельми знайомого голосу. Соломія озирнулася, коні мчали, високо піднявши голову, піна текла з їх перекошених морд, а на возі таки стояв Степан і щосили шмагав чийхось буланих (бо ж у самих їден кінь на хазяйстві) батогом. Соломія з переляку ледве встигла відхилитися убік. Не вже понесли? Али чого ж він батогом шмагає, а не стримує?

Віз промчався до повороту в кінці вулиці, та Степан не повернув наліво чи то не схотів повернути, й віз колесом тарахнувся об стару розсохлу грушу, що росла в тому закуті, напроти Ганусьової хати. Віз перекинувся, і Степан з усього розмаху гепнувся на землю.

— Божечку мій, — зойкнула Соломія.

Як могла, кинулася до того місця. Степан лежав і стогнав, а зі скроні й розбитого носа густо цибеніла кров.

— Я зара, зара...

Взялася краєм подолу витирати кров. Кого ж би покликати? Закуток глухий, усі на жнивах.

— Встати можеш?

Степан дивився геть затуманено і болісно. Захарчало в грудях, він закашлявся і виплюнув згусток крові.

— М-можу встати... Тільки не тре'...

І раптом звівся на лікті, лице наблизив.

— Ти мене ліп... Ліпше поцілуй...

— Що ти, що ти, Степанку, — відхилилася Соломія.

— Не хоч? А я би тебе кожен день цілував...

Він упав на траву і вже прохрипів:

— У губи, в шию... А схотіла б, то й у гузницю...

Соломія таки торкнулася розпашілими вустами його лоба.

Степан зненацька схопив її обома руками, притис і зашептав на вухо, як у гарячці:

— А хоч — скажу, що дитина од мене?

— Степане!

Соломія спробувала відсахнутися, та він рук не розчеплював. Коли ж шарпнулася сильніше, обм'як, і як люди підбігли з хати за поворотом, лежав напівпритомний. Правда, коли на воза стали вкладати, очнувся, прошептав: «Я сам», та заточився, ледь підхопили під руки.

Степан не вмер, тільки з тої пригоди слабувати став, скаржився на болі в боку і спині, що голова часом, особливо, як до тяжкої роботи брався, шумить. У селі по лікарнях їздити було не прийнято, та й грошей в родині не водилося. Тож покликали Настю Луциху і Варку Харитониху, котрі на травах зналися, а Варчин Демид хребця вправив, то трохи полегшало.

Переживала Соломія, щоб передчасних пологів не сталося, аби обійшлося. Більше того, наблизилося й минуло Сплинне, а дитина не просилася на світ. Соломія було злякалася якось, часто-часто серце загупотіло — мо', не дай Біг, мертва вже її дитинка, і невимовно зраділа, як почула спершу слабкі, а потім сильніші й сильніші поштовхи.

— Дитинонько, мама тебе жде, — прошептала щасливо.

6

Народилася дочка Соломії Троцюк, Зозуликів невістки, жони їхнього сина Антона, мешканки поліського села Загоряни, громадянки Другої Жечі Посполитої, на четвертий день після Головосіка¹, на другий день по святі чи присвятку Семена, 15 вересня 1925 року від Різдва Христового за новим, як у селі казали, польським стилем. Приймала пологи й бабила, себто перев'язувала пупа, двоюрідна тітка Антона, Рипина² Трикальова. Коли дитя з'явилося на світ і спочатку якось аж навіть жалісливо пхінькнуло, перш ніж гучно зарепетувати, баба Рипина, як годиться, ляснула по слизькій дупці і, як годиться, сказала: «Тьху, тьху, яке погане», щоб не зівровичи Соломчину доцю.

— Дівка, — звістила весело і трохи стомлено Рипина породіллі, виснаженій довгими пологами, те, що Соломія і сама знала.

На четвертий день після народин, як і годилося, батько Антін пішов до батюшки, отця Андронія, домовлятися про ім'я ново-народженої та день хрестин. Споконвіку давали ім'я за святцями, за тим святим, преподобним чи ще кимось, на чий день припадали народини. Правда, в останні роки все менше дотримували суворих приписів-канонів та й з отцем Андронієм за пляшчину чи гинший хабарчик мона було домовитися, те добре загорянці знали.

Соломія, котра вже й на ноги звелася, і почувалася добре, більше того, перебувала на сьомому небі од щастя, дивлячись на своє

¹ Народна назва дня Усікновення голови Івана Хрестителя, відзначається 11 вересня.

² Поліська вимова ім'я Горпини.

маленьке диво, що смішно плямкало, притуляючись до теплих маминих грудей. Навіть пронизливий, з невеличкою хрипотинкою крик манюпунької крихітки (а втім, дочка вродилася нічогенька) звучав для матері як прекрасна музика.

До кошика вклала чималий шмат сала, кільце домашньої ковбаски, два десятки яєць, банку зі смальцем, десяток рум'яношочких яблук і свіжозарубану курку. Ну й, звісно, поставила блешку монопольки, «вудки виборової».

— Марією, скажи, назвати хочемо, чуєш, Марією, — напучувала Соломія. — Ни забудь.

— Та чом би я мав забути, — вдавано нахмурився Антін. — Ну, я пуйшов.

— Буде щось там впиралися батюшка, то напхни, що позавтра¹ Друга Пречиста², Маріїн день.

День, що передував Другій Пречистій, був нічим не примітним осіннім днем. Сірим і захмареним. Сонце возсіяло для отця Андронія, коли гість ступив до священникової хати, що тулилася до дзвіниці біля дерев'яної, ще з сімнадцятого століття, церкви. Отець Андроній знав про аж двоє уродин, що трапилися цими днями в селі, і чекав приходу батьків, бо щось довго в парафії не було хрестин. А що йому хотілося випити та й матушка за доброї okazji пішла попліткувати аж на другий кінець села, то дари добросердних і таки богобоязливих парафіян частково опинилися на столі. Не найбагатший, але й не бідний сельчанин, котрий завітав до господи, годився за компаньйона, а отець Андроній любив побалакати, коли вип'є. Та перш ніж сісти за стіл, батюшка дістав святки і сказав, що зара подивиться, день якої святої чи великомучениці на п'ятнадцяте чи, по-православному, на друге сентября припадає. А погортавши книжницю, прорік, що цей день — то є день преподобної Руфини, то так і належить ново-рождену назвати. Руфиною.

— Руфиною? — Антін не на жарт злякався, аж всередині похололо. — Змилуйтесь, батюшко. То ж якесь жидівське ім'я.

¹ Післязавтра (*діалект.*).

² Свято Різдва Пресвятої Богородиці, припадає на 21 вересня.

— Жидівське, кажеш? — отець Андроній примружив око, а потім значливо підняв вказівного пальця. — У Христа нема ані еліна, ні єврея, а є паства Божа. Отак-то, сину мій.

«Як же я Соломії скажу?» — подумав Антін, а вголос мовив:

— А ни мона якось по-інакшому?

— По-інакшому? — Око батюшки прискалилось, а затим подивилося пильно-зважаючи. — Василисою або Домною мона. Бо їх, великомучениць, день якраз випадає після Руфини.

— Домною? Василисою?

Антін почухав потилицю. Імена йому не вельми подобалися.

Око ж батюшки прискалилось ще більше, з нього чоловічок цікавий визирнув і сховався, моргнувши на блещину та чарку.

— А ти як би хотів? — спитав батюшка.

— Хочемо Марією назвати. На честь пресвятої Діви Марії. У котрої позавтра іменини. І Пречистої.

— Що ж, добре ім'я, — схвалив батюшка. — Зараз поміркуємо. Наливай, таточку.

Випили і закусили. І забалакали. Про справи церковні і мирські, про цьогорічний урожай і майбутні хрестини, які, повідомив Антін, хочуть справити у неділю перед Воздвиженням.

Про жінок завели мову. Батюшка скаржився на непоінятливу до його потреб матушку. І тут раптом Антін подумав, що йому, власне, на свою жінку скаржитися гріх. Добра, покладиста, як і вип'є він часом, то хіба дорікне м'якенько. А що була в Антона одна особливість — випивши, він ставав сентиментальним, аж сльози виступали, то подумав, що от слідом за синами (які козарлюги ростуть!) і дочку йому родила Соломія. А він же їй обіцяв нові чоботи справити, а не справив. І кожушок, якого колись у Любомні бачили, так і лишився не купленим. Та й руку на жінку якось підняв у сварці. І взагалі, якщо добре подумати, по правді, то винен перед нею. Бо, можна сказати, в іншого, у того Стьопки-тютхтя з-перед носа вкрав, нахрапом взяв. А заноза ж, певно, в серці лишилася. Он у нього сім'я, вже дітей троє, а Стьопка, друг колишній, мало того, що досі не женився, а тепер ще й покалічений.

І захотілося Антонові жінці своїй Соломії чимось віддячити. І не завтра чи на той рік, а зараз, сей момент.

— Слухайте, батюшко, — раптом, несподівано для самого себе, сказав він. — А якби я вас попросив, вельми попросив ни Марією мою дочку назвати, а гиншим ім'ям?

— Иншим? — Отець Андроній вже дивився ледь осоловіло. — І яким же?

— Соломією. Як мою жінку. Подарок їй хочу зробити.

— Соломією, кажеш?

Отець Андроній взяв ще раз до рук святки і, погортавши, про-рік, що преподобної Соломії ще не скоро, дуже не скоро. Цілий десяток, а то й два женських імен минає.

— Та я вельми прошу, отче, — голос Антона став жалісливим. — Вельми.

— Вельми, кажеш?

— Ну й той, ще за одною блєшчиною збігаю.

— Спокушаєш, — сказав отець Андроній. — Али ти чоловік добрий і парафіянин щирий. Токмо за цее, може, й уважу. Біжи вже, чого стоїш, аки стовп соляний.

Вдома, дізнавшись про неочікуване ім'я для доньки (Антон збрехав, що так уперся батюшка), Соломія спершу заплакала, Марією бо назвати обіцяла Матері Божій, а потім подумала, що батющці видніше. До того ж полестило, що доньку назвуть її ім'ям.

— Хай вже, — сказала. — Буде теперка в нас дві Соломії. Соломія старша і Соломійка-молодша. Соломиночка, кровиночка наша.

7

Через місяців два потому Соломія прокинулася посеред ночі. Зирнула у вікно. Судячи з усього, на дворі ще не збиралося навіть сірити. Спали свекор з свєкрухою, спав чоловік, обидва синочки. Тихенько, наче мишка, спала маленька Соломієчка. Єдина велика кімната їхньої селянської хати була наповнена умиротвореним посопуванням і Антоновим похропуванням. То що ж її збудило? І не болять нічого.

Враз Соломія відчула, що її груди переповнені материнським молоком. Дедалі дужче розпирають од цієї повноти. Та Соломійка-молодша їстоньки не хоче й прокидатися не збирається. Соломія зцідила молоко у гладишку і лягла в ліжко. Однак не спало-

ся. Щось наче кликало її надвір. Може, там стоїть хто під вікном, який-небудь зурочник чи зурочниця її дитини? Та ж Бровко б загавкав, зачувши чужого. А за вікном — тиша.

Соломія знову тихенько встала, накинула поверх нічної сорочки козушка, взула ноги в чоботи і тихо-тихо натисла на клямку. Відсунула сінешню засувку. Двір дихнув осінньою прохолодою, бо лишилося менше тижня до Михайла. Снігу ще нема, та паморозь ранками вже приходить. Підбіг і став лащитись спущений на ніч з цепу Бровко. Потім і старий поважний кіт Рудик випірнув з ночі та взявся об чобота тертися. Соломія погладила пса, потім і до кота нагнулася. Оглянулася. Ніде ні душі, не майнула тінь за хату, ніщо не крикнуло. Соломія підійшла до воріт. Спало наморене село. Тільки ледь помітно блимав нічний вогник на сусідській вулиці. Здогадалася, що то, певно, не сплять у Мациків. Вона знала — Мацикова Марина народила з нею в один день. І тоже дочку.

Справді, 15 вересня 1925 року в Загорянах було двоє уродин. Кирило Луць, по-вуличному Мацик, тихий, сумирний чоловік, батько вже шести дітей, ходив до батюшки Андронія домовлятися на другий день після Антона. І батюшка, заглянувши у святки, сказав те саме, що на початку Антонові — дитину, дівчинку, треба назвати Руфиною. Покірний і матері, і жінці своїй, навіть дітям, Кирило й тут не став перечити — як скажете, отче. Тільки зітхнув. Бо ж хотіли назвати Вірою або Марусею. Али раз батюшка каже... Так і охрестили новонароджену. Дівчинка народилася нівроку, тільки вельми крикливою. От і тепер вона не давала матері і всій сім'ї спати. Двоє старших братиків і троє сестричок тихо ненавиділи крикливицю.

— Колиши ще ти, — сказала Марина до чоловіка.

Тої покірно підвівся з ліжка, де перед тим задрімав, може, на якусь годинку. Марині хотілося вийти надвір, що вона й зробила. Ще подумала — цікаво, а в Зозуликів теж не сплять? Та коли вийшла, скільки не вдивлялася в темряву в той бік, де мала бути хата бісової Соломки і красунчика Гантона, жодного блимання ни побачила.

«Везе ж людям», — подумала заздрісно й відчула, як ще більше хочеться спати.

А на другій вулиці стояли під зірним небом жінка, кіт і пес. Жінці ставало все холодніше й холодніше, але щось стримувало, щоб піти до хати. Раптом дивна думка прийшла до неї. А що як пошукати доньчину зірку? Кажуть же, коли людина рождається, то на небі засвічується нова зірка — її душа. Янгол дивиться на небо очима тої зірки, казали Соломіїна бабця Мокрина. То де ж зірка її любого янголятка? Соломія пошукала очима, намагаючись вгадати, котра зірниця Соломійки-молодшої. Може, ота чи та? Зірки безмовно мерехтіли, мов дражнилися — ану ж, не вгадаєш. І раптом Соломія побачила маленьку, але досить яскраву зірочку. Їй-Бо, раніше її не помічала. Може, то вона? Ні, не дано людям того знати.

Соломія ще раз глянула на небо і нахилилася до кота.

— Може, тобі холодно, до сіней хочеш?

Кіт замуркав і тернувся об її пальці. Шерсть його була холодною і начеб трохи мокрою.

«Заросився ци десь у воду вліз?» — подумала Соломія.

Вона підвела голову. І раптом здалося — тисячі зір просяться бути зіркою, янголом її доньки.

«Я вже вибрала, — подумала Соломія. — Вже... Бо вибрала, бо то нова зірка... Али що я можу знати, проста сільська баба?»

Враз почула стогін. Господи, що то? Звір чи людина? Здалося — щось дивне, вороже наближається до їхнього двору. Ось-ось ступить за ворота.

Вдивилася в темінь. Ніде нікого. Але чиясь незрима присутність відчувається.

Поспішно пішла до хати. Вже в сінях, притулившись спиною до дверей, подумала — а може, то стогнав Степан?

РОЗДІЛ II

СЕСТРА ДЖМЕЛІВ

1

Дуже швидко їй рано, ще їй року доньці не було, Соломія зрозуміла, що її диво-дивне росте справжньою красунею. Ця певність дедалі більше зростала. Втім, кожна мати, особливо в ранньому дитинстві, вважає своє чадо, та ще їй коли воно довгождане, найкращим у світі. День за днем, тиждень за тижнем, місяць за місяцем, а далі рік за роком поступово вимальовувався, витворювався Богом, природою, самою Соломійкою при заохитливій і захопленій участі її матері образ і характер, які не могли не викликати дедалі більшого захоплення. Про таке личко, як у Соломійки, кажуть, що в молоді викупане та рососою умите. Сміхотливі ямочки, що з'являлися на щічках, робили його ще привітнішим. Великі очі ставали все виразнішими, а головне — із світло-сірих небесними, синіми, наче дві великі волошки над маковими квітами щік. Віями, як сказав одного разу тато Антін, мона землю заволочувати, такі пишні. Бровенята ще маленькими просилися у пісню. Щодо статури, то Соломійка із пухкенької, якою здавалася на початку, формувалася у не худющу, але їй не гладку дівчинку із гарненькими, наче вилитими вельми вмілим майстром ніжками, на які вона зіп'ялася за два тидні до рочки.

Ще разуючу непосиду Соломійку відрізняла дивовижна цікавість до всього на світі. Це були природні запитання маленької дівчинки, яка пізнавала світ — про квіти, рослини, про небо і сонце, про тварин і людей. Але наведемо запитання, котрі ставили в глухий кут батьків, а особливо маму Соломію-старшу, зате викликали довгі роздуми Соломійки-молодшої. Наприклад: «Чому світять

зорі і на чому вони тримаються?», «Як же дме вітер, якщо ми його не бачимо?»

— Зорі — то душі янголів, які оберігають людину, — казала мама.

— І в мене є зірка?

— Аякже, доню.

— Яка?

— Того ніхто ні знає.

— Чого ж ні знає?

— Так рішив Бог.

— А мені так хочеться дізнатися.

— І мені хотілось би. Але не мона.

— А якщо ми Бога вельми попросимо? Так вельми, що Боженьці стане нас шкода. І він скаже — осьь ваші зірки.

— Але тоді й інші люди захочуть дізнатися.

— А ми їм не скажемо те, що нам скаже Бог.

І Соломійка пішла до хати і стала на коліна перед іконою Христа-Спасителя. Шептала прохання до Бога. Підвелася з колін, повернулася до мами і сказала розчаровано:

— Боженько не хоче зі мною говорити.

Мама Соломія не знала, що сказати. Вона лише погладила доньку по голові. Соломійка підвела очі, такі, як небо в безхмарну погоду.

— Він колись заговорить з тобою, — сказала Соломія-старша.

— А коли?

— Як будеш слухняною.

Соломійка зітхає. Але через хвилину забуває про своє питання. Прибігає до матері, торкає за рукав.

— Матусю, дивись, на мою ручку сів петрусь¹.

— Спитай щось у нього, — радить мама.

— А що?

— Що хочеш.

— Як же дме вітер, коли ми його не бачимо? — серйозно каже Соломійка до комашки.

¹ Сонечко, божя корівка (діалект.).

«Тре' буде обов'язково віддати її до школи», — думає Соломія.

Петрусь розтуляє крильця і летить.

— Полетів, полетів, — плескає в долоньки Соломія. — Він спитає у вітру, от побачиш. Він уміє говорити з вітром.

Соломія просить маму, яка саме пере в ночвах білизна:

— Я тобі поможу, добре?

— Добре.

Вона помагає мамі терти золою татові підштаники. Вона геть до всього береться — прати, лущити горох-квасолю, різати зело, годувати курей і качок — що б не робили мама, тато, дід чи баба, а то й братики.

«Золота дитина», — думає Соломія.

Десь після трьох років «золотої дитини» Соломія-старша розуміє — їй не хочеться більше мати дітей. Вона каже про те чоловікові. Про те, що коли раптом народиться ще одна дівчинка, їй буде образливо, що вона не така вродлива і розумна, як сестра.

Антін стоїть посеред їхнього двору. Думка жінки його радує. Не тре' буде сушити голову над майбутнім приданим — завше клопіт, як є дочки в хаті.

— Якщо ти так вважаєш...

— Так. Я боюся за нашу доню. Що з неї виросте?

— Як то що? Дівчина, потому — жінка. Заміж вийде. За доброго жениха, дасть Біг. Ми ж таки не останні люде в силі.

— Доброго? Якби ж то доброго.

— Я хотів сказати — багатого.

— Багатого?

— Ну, красива ж у нас буде дівка. І родина ни дьогтьом на лиці мазана.

— Мені страшно, Антоне, — Соломія. — Занадто вона красива й добра. Начеб ангелочка нам Біг пуслав.

— Яка вдалася. Ти он як її любиш. Ну, не хоч мати більше дітей, то й не тре'. Хлопачі руки вже є. А дівки — як хоч.

— Я чогось думаю, що такої, як наша Соломія, у нас більше не буде, — горнеться до чоловіка Соломія. — Хай буде вона одна.

Соломія сама дивується цій думці. Нібито звідкись іздалеку їй посланій. Та бажання мати лише одну доньку, цю, яку вона

безмежно, так, що аж самій страшно, любить — дивне й непереборне бажання — живе в ній.

Соломієчка навіть не вміє довго гніватися, а коли скопилася губки чи опускає очка, то робить це якось так винувано-безневинно, що мамі Соломії чи бабусі з дідусем, а то й братикам хочеться дочасно перепросити малу винуватицю, що зробила якусь там ну зовсім дрібнюсіньку шкоду, заговорити першими до цього синьоокого дива. Дива, що їм послане — долею, Господом, літом, лагідним вітром урожайної пори.

Не тільки мати, а й братики з кожним роком не по-дитячому закохуються в сестричку. Ставлення Тарасика і Василька від підсвідомої неприязні — пхе, сестричка, дівчисько — міняється до зацікавленості, до бажання захистити малу впереміж із деякою хлоп'ячою зверхністю. Могли й смикнути за кіску, і дражнити, коли з носа вискакувала козюлька, і в чомусь піддурити, але якось непомітно це природне дитяче ставлення відходило на другий план. Доброта, майже повна нездатність ображатися, дивний магнетизм, що йшов од сестрички, поступово обеззброювали братиків. І водночас росло їхнє захоплення, що ставало неусвідомленою дитячою закоханістю, майже обожнюванням, як якоїсь неземної істоти, що живе поруч.

Коли Соломіїці було років сім, Тарасикові дванадцять, а Василькові — десять з половиною, старший брат каже до молодшого:

— Давай поклянемося, що ніколи не женимося.

— Чого?

— Бо я питав у мамі. Братам на сестрі женитися не можна. А ліпшої за нашу сестру ми не знайдемо.

— Твоя правда, — зітхає Василько. — Ми на ній не женимося, але нікому чужому й ні не віддамо.

— А діти?

— Що діти?

— У неї мусять бути діти...

Молодший замислюється. Думає довго й зосереджено. Зрештою каже:

— Доведеться таки її комусь оддати. А шкода.

— Ну, ї мені тоже шкода, — брат. — Тико дівчині такії, як наша Соломка, не можна без чоловіка. Зурочать.

— Зурочать?

— Ага. Всі старі дівки зурочені. Так наші бабуня кажуть.

Вони біжать гратися. А Соломійка в цей час поспішала до своїх джмелів.

2

Джмелі. Соломійка зовсім не боялася цих великих волохатих комах. Не боялася з раннього дитинства. Ще коли ледь говорити вчилася, побачила великого джмелиська і заплескала в долоньки:

— Мамо, птасечка.

— Ой, то, донечко, джміль, — злякалася Соломія-старша. — Не махай ручками, бо вкусить.

— То — птасечка, — тупнула Соломійка ніжною. — Не вкусить. Цуеш, як піває?

Джмелине гудіння дивним чином її приворожувало. Могла слухати, як гуде бджола, дзичить комар, пізньої весни — гудуть хрущі над садом. Але джмелине гудіння чомусь по-особливому притягувало. Наче була в цьому якась тільки їй одній зрозуміла чарівна мелодія. У тих звуках, думала Соломійка, живуть ще якісь маленькі пташечки, котрих вона не бачить. Їхній спів і складається в оте — дж-ж-ж-у. Бо пташечки не можуть вибратися з того басовитого співу. А сам спів ще здається схожим на густющу сметану, таку густу, що можна краяти ножем. Соломійка розсікала своєю ручкою повітря, уявляючи, як вона крає ту джмелину сметану. А може, ї мед. Бабуня кажуть, що джмелиний мед ще солодший за бджолиний. І водночас трохи гіркуватий. А все тому, кажуть бабця, що джмелі люблять брати нектар із волошок, а найбільше з квіток великих, лапатих, яких у них так і називають — джмелики.

— Жмелики, — сплескує долоньками Соломійка. — Хочу показувати... хочу бачити... Покажіте мені жмеликів.

Бабуся показує. І Соломійка тепер прокладає стежку од тих джмелиних нір до дивних квіток із ще дивнішою назвою — жмелійки...

А скільки то було крику, коли вона дізналася, що Петрик, який гон там живе, забрав собі мед із джмелиних нірок. Мусив хлопець клястися, що ніколи так не робитиме. Соломійка вже мала над ним владу. Як і над його другом і однолітком — Павликом, Павлусем, якого вона називала спочатку Павиком. Мине ще трохи часу, і Петрик з Павликом — обоє, дружно — до безтями закохаються в Соломійку.

Вони були майже сусідами, через дві хати, народилися з різницею у чотири дні. Їхні матері — Гафія Злотиха і Маруська Плотина — вирахувавши, що діти мають з'явитися десь коло свята Петра і Павла, так постановили: доньок назовуть Петрина і Павлина, а коли сини — Петром і Павлом. Той, що першим з'явиться на світ, буде Петром, бо ж той апостол мовби старший, он і батюшка казав, що на небі найближче до Ісуса сидить. Ну, а той, хто другим буде — Павло.

Народилися хлопчики. Петрусь був худішим, гінким, наче лозина, мав очі темно-карі, як у батька, довгі пальці (зłodійські, жартувала Гафія), ледь загострений ніс і смішні настовбурчені вуха. Павлик виріс хоч теж високий та міцний, вже в дитинстві мав руки, мов налиті, й голубуваті очі та ледь-ледь плескатий ніс.

«До теї любові ще тре' доїхати», — казали, бувало, баба Луциха.

Соломійка біжить стежиною до їхньої хати. А там на подвір'ї мама Соломія-старша злякано на доню дивиться.

— Соломочко, не руш. У тебе у волосі джміль заплутавсе.

— Жмелик? — Соломійка вертить головою, мовби може його побачити. — Хочу жмелика. Зніми його, мамо.

— Не крутися, — гримає мама. — Бо злякаєш, то вкусить. Вони болісно кусаються.

— Не, мене не вкусить. Хочу побачити жмелика у волосі.

Джміль на її голові не заплутався. Він просто собі присів відпочити. І кусати Соломійку не збирається. Взагалі — диво-дивне! — за весь час її спілкування з джмелями вони жодного разу не вкусили дівчинку. Навіть коли простягала руку, щоб волохаті комахи на неї сіли. За таку дивну взаємну любов якось і прозвав Тарасик сестричку — джмелина сестра. Сестра джмелів.

Соломійка спершу надула губки, та швидко перегнівалася, сонечком зазоріла, братику в плече носиком ткнулася, а потім подвір'ям дзвінкий сміх розсипала:

— Сестра жмеликів... Сестра жмеликів...

І до бабці, котра якраз на кілка гладущика¹ вішала сушитися:

— Бабуню, я сестра жмеликів... Чуєте, бабуню?

— Та чую, непосидюче...

Взагалі Соломійка довго не вміла гніватися. Спалахне, бувало, як справжня солома, на яку вогник потрапив, диво-оченятами кресоне, пхинькне, а то й ніжкою тупне, та гнів швидко, мовби гаряча вода, у балію вилита, випаровується.

3

І все ж при загальній любові до цієї дитини — родини, сусідів, старих і малих — мала Соломійка, як би тепер сказали, і свого персонального ворога, нелюбов якого розпочалася чи не з першої зустрічі та росла, наче сніжка, залишена на стежці посеред снігопаду. Незлюбила Соломійку її ровесниця Руфина. Народжені одного дня, вони обоє виростили вродливими. Тільки врода Руфини була інакшою — надто яскравою, мовби викличною, аж пекучою. Вилиці, чоло, великі соковиті губи, очі з косинкою, сірі, що бігали, наче два маятники — все кидало виклик. Якщо Соломійка не задумувалася над тим, вродлива вона чи ні, й чому її люблять, для неї то було природне й ніби таке, що існувало саме по собі, як і її увага до мами, тата, бабуні, братиків, то Руфина швидко, не по-дитячому, склала собі ціну. Вона несла свою красу, мов особливий дар, який належить тільки їй і за який інші мусять платити, кожен по-своєму — лагідними словами, похвалами, подарунками. Природно, що суперників у Руфини не повинно було водитися. Руфина, котра, наколовши ніжку, репетувала на цілу вулицю, доки до неї не прибігали мама чи старша сестра, відразу відчула ворожість до привітної, всіхлюбної Соломійки. Руфиночку щось тягло до своєї малої суперниці. Але

¹ Глек для молока (*діалект.*) — Ред.

більше для того, щоб посеред гри підставити, мовби ненароком, ніжку, сипнути, граючись, піску межі очі, покласти на стежці, де бігали — обоє босими ніжками — будяка. Найбільше дратував Соломіїчин сміх, коли та падала на бігу чи на образливе: «У тебе руки, як у вороняки крила», починала вдавати, що вона справжня маленька воронка, ще й ручками-крильцями смішно махала.

Руфина дивилася, і їй здавалося, що Соломійка справді не дівчинка, а пташка. Дивна, незбагненна. Не така, як вона, Руфина. Але ж вона не пташка! А Соломія... Чого вона така дивна? Звідки неїн, Руфинчин, страх, і не страх, а щось інакше?..

— Ходімо, — каже Соломійка.

— Куди?

— Я тобі щось покажу. Тико дай слово, що ти... Що ти їх любиш...

— Кого?

— Моїх жмеликів...

«От іще», — хоче сказати Руфина, та слово дає.

Стежка виводить їх за город. Ніхто не знає, наскільки ця стежка важлива для них обох. Соломійка легко віддає Руфині свою таємницю.

Коли ж Соломійка показала Руфинці джмелине гніздо, що розросталося у справжню колонію, та, побачивши, як блищать у ворогині-подружки оченята, нова володарка таємниці відразу збагнула, як цій Соломці можна досадити. Крадькома, у надвечір'я, принесла в подолі піску й висипала на джмелині нірки. А тоді й іншим піском, що набрала на гірочці джмелиній, пересилиючи страх від кусючих комах, засипала гнізда.

Дрібний, тихий смішок полоскотав квіточки-дзвоники, що росли побіля джмелиної гірки, і змусив стулитися чашечки.

Тихим, хоч і вельми гірким, був Соломіїчин плач, коли вона наступного дня те шкідництво уздріла. Даремно гладило сонце своїм променем солом'яну біляву голівку. Та виплакавшись, Соломійка взялася сама відгортати пісок. І яка ж була її радість, коли з нірки почулося таке знайоме дзижчання-гудіння. А потім і волоханьчик вилетів. Очі, що пекли од сліз, самі витерлися. Та й не всі джмелі загинули — кілька на той час, як їх оселі засипала Ру-

фина, ще не вернулися до домівки. А один впертюх — його й порятувала Соломійка — копав собі вихід, якимось дивом не задихнувшись всередині.

Та коли про шкоду хлопці дізналися, майже одразу збагнули, чийх рук то діло. Тарасик самоліч прийшов до Мациків і Руфину за вухо схопив.

— Якщо ти, сьондро мациківська, ще раз до джмелів поткнешся, без вух своїх ходитимеш та й ноги кропивою обростуть.

Руфина заверещала — не так од болю чи погроз, як самого посягання на тіло, що, окрім неї, тико хіба Бозі належало. Вискочили брати й сестри, Кирило й Марина, ціла мациківська родина. Дарма Тарасик взявся казати про те, що їхня Руфина вчинила. Дісталось його вухам, плечам і дупі. Та тут на подвір'я Василько вбіг й головою з усього розгону Мацикові-батькові у низ живота — бух! Той з несподіванки так залааявся, аж у его жінки вуха в'янути стали. Старший Мациків син Демид, майже парубок, Василька було за сорочку та над землею спробував підняти. Та хлопчисько ногою його у кістку — трах!

— Тату! — скрикнув Демид. — Я его вб'ю, виплодка зозулицького.

Та раптом крізь той рейвах дзвінке дівчаче:

— Пустіте Василька! Пустіте!

Всі до воріт, звідкіля голос, очі повертом, а там Соломійка у синьому полотняному платтечку стоїть. Ручку, у жменю стиснуту, простягає. Коли ж розтулила — на долоньці четверо мертвих джмеликів лежать.

— Свят, Мати Божа, ця вроки ще якісь до двору принесла, — Марина, продавши витрішки, перехрестилася.

— То не вроки, тітонько, а жмелики, — тихо й урочисто якось сказала Соломійка. — Хай ваша Руфинка їх похоронить. Бо інакше у неї на долонях бородавки виростуть, я знаю.

— Свят, свят, авжеж вроки, — вдарила руками по колінах Марина. — Чуйте, людоньки, що вона гуворить?

Руфина розтулила стиснуті кулачки, глянула на долоні й заверещала:

— Мамо, воне вже ростуть.

— Бородавки? А, Боженьку милий, гоніте цих циганят з нашого двору, — ще голосніше зарепетувала Марина. — Бо сплять хату і всеньке добро. Воне ж самашедці з самого маленства, цеї Зозулики.

Брати й сестричка отримали по кілька штурханів, доки їх ви-провадили за ворота. На подвір'ї zostалися лежати мертві комахи. Їх Демид вигорнув на вулицю, склювали кури.

— Та ми їх не злякалися, — казав тим часом дорогою додому Василько.

— Хай спробують щось нам зробети, — долучився Тарас, у якого добряче пекло вухо. — Та я тій видрі таке учвару...

Соломійка спинилася. Глянула на братів і сумно, і сонячно водночас:

— Не тре' єї бити, хлопці, — сказала. — Вона й так набита. У неїному оці маленький рогатик сидить, я сама бачила. — Соломійка зітхнула. — Ни дай-Бо, ще й хвостика покаже...

Така була Соломійчина мова. Тарасик не знав, чи сміятися, чи сміх прикусити. А Василько за руку сестричку взяв. Стис легенько пальчики. Журно йому стало. Чогось так журно, мовби кашель у грудях засів та дряпає його хлопчачі груденята.

Над трьома малими людьми синіло небо. На другій вулиці в хаті сиділа старша Соломія коло Степанового ліжка і гладила болящого рукою по чолі. Вона ходила тепер доглядати Степана, і Антін тому не перечив. Якби Степан простяг до неї руку, вона б нічого тож не перечила. Та він тільки дивився сумними очима.

— Я ще виздоровію, — ото й вимовив тико, як Соломія підвелася.

— Авжеж, — сказала Соломія.

Її груди розривав нечутний плач.

Маленька Соломійка вирішила піти до церкви помолитися за здоровля уцілілих джмелів і пам'янь неврятованих. Стара Дмитрівська церковка, хоч був буднічний день, виявилася одчинена. Завтра випадало Маковія, тож годилося підготуватися до служби Божої. Отець Андроній, ще більш постарілий і сивий, оглянувшись, лежать де треба молитовники, перевірів, чи протерли перед тим матушка і старостиха, як належить, ікони й престоло. Він ли-

шився задоволеним. Палець був чистим. Чиста ж душа отця Андронія потребувала підкріплення, особливо ж тому, що завтра, на свято, починався Успенський піст і приходила нелегка пора воздержання. Роки брали своє, та навіть за поважних літ...

«Али Отець Небесний те, що може, прощає, — подумав отець Андроній. — До того ж не годиться у храмі, та ще й у піст, тримати сеї напитек...»

І він намацав рукою невеличку фляжку. Та ледве приклався, як од дверей почувся тоненький голосок:

— Спаси Біг...

— Спаси...

Ледве не захлинувшись од несподіванки, отець Андроній, коли глянув у бік дверей до храму, занімів. У отворі дверей в сяйві літнього сонця стояв маленький кучерявий янгол. Він посміхався, як тільки може посміхатися земна дівчинка. Коли отець Андроній це збагнув, то рука його сама собою шарпнулася за спину.

«Гріхи мої», — встиг подумати, а вголос мовив:

— Чого тобі, дитино?

Соломійка трохи боязно поглянула на батюшку.

— Ви-те могли б помолитися за жмеликів?

— Кого?

Од несподіванки отець Андроній впустив фляжку. Встиг подумати, що завтра тут пахнутиме не кагором, а наливкою.

— Жмеликів, комашок таких...

— За людей треба молитися, отрочице несмишлена, — сказав отець Андроній.

— А бабуня кажуть, що всеньке живе Боженько...

Соломійка заїкнулася, намагаючись пригадати слово.

— Бог дійсно створив усе суще, — прийшов їй на поміч батюшка. — Но одне тико вище Боже творіння, суть людина, за образом і подобою Божим сотворена, душею Господом наділена. То ім'я її в радості чи в горі може в храмі звучати...

— Шкода, — зітхнула Соломійка. — Жмеликі такі хороші... І теї, що живі, і теї, що вже ни полетять.

«О Боже, такої придибенції в мене ще не було», — подумав отець Андроній, не знаючи, що сказати.

Через якихось півгодини старий священник і маленька дівчинка сиділи на сходінках храму. Соломія розказувала про пташок і квіти, про джмелів, котрі жодного разу її не вжалили, про бра-тиків і вредну Руфину, гнів на яку в неї кудись полетів. Її мова заколисувала батюшку.

Він заплющив очі. Соломія поглянула здивовано й собі схилила голівку на батюшчині коліна. Отець Андроній спав і не спав. У напівсні-напівмаренні він раптом побачив, як вони йдуть удвох польовою дорогою, а над ними летить густий джмелений рій. Ось уже він, той рій, закриває сонце і обрій. Але дивна річ, якоїсь миті отець Андроній відчуває себе великим волохатим джмелем, що летить з іншими джмелями над маленькою, схожою на янгола дівчинкою. Він хоче помолитися, аби Господь знову перетворив його у людину, тим більше, що завтра належить правити службу Божу, до того ж маківки і мед освячувати, бо ж першого Спаса ще й медовим називають, а там же й до яблучного та горіхового Спасів, та до Успіння святого рукою подати... Уста отця Андронія шепочуть молитву, та вона чомусь звертається не до Владики Небесного, як належало б, а до Великого Божого Джмеля...

Тимчасом Соломія-старша, на щоках якої замерзають під гарячим серпневим сонцем густі пекучі сльози, добирається туди, куди її саму мимохідь приносять ноги — до постарілої за цієї літа Насті Луцихи. Вагається, та все ж заходить. Баба суче неслухняними пальцями нитку. Каже, що мала мішка для бульби зашити. «Ой, рученьки мої», — бідкається баба. Соломія помагає, за мовою про те, про се ніяк не одважується підібратися до того, за цим прийшла. А прийшла просити ліків для Степана. Як не ліків, то розради якоїсь. Хоч хто вона Степанові? Хто вона цьому світові, де в неї є чоловік і діти, як і належить, але є й людина, котрій вона не те, що не віддала свого серця, належного йому, а хоча б на день не позичила.

Вони сиділи й розмовляли, добували й просівали слова, солоні, солодкі, в'їдливі й приперчені, про те, про се, баба, видно було, рада, що є до кого озватися, з ким поговорити. І раптом спитала: — А Стипан все хорує?

— Стипан?

На лице Соломії хтось вилив ціле відро червоної фарби. «Авжеж, — сказала баба, — Знаєш-бо, про якого Стипана питаю». Соломія тихесенько: «Він-бо не просив якихось ліків? Не? То полікуйте, тітонько». І несподівано опустила перед Луцихою на коліна. Баба поклала їй на голову руку і ще несподіваніше заплакала. І сказала: «Помниш, я ото у войну, як у Расею вивозили, тож їдила, ага, разом з панами. І тре' було тамечки остатися, бо міні покійний чоловік, з яким одну ніченьку тико і провела, сниться. Мовбито обоє молоді, кудись їдемо, а куди? В темноті все їдемо, Соломочко, між нами тепер границя, я би і до советів пуйшла, абись могилку его побачити».

Соломія поглянула убік, побачила перекособочене вікно, за ним гілку, що колихалася на вітрові.

— Порятую я Стюпку твого, — сказала баба. — Нищастя з тими дівками, що самі не знати чого хочуть. А з замужніми — нищасниця ще більша.

— Любові, тітонько, — одказала Соломія. — Любові хочемо.

— Кажеш, любові? А хіба в тебе чоловіка нима? Хіба він тобі злецько щось робить, га?

— Ой, тітонько...

— Думати тре' було... Тоді, як заміжжя свербіло...

— Ой, тітонько...

Така розмова вийшла.

4

Стривожена довгою відсутністю батюшки, матушка Єфросинія вийшла з хатини подивитися, де ж він дівся. Картина, яку побачила, здивувала і стривожила її. Бо ж панотець сидів на сходинках, що вели до храму, схиливши голову, а на його коліна поклала біляву голівку маленька дівчинка.

«Чи не Зозуликів сяди дитина?» — подумала матушка Єфросинія, котра, на відміну від свого не надто уважного чоловіка, знала геть усіх в селі — і старих, і малих. Їй стало лячно — здалося, що чоловік не дихає, чого доброго, оддав Богові душу,

не спитавши у неї, паніматки, дозволу. Кахикнула, а потім і за плече торкнула. Дівчинка першою підвела голову, зиркнула блакитними оченятами, в яких майнув легкий переляк. Тут і батюшка спросоння закректав, мовив винувато, коли протер очі:

— Ох-хо, заснули ми ото, покровительнице і радильнице наша...

З того дня й почалася дивна дружба маленької Соломійки зі старим священиком. Відтепер вона щонеділі обов'язково просила маму або ж бабусю взяти її до церкви. Її задавало великої утіхи спостерігати, як промовляє панотець дивні незрозумілі слова, схожі й несхожі на ті, що вона вдома чи на вулиці чула. Як читає із старовинної, окованої позолоченим металом важезної книжки. Як ходить з кадилом, а з нього пахущий-пахущий запах розноситься. Раз, проходячи мимо, отець Андроній ніби ненароком торкнувся її голови, покритої білою, з блакитними волошками, вишитими мамою, хустиною. Погладив ледь-ледь, а Соломійка од того доторку опинилася вище сьомого неба. Свята не могла діждатися, щоб зновика до церкви піти, пальчики загинала, крадькома деньочки рахуючи (до десяти рахувати Тарасик навчив, що вже два класи польської школи скінчив), та зітхала, бо день рипучим возом до ночі їхав.

Зате кільки ж радості було, коли панотець знову на голівоньку руку — шкарубку і трохи димом пахлу — поклав. Відтоді стало начеб своєрідним ритуалом — щонеділі та у свята, великі й менші, отець Андроній, обходячи паству, мусив торкнутися Соломіїчної голови, а вона звести очі й сяйнути на батюшку блакиттю тільки їй належного неба. А ще ж було причастя, поцілунки Хреста і теплої батюшчиної руки!

І в будні ні та й ні — забігала Соломійка на подвір'я панотця, терпеливо чекала, доки він вийде, не одважуючись зайти до хати. А вже як виходив, сідали парою на призьбі, й починав панотець оповідати біблійні історії — про Ноя, який великий дивний ковчег збудував, про Авраама, що сином заради любові до Бога пожертвувати хотів, про Йону, який в череві кита опинився, про битви князів і царів юдейських, про народження у яслах, поруч з ягнятами, сина Божого, про те, як маленького Ісуса перший раз до храму принесли, де уздрів його старець Симеон... Соломійка

слухала, очі її росли й росли від почутих див, які вона уявити й осягнути намагалася. Особливо чомусь їй запам'яталось, як Ной із ковчега (то човен, крипа така велика, пояснив отець Андроній) голубів відпускав, аби розвідали, чи є вже де земля серед безміру води, моря-окіяну...

— Той окіян за наше озеро більший? — наївно питала Соломійка.

— Більший, — отець Андроній значливо вказівного пальця зводив. — У сотні тисяч разів більший.

Його голос приглушено-рокітливий. Соломійка захоплено дивиться на піднятий палець, намагаючись уявити безмір води. Та уявляє раптом себе голубкою, котра летить над тою безкінечною водою. Вона дивиться й дивиться, шукаючи маленький острів, хоча б такий, як посеред броду в селі, де річка Мережка розливається. Але острівка не видно. Голубці-Соломійці стає страшно. А що як вона не знайде шляху назад? Та раптом вона помічає поруч себе голуба — тільки не білого, як вона, а сивого, сивого-сивого, як... як отець Андроній.

Вони летять удвох і раптом бачать маленький шматочок землі серед безмежі води. Соломійка знає з розповіді отця Андронія — голуб принесе Ноеві з тої землі оливкову (то дерево таке, пояснив отець) гілочку. Голуб? Один?

— Кілько Ной пустив голубів? — питає вона.

— Одного, — відказує батюшка, що почав був дрімати.

— Їдного?

Софійка розчарована. А як же голубка?

— Потому голуб не повернувся, і Ной збагнув, що води відпливли, — чує вона голос. — Час було знову заселяти землю.

— Шкода, — зітхає дівчинка.

— Шкода? Чого? Земля мусила заселитися, а люди розмножуватися.

— Що голуб був їден.

— Їх узяв Ной пару, як і всякої тварі, — отець Андроній пригортає Соломійку. — А відпускав по одному. Так у Писанії сказано. Тобі не холодно?

— Ні. Мені тепло.

Її тепло од цих розмов, од чогось такого, що ї не пояснити словами.

Коли ж Соломія якось не приходить на ці їхні посиденьки, отець Андроній тривожиться і рушає до її оселі. Може, захворіла? Ні, вона здоровенька. Сидить на подвір'ї на колоді і чистить ножиком молоду бульбу. Після привітання «Слава Богу!» — «Навіки слава!», зводить на вітця блакитні оченята, гукає:

— Тарасику, принеси батюшці ще одного ножика. Він міні pomoже бульбу чистити.

Отець Андроній не знає — сердитись йому чи сміятися? Повагавшись, покірно опускається, крекчучи, поряд з малою на трухляву соснову, хтозна якого віку, колоду. Коли ж бере до рук старого ножа з дерев'яною колодкою і починає здирати ним ще тонке лушпиння, дивне блаженство обвиває його душу. Він починає подумки молитися. За цю дитину, що стала йому ріднішою рідної, за її чисте, як йорданська вода, як сльоза небесна, серце.

«Господи, пригорни її і захисти», — думає, а повітрям розливається невидимий густий і терпкий щем, з хати вибігає мама Соломія, сплескує руками:

— Отче, що ви-те робите?

— Яко видите, картоплю чищу, — одказує отець Андроній.

— Али ж, отче...

— Ви гадаєте, я не вмію чистити сії округлі штукенції? — трохи з лукавинкою питає батюшка. — Якщо навіть німець, як писав наш великий пііта кобзар Тарас, та прочій неправославний народ уміє садити, а значить, і збирати сей овоч, то нам на благословенному Поліссі сам Бог велів. І садити, ї чистити, і споживати.

Соломія, що винувато було опустила голову, не витримує велечивої промови отця Андронія ї прискає у рукав. Розуміє — мама сваритися не буде. А їй так хочеться спитати, що то за риба така велика, що ковтнула праведного Йону, чи далеко звідси земля ханаанська і чи схожа на пастушу дудка (певно ж, більша), яка своїм дудінням цілу стіну розвалила.

...Як не дивно, Соломію не зацікавила шкільна наука — до школи віддатись на поліг отець Андроній. Непосидюча, вона важко переносила уроки, все норовила спитати вчителя, часом зовсім

не про те, що він розповідав на даному уроці. Запитань пан Казімеж не любив, чи за програмою, чи поза нею, а за неналежну поведінку боляче бив лінійкою по долонях. Легко давалися Соломійці незнайомі польські слова, та в ній сиділо бісеня, вічно неспокійний дідечко, й гудів, спонукаючи до запитань і до переінакшення чужих слів, веселий волохатий джмелик.

— Калечиць польські єнзик не позвалям, — кричав пан Казімеж і хапався за лінійку.

Остаточно ж пропало бажання вчитися після двох випадків.

До школи з міста приїхали лікарі, котрі, як було сказано, перевірять зір учнів за новою, вельми прогресивною методикою.

Методика полягала в тому, що пан дохтур, довготелеса тараня з цапиною борідкою, брав на металеву лопаточку дістате з очниці за допомогою спеціальної трубочки око й пильно його роздивлявся. Ця процедура, здається, доставляла йому неабияке задоволення. Діти, коли побачили таку екзекуцію, плакали і мліли. Та на дверях стояв суворий пан Казімеж з одвічною лінійкою в руках.

Соломійка сиділа на лаві за столом виструнчена, намагаючись не дивитися в бік, де оглядав очі пан дохтур. Коли ж черга йти до вчительського столу стала наближатися до неї, вона раптом зірвалася з ніг, підбігла до вікна, розчинила його і стрибнула, заплющивши очі, вниз, на квітник. Приземлилася вдало, та ба — пан Казімеж передбачив можливість втечі. Соломійчине вухо опинилося в руках пані учительової, огрядної дружини пана Казімежа пані Еліни. Вона й повернула втікачку до класу. Та коли лікар простяг до неї свій апарат, Соломійка подалася вперед.

— Не бійся, не бійся, дитино, це не боляче, — казав польською пан дохтур.

— Боляче, — сказала Соломійка і вкусила пана дохтура за палець.

Він зойкнув, засичав, Соломійка штовхнула пані Еліну, котра тримала її за плече, й знову кинулася до вікна.

Наступного дня вона, ніби нічого й не сталося, заявила в школу. Терпляче вислухала монолог вчителя, що заслуговує покарання. Мовчки ж і простягла долоні. Пан Казімеж вдарив раз,

вдруге, втретє. Соломійка стояла, та очі, якими захоплювалися всі, хто їх бачив, були сухими навіть після десятого й двадцятого удару. Пан Казімеж люто жбурнув лінійку і велів йти на місце. Але Соломійка пройшла мимо свого місця. Обернулася вона вже в дверях. Полотняна торбинка, котру взяла до рук, ще більше обпекла побиті долоні.

— Довідзена, пане Казімеж, — сказала, і голос її дзвенів мелодійніше за шкільний дзвоник, і не було в ньому ні краплі сльозинки, як і в сухих очах. — Пан навчитель є велика дупа.

З тим і вийшла, лишивши ошелешеного наставника і учнів, що ледве стримували сміх і захопленими поглядами проводжали однокласницю. Уже за ворітьми маленької, на чотири кімнати школи сльози хлинули з її оченят рясним потоком.

5

Невдовзі після розмови з Соломією Настя Луциха зібралася в неблизьку дорогу. Мала вона подолати її пішки, а дорога була таки істинно неблизькою. Аж за Володимир, у містечко Поричьк, куди вийшла заміж її донька Зориця. Таке чудернацьке ім'я дав їй, ще ненароджений, неїн чоловік на одну ніч Дмитро, Митко, Дмитрик, всяко називала за ту ніч, а він сміявся — радо, задоволено, щасливо, мовби не на війну їхав, а в подорож весільну. Казав, що обов'язково її чудернацької мови навчиться, бо ж його предки теж з хохлів, тико чернігівських. А ім'я... Десять там далеко на півдні, казав, так називаються брати-слов'яни. І я хочу, як донька буде, щоб Зорицею звалася, а як син — то Олександр, Іскандер, на честь якогось там чоловіка, що з-за гра ниці колись кликав царя скинути.

«Ти сама моя Зориця, зіронька ясная...»

Ті слова, той шепіт досі звучать у Настиних вухах. Не по-нашому, по-руському, то вже вона собі потому по-своєму, на-ському, переложила.

Правду, ой правду мовлять злії загоренські язичниці, од їхніх довгих язиків слово, таки носила на той час од Вікентія, панича, в котрого до безтями закохалася, дитину під серцем, ще тико зер-

нятко маленьке, зерня її тривоги й безумної надії. Хоча чого там — знала, що панич на ній ніколи не жениться, про плани батьків його знала — у столиці мали вигідну партію для сина, графинею стати їй не світило. А тут цей Митрик — худе, али які очі, привисте, очиська теї палахкотять, коли про якесь там всесвітнє братерство потік слів випускає. І нею захопився не на жарт, бо ще один пунктик — має бути жінка з народу. Вона те бачила, ставилася трохи насмішкувато, а трохи співчутливо, з дівоцьким, а чи й не дівоцьким інтересом. Сміялася, що колись, мо', й поберуться. А тоді примчався — трах-бах, на війну, брати-слов'яни ждуть — не діждуться, коли саме він, Дмитро Соловенчик, приїде їх визволяти. І весілля мусить бути, ну, вінчення хоча б, бо до жони вертатися мусить. О Господи, хлопчисько, зовсім хлопак, і тут в Настинім серці щось як обірвалось. Та не, ни обірвалось, а зірка велика спалахнула. Бо хтось як шепнув їй — а може, то таки доля твоя? І хлопця до сліз жалько стало, погине таке молоденьке та дурне у своєму пориві когось там чужого захищати. Тоді й закричала, як у гаречці: «Не пушу!» А він як зирнув, а тоді по дворі панським ходить, туди-сюди, туди-сюди, й спинається зрештою:

— Я хоч і невіруючий, своєму дев'ятнадцятому століттю належу, але згоден обвінчатися. Сьогодні ж, бо завтра від'їжджати.

Вона здалася. Згодилася. Невідомо, яка вітряниця напала.

Мо', думала, вінчання те його од кулі, од шаблі турецької, од погибелі порятує.

Не врятувало. А потому товариш приїжджав, щось там про обов'язок потурбуватися про неї белькотів. Навіть заміж за нього вийти пропонував. Панею, бач, тоже хтів зробити.

— Я вже раз сходила, — стомлено сказала Настя, котра на руках маленьку Зоричку гуцикала.

Він виринув десь через півтора десятки літ. Виявилося, доля зновика закинула у їхній край, на якомусь там заводі інженерствує. Приїхав не сам, а з сином, хлопчиськом, на штири роки молодшим за неїну Зоричку. І хлопчиськові тому, Платончику, Зоринка у вічі запала. За руку взявшись, пішли в поле квіти рвати, а далі малий став письма писати, мало що донька два класи

церковно-приходської кінчила. І незважаючи на опір матері — селянка, не рівня — таки добився свого, стала Зориця, худюща, али з великими очима, інженерською невісткою.

Свекор неїн тико й всього, що волосним писарем був, на германській войнонці голову зложив, а Зориця, котрій уже шостий десяток середини добіг, доглядала ту саму стареньку свекруху, яка давно вже розкаялася, що колись не хотіла такої невістки. Двоє синів жили окремо, мали свої сім'ї, а от донька... Донька, а Настина внучка з несільським ім'ям Віталія була старою дівою. У містечку всі знали її страшну історію — у двадцятім році її, п'ятнадцятирічну, перестріли в полі й згвалтували будьонівці. Відтоді, як її знайшли мати і бабуса геть потерзану, у голові дівчини, до того доволі вродливої, щось зрушилося. Стала тихою і неприкаяною, одягалася у все довге й темне і була схожа на монашку. Помагала по хазяйству, читала книжки, що лишилися од батька, видані ще в минулому столітті, а найчастіше сиділа коло вікна й дивилася, дивилася, дивилася. Мовби виглядала невідомо кого. Найчастіше за цілий день не промовляла жодного слова. Мати й бабуса вже змирилися з такою поведінкою.

Настя дісталася Порицька на п'ятий день. Віталія сиділа все так же біля вікна, мляво привіталась, і очі її були так само печальними.

Після взаємних привітань із донькою і свахою та обіду Настя попросила залишити їх удвох з внучкою. Може, сваха і донька подумали, що зновика вона вилікувати поспробує? Бо ж знахарка, хоч внучці, як і вони, досі нічим помогти не могла.

Лишившись наодинці з внучкою, Настя спитала:

— Знаєш, чого я до вас придибцала?

— Провідати? — кволо озвалася Віталія.

— Не. За гиншим...

— Скажете, то знатиму.

— Забрати хочу тебе з собою, — повідомила Настя.

— Я нікуди не поїду.

— Поїдеш, — сказала Настя. — Поїдеш, бо... Бо я відьма, не забувай. Оком накинута і робитимеш, що захочу.

Вона сама не вірила у те, що казала, та все ж казала. Мусила казати. Раз у неї задумка народилася, то, хоть би що, сповнити

мусить. І вона сказала, що хоче видати внучку заміж. Що є такий чоловік, тоже нещасний. Мо', й нещасніший за неї, бо в неї постраждало тіло, не сперечайся, тіло твоє постраждало, а душу ти сама в комору, у погріб тіла зачинила, тико я знаю, що душа твоя плаче і проситься, аби її випустили на сонечко Боже погленути.

— Бабусю, я ненавиджу чоловіків, — сказала Віталія.

— Всіх?

— Усіх. До одного.

Настя приступила до неї і звеліла:

— Роздягайся.

— Що?

— Те, що чуєш, — твердо сказала бабуся. — Хочу на твоє тіло гленути, яке ти в тюрму засадила. Думаю, воно в тебе вельми гарне. Думаю, ти часом на нього дивишся.

— Я його ненавиджу, — сказала з притиском внучка.

— За що? За те, що хтось колись позбиткувався? Али ж воно гіршим не стало... І бруд той давно одмився. А хлопець, за якого сватаю, вельми добрий, тико хорий. Мусиш його вилікувати. І од болезні душевної, і од туги за життем, яке було в того чоловіка. А вилікуєш, то й сама виздоровієш.

— Я не... хочу...

Внучка те прошептала. Настя взяла її за руку. Гарячу-гарячу. Повернула внучку до себе і заглянула їй в очі.

— Ти ж не хочеш, щоби я тебе зачарувала? У дерево сухе перетворила...

— Ви таки відьма, бабуню, — прошептала внучка.

Настя Луциха вернулася додому, в Загорени, з внучкою. Дорога була далекою. Тільки раз їх підвіз якийсь добросердний чоловік на возі. За ту дорогу Настя нарозказувалася, наговориалася. І про родину розказала — маму і батька своїх, бабусю та діда, про своє незвичне сватання і життя. А тоді й про Степана почала говорити. Віталія, що спершу проклинала свою згоду піти невідомо куди, поступово й собі почала вставляти слово за слово. Ночували вони в добрих людей при монастирі і в Настиних родичів. Чим далі йшла Віталія — у неї поступово зникав чомусь страх.

«Будь що буде», — вирішила вона.

Здригалася, правда, як уявляла себе поруч з чужим чоловічиськом. На ліжкові. А що він з нею робитиме? Невже, як ті прокляті кати?

«Ні, ні», — подумки шептала дівчина, а ноги самі несли за бабусею.

Так вони дісталися до села. Віталія вдивлялась у сільські хати, більшість із яких була вкрита соломою.

— Бабусю, ви мене не покинете? — раптом спитала вона.

— Чом я тебе мала кидати? — відказала Настя. — Сьонне ото повечеряємо, добре виспишся, а там і до Стипана підемо. А хоч, я его до нас приведу?

— А якщо він мені не сподобається?

— Силувати не буду, — сказала Настя. — Господи, дівонько, люде в нас як люде. Давненько тобі була пора у бабуні побувати.

Насправді весь той похід Луциха заради Соломії-старшої задумала. Хоч теперка розуміла, що й заради внучки.

На другий день Віталія хрипко прошелестіла, що хай вже той чоловік приходить. І Луциха привела Степана. Сказала, що ліки має для нього. Степан спершу одказав, що не, хай-но, потому, оно на дворі роботи багацько, завтра на поле копати бульбу, а він як робить, то не так болять.

— Ходімо, — вперто наполягала Настя. — Тамика для тебе й знахурка є, ліпша за мене.

«Знахаркою» виявилася молода, не вельми гарна, али й непогана дівчина.

— Онучка моя, — сказала правду Настя. — Я вас лишу на трохи, то тут собі побесідуйте. А мо', й полічитесь.

— Бабуню... — спробувала кволо заперечити Віталія.

У селі потому розповідали, як було далі. Бо народу рота не зашиєш.

Казали, що лишивши їх удвох, тая Луциха наслала те, чого колись від покійної бабусі своєї навчилася, уроки, око повелітельне, що людину змушує робити, що тая відьма схоче. Вона ж звеліла спочатку роздягтися своїй внучці, а потім Степанові. А тоді взяла їхню одежу і вийшла з хати.

... Двоє в хаті прокидалися поступово.

Віталія закричала.

— Чого ти кричиш, Соломіє? — спитав Степан, зводячись на ноги.

— Я не Соломія, — сказала Віталія.

— Я знаю...

Невідомо, хто першим у селі розпустив чутку про те, що відьма Настя залишила двох — дівку й хлопця — голими в хаті.

Насправді було не так. Двоє, лишившись на самоті, вдягнені, звисно, довго сиділи одне проти одного. Якесь сила змушувала Віталію не підводитися, щоб податися геть світ за очі — з цієї бабиної хати, з цього села, а може, й цілої землі.

Чоловік (чи хлопець, яка різниця) стояв перед нею — доволі вродливий, доладний, хоч і худий. І очі, як Віталія одважилася заглянути, її власні нагадали — наче у воді втоплені, казала мама.

— То правда, що ви-те Настина гонука? — спитав зрештою Степан.

— Так, — видихнула дівчина.

— І на лікарствах і травах знаєтеся?

— Ні, — Віталія відчувала, що от-от заплаче.

Раптом вона не знати чого подумала, що із двох у цій хаті вона щасливіша. Бо більша відстань від її нещастя. Бо вона пройшла цей шлях, а раз пройшла, то вже повернення не буде.

«Чи буде?» — подумала вона і відчула, як щось підкочується до горла.

Віталія боролася з тим клубком, і з мовчанкою, що знову на-стала, і з тишею і відсутністю слів у них обох.

Зрештою вона ревно заплакала, а Степан встав і поклав їй на голову руку, та став гладити, як маленьку, по голові, мовчки, не спитавши й не здивувавшись, чого вона плаче.

6

Отець Андроній помер восени 1939 року, через кілька місяців по тому, як прийшли «перші совети».

— То не мій світ, — були його останні слова.

Їх чули матушка і Соломія, котру він попросив покликати, бо відчув, що його душа проситься відлетіти у кращий світ.

Соломії йшов п'ятнадцятий рік, вона виросла вже у вельми гарне дівча. Волосся з білого стало світло-пшеничним. На неї задивлялися і загравали з нею не тільки ровесники, а й старші загоренські парубки. А двоє вже точно знали, що Соломія належатиме котромусь із них — сусідські парубки Петро і Павло, названі так на честь двох перших за каноном апостолів. Вони терпеливо чекали, доки ця дівчина — вродлива, як цей світ, прекрасна, як сонце, як небо, як найкрасивіший цвіт на землі — дозріє, аби ввійти до котрогось із них у хату господинею. Щоб це сталося, вони готові були битися з цілим світом. От тільки до кого, котрого з них?

Соломійка, яка і не знала про те, як завмирають і бухають хлопчачі серця при одному її наближенні, верталася з похорону свого наставника і друга. Коли вже підходила до хати, раптом згадала, що давно не навідувалася до своїх джмелів. Дивно, їй чогось минулого літа не хотілося цього робити. Тільки всміхнулася, згадавши, як її називали сестрою джмелів. Навідається завтра. А може, й меду попробує.

Думати про мед було гріх, ідучи з похорону. І Соломійка стала думати про отця Андронія. Про його притчі й дивну прив'язаність до неї. Єдиний раз сварив батюшка, як сказала, що школу покинула.

— Нащо міні школа, отче? — сказала Соломійка. — Тато кажуть: то не мужицьке діло — вчитися.

— Ніколи не кажи чужими словами, — мовив отець Андроній. — Ніколи не кажи, чуєш, дитино?

— Али ж ви-те, отче, у церкві тоже мовите чужими...

— То не чужі слова, а Божі, — отець Андроній замислився. — Вчитель, звісно, не вельми сердечна людина, я тоє казав йому. Али іноді й потерпіти треба.

— Отче, я не хочу більше вчитися, — сказала твердо Соломійка.

Згадалося... Завтра до матушки навідається... І до джмелів...

«Та ж надворі пізня осінь, — подумала Соломійка. — Пізня осінь, і джмелі сплять. Я геть все переплутала, як стара баба».

Та їй було не сумно од такої плутанини. Сумно, що не стало отця Андронія. За нею ішли тато й мама, а трохи далі — дядько Степан і його жінка, котру в селі називали Вітькою Євсійською. У них вже було двійко дітей — хлопчик і дівчинка, а теперка добре видно, що тітка Вітька зновика груба.

«Нащо ж вона на похорон в такім положенні ходила?» — подумала Соломійка.

Вона стишила ходу, і коли тато з мамою порівнялися, спитала:

— Отець Андроній у рай потрапить?

— Тее один Господь відає, — сказала Соломія-старша. — Добрий був батюшка, хоч трохи й чужей. Али тибє, видно, крепко любив, геньби онучку свою.

«Мене всі люблять, — подумала Соломійка. — Хіба крoме Руфини».

РОЗДІЛ III

ФРОЙЛЯЙН САЛОМЕЯ

1

Восени сорокового року старшого Соломійчиного брата Тараса забрали до Червоної армії. За два тижні до того разом ще з кількома загоренськими хлопцями його викликали в район — волость по-колишньому, по-царськи, по-польськи — гміна, а може, й повіт чи повят. Та типерка, як совети прийшли, все було по-новому, по-інакшому, іноді й не розбереш, що до чого. Поліщуки придивлялися, принохувалися, як у селі казали, до нової влади, котру минулої осені вітали при в'їзді до Загорен аркою, уквітчаною червоними і жовто-блакитними прапорами, флагами по-їхньому. Али через рік про жовто-блакитний колір і згадувати ни мона було, казали, вражеський, буржуазний, ци ще якийсь, теї совети напридумували слів, що язик поламається. Найпростіше з тих слів хіба пойнятне — куперація, гамазин, то й колись було. Тико тепер у тій куперації на полицях вітер босий гуляє, коли гас, сіль чи сірники привозять — велике свето. Та без сірників обійтися мона, є кресало, трут, хіба то звикати, а от без солі... Про матерію й не казали, тико завезли сувій ситцю на Первомай. Яка то була штурханина!

Зникли нитки, особливо кольорові, а то для Соломійки було особливо прикро, бо ж вона якраз до вишивання пристрастилася — бабця вчила — і вже сама вишила мамі й татові сорочки, збиралася й собі та... Та майбутньому чоловікові. А ще почала вишивати великого розкішного рушника, такого, щоб од бильця до бильця ліжка діставав.

Крамар Гершко, якому веліли закривати «часную лавочку», ходив тепер селом сам не свій, правда, дещо сховане загоренцям — то тико вам, чоловіче добрий, сей крам — пропонував з-під поли, оглядаючись навіть у хаті. При тому хвалив у повен голос товариша Сталіна, Йоську Саривонича, котрий дбає про всенький люд, од малого до великого. Очі при тім у Гершка ци то сміялися, ци плакали невидимими сльозами — не розбереш, що в того жида в оці сидить, та й на який досвіток ото кукурікає.

З Головна, яке тепер було районним містечком, Тарас вернувся з бомажкою-повесткою. Прочитав — такого-то числа, «через неделю» явитися «на сборный пункт военкомата для прохождения действительной военной службы».

— Що ж то буде, синку? — Соломія-старша заойкала та захмарилася.

— Ну чо буде, те й буде, одслужу, як ото хлопци у польськім війську служили, а я в червоному, тико й по всьому.

— А ни дай-бо, война, — мати вже й сльозу пустила — жінка, звісно.

— Та яка там війна! З фінном оно замирилися, а з німаками повна дружба.

Соломія відчула — веселість в брата удавана. Йти до війська йому було у п'ятницю, у четвер мали вечірку зобрати з родичів на проводи, а в середу під вечір Тарасик сказав:

— Давай-но, сестричко, трохи пройдемось на прощання.

Соломія зирнула на брата — збентежений і начеб виструнчений якийсь чи що. Ніби його вже під ружо поставили.

— Ходімо, братику.

Вони спустилися городом до ковбані й струмка, що обтікав невеличкого горбика, а далі в річку Мережку впадав. Вздовж струмка було густо насипано листя з дерев, що росли з правого берега.

«Куди ж він мене веде?» — подумала Соломія.

Тарас наче почув її думку й сказав, що вийдуть на он ту вулицю альбо коло гірки посидять.

— Тоді давай до гірки, — сказала Соломія.

А як сіли рядком, Соломія раптом почула — жаль, що вона його сестра. А то би до війська проводжала, як дівчина.

Тарас того вечора багато чого згадав з їхнього спільного дитинства — ігрища, суперечки, а найбільше все добре, що було між ними. Раптом Соломійка збагнула — прощається, бо має передчуття, що не вернеться. Щемкий жаль охопив її душу. Як його заспокоїти?

Вона взяла Тараса за руку. Відчула, як ледь-ледь тремтять його пальці.

— А знаєш, я насправді великий боягуз, — сказав Тарас.

— Ти не...

— Мовчи, — сказав брат. — Мовчи. За одно я радий — мама типер стали гиншими, як буле. Так ни тривожаться, як раніш.

— Правда...

Обоє знали чого. Вже знали. Бо доросли. Ну, хай Соломійка менша. Таж на розум бистра. Знали, що мама любила одного, а вийшла за другого. Тільки тоді Соломійка не знала про свою долю.

А час покотився стрімко. Що він так ото котиться, не котиться, а біжить, вони потім зрозуміли. Тарас із війська прислав письмо, аж через місяць, уже й тривожитися почали, а він повідомляв, що живий-здоровий, чого й вам жилаю (так і написав, ни по-нашому), довго не писав, бо й їхали довго, через всю Расею, аж до китайської граници. Ті два слова закреслені були. Али ж Соломійці вельми цікаво було, де ж то братик служить. То вона й так і сяк вертіла, і до гасової лямпи, яка типерка в них була, підносила, аж поки на сонци не здогадалася потримати. А тоді пальчиком потерла, нігтиком пошкрябала — воно й проступило. Бо, видно, олівцем закреслювали, а Тарас чорнилом писав. Аж засміялася Соломійка од свеї здогадливости. Вона хитра. А Тарасик писав, що тут морози великі, тико чудно — ні деревця кругом, степ один, то так месность називається.

На братові каракулі дивилася, й відлягало од серця. Далеко од границі, од німця, котрий тепер за Бугом стояв, а отець Андроній покійний казали, що до Бугу од їхнього села верстов зо двадцять. За зиму й весну п'ять письмом ще прислав брат. Одписувала Соломійка і декувала батюшці, котрий тепер у ліпшім світі

був, що її грамоти підучив, з Біблії цільні, бувало, сторінки велів переписувати. Бач, згодилося, бо з тої переписі, на яку спершу сердилася, а не послухатися не посміла, і сміялася, було. Типерка думала, що даремно зі школи пуйшла, бо за пару днів після тої оказії з очима і пан Казимеж приходив, питав — у чім справа, а Соломійка крадькома язика йому показала з-за маминної спини. Вперлася — не піду, хоч пан Казимеж казав, що до науки вона здатна, нахил має, шкода таку ученицю втрачати. Соломійка вперлася — не хочу і все, батько і мати не вельми ї наполягали, а Соломійка через пару днів зновика виплакалась, та ї по всьому.

Весною Василько на шахти завербувався, признався Соломійці — чув, звідам, з тех шахт до армії не беруть. Соломійка не хотіла з братом розлучатися, та все ж шахта була ліпш, ніж армія. А виявилось — не ліпш, бо навесні брат вернувся геть з побитою рукою, добре хоч, казав, що ліва. Балка впала, як креплення робели, сказав. Соломійка ті покалічені пальці гладила і дмухала на них, дивилася на брата винувато.

Тої весни йшов Соломійці шістнадцятий рік, вже ї на вечорниці ходила, а з вечорниць удвох і проводжали — по праву руку Петрик-Петрусь, а по ліву — Павлик-Павлусь. На другий вечір місцями мінялися. Так тривало ї коли війна почалася. Бо що війна — дні три погуркотіло на заході, а більше на півдні, десь коло Любовня, в село німци прийшли у четвер, як два неповних роки тому більшовиків, стрічали їх з к'ятами. А як було не стрічати, коли семеро сімей вже на Сибір вивезли, двоє у Луцькій, а четверо в Ковельській тюрмі, коли вже війна почалася, постріляли. Ну, поставили старостою Семена Бартоха (чогось сам згодився, хоч і не багатий був) та ї далі на схід посунули.

— Що тепер буде, Васильку? — спитала Соломійка, як з того збориська верталися.

— А що буде? Воне більшовиків битимуть, а нам Україну тре' зводити, хату свою українську.

Вперше у братових очах побачила Соломійка якусь дивну затятість. Наче нагострена коса проти сонця, погляд зблиснув.

Восени сорок другого року в неділю перед Покровою, коли вже бульби покопали, надумали дівчата з їхнього Млинища, кутка загоренського, на ярмарок вибратися. Отако гуртом, як на вечорницях збиралися. Мона було й батьків попросити, тільки гуртом дівочьким хотілося. Так і крам вибирати ліпше, і рада-порада поруч. Настя Троцьова батька намовила, щоб поїхав та їхню кумпанію взяв, а ще Герасима Панського (бо в панів колись за їздового чи то кучера служив), тому пообіцяли блешчину самограю та добру закуску. То на двох возах і вирушили раненько до Любомля, або, як у їхньому селі казали, Любовня ци й просто Міста. Війна війною, то десь там далеко, а раз ярмарок є, та прослухали, що з других міст люде поз'їжджаються, то й мона якій намисто, а якій і спідничину ци кохтину на світло прикупити. Бо ж багато хто мав родичів у сусідському силі, де на Покрову празник храмовий, а то гостина, що в обновці годиться заявитися до родичів. Ну, а там уже й до Дмитра, коли у них празник, рукою подати.

Соломійка і Руфинка були наймолодшими серед того дівочького базарникового гурту, али, вважай, і найвродливішими. Віднедавна стали помічати на собі ревниві погляди дівочькі, бо ж могли відбити жаданих наречених. Ну, щодо Соломійки, то все ясно. Павлусь і Петрусь нікому її не оддадуть. Дорогою ж тепер з Соломійки кпили — хі-хі та ха-ха — кого ж ти вибереш? Як одного, то другий, диви, уб'є, а як другого, то той усеньке життє мучитися буде. Як ото той Степан, бо ж кажуть, і каліцтво собі учварив, що за твею мамою, Соломко, сохнув. «Ну, али ж таки женився», — Соломійка. «Бо то баба Луциха так зчарувала, внучку треба було замуж оддати, а по тій ціла червона кавалерія, кажуть, пройшлася». Соломійка: «Як вам не соромно, тож добре живуть, четверо дітей мають, все, як у людей».

— То ти кого вибереш? — не відстають дівчата.

— Обох.

— Як то обох? То є гріх...

— А мені покійні батюшка дозволили.

— Ой, то й мені тре́ було з батюшкою дружити, сало-масло йому носити, — котрась, а решта так і приснули, сміх по шосейці аж до Любовня покотився.

Дівчатам хахоньки, а їй, Соломці, біда. Бо такі дві приче-пи з вечорниць провожають, і стоять двоє, і поступитися жоден — аніяк. З одним до танцю піде, у другого очі такі іскри викре-шують, що цілу хату спалити можна. Мусить одразу із другим, щоб і його, і своє серце впокоїти. Не раз натякали — вибирай, а в неї серце до обох начеб однакове. Про обох думає: і як до хати після проводин і стояння коло хвіртки йде, і як щось на городі чи на полі робить. Ну, а як шістнадцять їй минуло, ще в приїшлім, сорок першім році, обоє враз сказали, що сватів засилатимуть. Соломійці знов як приском сипнуло — кому од-мовить, а кому — не?

— Ви-те, хлопці, того... Не спішите. Я сама скажу, кому при-силати.

Диво-дивне — обоє вони між собою й далі дружили. Жодного разу не побилися, навіть не посварилися. Ще й підсміювалися, коли на вечорницях хтось піддївав. Аякже, ми, гляди, й кулачний бій устроїмо. Обоє ж вирости вдатними женихами. Тико хіба характери трохи різнилися. Павло кремезніший і спокійніший, розсудливіший, а Петро — тонший, гінкіший, тихий, та часом як спалахне, мов копиця сіна, в яку сірника кинули. Правда, й від-ходить так само швидко. Не одна ж дівка думала — після того, як тая гонорова Соломка когось таки вибере альбо котрийсь сам одступиться, то гинший їй дістанеться.

Руфина ж, як на їхньому кутку казали, вже починала крути-ти хлопцями, як циган сонцем. То до того усміхнеться, при-горнеться, надію подасть, а другого вечора — ні поглядом, ні порухом пальчика не удостоїть. Ну, звісно, другий кавалер і ра-дий. Тико пісня не надовго. То в того носюра, як у бугая ріг, то в того праве око на друге село дивиться. Перебірлива, як дрібний горох, кажуть про таких. Проте Руфина дівка хоч куди — не тілиста, али й не худа, на лиці дві маківки зі щік виглядають, а з очей — дві хитрі лисички. Навіть казали, що не міг тихий

Кирило такую доньку встругнути, позичила Марина у когось доччиної краси.

Після ярмарку сталося те лихо. Вже й поскуплялися, Соломійка собі спідницю та чобітки вибрала, на гроші, що мама дали, дивчета тоже були з обновками. Час є, то рішили містом пройтися, цікаво ж, а декотрі, як ото Юстинка Пертусьова, взагалі ще ніколи тут не були. Ну й впросили Герасима, щоби пуждав, а Троць старий до сестри троюрідної подався.

Ішли, балакали, по боках обдивлялися. Місто як місто, якби не брук та не отих зо три будинки у два поверхи, то, щитай, і від їхнього села не вельми різниться. Ну, в розмові котрась до Руфини звернулася. Ледь десяток кроків пройшли, як німець перед ними виріс. У сіро-зеленому строї, з автоматом на плечі. І як гавкне:

— Гальт!¹ — І вже як дівчата спинилися, ошелешені: — Кто есть Руфіна? Отвічайт! Шнель!²

— Я Руфіна, — сказала після короткої мовчанки Руфіна, і голос у дівчини тремтів, добре було чути.

Німець стояв похитуючись, як зелений маятник, а тоді ноги розставив, підняв руку і відставленого вказівного пальця на Руфіну направив.

— Юде?

— Та що ви-те, пане, — Вірка Рикунцева першою озвалася, бо в Руфини губи чомусь стали тремтіти. — Наша вона, загоренська. Тутешня. Вкраїнка. Хіба ж не видно?

— Юде, — сказав німець, та якось так задоволено, що в Соломійки мороз по шкірі пробіг.

Погляд в нього був теж задоволеним, наче в kota, що вполював після довгих ловів велику мишу. Пальцем поманив Руфіну.

— Ком! Цу мір!³ Бістро!

Руфіна аж взад ступила. Тремтіла вже, мов у пропасниці.

— Пане солдат, я не жидівка. Я з села. Так лише назвали. — І додала чогось: — Наших жидів уже забрали.

¹ Стій! (нім.)

² Швидко! (нім.)

³ Ходи! До мене! (нім.)

— Найн! — сказав німець уже твердіше: — Ду іст юде¹. — Поворушив губами і додав уже на ламаній руській мові: — Пойдьош к своїм. Встретітса. Муттер унд фатер².

— Н-ні. Я не підю. Пане сольдат...

Німець спокійно зняв з плеча автомата, клацнув затвором, на них наставив.

— Ком! Шнель!

Схопив Руфину за руку, рвучко витяг до себе, тоді автоматом з другої руки вибив кошика з купленим крамом. Вдарив по руці так, що дівчина несамовито зойкнула.

— Уперьод! Шнель маршірен!³

Вже як вони відійшли трохи, Руфина оглянулася, крикнула розпачливо:

— Дівчата! Робіть же щось! Мене ж уб'ють!

Вони, звісно, чули, що тут, у Любомлі, де жило багато юдеїв, частину їх розстріляли десь там, за містом, а частина жила в якомусь таборі, що звався гетто. Та й з їхнього села п'ять юдейських сімей забрали. І Гершка-крамаря, і Хайку, котра всіх обшивала... Кажуть, тико мала Хайчина Ривка, наймолодша дочка, зуміла втекти, ци то перед приїздом німців до сусідів мати одвела, а де теперка — невідомо.

Дівчата з переповненими жахом поглядами проводжали Руфину й солдата, котрі віддалялися. Що вони могли вдіяти? У німця була зброя, здатна будь-якій з них, а то й усім разом вкоротити віку.

— Батькам неїним скажемо, — Люба Личункова. — Воне й приїдуть, роз'яснять. Ну, як тре', то щось візьмуть та й одкупляться.

— Альбо старості. Він же знає, що Мацики не жиди.

— Тико хай не каже, що їх Мациками прозивають. Бо ж на жидівське прозвисько схоже.

Отак вони заспокоювали одна одну. І начеб легше ставало. Спокійніше на душі. Поки Вірка не сказала:

¹ Ні. Ти єврейка (нім.).

² Мати і батько (нім.).

³ Крокуй швидко! (нім.)

— Хоть би він дорогою Руфку не застрелив.

І тоді Соломійка, що наче в заціпенілому сні-маренні перебувала, таким неймовірним і жахливим було це видовисько, скинулася.

— Ви як хочете... А я за ними піду...

— Куди?

Любка за рукав ухопила. Інші теж дивилися нажахано, а швидше — жалісливо.

— Він і тебе може стрелити.

— Я піду, — голос її тремтів, проте вже наливався крицею. Як і все її єство. Геть виструнчена стояла, хоч і дрижала — дрібно-дрібно.

— Натє, передасте, коли що.

І торбинку свою Любці до рук ткнула.

— Соломко! — Вірка зойкнула. — Не дурій, подруго. Чуєш? — І пожартувати спробувала. — Бо й заміж не вийдеш. Обоє уха-жорів плакатимуть. Соломко... Ну що за людина! Дівоньки...

Та Соломійка вже не йшла — бігла. Бруківка горіла під її ногами. У голову наче хто жару насипав. Здавалося, її розпалена голова от-от одірветься й полетить. Хай. Соломійка знала — вона все одно бігтиме. Доки стачить сил. Бо хіба мона людині ні за що ні про що смерті завдавати? Навіть якщо ця людина — Руфка. Хай яка вона ни є... Таж ни мона й таку ні за що вбивати...

У голові раптом застукало дивним стуком, наче манюсінські молоточки, тико не по залізу, а по висхлому дереву. Щось ніби про-силось до неїної бідної, мовби розпухлої на всеньке місто, голови. І вона почула голос отця Андронія: «Нема порятунку синам із-раїлевим, споконвіку нема, а не тільки тоді, як вони Божого сина на смерть оддавали». То він їй одказував у відповідь на неїне за-питання, чого теї юдеї по всьому світу розбрелися. І ще додав: «Ра-ніше вони словом рятувалися, та слово їхнє Бог на їхній землі чув, а тепер не можуть і словом порятуватися, золотом-сріблом на-магаються, тільки його Бог не бачить. А мо', й не хоче побачити».

— Отче, — прошептала Соломійка, що вже не бігла, а йшла задихана. — Руфина не ізраїлева дочка, а якби й нею була... то хіба... хіба... хіба мона за те умертвляти неї?

Голова стала звужуватися, вже її ніби тисли обручі, гарячі, тяжкі й невблаганні. Вони заважали щось вимовити. Таке, що конче тре' сказати. Стиснута голова гасила мову. Ще перш ніж вона побачила німця й Руфину, котрі завертали на другу вулицю, встигла пригадати, навіть не пригадати, а наче впали звідкись самі, слова: «Юдита припала лицем до землі, посипала собі голову попелом, відкрила волосяницю, в яку була одягнена...»¹

Здивовано дивилися на її гонитву одинокі перехожі.

Німець, певно, почув стукіт жіночих чобітків, бо повернувся, а як вже ближче Соломійка підійшла, направив автомата:

— Гальт! Цюрук! Шіссен!²

— Пане, — з відчаєм гукнула Соломійка. — Сказати вам щось маю, пане...

Вона простягла руки навстріч німцеві. Той не опустив автомата.

— Пане, тико три слова... Два слова...

Німець стояв, мов соляний стовп серед зимної пустелі. Раптом Соломійка подумала: а як він неї тоже боїться? Думає, що і в неї під пальтом як не револьверт, то ніж схований. Ступила вперед і за погрозовим порухом німака зрозуміла — ще крок і він може справді стрелити.

«Юдита припала лицем до землі», — почула знову Соломійка.

Наче блискавка сяїнула перед нею. Вона опустила на коліна й на колінах поповзла до німця.

Він дивився здивовано, все здивованіше, як і Руфіна, Соломійка те добре бачила, бо голова не була опущена, а очі вбирали двох — ката і його жертву.

За метрів три вона спинилася. Хотіла підвестися, але побоялася.

Як же йому сказати?

Як сказати і що?

Головне — що?

— Ти тоже... юде?

Німець спитав з цікавістю, трохи збентежено, але й трохи на-смішливо.

¹ Старий Завіт. Книга Юдити 9:1.

² Стій! Назад! Стрілятиму!

— Не, — сказала Соломійка. — Ми з одного села. В один день і родилися. Вона не юдейка, пане. Одпустіть її. То наша дівчина. — І раптом сказала несподіване: — Якщо треба, ми обое до Німеччини на роботу поїдемо.

Німець пожував спершу нижньою губою верхню, потім навпаки. Став схожим на розгубленого хлопчика. Щось намагався збагнути. Хоча суть сказаного була очевидною.

— Отпустіт? Юде?

— Вона не юдейка. То ім'я таке. Пане...

Він скривився, мов з'їв дику грушку.

— Ставайт...

Соломійка зрозуміла — їй дозволяють підвестися.

Вони стояли одне проти одного. Мовчали.

Соломійка бачила — в Руфининих очах зблиснула надія.

Німець про щось думав. Міркував.

— Отпустіт? Зовісем?

— Пане солдат, ми вам яець привеземо, і сала, і молока, і курочку, — спромоглася на слово Руфина. — Дві. Скільки схочете.

— Яйка? Млеко? Куріочка...

Видно було — він вагається. Думає і вирішує. Зрештою обвів поглядом обох. Зупинив очі на Соломійці. Посміхнувся.

— Найн. Не куріочка... Другой куріочка...

Ткнув пальцем у Соломійчині груди, тоді взяв пальцями за підборіддя.

— Ду бін майн куріочка...¹ Майн лібе медхен...² Мі будеш дьє-лай любовф... Гут гешефт?³

Соломійка похолола. Задерев'яніла. Бо збагнула, що пропонує цей німець, що годився їй у батьки. Який такий гешефт.

Руфина вхопила її за руку, благально заглянула в очі.

— Соломочко...

Соломійка зирнула на неї, в очі, затуманені слізьми.

— Ти хочеш, щоб я...

¹ Ти будеш моею... (нім.)

² Моею любовою дівчинкою... (нім.)

³ Гарна угода? (нім.)

— Соломочко, — Руфина схопила її руку і зашептала, мов у гарячці. — Я... Я не знаю... Я...

Німець стояв і вже відверто широко посміхався. Йому було цікаво, чим все закінчиться. Зрештою направив автомата на Руфину.

— Шпацірен. Шнель¹. Млеко, яїка — найн. Куриочка — найн.

— Господи, — зойкнула Руфина.

— Пане, — зойкнула й Соломійка.

Німець ткнув її автоматом.

— Ду — век. Ауфідерзеен, майн лібе...² ньєкуриочка. Ну? Варум штеен?³

Соломійка зробила порух в один бік, потім в другий. Видихнула:

— Я згодна.

— Вас?⁴

Певно, й він був ошелешений. Чи не зрозумів.

— Я згодна піти з вами, — сказала просто, хоч слова крижаніли на льоту, Соломійка.

3

Вони йдуть поруч. Німець знову закинув автомата на плече. Десь там, за їхніми спинами, даленіє Руфина.

Соломійці морозно і страшно. І того, що з нею станеться, страшно так, що холодніє все тіло, а внизу, вона вже відчуває, як по нозі до її лона повзе велика рапата жаба. А може, й змія. Її несила скинути, позбутись. Що робити? Сказати, що вона передумала? Хай німець її уб'є, як мав убити Руфину? Ци заведе в те гетто? Вона боїться, али більше, ніж того, що станеться, боїться того, що буде потім. Неслави. Руфина, певно ж, не скаже, як вона її порятувала. І чому порятувала дівчину, яка завдала їй стільки

¹ Рухайся. Швидко (нім.).

² Ти — геть. До побачення, моя любя... (нім.)

³ Чому стоїш? (нім.)

⁴ Що? (нім.)

прикрощів у цьому житті? Пожаліла? Щось інше, думає Соломійка. Так, щось інше покликала за Руфиною і німцем. Не годна сказати — що. Порив. Жаль. Блискавка. Все було і наче не було. Але ж ни на смерть, виходить, вона пішла.

Руфина не скаже нікому, але вона, вона сама мусить сказати. Петрусові і Павлусю. Нейним вірним лицарям. Яких обох любить.

«От і рішилося само собою, кого вибрати, — гірко думає Соломійка. — Сказати, а тоді втопитися. Ци повіситися. Господи, то ж великий гріх, про що я думаю...» Соломійка спиняється. Вона вирішила.

— Пане, — каже вона. — Я юдейка. Чуєте? То я юдейка. Жидівка. Мене звуть Соломка. Соломія.

Німець дивиться, і тепер уже іронічна посмішка заповзає на його брезклі губи.

— Ду іст юде?¹

— Так. Юдейка. Жидівка.

— Ха-ха-ха!

Німець регоче, а тоді виголошує довгий монолог німецькою, часом вставляючи російські слова. Суть його мови — він розуміє, що медхен, хай навіть її звуть Саломея, це нічого не означає, хотіла порятувати свою одноплемінницю, подругу. Саломея? Хай. Це ім'я є у юдеїв, але і у німців є також, то чому ж йому не бути у слов'ян? Але вона хотіла обдурити німецького вояка, доблесного солдата фюрера, а то набагато гірше. Тому вона буде покарана. Вона кохатиме не тільки його, а і кількох його товаришів по службі. Ферштейн?²

— Я юдейка, — майже пошепки каже Соломійка, а на очах її блищать сльози.

Він знову сміється. І дістає з кишені дзеркальце. Маленьке кругле люстерко. Тицяє їй під ніс. Щось белькоче по-своєму. Вона розуміє: каже, подивися, яка ж ти юдейка, ти слов'янка, типова слов'янка, як усі дівчата в цьому краї, хоч і не в цьому, наполо-

¹ Ти єврейка? (нім.)

² Зрозуміло? (нім.)

вину юдейському місті. Тільки ти вродливіша. Справжня красуня. І Соломійка розуміє його мову без перекладу.

І розуміє — вона приречена. Ні втекти, ні щось виблагати не зможе. Хай ліпше смерть, вирішує. Шарпається вбік. Вона побіжить, хай стріляє, якщо вже нема рятунку. Та німець їдним стрибком доганяє, міцно хапає за руку, грубо стискає зап'ястя. Його сірі очі трохи презирливо, але більше добродушно сміються.

Він веде її далі попереду себе. Саломея! Ха і ще раз ха! Біблейське ім'я. Певно, та Саломея, що прагнула отримати голову Йоханаана, була не така вродлива. Шкода, що він не Йоханаан, не Йоган. Була б вивернута геть біблейська картинка.

«Чорт!» — мало не скрикує.

У ногу в чоботі врізається цвяшок. Таж він його забивав. Ні, то в іншому місці. Висунувся в такий момент, коли він ось-ось отримає насолоду.

Цікаво, чи вона незаймана? Швидше всього — так. Його Грета не була незайманою. Але що з того? Грета пише, що їхня донька Марлен погулює з солдатами, напиши їй щось. Кляті тиллові щурі, у той час, як він і такі, як він, здобувають перемогу для фюрера й Німеччини на цьому проклятому Сході, вони там жирують, лапають молоденьких дівчат, а найгірше — його рідну Марлен, названу так на честь знаменитої Марлен Дітріх, улюбленої акторки фюрера. Втім, тоді, коли народилася донька Марлен, богиня Марлен була ще зовсім молоденькою і не такою знаменитою. До того ж Марлен, якщо по правді, звали тітку Грети, котра обіцяла за ім'я заповісти їм десять тисяч марок. Тітка померла рік тому й безсовісно їх обдурила. Бо, бачте, їй не сподобалось, що Грета десь там сказала, начеб доньку назвали на честь улюбленої актриси фюрера, а не тітки. Якби тітка не померла, на неї варто було донести. Хоча б за недодані п'ять тисяч, ціна яких тепер зовсім інша, ніж сімнадцять років тому.

Марлен він, звісно, написав гнівного листа. У відповідь отримав аркуш паперу з єдиним реченням: «Коли повернешся, любий таточку, розпитай нашу матусю, як вона тебе вірно чекала».

Ідіотизм!.. Звісно, він не святий.

Але вона, Грета! Дружина солдата!

Ще раз — ідіотизм. Він фронтовик, доблесний солдат фюрера, який вже пролив за нього кров. А вона — дружина солдата!

Втім, якщо насправду — він теж тиловик. Йому пощастило, що після легкого поранення й доволі легкого обмороження під російським містом з дивною назвою Тула його направили в це тихе, Богом забуте містечко. Де недавно мешкали євреї і жодного партизана.

Любомел. Чорт, про що він думає?

Несподівано він шарпає Соломійку за руку.

— Майн наме іст Ганс¹.

— Що?

— Ганс-Йоахім, — навіщось уточнює він.

Соломійка розуміє — це його ім'я. Сказати своє? Але вона вже сказала, назвалася.

До того йшла і подумки прощалася — з татом, мамою, Васильком, Тарасиком, бабусею, їдною й другою, дідусем. З селом своїм. Дівчатами. Петрусем і Павликом. Навіть джмелями. Хоча неї вже й не називають сестрою джмелів. Навіть брат, Василько. Бо виросла, дівка на виданні, мона сказати. Од Тараса останнє письмо було десь за місяць перед війною. Авжеж, на весняного Миколая. У листі брат прислав якусь тамтешню засохлу квіточку. Як вона зветься, Тарас і сам не знав, али вона йому сподобалася. Писав, що в степу вирвав, на ученіях. Бабуся порадили помаленьку намочити квітку в холодній воді, мовляв, запахне. І квітка справді запахла — дивно й терпко, наче вдихнула краплю вина, чимось приправленого, якоюсь травою. На джмелівку їхню ще був схожий запах.

— Дєкую, Тарасику, — шепоче тепер Соломійка. — Спаси Біг тебе. Може, не одправлять на той хронт.

Вона зводить голову на небо, по якому пливуть білі хмари.

— Найбездонніше і найзріліше небо буває восени, — казав отець Андроній.

¹ Моє ім'я — Ганс (нім.).

— Хіба небо буває зрілим? — спитала тоді Соломійка.

— Авжеж, — сказав батюшка трохи сумовито. — Навесні небо зовсім інше. Як і літом, і зимою. У нього, як і в людей — чотири пори року, тільки в людини раз у житті — і весна, й літо, й осінь, і зима. А в неба — щороку зміна. Небо проживає всі наші літа і всі наші життя.

— А в мене яка тепер пора? — спитала Соломійка.

— Рання весна. А сама ти — пролісок моєї душі.

Отець Андроній сказав майже без пафосу, тільки голос його наче зволожився.

«Добре бути проліском», — подумала тоді Соломійка і чомусь геть зашарілася. Зиркнула: не, отець Андроній, здається, не помітив. Уявила себе квіткою посеред лісу й раптом подумала, як їй було холодно виглядати з-під снігу й ловити хоча б маленький сонячний промінчик, щоб зігрітися.

Холодно їй було й теперка. Вельми зимно. Наче у місті до-часно випав сніг. А під ногами була не бруківка, а холодний тонкий лід, що потріскував й от-от міг провалитися. Якби так сталося, Соломійка була б тільки вдячна.

Вони прийшли. Вже прийшли. Ганс-Йоахім привів її до хати, в якій квартирував. Гарнізон у Любомлі був маленьким, довкола тихо, і унтер-офіцерам, і старшим солдатам дозволяли квартирувати по хатах місцевих мешканців-українців, наказавши тим годувати вояків вермахту. Жили компактно, у сусідніх оселях, щоб на випадок тривоги швидше зібратися. Але тривоги не передбачалося. Доблесна армія фюрера стояла вже на Волзі, то чого бо-ятися тут, у глибокім тилу? А він, Ганс-Йоахім Катценбергер, один з переможців, який сьогодні здобув свій доволі непоганий, більше того, привабливий трофей. То він і належить насамперед йому, а вже потім поділиться з тими придурками — Фрідріхом, Людвігом, Куртом і (це ж треба) Адольфом. Тільки не Гітлером, а Вертедом. Ну, цей прищавий сморчок, чистюля професорська, напевне відмовиться. І Курт, що зневажає злягання з неарійками. Хай. Знаємо ми тих чистюль з їхніми грошовитими батечками. Можна покликати найстаршого серед них, Віллі Траймера, нехай спробує молоденьку суничку, побачимо, що з того вийде, а то

тільки хвалиться своїми колишніми перемогами та ще їх повчає, старий пердун.

Ганс-Йоахім завів Соломіюку до кімнати, в якій квартирував. Окрім залізного ліжка з трьома подушками і килимком з лебедями на стіні, тут стояли стіл, тумбочка, невелика шафа для одєжі, крісло й дві табуретки. Він, Ганс-Йоахім Катценбергер, солдат фюрера, сам не захотів більшого комфорту, хоч господиня, котра смерділа від страху, й запропонувала ліпшу кімнату. Німець жес-тами показав Соломіїці, що їй треба роздягтися, а тоді сказав, що вийде, і попередив:

— Бегайт... Пуф-пуф...

Проте глянувши на дівчину, збагнув, що вона, можливо, й прагне більше пуф-пуф.

І тоді підійшов до стіни і кілька разів грюкнув по ній кулаком. Майже одразу з'явилася огрядна жінка років сорока п'яти. Вона глянула на Соломіюку і запитливо вперлася поглядом у постяльця.

— Фрау Гальїна, — сказав той. — Обет... Яешен із шпик...¹ Унд² памьїдор... Унд знайт... Унд кофе...

— Добре. Ждїть.

— Но бістро...

Господиня вийшла, а коли зайшла до кухні, де допивав чай з малиною худючий хлопець років двадцяти, той спитав:

— Наш Ганс-Яким знову не сам?

— Якусь лярву знов привів, — буркнула хазяїка. — Судячи з одягу, цього разу з села.

— Цікаво, — хлопець відсьорбнув чаю. — Доблесні арійці з міщанок перейшли на пейзанок?³

— Колись ти поплатишся за язик, Генику, — сердито сказала мати і поставила на гарячу плиту (була навчена швидко готувати обїд) сковорїдку, на яку згодом поклала шматочки сала.

У кімнаті німець простяг до Соломіїки руки, й вона зрозумїла, що таки треба роздягатися. Зняла пальтєчко, яке, зображую-

¹ Сало (нім.).

² І (нім.).

³ Селянок (спотв. фр.).

чи галантність, Ганс-Йоахім повісив на спинку крісла. Після цього дістав з тумбочки пляшку шнапсу і дві чарки. Розлив горілку і підняв чарку.

— Віп'єт...

— Я не хочу, — сказала Соломійка.

— Пеї, — німець майже силоміць втис їй чарку в руку і дзенькнув чарку об чарку. — Прозіт.

Соломійка відпила трохи і закашлялася. Ні, вона вже пробувала домашньої, але тут, з цим насильником...

Тим часом Ганс-Йоахім, який залпом випив свою порцію, відверто милувався Соломійчиним обличчям, стрункою фігурою, що ще більше відкрилася, коли вона зняла пальто і постала у світло-сірій кофтині, яку продовжувала довга барвиста спідниця.

Ганс-Йоахім раптом відчув незбагненне — йому просто хочеться милуватися цією дівчиною, цією слов'янкою. Її гордою поставою, навіть гнівним блиском блакитних диво-очей. Обличчя обвітрене, видно, вона багато буває на свіжому повітрі, проте є у цьому щось таке, що змушує думати — ця обвітреність йому навіть пасує, цьому дивовижному обличчю, це наче вміло накладений шар тонованої пудри чи світло-коричневого крему. О, Ганс-Йоахім на цьому добре розумівся, він був перукарем у косметичному салоні в Дюссельдорфі. І тепер, дивлячись очима професіонала, він не тільки відзначав пропорційну досконалість цього обличчя, хай не арійського, а слов'янського, а й... О, майн Готт¹, він би не відважився сказати, що воно належить унтерменшові². Двічі майн Готт, він відзначає (клята професія) дивну гармонію цього дівочого обличчя, вже не страх, а гордий дух, що випромінює воно, а особливо... Особливо дивовижно виразні очі. Сум у їхній глибині — це сум приреченої людини, але такої, наче вона... Наче вона... Ганс-Йоахім здригнувся... Ніби вона людина з Європи й потрапила як полонянка до канібалів.

«До біса ці міркування, — подумав Ганс-Йоахім, — вона таки моя полонянка, полонянка по праву сильнішого, сама напросилася,

¹ О, мій Боже (нім.).

² Недолудина (нім.).

ніхто не змушував її йти визволяти ту другу слов'янку, дурепу, якій ще дурніші батьки дали єврейське ім'я».

І тут він здригнувся вдруге. Вона... Вона... Вона, ця слов'янка, пішла сама замість того, щоб рятувати своє нікчемне дешеве життя. О, він чув, що слов'яни аж ніяк не цінують цей Божий дар — життя, він сам бачив, як вони кидалися в атаку на їхні німецькі танки й під танки, як йшли на них навіть без зброї. Правда, там їм стріляли в спину свої ж. А тут? Що змусило піти цю... Саломею? Прив'язаність до іншої слов'янки? Але ж та не спробувала навіть лишитися з нею.

Ганс-Йоахім Катценбергер налив собі горілки й залпом осушив чарку.

Він пригадав, як ця дівчина-унтерменш повзла до нього на колінах. Так і мало бути, але... Але якби не та обставина, що, ризикуючи наразитися на кулю, вона повзла визволяти цю... Руфину. Сестра? Не схоже.

Раптом подумав — а як би вчинила на місці цієї чужоземки його любя Марлен?

І гіркота хлюпнула йому в душу — Марлен за жодних обставин не пішла б визволяти подругу. Принести себе в жертву чужоземному солдатові? Марлен швидше охоче б йому віддалася, з гіркотою подумав Ганс-Йоахім, як тепер віддається своїм воякам, не тому, що вони солдати фюрера, а тому, що...

Його думки вчасно перебив прихід хазяйки. Вона несла тарілки з яєчною на салі і сало, посипане дрібно нарізаною цибулею і перцем. Коли ж вона ставила тарілки на стіл, Соломійка нахилилася до господині й тихо благально сказала:

— Врятуйте мене, тітонько.

Хазяйка Галина глянула здивовано і ледь відсахнулася, згустки такого болю бризнули на неї з цих синіх, мов небо, очей. Вона швидко вийшла й сказала на кухні до сина:

— Здається, це не лярва. Він, певне, привів її силою.

— Не лярва? — Генік невідомо здивувався. — А хто ж?

— Ця дівка просила мене порятувати її. А як я можу порятувати, скажи на милість, якщо вона й не курва, не німецька підстилка? Чим проти цього бугая?

— Тоді чому прийшла?

— Захопив на базарі, там багато було сьогодні таких сільських роззяв, як ця. А може, деінде злапав. Ой, Боже мій, що за світ...

Галина сердито грюкнула тарілкою, взялася накидати квашених помідор і капусти, що син приніс перед тим з погребя.

— Красива? — спитав Генік.

— Не те слово, — відказала мати.

Коли вона хотіла нести ще дві тарілки з провіантом, Генік раптом скинувся, ступив крок до матері.

— Давай, я сам віднесу. Заодно й подивлюся, що за цяця за-летіла на наше сідало.

У кімнаті Генік чемно привітався:

— Гутен таг, гер Катценбергер¹.

І до гості:

— Доброго дня, пані.

— Доброго дня, — прошелестіла Соломійка.

— О, Генік, — зрадів Ганс-Йоахім. — Віпеш? Как ієто по-вашім? За компанія...

— Чому б і не випити, гер Ганс-Йоахім, — вдавано весело мовив Генік.

Ганс-Йоахім налив йому й собі. Підняли чарки, навіть Соломійка.

— Прозіт!

— Прозіт, гер Катценбергер! Ваше здоровля, пані.

Вони випили й закусили, господар кімнати навіть дістав з тумбочки третю виделку. А тоді Генік спитав:

— Ви дозволите, пане Ганс, познайомитися з вашою чудовою гостею?

— Познайо... мітса? О, я, я!² — Ганс-Йоахім закивав головою. — Я знайт етот слово... Познайомітса? О, я... Гер Генік і фройляйн³ Саломея — любоф... Как ето? С первій глаз?

¹ Доброго дня, пане Катценбергер (нім.).

² Так (нім.).

³ Німецьке звертання до дівчини.

Він погрозив пальцем Генику, а потім Соломіїці. Видно було, що вже трохи захмелів.

— Відповідайте, тільки швидко, — сказав Геник. — Вас звати Саломея?

— Ні. Соломія.

— Як ви сюди потрапили?

— Я... Довго розказувати... Я хотіла... визволити подругу... Він думав, що вона жидівка.

— А вона?..

— З нашого села. Тоді він... він сказав, що коли піду з ним, тоді відпустить неї.

— Он як?

Геник налив Гансу-Йоахімові й собі. Обоє випили, тільки тепер і Геник залпом. А тоді сказав, що мусить їх покинути. Щасливо, гер Ганс, пані Соломія.

У коридорі він глибоко видихнув, притулився спиною до стіни. У кухні ж сказав матері:

— Виявляється, у цьому задрипаному, забутому Богом містечку є благородні люди. Мало того, здатні пожертвувати собою заради іншого. Ну, не в містечку, але це не міняє суті.

— Отже, вона тобі сподобалася?

— Як ти кажеш, люба мамахен, не те слово. Не те речення і навіть не той абзац. Господи, та вона не тільки вродлива дівчина, а справжня людина! З двох великих літер — латиницею і кирилицею.

— Ти навіть тут лишаєшся філологом, Генику, — констатувала мати.

І вже тривожно:

— Що ти задумав? Що ти задумав?! Я ж бачу — задумав. Не смій нічого робити. У нього зброя. Ти чув, що ми за квартирантів з цього клятого вермахту відповідаємо головою? Обіцяєш?

— Я ще думаю, чи можна щось зробити, — Геник опустився на стілець. — Твій недовчений філолог шкодує, що він філологічна тютя, яка навіть не має завалящого пістолета.

— Я приготую їм каву, — сказала мати.

А в кімнаті, де сиділи двоє інших, Соломійка думала про те, аби швидше скінчилася ця наруга. Хай будь що буде, аби швидше. Неї не порятує ні ця жінка, ні цей худорлявий молодик з довгими тонкими пальцями і виразними карими очима, мабуть, її син. Проти страшної ворожої сили... що вона може зробити, проста дівчина, котрій всього лише перед Другою Пречистою пішов сімнадцятий рік...

Тим часом Ганс-Йоахім дістав з кишені фотографію, простяг Соломійці.

— Майн тохтер Марлен¹.

Соломійка дивилася на біляву дівчину, що, посміхаючись, мружила очі. Пишне волосся розкинулося по плечах. Здавалося, дівчина на карточці вдвляється в цей світ і втікає од нього.

— Красьівая?

— О, так, — визнала Соломійка.

Ганс-Йоахім подумав, що вони ровесниці... Може, з різницею у рік-два.

Навіщо він показав фотографію Марлен? Адже тепер він не зможе... не зможе...

Думки плуталися в голові. Нехай. Він знайде собі іншу, може, й не таку вродливу, але... Все ж ця дівчина гідна співчуття й благородного жесту переможця. Арійця.

Ганс-Йоахім підвівся. Хміль розбирав його, він став пригадувати російські слова.

— Я отпускайт фройляйн Саломея... Отпускайт фас...

Соломійка не вірила своєму щастю. Звелася на ноги. У цей час двері відчинилися, і зайшов Генік з тацею в руках, на якій стояли дві чашки з кавою.

— О, ещю віпьем кофе, — сказав Ганс-Йоахім й опустився на стілець.

Генік поставив тацю на стіл, випростався і раптом блискавично дістав з кишені молотка і вдарив німця по голові. Той скрикнув, захрипів, дико водячи очима. Генік схопив автомата, який стояв біля стола, і вдарив ним. Ганс-Йоахім впав на стіл.

¹ Моя дочка Марлен (нім.).

— Ви вільні, — сказав Генік Соломії.

Дівчину була пропасниця.

— В-він... Він... хотів мене відпустити, — сказала Соломійка.

— Он як?

Вбігла мати Геніка і дико закричала, побачивши квартиранта з пробитою головою.

— Що ти наробив, Геніку?

— Те, що мав, — на диво спокійно сказав син, і раптом його вирвало. Блював на підлогу, на свої штани й штани німця. Його аж скручувало всього.

Соломійка стояла наче мертва. Здавалося, не б'ється і її серце.

Мати отямилася першою. Закричала і тицьнула рукою:

— Це вона, вона вбила німця. Так і скажемо.

— Мамо...

Генік закашлявся. Весь теж трусився.

— Не змушуй мене зневажати тебе, мамо... Хай вона іде.

— А ми?

— А ми малі були і голі, — сказав Генік. — Ми щось придумаємо. Головне тепер дочекатися вечора. Тоді десь його подінемо. — І до Соломійки: — Тебе з ним хтось бачив?

— Ни знаю. Люди якісь ішли вулицею.

— І ти йди, — сказав Генік. — Може, колись зустрінемося. Як не на цьому, то на тому світі.

— Що ти таке кажеш, Геніку? — скрикнула його мати. — Хай хоч допоможе кров стерти.

— Ні, вона іде... Іди... Фройляйн Саломея...

Він зайшовся гірким істеричним сміхом.

4

Стараючись не бігти, Соломійка як у тумані дісталася місця, де вранці вирував ярмарок. Там уже було мало людей. Головне, не видно жодного воза і людини із їхніх Загорен. Спробувала спитати — куди поділися? Ніхто не знав. В якийсь момент Соломійці здалося: на неї дивляться якимось не так, насмішковано чи що?

Чого б то? Нивже щось збрехала Руфина? Тому й поїхали загоренци? Соломійка відчула, як у неї запашили спершу щoki, а потім усеньке тіло. Що могла таке сказати Руфина, котру вона поретувала?

Десь із-за базару подув холодний вітер. Холодний-холодний, аж льодяний, наче до міста враз, за помахом чиєїсь чарівної, али недоброї руки завітала зима.

«Мині холодно», — хотіла пожалітися Соломійка, та не було кому.

Де ярмаркували, гонив тико вітрисько шматки ни то коричневого, ни то рудого паперу, обривки газет. Ревла корівка, що не хотіла йти за новим хазяїном. Бродила сива розпатлана жінка, щось бурмотіла собі під ніс, руками розмахувала.

Вихід лишався їден — йти пішки до села. Може ж, до вечора дійде. Хоча, навряд. Али йти тре', бо ще і її спохопляться, а може, вже й шукають.

Соломійка йшла, спершу швидко, а потому вже уважнішими ногами міряла міську куряву. На виході, коло будки з смугастою перегородкою, поліцаї спинив.

— Куди їдеш? Аусвайс?¹

Соломійка показала папірця, якого їм видавали при в'їзді до міста.

— Чого сама? — Поліцаї явно з інтересом оглядав гарну дівчину. — І куди їдеш?

Соломійка одповіла, що пішла до міста, подивитися хотіла, крамницю яку наптити, та заблукала у незнайомому місті, а приїшла — їхні люди поїхали. То вона й пішака.

— Поліщуки — вони такеї, — сказав поліцаї. — Далеко йти?

Щось підказало Соломійці — не мона казати правду. І вона збрехала — аж у село під Шацьком доріженька стелиться.

— Далеко, — гмукнув поліцаї. — Що ж ти така розтяпа? Ну, може, хто підвезе дорогою. Давай, тупцїй. А хоч — лишайся. Скоро моя зміна кінчається. Переночувати де знайдеться. А завтра бричку напитаємо, у сусіда є, як пані додом дістанешся.

¹ Документ (нім.).

Соломійка перелякалася — поліцай уже й руку до неї простягає. Вона захитала головою — мусить іти, не вернеться, тато сваритимуться, а то й ломакою спапужать, воне у неї строгі, одпустіте, пане поліціант.

— Ну йди, дерьовня.

Довго билися Соломійчині ніжки об асфальт на дорозі. Порожній, здавалося, що люде геть не тільки дорогу, а й цільний світ покинули. По небі й то хмари пливуть, а десь там, у незвіданій, недоступній для ока височині — Бог і янголи. І неін янгол. Чи янголиця. Свята Саломея-мучениця, котра за віру християнську муки й смерть прийняла. Правда, казали батюшка, що була й інша Саломея. Тая, що голову Івана Хрестителя захотіла. Чи то не Саломея була? Щось у голові переплуталось. Той хлопець казав «фройляйн Саломея» з глумливим смішком. Не, спершу німець. Той казав по-інакшому. Що значить те слово? Що вона сама значить на цим світі? Нічого. Проста собі дівчина. Грішниця, котрій одразу двоє хлопців подобаються. А що вона вдіє? Хотя обирати все одно доведеться.

Багато передумала за дорогу Соломійка. Та все ж думки до одного верталися — чого отак неї покинули сельчани?

За Куснищами стало вечоріти, а потому й геть потемніло. А йти було ще більше половини шляху. Вгорі засвітилася зірка.

«Зірко-Саломее, свята й преподобна», — подумки звернулася Соломійка.

Тривога її наростала. Повзла, мов змія по дорозі, Соломійка навіть озирнулася кілька разів, аби тую змію побачити. Листя опале на дорозі-шосейці шелестить. Один листок ще з природного дерева падає, Соломійці хочеться, аби до неї в руку потрапив, опустився, вона долоню навіть простягає. Може, потеплішає на душі... Листок пролітає мимо. Далеко від неї падає. Не дотягтися.

Раз спинилася. Біля колодязя, що неподалік полапської дороги стояв, для подорожніх якраз і призначений. Відро на ланцюгу вниз спустила й витягла. Жадібно воду пила. Холодна-холодна, зуби ломить.

Враз подумала — тутечки й переночувати мона. Завтра ж далі піде. Проте поборолла спокусу.

«Господи, — подумала. — Хоч би кого стріти. Міг би й Василько навстріч виїхати. Ци всі уже там в селі мене чужаницею вважають? За що, Боже?»

Мусила йти далі. Підвела голову — зір на небі побільшало. Де тепер та, перша зірка неїна, не вгадати. Та від того багатозір'я начеб стало затишніше на душі.

«Де ж місяць?» — тико подумала.

Але тут між зір чиєсь лице проступило. «Боже», — мало не скрикнула. І перш ніж сховалося те лице, мовби у міжзір'я віддалилося, Соломійка таки скрикнула. То було обличчя Тараса, Тарасика, братика старшого, од якого другий рік ні звісточки, ні привіточка. Десь там, по другий бік війни, брат. І може, хоч на хвилю вирішив показатися...

Долинув з глибини лісу плач, а чи спів. Далекий, а від того ще тужніший. Зимно за плечами зробилося. Треба йти крізь ніч, раз її доля життє судила.

Десь за версту од колодязя почула Соломійка попереду себе дивний цокіт — цок-цок, цок-цок... Скоро зрозуміла — хтось на коні навстріч їде. Онде й силует крізь темінь проступає. Коня й вершника на коні. Може, сховатися у лісі? Соломійка робить порух убік, али спиняється. Будь що буде, пусля того, що вдень пережила, ци ж їй боятися?

Та все ж коли вершник зовсім близько перед нею постає, виростає високий, здається, аж за ліс вищий, Соломійка сахається, робить зновика рух убік, на узбіччя. Мо', пощастить утекти?

— Соломко! Соломієчко!.. Куди ти?

Вона здригається. Тепла хвиля радості заливає груди. Голос... Голос брата. Василько, Василечко її любий!

А Василько з коня зіскакує, її міцно обіймає.

— Жива!

Рясні сльози в обох. Пригортання. Тіла обох здригаються. Василько зрештою підсаджує її на коня.

— Воронок, — шепче ніжно Соломійка.

Нагинається до гриви. Кінь, пізнавши її, радо форкає.

То була найщасливіша дорога в Соломійчиному житті. Хотів брат чвалом коня пустити, та Соломійка спинила — не тре', вона

боїться. Насправді їй хотілося довше бути з братом. Отак, притиснувшись до нього. Відчувати його руку поруч своєї. Гладити цю руку, покалічену, та від того ще ріднішу.

Од Василька їй дізнається: поїхали дівчата з Герасимом та Пилипом того, що Руфина сказала — німець неї одпустив, а Соломійка сама з ним пуйшла, у городі, казала, їй заночує. Любка те їм переказала, як торбину з одежею принесла.

— Що? Як вона могла? Підла Руфка. Руфка підла! Та я ж...

Соломійка б'є Воронка кулачком в бік. Од злості, образи великої, прикрості їй жалю. Заливається слізьми.

— Не плач, — Василько обіймає сестру. — Я ж не повірив... Того їй поїхав...

— А мама з татом?

— І вони не повірили.

— А Петро з Павлом? Вони знають?

— Якщо повірять — дурні будуть. Найдеш собі гинших. Хіба мало хлопців у нашім селі? Та за тебе цілі бійки устроюють...

— Бійки?

— А то ти не знала?

— Їй-Бо, не знала...

Соломійка веселіє. Тре кулачком око, долонею сльозини вибирує.

— Та ж Тиміш Сverbів Петра на бійку викликав. А потім і Павлика.

— Он як... Ну, Тиміш раз мене хтів додому проводити... Та хлопці не дали...

— Отако воно, Соломочко. А я ж...

Брат мовчить довго-довго. Соломійка каже йому про те, що з нею приключилось.

— Бідолашна моя...

А вже десь через верству:

— Я ж люблю Руфину...

— Що? Цюю погань?

— Ну... Вона не була поганню... У вічі мені лізе... Хтів би забути — та не можу... Ой, не можу, Соломочко... Сестричко...

— Васи...

Брат, її любий брат, її Василько, Василечко, виявляється, закоханий у вирву Руфину! Світ перевертається. Содом і Гоморра! Як же він міг?..

— Пусти мене...

Соломійка шарпається, хоче зістрибнути з коня.

— Куди?

— Я далі пішки піду... Вже недалеко...

Соломійка, може, і вирвалася б, але тут вони почули звук. На дорозі, за плечима. Явно їхала машина. Звук наближався, гучнів.

— Давай-но ліпше звернемо убік, — сказав Василь. — Бережного й Бог береже.

Стоячи в придорожнім сосняку, побачили, як проїхала вантажівка. З солдатами чи поліцаями в кузові.

Пізніше дізнається Соломійка, що те рішення братове врятувало їм життя. Бо Геник і його мати, поміркувавши, вирішили сказати німецькій владі правду. Тобто майже правду. Що бачили, як пан солдат Ганс-Йоахім, який у них квартирував, привів до себе якусь дівчину. Судячи з виду, сільську. Мати Геника розказала, як подавала їм обід. Потім вони удвох лишилися, а тоді якийсь грюкіт почули з кімнати пана Ганса-Йоахіма. Зойк. І побачили, як та дівчина з хати вибігла.

Слова про дівчину підтвердили й сусіди. І колега по службі бачив здалеку, як єфрейтор Катценбергер вів до себе на квартиру якусь дівку. Тож усе виглядало правдоподібно. А сліди Геникового блювання вже були знищені, як і сліди його пальців на молотку. Німці почали шукати вбивцю. Убивцю німецького солдата шукали по всіх селах. Приїхали — німецький офіцер і два поліцаї — разом з матір'ю Геника і Геником, який сказав, що теж бачив дівчину, бо заносив їм з постояльцем каву і добре її запам'ятав, і в Загоряни. Усіх, хто був тієї неділі на ярмарку, за наказом старости викликали до колишньої гмінної управи. Дівчата, а серед них і Соломійка, стояли і тремтіли. Найбільше, звісно, Соломійка. Геник проходив уздовж їхнього вишикуваного ряду. Вдивлявся в дівочі обличчя. Страхом наповнені також. Ледь-ледь всміхається Руфина. Ось і Соломійчине бліде лице. Вона чує, як гучно гупає її серце, готове от-от вискочити з грудей.

Паморочиться голова. Пильно дивляться ледь примружені Генікові очі. Зустрічається поглядом з ним. Господи!

— Тієї дівчини серед цих немає, пане лейтенант, — каже хлопець. «Мене немає», — думає Соломійка.

У очах хлопця вона побачила тривогу і захоплення. А якби вказав на неї? Чи сказала б вона, що то він убив насправді?

Іде перед їхнім дівочим рядом жінка, мати того міського хлопця. Її очі пропікають Соломійку наскрізь. Вона не знає того, що знає ця жінка, що сказав німецький лейтенант — якщо не знайдуть убивцю, розстріляють їх обох. Вказати — є якийсь шанс на порятунок. Соломійці здається, що вона чує зойк цієї жінки, котра любить свого сина. Хоче його порятунку.

Вона не знає, що Генік готовий убити всіх: матір, лейтенанта, себе. Він близький до істерики, хоч зовні спокійний.

— Мій син правду каже, гер лейтенант. То зовсім інша дівка була. Їдемо далі.

Соломійка чує голос матері Геніка і думає, що вона, Соломійка, фройляйн Саломея, от-от упаде. От-от грюкнеться на підлогу. І тут чує, як її руку стискає чиясь рука. То рука Руфини.

РОЗДІЛ IV

ВЕСІЛЛЄ СЕРЕД ВІЙНИ

1

— Я не просила тебе мене рятувати, — то крик Руфини в хаті, де вони зібралися на вечорниці.

— Просила, — Любка каже. — Хіба не ти казала: «Зробіть же щось, дивчета»?

— То вбийте мене, як ви такеї добрі, а я така погана!

У гніві, істеричі, розчервоніла й розпатлана Руфина ще красивіша, вродливіша. Велика, жива, пишна ружа. Соломійка не тримає на неї зла й каже про те всім. Тільки на Василька поглядає крадькома. За нього болить серце. Бо бачить — брат любить, ой, як любить, нестямно кохає цю окаянну Руфину.

Руфину, що після слів Соломійки про прощення йде до неї й пригортає. І далі веде себе так, мовби нічого поганого не було.

Ту Руфину, котра — виходять гуртом з вечорничної хати — опинившись поряд з Соломією, мовби ненароком відтягає вбік, тоді каже стиха:

— Шкода, що німець тебе не пом'яв. Не була б такою гордячкою.

— Я — гордячка?

— Авжеж. Так і пре гордість. Бач, вона благородна цяця. Ненавиджу.

І в темряві видно, як блищать неїні очі. Кішки, що йде на полювання, а мо', й вертається з нього. Ця кішка нахиляється до Соломіїчиного вуха і шепче:

— А твій братик сохне по мені, ой, як сохне.

— Неправда, — видихає Соломійка.

— Правда, подруго, правда. І ти те знаєш. Тико ж він калічка. Душа сохне, а рука всихає.

Руфина відбігає, бо, може, боїться, що Соломка кине́ться на неї.

— Що вона тобі сказала, ця видра?

То вже Петро поряд. А раз Петро, то й Павло мусить бути. Жодним словом не дорікнули за щось хлопці. Павло тико сказав на другий день, як з міста вернулася:

— Ми нічому не повірили.

— А то ваше діло, — гордо кресонула своїми блакитними очима, а душа заспівала й полетіла на небо, як пташка, котру на волю з клітки випустили.

Любов брата до Руфини — єдине, що ятрить Соломчину душу. Ще хіба тривожить те, що сама ніяк вибрати не може між закоханими в неї (до кінчиків вух, каже Василько) Петром і Павлом. Петрусем і Павликом. І долею, що як два дерева, котрі зрослися і ніяк розлучитися не можуть, як ота верба роздвоєна, що росте на краю городу, коло калабані, в якій перуть і полощуть вони з мамою. Здалеку мовби одне дерево, а зблизька добре видно — дві вербиці-сестриці.

А час, проте, несе на своїх крилах їх утрюх. Як і закоханого Василька, і нелюблячу Руфину. Минає зима, весна, літо. Саме літом палають українські й польські села, а на Петра й Павла відбувається отой «великий похід української пімсти», коли рушають на польські колонії. Так про пімсту говорить Петрусь, який десь за тижнів два перед тим подався в українську партизанку. Викликав неї надвечір з хати, стоїть весь виструнчений, аж тремтить, мовби молоде деревце на вітрі, хоч вітру й нема, тихий літній вечір просить їх нахилитися одне до одного.

— У ліс я їду, Соломочко. Тре' за Україну боротися.

— А без тебе не обійдуться?

— Та не, так вроді виходить.

По-дитячому, геть по-дитячому шморгає носом.

Щемно-щемно на душі у Соломки.

І гордо — не вона перша у партизанку, в повстанці хлопця свого проводжає, вже й підсміюватися дівчата почали. Тепер навіть кажуть: хто не їде — у того душа ляска альбо германська.

— Удвох ідете? — питає.

Петро зітхає. Бере її за руку. Легенько стискає пальці.

— Ти ніц поганого не думай. Павло нам у селі помагатиме.

— А я й ни думала. Тико він їден теперка мене проводжатиме.

Не боїшся?

— Кого схочеш, того й вибереш. Так же домовилися!

«Ой дітвак, дітвак», — думає Соломійка.

Її захлюпує ніжність. І жаль — в глибині душі вона не хотіла б нікуди Петруся свого відпускати. І страх — бо ж повстанці ходять воювати і з німаками, і з поляками.

Літнє надвечір'я кладе на вулицю, на хати все довші тіні. Десь із-за крайніх садків намагається востаннє прозирнути, погладити Соломійку теплою ніжною лапкою-промінчиком призахідне сонце.

Її добре. Не — добре і тривожно.

«Моя душа як он та верба роздвоєна», — силкується усміхнутися.

— Соломко, ти зило свиням запарила?

Мама невчасно озивається, а потім із хліва визирає.

— Ну ви гленьте, людоньки, вечір у вікна заглядає, оно роботи ще скіко, а цяя дівуля парубкам смішки продає.

Та голос у мамі хоч ніби й сердитий, та не вороною каркає, а ластівкою до їх обох підлітає, тоже на двох птахів, один з яких до вирію одлітати мусить, схожих.

І випорхує той щебетливий голос вгору, мовби хоче більшого простору, та їх за собою кличе.

— Ци, може, ти, парубче, вже у приймаки записуватися приїшов, то оно відро до рук тобі проситься.

— Чом би й не, тітко Соломко, — Петрусь.

2

Та розмова у них в хаті відбулася десь одразу за храмовим празником, через два ци три деньочки по Дмитрові¹. Ну, сиділи за вечерею, про те, про се гуворили. Мама, тато, дід, сивий вже, мов

¹ Преподобного Дмитрія Солунського, святкується 8 листопада.

голуб, що до того ж снігом присипаний, бабуня зморщені, ну й вони з Васильком. Ну, й тато почав, те що не раз починав, а Соломійка усе віджартовувалася. Та цього разу голос у тата Антона незвичний, урочистий і суворий, хоч трохи й хрипкий, як у батюшки їхнього нового на проповіді. Ну й мовили тато тим голосом:

— Таки пора тобі, дівонько, всеріоз про заміжжя подумати. Двацятий рік пуйшов, скоро й дівкою старою, що тико котиська об ноги сватаються, будеш. А чого? Хіба нима з кого вибирати? Ну, добре, Тимошу й Пилипові гарбузи піднесла, як свататися прийшли, хай, хоть і женихи не з останніх, з хазяйствених сімей. Хоть і поговір пуйшов про перебірливість. Не креси вочима, як блискавка серед ясного неба, я тобі не ворог і з хати не випихаю.

— Антоне, ну сама Соломка рішить, як тре', — мама Соломія-старша спробувала у мову цвяшка, хоть і м'яким голосом, забити. — Правда ж, доню? За нею ни стане.

Тато:

— Та дайте догувурети, бо за вами ни тико до нужника ци до балії з водою не втикнешся, али й у мові насінне не встромиш. — І потим: — Та же, Соломко, знаєш, обидві знаєте, що мені стоїло од Германії одкупитися, щоби тебе не увезли. І старості дав, щоб той кому тре' у Любовні підмастив, і тому поліціянтові, що з міста приїжджав, дві царських золотих монети пішло в лаписька. Тико ж время таке наступає, що все може бути. Оно облави почастішали. Кум Герасим, а він же зі старостою, з Бартохом, вась-вась, каже, що й по селах, ни тико в місті, облави будуть. Хапають, кого увидять. Зла німчура, бо ж, кажуть, Киев совети вже назад забрали, от-от через ліси лапи свої сюди простегнуть. Чує моє серце — вернуться, холера б їх узяла. Я то до чого? А до того, що заміжніх до Германії на тую каторгу ни беруть, а ще якби загрубіла, то й вобщє мона спокійними бути. Тим більше, що ж Петро Гриців й Павло Линюків тобі давно в женихи записані.

Ну, тут Соломійка сердитих коників з своїх голубих блюдець прогнала і лукаво так, маленькою змійкою-смішечкою на вустах, які добрих два десятки, а то й більш, загоренських та з сусіцьких сіл парубків мріяли обціловувати:

— То, може, ви-те, таточку, і порадите, кого міні вибрати, раз уже сватати надумали?

Тато Антон, проте, не розсердився, а цілком суриозно сказав, що міг би і порадити, на те і батько, якби ж вона тико хоч раз дурного батька послухала, така красіва та контетна¹.

Ну і зновика тиша в хаті на покуть сіла. Кіт їхній, Босик, до Соломійки підійшов та об ногу тернувся, начеб справді до старої дівки припхався.

— Брись, — Соломійка ніби і легенько відсунула kota стрункою ніжкою, та вже джмелик гніву тихенько сів на її плече.

Тоді дідо сказали:

— Ти, внучко, не гнівайся, то таки батько правду каже. Моя чисниця їднею ногою на тамтім світі стоїть, тико друга ще хоче на твоім весіллі хотя разочок тупнути та дві краплини по бороді пролити. Думав, онуків спершу оженимо, тико ж Тарас невідомо де, а Василькові, гадаю, жінка справжня таки судиться, на каліцтво не зважить, бо їдною рукою ще ого-го як косити і горати не всяк так може. Тико то дівку з добрим серцем тре', а тобі, внучко, чоловіка, що сам до рук душею проситься і серцем на свої руки бере.

Дідуньо, стомившись із тої мови, лоба рукавом взялися витирати. А тато тоді без перерви за дідовою мовою плуга поперли:

— Якщо вже з двох вибирати і ти, доню, всуриоз поради про- сиш, то сама подумай. Петро хлопець нічо, і лицем вдатний, і сер- цем добрий, тико ж завше був більше до неба, ніж до землі при- везаний. А до неба нічим і прив'язатися. Далеко воно, як тая Україна була би, за яку він ото в ліс пуйшов, у тую свою вкраїн- ську партизанку. А як совети сюди припруться зновика, думаєш, таких, як він, по голові гладити будуть?

— Він каже, тоді гамериканці допоможуть, — Соломійка таки не витерпіла і своїх п'ять грошів у балачку вставила.

— Де теї гамериканці — за морем-окіяном, — змахнув тато Антін рукою. — Не вельми воне кладку сюди захочуть прокладати, так мені хлопський розум підказує. А як германця поб'ють, то вже і петрів та іванів з лісів візьмуться викурювати. Його то, може, вб'ють...

¹ Вдатна, а ще — та, що зважає тільки на свою думку (*діалект.*).

— Тату, — зойкнула Соломійка.

— А не вб'ють, то в Сибір повезуть, — батько. — Ти ж бачила, до вуйни ни вельми цяцкалися з тими, хто скося на їхні шапки з коминами¹ дивився. То як будеш Петровою жінкою, думаєш, пожаліють? Диви, й нас туди ж потягнуть. Оно й так ті голодранці ледь в кулаки не записали. А Павло, скажу тобі, хлопець розважливіший, у політику не лізе, чує моє серце, й хазяїном добрим буде, оно сам, щитай, собі воза зробив, і драбиняка, і штильвагу вистругав. І тебе любить, бачу ж, оком сонце тобі на долоні подає. Так що будеш як за кам'яною стіною. Отака моя батьківська порада, — докінчили тато.

— Геть ви-те, таточку, все по поличках розклали, — сказала Соломійка і з-за столу, сердито мискою брязнувши, піднялася.

Коло дверей озирнулася:

— За пораду декую, тико у вашої дочки ще й свій розум є. А при-силуєте, то ліпше вже в старих дівках лишитися.

І тут відчула, як об ногу щось тернулося. Босик, окаянний котра, ніби щоб неї навмисне позлити.

— Ну, ти холера хвостата, — Соломійка вже вправду сердито ногою турнула кота-насмійника.

— А кіт то чим завинив? — мама озвалася.

3

Соломійка нібито й нагнівалася, али татові слова непомітно стали проростати у її душі. Так проростає вчасно кинуте в ґрунт зерно — тоді, коли вже зерно стало переспівати, та ще зберегло снагу, щоб дати нове життя, а земля, що зібрала достатньо вологи, ще не віддала її надрам і не випарувала у вись. З таких зерен виростає найбуїніше колосся і розквітають найпишніші ружі.

Справді-бо, якось наче непомітно, али зримо вона із політка, підлітка, дівчиська, що й з вечорниць та гуртів дівочьких було проганяли — мала ще, підлости — вигналася у буїну, намальовану самим Творцем квітку-дівоньку. І побіг уже такий-бо рік, а то в селі

¹ Натяк на будьонівки.

майже стара дівка. Оно скіло ровесниць за ці останні два роки по-виходило заміж, незважаючи на війну та непевний час — і Любка, і Вірка, і Настуня, Тонька Бурина, і Юстинка Петрусьова... Ой-ойечки, до десятка весіль відгуляли за німецького часу в Загоренах. Ще підганяло дівчат до шлюбного вінця те, що заміжніх на німецьку каторгу, в той їхній рейвах ни брали, хіба попадали в облаву в місті чи більшому селі. Двічі й Соломійка була дружкою — у тої ж Вірки та Перкальової Танаски — несподівано на другий куток по-кликали — а сама ходила, як мовиться, з нерозплетеною косою. Із ровесниць, щитай, двоє їх і лишилось у дівках — вона та Руфина. Двоє найвродливіших. До обох сватались — ну, Соломійка мусила дати одкоша, гарбуза піднести, бо слово дала двом — оте «сама скажу, кому сватів засилати». А не могла сказати, навіть півсловечка вимовити. Часом спадало на думку, що обох — Петра й Павла — не любить. Скрикувала аж, раз нігтем мало долоню не роздерла...

Руфина вела свою незрозумілу, каверзну гру — не тико з Васильком, серце якого вже вмирало-варилося в пекельному казані. Руфина погулювала, мова йшла в селі, й з ровесниками, й старшими парубками, перестарками, а раз Любка — тобі, Соломко, тико пуд секретом — повідала, як застала їх з Трохимом Круньовим, що рік як удівцем став. Ти б побачила, Соломко, що вироблели, хі-хі, дай-но вухо, бо так встидно.

Соломійка ж далі була незайманою. Бачила, як пусля вечорниць, досвітком паруються, як, було, гуртові улежанки робели... Вона ж віджартовувалась, часом і по руках, задалеко простягнутих, била. Петрусь і Павлусь могли й обійняти, пригорнути, поцілувати, навіть у щічку, не то в губоньки-уста, та далі і їх не пускала. Навіть за пазуху.

А всередині дедалі дужче млоїло, народжувався, розростався вулкан, який прагнув виходу. Не раз розпашіла уже й прокидалася серед ночі, а рука сама тяглася кудись униз, аж губу закушувала, а часом і по тій руці себе била.

І Людку, і Вірку, і Тоньку мовби ненароком питалася — як то з чоловіками, солодко чи не вельми, і бачила, як при цім особлива поволока їхні очі облягала... Любка цеї осені вже й понесла. А ще раніше — Вірка. І до баби Насті Луцихи йти Любка збиралася.

А вона... Чого ж вона ждала?

Сама скаже?

Али кому?

Петро, як у теї повстанці, у тую партизанку подався, то й бачила тильки два рази. Раз на вечорниці забіг, жартома гвера наставив — мобілізація дівчат, каже, в армію повстанську, школу сестринську одкреді, десь там у Колках, де українська власть.

— А я й піду, — Танька Лукіська.

Руки в боки й очима — ой, не любовні іскри.

Тоді ж тихо спитав Петрусь неї, Соломійку:

— А ти б до нас пуйшла?

— Ни знаю, — чесно сказала.

Якось посмугнів він. До Павла підійшов.

— Хазяюєш все? Ну-ну, хазяюй, та Соломочку мені бережи. Ци, мо', весілле задумали? То покликати ни забудьте, дружбан усе-таки.

Якась нова інтонація, навіть новий приди́х, коли ті слова вимовлев, з'явились у Петра.

Не раз думала Соломка — а що, як уб'ють справді? Оно коли другий раз до хати їхньої забігав, рука була перев'язана — ат, дряпнуло, каже.

Татові слова, між тим, проростали. Бо... Бо хотілося, Соломійка й сама боялася в тім собі признатися, пекуче хотілося звичайного дівочього й жіночого щістя. У неї, вирішила, не троє, як у мами, шестеро дітей буде. Усі вродливі й доладні, хазяїновиті й розумні.

Павло, відколи друг-суперник у ліс подався, вів себе спокійно, не надто залицявся, хоча, коли стикатися доводилося, та на вечорницях, а то й на вулиці — обдавав набагато жагучішим поглядом.

Оте... Петрове: «То покликати на весілле ни забудьте» неприємно різнуло Соломійчине серце. Якоюсь незнаною раніше погордою од тих слів вінуло. Холодним вітерцем, що остужує не тильки щоки.

Вона тоді йшла і відчула, як сльоза щокою потекла. Та тернула щоку рукою, спинилася, подумала: «Чого ти, дурна, так переживаєш? Мо', ти йому й не потрібна? Авжеж, не потрібна, раз ліс вибрав».

Обвіяв щоку вітерець осінній, певніше пішла Соломійка далі.

Ни знала тико, що то гордість дівоцька за нею чимчикує і намагається сердитим пирханням заглушити скавуління її серця.

Дурного серця.

Али ж чи дурного?

Тепер вирішила — хай доля сама покаже, що вона для неї вибирає.

На Катерини рано-ранечко встала, пушла в садок і, щоб ніхто ни побачив, зрізала вишневу гілочку. Перед тим проказала і слова молитви, до Богородиці звернуті, а потім і свої, заповітні:

— Подаруй, матінко, для серця мого вітиху, пригорни ясним сонечком та вітерцем тихим. У тебе прошу, свята Катерино¹, і в тебе, преподобна Маланко.

Так промовлела, бо ж гілку у воду належало поставити. І якщо розквітне, зацвіте до Маланки², то судилося цього року весільний вельон вдягнути, як гілочка вишнева, у біле вбратися.

Не перший раз Соломійка зрізувала чи надламувала вишневу гілку. Третій. Два попередні гілка у воді листочки розпускала, а от цвіту не було. Не судилося. Тож на третій було сподівання.

На порозі з Васильком зіткнулася. А той халамидник, хоч і не малий вже, а парубок-підстарок, щитай, завів, пику на дві гармошки скособочивши:

— Ой, гілочки та цвіточки, на весіллє веляночки.

Ну, Соломійка в боргу не лишилася — кулачком братикові межі плечі тузнула, хай знає, як смішки на вгороді продавати. Гілочку за спину сховала, а в хаті у заздалегідь приготований (обійдуться й без нього) маленький збаночок, з темно-синьої глини, поставила. Налила води та за фіранку, на віконце, до сонечка, що з-за хати вигленуло, до Соломійки підморгнуло: поможу тобі, дівонько.

Ну, а далі й на Катерини, й на Гандрія³ було, як і завше, їхнє дівоцьке гаданнє. І тут — диво-дивне — штири рази у Соломійки на їднє виийшло. Перший раз, як пампушок напекли, а до пампушок кожна з незаміжніх дівчат свою маленьку стрічечку прив'язала.

¹ Святої Катерини великомучениці — 7 грудня за н. ст.

² 13 січня.

³ Андрія Первозванного, 13 грудня.

А тоді до хати занесли псиська Мотрунчиного, голоднючого, бо ж цілісінький день узаперті просидів, аж вити з голодухи почав. Мотрунчиного, бо ж у Мотрунки як-не-як уже восьмеро дітей у сорок літ, то теж прикмета ни злецька. Пес, як голову, рядом накинуту, одкрели, очманіло очима повів, а тоді до викладених рядочком пампушок кинувся. І першою... Першою вхопив Соломійчину пампушку, аж зубами з радості клацнув, хоч пампушка й ни скраю лежала. Дівчата в долоні заплескали:

— Першою, першою, Соломко, заміж вийдеш.

— Диви, ще й цієї зими.

Ну, в Соломійки — серце тьох, мов соловій серед зимного вечора до хати залетів. Як псисько чергу встановив, кому в яким порядку заміж йти, схрумавши пампушки всі до їдної, дівки з вереском та плесканням в долоні на вулицю висипали. Тепер по селу належало пройтися кожній окремо, крадькома під вікна хат, що гасовими лампами ци й скіпками блимали, та послухати, що там говориться.

Соломка до Тиндурів пробралася й як услухала, то вдруге серце з грудей мало не вистрибнуло. Бо Тиндуриха до свого Федька сказала:

— Та йди вже, п'яного, хоч дров до печі принеси, як худобину жінка мусила годувати та напувати... Гандрія він, бач, анциболот, светкував...

Соломійка ни стала ждати, коли Федько виїде з хати, геть вистрибом побігла. Бо ж оте словечко «йди» означало, що вона рік за Гандрієм замуж виїде. Гірше було б, якби почула: «Сиди!», що значило — дома сиди, в дівках ще зоставайся.

А тоді попрямувала сільськими вуличками — їднею та другою. І таки зустріла чоловіка, що дибцяв, похитуючись.

— Доброго вечора, — привіталася. — З Гандрієм вас.

— І тебе тоже з тим же. Я троньки погандріївся.

— А як вас звати, діду?

— Та хіба ти впилася тоже, дівонько, що двоюрідного брата свого свекра ни впізнаєш?

Соломійка, звісно, впізнала дедька ци діда Павла. Павла! Он як! І хоч ім'я він не назвав, та вона й без того знала. То її судженого таки звати Павлом?

Ну, а як вернулися дівоньки з вечірніх походеньок — хто радий-радісінкий, а котра й з сумними очима, то стали на стіл пампушки та щойно зварені вареники з бульбою та капустою виставлети. Теперка мусили хлопці зі шкаликом горілки та огірками прийти. Ну, а хто перший до хати ступить, той суджений для дівчини, що їй першою заміжжя нагадано — така є прикмета.

Першим ступив... Блискавка сяйнула перед Соломійчиними очима, яснішим світло лямпи зробила, гнота ще сильніше запалила. Бо до хати ступив Павло, Павлусь неїн, у кожушку святошнім і шапці смушкової. Очі як дві зорі світяться.

— Уря-ря! — Безпосередньо, радо по-новодівоськи плеще в долоні Параска Цвіркунова, котру тільки на Катерину лишень, як штирнайцятилітню, до їхнього гурту прийняли. — Соломка! Соломка! Соломинка!

— Та ж мине Павлом звати, хіба забула? — вдавано сердиться парубок, а дві зорі з його очей на Соломчині щоки вже присіли й висіюють звідтіля.

Павло підходить і легенько, мов маленьке горнятко, чимось дорогоцінним наповнене, бере Соломчину руку до своєї й, оглянувшись, до своїх вуст підносить.

4

Те на другий день Різдва сталося. Те, що мусило статися. На вулиці Соломіюку перестрів Павло, як од гостин у тітки Варки вертався.

Промовив просто, але явно хвилюючись:

— Завтра старостів зашлю. Скико мона ждати? Хіба ти цього не хочеш?

Соломійка запитання зігнорувала. Тільки видихнула:

— Засилай, якщо вже так не терпиться.

І пішла, плечиком здвигнула, начеб од здивування — мені то що, твоє, парубче, діло свататися. А коли тре', то ще гарбуз десь і знайдеться, ни всі за осінь та половину, вважай, зими витратили.

Зима ж того року була довгою. Спершу морозною і сніжною, а після Різдва замість того, щоб готуватися тріщати на Водохрещу, у середині січня обернулася в справжню весну, з теплою погодою

і великою водою. Саме перед Різдвом, десь за три дні до нього, Соломійка побачила, як набухає, бубнявіє гілочка. Як розпухають бруньки. Вона теж відчувала, як серед зими у її тілі зріє весна. Хапалася мимоволі за груди, що здавалися випуклими більше звичайного, а вночі руки самі тяглися до живота й нижче.

У такі хвилини Соломійка шептала молитви, ті, які знала від мами, від бабусі й від отця Андронія. Намагалася прогнати гріховні думки. Али чула й те, що колись прочитала в Біблії, яку дав було батюшка і яку потім принесла матушка Єфросинія, бо казала, що панотець їй заповів:

Що яблуня між лісовими деревами,
то любий мій між синами!
У його холодку, що так бажала, я сіла,
і плід його був солодкий моєму піднебінню.
Він увів мене в бенкетний покій,
і любов — стяг його надо мною.
Підсильте мене тістечками виноградними,
яблуками мене одушевляйте,
бо я з любові знемагаю.
Ліва рука його під головою в мене,
а правою він мене обіймає¹.

«Якщо в Святім Письмі є й така любов, то хіба гріх те, про що я думала? — роїлося в Соломіячиній голові. — Я тоже знемагаю з любові. Та ж жодна рука не була ще в мене під головою, хоч і хотіли хлопці, ой хотіли мене обіймати. Господи, а що ж то — бенкетний покій? Чим я маю упитися?»

Чула вона й про плід, що торкається піднебіння...

Соломійка гнала думки, читала молитви, а вони назад верталися, ті окаянні слова, загорнуті в гріховне і солодке покривало.

Ци й в інших так було?

Ни знала, хоч дівчата дещо й розказували.

А того дня, як вернулася додому, одразу, ледь поріг переступила, Соломія-старша:

— Глянь, доню, діждалася таки свого.

— Діждалася?

¹ Пісня пісень, 2:3–6.

Соломійка на вікно гленула — а там гілочка вишнева цвітом укрита. П'ятірка квіток є вже, а ще з десятків на підході, от-от вибухнуть. Підійшла, пальцями торкнулася.

— Хороші ви мої, дякую вам, — щасливо проказала.

— Що ти там шепчеш, доню?

— Щаслива я, мамо.

— І я рада.

Ще через день і сватання до хати припливло, як потічок серед зими. Дядько Тиміш Гладущиків, Платон і Левко Мікіський при-йшли од Павлика.

— То подаси, доцю, рушники?

Чом би вона мала ни подати?

Разом з нею подавали куниця-дівиця, і дівочка-білочка, вся звірина цього світу, і мама неїна, ластівка сизокрила, котру най-дужче у світі любила, бабуня, що тихо стогнали од своїх болячок, а як вона пудойшла та руку їм розпашілу на лоба поклала, при-тихли, лагідні та добрі, тишину в хату покликали. Також...

— Чого в тебе рука така зимна, гонучко?

— У мене зимна рука? Бабуню!

Соломійка аж зойкнула. Де ж би бабця такеє вигадали! Чого б то руці неїній зазимніти? Та ж рука од серця йде, бо... Не-не, як Соломійка праву руку покладе, а ни ліву, то ї зігріє бабуню. Ни зимно, бабуню, од цієї руки?

Бабуні сумно ялось:

— Вроді не.

А ввечері вона, тріночки захмеліла од сватання, од бджілок ци джмелів, що в неїній голові меду набралися од хмільних та любов-них думок, сама, не стримавшись після довгого вечірнього ждан-ня (чого?), на вулицю побігла. Ну, звісно, Павлусь ждав уже неподалік їхньої хати під вербою на неї, бо кого б іще міг ждати, в обійми схопив.

— Ти моя!

Пахло од нього сіном, махоркою, може, й трішки бражкою самограйною, а більше цим не по-зимовому теплим вечором, що весну приніс, як не на боцюнячих, то шпачиних крилах. Али ж крилах! Пахло любов'ю!

— Авжеж твоя! Засватана! — Щасливо сміється Соломійка.

Геть тисне її до себе Павлусь, до грудей міцно-міцно тулить.

І у вухо шепче:

— Я до клуні, на сіно, кожуха заніс!

— Павлику!

Та Павлик уже веде її до тої клуні. Пальці його чіпкі й міцні. Духота огортає Соломійку, вона, здається, от-от випорсне з кожущка, та це розпашіле дівоче тіло водночас тремтить од незнаного досі холоду. Аж цокають зуби, а на лобі піт проступає. У хаті вікна вже не блимають, лащиться до ніг молодого хазяїна і її чобітків (бо ж знає неї) кудлатий пес. Його раде повискування трохи заспокоює Соломійку. Двері клуні прочиняються, і ось уже Павло підсаджує її на драбину. На сіні у невеличкій ямці (нижче задалегідь підготував, спалахує в неїній голові здогад — сороміцький і солодкий разом) справді лежить кожух. Певно ж, старий, бо чути давньою вовною.

Шалена ніч почалася з довгого-довгого цілунку, вперше його губи геть-геть злилися з її вустами, а не тільки торкнулися, як у вечорничному чи вуличному цмоканні. Соломійці здалося, що вона от-от задихнеться. А його рука вже розстебнула кожущка, а потім за кофтину взялася.

— Я сама, — прошептала Соломійка.

5

Додому вона вернулася майже під ранок. Сіни були одімкнені, всі в хаті спали, альбо прикидалися, що сплять. І ступала тихотихенько. Наче мишка, що до приміченого з вечора шматочка сальця чи сиру скрадалася. Та свій сир — запашний, солодкий, п'яний, трішки болісний — вона вже отримала.

Раз тико відро брязнуло, як квартою воду зачерпнула. Страшно хотілося пити. Чула, що чоловіків після любощів до води тягне, а як дівчат... того не знає...

«Може, я хлопець?» — пригасила прикушуванням геть зацілованих і аж розпухлих губ тихенький смішок.

Тихенько й роздяглася, під ковдру (значить, матуся ліжко розстелила) шуснула.

— То ти, Соломко? — бабуся таки озвалася з другої хати¹.

— Я, — видихнула.

— Ранок скоро?

— Спіть.

Тіло її геть змучене та легке, мов пір'їна, тіло, в яке вперше (і одразу штири рази за півночі) входив чоловік, майбутній неїн законний муж, солодко нило. Перш ніж вона заснула, це тіло, ліжко, всю хату підхопив хтось невидимий, легко розгойдуючи, став піднімати у височину, за білі-білі хмари, що пливли на тлі темно-синьої ночі, мов пухкі подушки з весільного приданого.

...Вранці Соломійка, прокинувшись і солодко потягнувшись, враз перелякано скинулася — чи ж не лишилася кров на сорочці? Крадькома оглянула себе — ні, не дарма на кожух, під її одержу, сіно підстеляли.

Тихенький смішок бризнув і згас. Вставати не хотілося, та, очевидячки, всі вже не тико очі попротирали, али й повмивалися, бо оно горох для лушіння на лавці стоїть.

— Довгий у тебе запій пусля сватання був, дівонько, — трохи буркотливо сказала мама.

Щоки Соломійчині стали враз бурячковими. Мов жарина з печі бризнула.

— Трохи постояли і з дивчетами поспівали...

— А дивчета вусами полоскотали, — то вже кпиночку задарма, як цілу жменьку жаринок, Василько кинув.

— Насмішник, — оперезала брата рушником.

— Мамо, ваша любимиця б'ється, — вдавано скривився братик, за поперек схопився.

У цій хаті, у цій сім'ї Соломійка ні за що ніколи не почує докору — те вона добре знала, як і про загальне обожнювання неї. Брат колись мовби жартома став на колінах на неї молитися, як побачив, що сестра розпустила розкішне хвилясте волосся та довгим гребенем взялася розчісувати ці пшеничні хаші.

¹ Хатою на Поліссі називають також кімнату.

— Не богохульствуї, — тоді мама сказали, та очі неньки сяяли не меншим захопленням од доньчиної вроди, якогось дивного, справді мов сонячного сяйва, що виходило від її лица, усієї по-стави.

Соломія намагалася пригасити те загальне захоплення жартами. Али ж бачила, яке гарне в неї тіло — ніжки-ніженьки, руки, плечі, жи... живіт, і двоє... ой, груденят.

Тепер воно, це тіло, належало ще й чоловікові, а з учорашнього дня вона була засватана, весілля за три тидні вчора зговорилися справити. Правда, цієї неділі мали ще прийти Павликові батьки і зробити передвесільні запитки, спершу в них, а потім у нареченого. Та то вже, як мовиться, тая торбина, що сама до базарного воза причепиться.

Коли ж Соломія вдяглася та вмилася, до вікна підійшла. На вишневій гілці квіток побільшало — розпустилися майже всі бруньки. Усміхнулася, простягла руку, щоб квіток торкнутися. І раптом вона здригнулася, а потім мимоволі скрикнула. На квітці на верхечку гілки сиділа червона в чорних крапинках комаха. Петрусь.

— Що там таке, доню?

Мама злякано до неї кинулася.

— Там... Там... Там — петрусь.

— То й що? Тепло, то звідкись і виліз. Може, й з гілкою приніс.

— Не-не, на гілці його ні було.

Соломія аж закрила перелякане лице руками.

— То я вчора, як худобі їсти давав, у сні побачив, — Василько підійшов і зачудовано на злякану сестру зирнув. — Приніс до хати й на гілку посадив. Він і ожив. Думав, ти зрадієш.

— Ожив? Ожив...

Соломія ще більше злякано заводила своїми диво-очима. А тоді кинулася до брата, вдарила кулачками в груди.

— Як ти смів? Насміятися схотілося?..

— Насміятися? Що з тобою, сестричко? Зі щастя дах поїхав?

Сестра вдарила його ще раз, а тоді вибігла з хати.

— Що з нею? — Василько.

— Що? Ой, Божечку мій... Нивже...

Соломія-старша, заточуючись, опустилася на лавку. Хата попливла перед очима. Здалося, що й миски у миснику затріпотіли.

— А з вами що, мамо?

— Ничо, ничо... Винеси ту комаху з хати...

— Добре, винесу... Може, вам води дати?

— Уже проходить...

Слабкість справді швидко пройшла. Та не пройшла тривога. Тривога за те, чи не повторює її донька, як і вона — Соломка, материну долю — любила одного, а заміж за іншого пушла? Може, сказати про те дочці, як то їй буде потому... А може, вона, хоч і мати, помиляється, і про того, більшого, людського Петруся, Соломка й забула?

Соломія мовби підтвердила ці думки. Вернулася до хати швидко й, ніби нічого не сталося, взялася долівку підмітати. Смішно самій вже було над своїм зривом і якимось незрозумілим страхом, що невідь-звідки з'явився. Глянула на комашку-петруся і згадала іншого Петруся? А де він, той Петрусь? Чом про неї ні згадав, звістки не подав? Казали хлопці сільські, що разом з другими повстанцями кудись наче на схід подався. А чого на схід, як туди вже совети пруться? Інші чутки ходили. Те й Варка, Петрова сестра, потвердила, що наші «стипанові хлопці» за Буг подалися, тамтешні українські холмщацькі села, що ще уціліли, од полякув боронити. Не, вона правильно зробила, що Павлика вибрала. Сильного, хазяйського, хазяйновитого, солодкого Павлика. Павлуся, якому тепер належала і який належав їй, Павлусевій нареченій Соломці.

Соломинці, кажете, ох-хо-хо!

6

Весілле справили в неділю, якраз перед Трьома святими і Громницями¹. Надворі стояла весняна теплінь. Весільчани декотрі навіть пальт ни взяли, не кажучи вже про кожухи. Та й од Цаликів

¹ День Трьох святих відзначається 12 лютого, а Стрітення (Громниці) — 15 лютого.

до Зозуликів, як прозивали родини молодого й молодої, недалечко, і церква Дмитрівська, куди на вінчання пушле, барвистим гуртом пушле-попливле, на краю їхнього кутка Млинище притулилася. Все близько, а найближче од Соломійчиної руки до Павликової. Зувсім близенько, і, сидючи за столом, Соломійка відчувала майже весь час свою руку в його. Раз тихенько шарубками пальцями неїну долоню пошкрябав. Соломійка всмінулася. Бо знала, що той сигнал означає, яке таке бажання-хотінне. По тій жаркій ночі на сінові більше до себе майбутнього мужа не підпускала, сміялася, що треба ж мед і на першу шлюбну ніч залишити. Бачила — ще більше хлопака розпалює, раділа і посміхалася. І цупким віником якісь дивні щем і тривогу з душі вимітала.

Все було, як і належить — розчісування ще дівоцької коси подружками, і вчорашнє з дівочим віком прощання перед вступом у жіноче життя, пісні журливі й веселі. А сьонне — весілля, прихід весільної половини од молодого, батьківське благословіння, вінчання. Вона першою на рушник стала — добра прикмета. І поцілунок, як обручками обмінялися, і довга стріча вуст під крики «Гірко!» І під той спів назойливий: «А Соломка рада, аж в долоні плеще, нахилися, Павлуся, поцілуй ще-ще!»

Як уже вернулися з церкви, за стіл сіли, те й сталося. Спершу шум почувся надворі, потому в сінях.

Ойкнуло, а затим і заскімлило Соломійчине серце.

А тоді їх двоє й ступили до хати — Петрусь і хлопець, вона впізнала з сусінького села, часом на вечорниці до них приходив, з Петриком приятелював, разом, кажуть, і в українську партизанку подалися.

— Добрий вечір, панове весільники, — Петрусь незвично голосно.

Озвалися гамузом, хто справді радо й зацікавлено, хто вимушено радо, дивилися насторожено. За плечима у незваних гостей — зброя, автомати. Хтось тихенько зойкнув. Вже ходили чути про два недавні напади на весілля — десть там, коло Прип'яті, на Яревищинських хуторах чи що, і ближче, під Головним. В однім місці не так прийняли, казали, незваних гостей — поліцаїв,

а в другім — партизан, правда, червоний за те помстився, що наречена ни його вибрала.

«Нивже й тут буде таке, кров проллється?» — читалося в людських очах. Тверезіли й ті, що встигли причаститися.

— Хоч ми гості й незвані, та прийшли, щоб привітати, — сказав Петро. — Свого товариша і його молоду тоже, як-ни-як, з маленства зналися.

— Запрошували й твою симню, чого ж не, — озвалася Павлова мати. — Кауть, приболіли...

— Виздоровіют, — сказав Петрусь. — А я ненадовго, не бійтеся. Псувати щісте ни буду. Тільки поздоровлю, подарок вручу, ну, за здоровле й щасливе житте чарчину, мо', перехилию, як наллють. Ну, мо', іден танець з молодую станцюю, з дитєчих літ дружили, як-ни-як.

Петрусь — обвітрєне лице, начеб темніше, як було, у шапці-мазепинці й чорнім короткім пальті — підійшов до столу, де сиділи, мов омертвілі, наречені, й дістав щось із-за пазухи. То була невеличка дерев'яна коробочка. Простягнув Соломіїці.

— На щісте й велику довгу любов.

— Спаси Біг, — прошептала Соломійка.

— Розкрий, коли хочеш, — сказав Петро. — Сам вирізьбив, од щирого серця, вибачейте, що у лісі не вельми з подарками розженешся.

Соломійка розкрила коробку, дістала те, що лежало в ній, і не тільки з її грудей, а й з десятка інших — зойки вирвались. Ци захоплення, ци страху.

На Соломіїчиній долоні лежало вирізьблене з дерева червоне серце.

Чиє?

Її серце?

Його?

— Дє... Декую...

— Не бійся, — сказав Петрусь. — То не кров. То калина. Соком калиновим зафарбував. Помниш, як ми утрюх у лісі коло Гнатового хутора калину збирали?

— Пам'ятаю...

Все було начеб дерев'яним у Соломійки — і коли чарки Петрові й товаришеві його, що Михасем звався, підносила, і коли з-за стола виходила, щоб той танець надворі станцювати.

Михась тоді перші слова проказав, як чарку прийняв з неїних рук:

— Хай доля вам тико всміхається. По святах і буднях.

— Дєкую.

Не раз на вечорницях Соломійка і з Петром, Петрусем танцювала. Він завше вів тихо й обережно, ніби боявся, що вона воду ци синь своїх очей-озерець розхлюпає. Так і цього разу було. Тільки автомат у него за плечима. Гвер. Так і не зняв.

Михась з якоюсь дівчиною, здається, Тетянкою Петраковою, танцював.

Петро сам просив у музик повільного танцю. Вів поволі, обережно, мов боявся розбити.

За танець обоє жодного слова ни промовили. Тремтіла Соломійка, і ледь здригалася його рука на стані молододі. Тільки, як стихла музика, він:

— Дєкую. — І до людей. — Вибачейте, що, може, весілле зіпсував. Додом забіг, а тут, кажуть, весілле, то й привітати схотілося.

Низько-низько вклонився Соломійці, а потім і Павлові, другому свому. Тоді до всіх:

— Бувайте. Як совет прийде — не піддавайтесь. Ще вернуться наші і слава, і воля.

І розтав у темряві. Соломійка стояла і боялася одного — щоб не впасти. Отак, посеред свого весілля. Бо що тоді буде? Відчула біля руки, що ледь-ледь дрижала, чоловікову руку. Пальці міцні й долоню широку.

«От і все, — подумала. — А що — все?»

А затим: «Додом забіг? Почув, що весілле... А як же подарунок, серце червоне, серце калинове?..»

Її думки перебила музика. Троїсті музики вдарили бадьорої, запрошуючи до нового танцю.

РОЗДІЛ V

ВЕСНА ЗАМІЖНЬОЇ ЖІНКИ: ГУСКА

1

— Гуси, гуси, лебедета, візьміть мене на крилета, — дитяче та давнє, як цей світ, мов пролісок крізь ранній сніг, мов промінь крізь ще зимову хмару, проривається й зривається проханне з Соломіїних вуст.

Вуст заміжньої жінки, вродливої, як сама весна, двічі викоханої минулої ночі, що стоїть серед березневого ранку, сама схожа на дивного птаха, з простертими у небо руками-крильми. А в тім небі поміж клаптиками білих, як припізнілий сніг альбо лебедине пір'я, хмаринок справді летять гуси, а мо', й лебеді звідкись, з країв далеких, як уже подаленіле її, Соломіїчине, дитинство. Летять крізь війну, мовби скасовуючи неїне існування, не досяжні для куль та приголублені Соломіїчиними очима — гуси-лебеді летять.

— Що там, Соломко? — гукає з сіней свекруха, Павлова мати.

— Дикі гуси прилетіли, мамо, — щасливо каже Соломія.

— Овва, дивина, — намагається надати голосу байдужості Марія, та Соломіїчине захоплення викликає й неї на подвір'я.

Вона й собі задирає голову й проводить очима пташиний клин.

— Їдна, дві, три, — мимоволі починає рахувати, та збивається, бо ж до гусей, що ділять небо на дві частини, далеко.

До неба далеко, а до схожої на птаху невістки зовсім близько. Щось дивне ось уже другий місяць коїться у душі Павлової матері. Вона все більше закохується у свою невістку. Так би не мало бути, однак є. Вона стрітила цю жінку, давно знану, бо ж до Зозуликів рукою подати, з давніх давен живуть на їднім кутку,

насторожено-ворогувано. Як завше стрічають свекрухи невісток, чужаниць, котрі не знати чого вриваються у чужу хату й хазяйство, забирають сина з матиного серця та тулять до свого. Однак Маріїне бурчання та насторога погасли, мовби вогник на сирій скіпці. Погасила їх Соломія своєю привітністю, щебетанням серед зими, що падало на долівку срібними, а мо', й золотими перлами, такими лагідними, добрими були слова, невідробне бажання догодити й щось нове дізнатися. І при тому не відчувалося жодної запобігливості, а наче... Начеб давно Соломка була неїною дочкою, зробила несподіване відкриття Марія. А ще дивні, сповнені внутрішнього чару, рухи Соломіїчних рук, плечей та навіть розкрилля, схожих на два великих метеликів брів...

«Вона відьма», — раптом подумала якось Марія.

Раптом затерпла і задрижала рука, щока сіпнулася, і з солодким жахом Марія усвідомила, що їй не вороже, а приємно бути під цими, хай і відьомськими чарами. Двоє власних дочок, двох синів виростила, а такого, здається, й до них не почувала. Не, не почувала, любила, а, бува, й сабанила¹ за якусь провину, а такого захоплення-зачарування не відчувала.

«Хай вже, там проясниться», — вирішила Марія.

Що ж до Павла, то він хоча й кохав Соломію, любив, як свою душу, ладен був оддати за цю жінку найдорожче, все ж дедалі більше чував себе власником найвродливішої у цілих Загоренах, або й усій окрузі жінки. Баби. А цей, дарований Богом і долею, дорогоцінний скарб, потрібно пильно охороняти. Як усяку належну йому річ. Павло трохи засоромився, коли про те подумав. Соломія — не річ, але й річ тоже. Бо те, що належить комусь, мусить бути річчю. Він теж її річ. А тут іще ревності точили, як шашіль, душу. Нащо Петро явився й подарував те серце? Міг би й щось інше принести. Певно ж, прихопив собі дещицю, як ходили на польські колонії. Оно Лукаш Калина цілу торбу добра приніс — і посуд, і рушники, і пацьори².

¹ Лаяла, гримала (*діалект.*).

² Намисто (*діалект.*).

Десь так тижні за два хтів той дарунок викинути. Тре' крадькома було те робити, посварила б Соломійка та й перестала б. А він ще й спитав, дурень: «Не шкода буде, як дінеться кудись?»

— Павлику, то ж дарунок весільний, — Соломка аж зойкнула, ци йому здалося?

— Авжеж, од любчика.

— І твого друга.

— Друга...

— Хіба не?

Павло поклав те серце, калиною, як кровію обмазане, на стіл. Кудись сховала його Соломка. Кров-калина вже тоді потьмяніла. Знайти б і викинути.

Али ж вибрала ни Петра.

Али ж вибрала його, Павла.

Али ж вибрала...

Ци він вибрав?

І таки дівчиною, дівчиною йому дісталася, йому, не Петру пришеlepкуватому, що до лісу з дурної голови подався. України йому захотілося, бач. Оно совети вже під Ковлем стоять, покажуть тобі Вкраїну, не те, що дурні німаки. Якщо до того живий зо-станешся.

А тут іще й, на лихо, старший брат, Тимко, занадився, у самого двоє дітей, а до братової, видно, ни байдужий, міцно у воці засіла, як кіт на сало поглядає, сміхочки з торби висипає, а ще всякі лагодзінки — на тобі, Соломочко, і пряника, і засраника, і ниток для вишивання моя Гапочка посилає. А через два дні виявляється правда, як хвіст котечий з мішка — ну ви-те бачили таке? — теї нитки Тимко у рідної жінки поцупив. Три ха-ха-ха з притупом. Гапка прибігла було сваритися, Соломка уже й нитки простягає, а на ту бабу тоже вроки напали — низащо ни візьму, ще тобі, Соломочко, і зелененьких, і красеньких, як ружа, принесу.

— Чо то я дурна? — каже Гапка, і вже хлипає, і до плечика Соломійчиного, сльозами дурочів блюзку мітить.

Такі в них у хаті діла, брат як ни сокиру, то жменю цвяшків позичає, мати перед невісткою рясний мак сіють, хотя, звісно,

найбільший виграш у нього, Павла — його хлопака щоночі Соломчиній розкішниці поклони б'є, аж хекає. Найбільша ж мрія Павлова — аби Соломка сина йому понесла, про те він і ночами на вухо шепче. А про другу свою мрію навіть перед паном Богом віконницю зачиняє, аби Божу десницю не обпекла, вухо не опоганила. Тико десь же має летіти лісом чи з-за якогось поліцейського постерунку куля, відлита для найбільшого його дружбана, а тепер і ворога. Так, ворога, бо його, Павлова, перемога, його здобуток, як хата з піску. Якщо не, то чого так ние тривожно серце, ни часто, али раптово, крадькома, мов злодій з-за вугла, чорна думка визирає... Хай чорна, али то був би рішенець і тривогам кінець.

Намагається проганяти ті думки роботою, тут вони з жінкою — два чоботи пара, два дідька, що за ніч штири поля кукілем вспівають засіяти. Все горить у Соломчиних руках — вариво, прання, перебирання насіння, прасування і вишивання. Ну і він не промах — колода за геха полінами розсипається, рубанок на верстаку в руках золоту пісню співає, а кошики в симні самим Павлушем сплетені, як і постолі на літо. Мовби змагання в них з жінкою у нарваності до роботи. Очі мами Марії світяться двома сонцями, а свекор Гандрій з-під жінчиної п'яти ї собі вдоволено покахикує.

А тим часом Соломія надворі проводить гусей довгим поглядом і раптом скрикує. Одна гуска виринається з гурту і починає каменем падати донизу, стрімко зближуючись із землею десь там, вже за селом.

— Мамо, мамо, що то? — кричить Соломія.

— Де? Що з тобою, доцю?

— Там же гуска чогось падає, бачите?

— Може, сісти кудись захотіла?

— Не, вона падає, я ж бачу...

Соломія зривається з місця і кидається бігти. Туди, за село. Біжить, аж дух перехоплює. Думка єдина — порятувати тую гуску.

— Куди вона погналася? — питає Павло, з'явившись на дворі.

— Гуску ретувати.

— Яку ще гуску?

— Ту, що летіла...

— Вона що — в небо й собі знялася? — кепкує Павло.

— Хто?

— Та ж Соломка.

— Гуска чогось донизу шугнула. Як камінь, — у матері Марії тоже тривожний голос.

А в Павла раптом все холодіє. Щось раптово, мов жменю з вогню забраного приску хто сипнув, у голові жаром наливається. Росте й росте, у щось велике виростає. Думка про гуску, котра падає, поєднується з іншою думкою. Думкою-видивом. Про кулю, що летить лісом. Летить, оминаючи дерева, навстріч добре знаному чоловікові, що йде лісом.

Навстріч Петрові.

А перед ним падає гуска.

2

Коли Соломія добігла до краю села, то побачила чоловіка, який ішов їй назустріч і ніс на руках великого білого птаха. Ще здалеку вона знала, хто то йде. Ноги її задерев'яніли. Задерев'яніли, й був тільки іден спосіб дати їм повернути назад. Та ноги не слухалися, бо прикипіли до землі. Так вона стояла серед поля, її продував ще зимний весняний вітер, чорніла довкола земля з ostrivkami снігу, а Соломії здавалося, що поле почало стискатися, меншати, аж доки все не стало маленьким ostrivkom під її ногами. Таким маленьким, що й двом ногам місця на ньому не вистачало.

— А я думаю, хто ж то так біжить навстріч, щоб здобич мою одняти, — то були перші його слова, коли підійшов близько.

Соломія скинулася, проганяючи заціпеніння, і глянула Петрові в лице.

— Здобич? Ти що, підстрелив неї?

— Підстрелив? Та Бог з тобою... Я побачив, як вона падає, та й із лісу до неї поспішив. Ми якраз із Денисом Веприковим он там, краєм лісу, до шосейки йшли.

— З Денисом? Хіба він теж у партизанці?

— А ти не знала?

— Не.

Поруч неї стояв наче незнакомий чоловік. Тико з птахом на руках. Гуска злякано водила очима. Соломія простягла руку й погладила крило. А тоді сказала:

— Віддай мені.

— Бери, якщо донесеш, — сказав Петро. — Вона важкенька. У неї, певно, щось із крилом. Бо як я наблизився, то злетіти пробувала, али ни змогла. Я своїм хтів однести. Бо ж могла пропасти.

Гуска справді була важкою. Соломія відчула, як тремтить пташине тіло.

— Провести чи сама донесеш?

— Донесу.

Птаха на її руках, певно, не першого року, бо важить таки цимало.

— То я піду, бо ж Денис жде, — сказав Петро.

— Йди.

Та йти йому не хотілося. Глянув на небо.

— А ті полетіли. Вже й сліду нема.

— Певно, не помітили.

— Може. У них, кажуть, тико як вожак сідає, то всі за ним і собі мусять.

— Кудись, певно, далеко летіли.

— Авжеж, на північ. Там, де війна.

Вони стояли, Соломійка вдихала запах махорки й ще чогось, що йшов од цього чоловіка.

— Ти куриш? — спитала.

— Та довелося, — Петро начеб винувато. — Як у криївці сидимо, тоскно стає. Як у засаді — тоже. Хлопци нарадили. Я вже й утягуватися став. Хоть воно, мо', й не тре'. Ну, я пушов?

Соломія глянула йому в лице. Обвітрене, трохи заросле і схудле. Вона чогось неначе шукала. І враз обпекло — шукає його очі. Добре знані Петрові очі, й не карі, а начеб кольору стиглого горіха.

Одвернулася. Поспішно, мовби боялася, що вкраде ті горіхові очі.

Чи він її сині вип'є, коли очима зустрітяться.

А в грудях почало щось підніматися і душити зсередини. Ніби відчувши, що з нею коїться щось недобре, затривожилася, за-

гелготала гуска. Господи, що ж це... У кутики її очей (у тебе ж цілі озера, казав Петро) викочуються горошини сльозинок.

— Як сімейне життя? — Петро питає й переступає з ноги на ногу.

— Добре, добре, Петрусю. Ну, я піду...

Соломія рвучко одвертається і йде.

— Мої як там? — Петро у спину.

— Та ніби все в порядку.

На ходу ті слова проказані. Далі Соломія йде сама, тулячи до себе, до своєї схарапудженості й тривожності птаха із заболілим, а мо', й підбитим перед тим кимось крилом. Коли Соломія наближається до першої хати, її кидає в жар думка. Думка, що ця їхня зустріч неспроста. Що... Що гуска побачила з височини спершу неї, а потому його, Петра. Того й почала сідати.

«Цього не може бути», — думає Соломія.

Авжеж, не може. Все пан Випадок. Чи ні? Ні? Гуси, як і журавлі, як і боцюни, приносять весну. Гуси, певне, найраніше. Цього року весна прийшла ще в січні, одразу по Різдві, то на великі здвиги й зміни, кажуть старі люди.

Ті здвиги вже коло Ковеля стоять, над селом час од часу в небі гуркотять самолёти, а раз було видно, як билися двоє, один по одному вогнем кресали, а потім їден десь там за Полапами, в бік Любовня, з великим хвостом огню й диму пішов донизу. Червоний? Німець? Люди гадали й тривожно позирали на схід.

Таки правду казав тато Антін. Перед Явдохого есеси й шуцмани на село налетіли, зо два десятки дівчат нахапали, казали, на роботу в Німеччину, а селом поголос — до борделів їхніх. Заміжніх не зачепили. А Маруся, двоюрідна сестра, і Улянка Вітрукова десь там, на заході, у тім швабськiм краю, а може, й у есесівських казармах.

Ще раніше, тиждень по її весіллю, селом промчалася інша чутка — йде червона партизанка. Соедiненіє імені Леніна. Соломія струшує головою — надто неприємні їй ці спогади. Той погляд чоловіка у кожусі, що заходить на подвір'я, бачить її, Соломію, пасе очима.

— Красівая молодуха.

Знімає з плеча автомата. Дивиться пильно — очі як два буравчики, а з них розтоплене масло витікає.

— Поїдьош со мной? Врага-хвашиста біть?

— Я заміжня, — каже Соломія, в якої терпнуть кінчики пальців на руках.

— Ну і што? Муж, небось, бандьора?

— Що ви-те, пане...

— Панов нет. Так кто твой муж?

— Хазяїн. Христьянин.

— Хазяїн? Кулак? Ізба у вас недурственная.

— Прості ми люди, па... Товаришу партизан...

— Боїшся?

Він хапає Соломію за руку, притягує до себе.

— Не бойся, я сладкій. Ми, сибірськіє, парні гарячіє.

Притягає до себе. Подих курива й самогону.

І той виліт Павла з хати, з сокирою в руках...

Її одчайдушний крик.

Насмішкуватий позирк очей-буравчиків.

— О, хазяїн явілся. Хочет, наверное, тебя вдовушкой сделать.

Соломія вчепилася в автомата, якого прийшлий взявся знімати з плеча. Відчувала, що ось-ось станеться страшно. Найстрашніше. Де їй знайшлися ті слова...

— У мене брат в Крaсній армії.

Сибіряк явно збентежився. Глянув ніби по-інакшому.

— Вот как? І где же воюет?

— Не знаю. Перед війною на китайській границі служив.

— Пограничник? Чекіст что лі? Чем докажеш?

— Брат письма прислав. Ще перед вуйною. Вони в моїх батьків. Принести можу.

— Ладно...

Він так і не зняв автомата. Павло ж, на щастя, збагнув, що сокирою нічим не зарадиш їй пожбурих її аж у дровняк.

— Да, гарячий у тебе мужік. Смотри, как ревнует... Нашей вроде породи. — І вже якось тепліше, до Павла. — Поїдьош в красніє партізани?

— Та я би той... — І слово напівруське знаходиться. — З задовольствієм. Дак у мене сухожилле порване. Ходити довго і шмитко не можу.

— Врьош, небось, а?

Павло брехав. Насправді ушкоджене сухожилля, від чого довго не міг на ногах стояти, було в Тимофія.

— Точно. До війська ж не взяли.

— Ну лади... Чорт с вами... Шльопнуть всегда успеется, если таким горячим будешь... Да і молодка больно у тебя пригожая... Жаль ліцо слезами портить... Смотри, стянут, а то і сама убежит... Ха-ха-ха...

Він хриплувато сміється, а тоді каже, з прищуром, од чого очі мовби геть кудись зникають:

— Самогонка, надеюсь, есть? І сало? Да і сапогі мне сменить не мешало б. А то совсем разлезлись, каши просят.

— Я зара...

Павло метнувся до сусідів, Гапонців, цілу літру позичив. І сала шмат чималий відвалили, самим менше залишилося. Та яєць десяток. Ну, і чоботи, що Павло до весілля справив, мусили оддати.

Щитай, ще дешево відбулися. В інших і свиней забирали, і коней, і кожухи, і підводи. А хто не давав — што, освободителям жалко, бандьоровські сволочи? Прокопа Гитунця і Мифодія Братуньового таки відправили на той світ. Дівчат кількох силою з хат забрали. Все ж один чоловік, Данило Вертун, явився до їхнього командира і пожалівся, що дочку збезчестили.

— А ми ж вас так ждали, — сказав.

— Ждалі, говориш?

І командир той поскликував своїх та звелів показати — котрий? Коли приведена Данилом донька Васирина ткнула пальцем, командир наказав вийти зі строю.

— Насіловал, Суровцев?

— Да врьот она, товарищ командир. По согласию всьо било.

— Било?

— Да разве не видите, ето ж форменная б...

Ліпше цього б не казав, бо Васирина була молоденька і вкрай сором'язлива. Почувши такі слова, залилася рясними сльозами, забилася в плачі.

— Пойдьош под партизанский трибунал, — виніс присуд командир.

І таки, казали, розстріляли насильника.

А як пішла далі тая партизанка, став ходити по хатах Пилип Горобаха, капезеушник¹ колишній. Записував, що в кого забрали, казав, що мусять повернути, як повернеться справедлива радянська влада, хай не сумліваються.

3

Соломію Павло зустрів на воротях. Тико не в червоних, а кирзових чоботях. Чоботиськах замазаних.

— А я вже хтів за тобою йти, — мовив. — А то подумав — мо', й собі з гусями полетіла.

«Якщо хотів йти, чого ж не пушов?» — подумала Соломія.

Опустила гуску на землю. Та злякано озиралася — куди втрапила, певно, міркувала. Стиха загелготала.

— Молодець, жінко, — сказав Павло. — Файна печеня буде на Паску.

— Що? — скинулася Соломія, розминаючи затерплі од нелегкої ноші руки.

— Зготуємо, кажу, на Паску.

— Не дам. Не будемо готувати цієї гуски. Може, оклемається та ще полетить.

Щось незнане досі захищало в Соломіїчих грудях. Таке, що світ перед очима терп. Стала, затулила тілом гуску. На Павла зирить. Той од жінчиного погляду аж убік ступив.

— Що з тобою?

— Гуски тобі не дам зарізати.

— Ну не даси, то й не даси. До наших пусти, може, й свійською стане. Ой, жінко...

На щастя, до них свекруха підійшла. Спитала:

— Там, у полі, майбуть, зимно, зимніше, ніж тут? Бо ж ти, Соломко, посиніла й геть дрижиш. Йди, в хаті посидь. Йди, доцю. А з гускою ніц не станеться. Ци летіти, ци zostаватися — самій обирати.

¹ Член КПЗУ — Комуністичної партії Західної України, яка діяла на західноукраїнських землях до 1938 року.

— Добре, мамо...

Уже в хаті Соломія заплакала — рясно і ревно, як маленька зобижена дитина. Образливо було на себе, що з доброго дива за село помчалася, на чоловіка, що за нею не вийшов, а тую гуску самій через цілий куток довелося тарагунити, на гуску, що з неба не знати чого впала, не могло деінде їй крило заболіти, а найбільш — на Петра, що мовби підстерігав її, Соломію, і тую гуску зіврочив на падіння. Нащо йшов саме там, тривогу, було пригаслу, до серця вернув?

«Ой, не пригаслу», — подумки призналася Соломія, аж оглянулася.

Бо хто дорікав Петру, що ніде не з'являється?

Хто?

Яка Соломія, яка Соломка, з якого села?

4

Соломії потім самій смішно згадувати, як схарапуджено мчалася мало не крізь всеньке село — туди, де на землю з неба впала птаха.

Вона, справді біла і велика, лежала на холодній землі і намагалася звестися на ноги.

Потім Соломія відійде і погладить. І візьме на руки.

Гуска, що билася було і голосно кричала, стихла у неї на руках. А навстріч їй, що тулила тую птицю до грудей, ішов уже Павло.

Ну чого вона так хотіла, аби Павло пуйшов за нею, хай не за нею, а навстріч... Ніби од того щось могло змінитися... А може, і могло? Соломія аж скинулася, коли про те подумала. Їй потрібен був Павло — саме такий, що йде навстріч, на дорозі, вулиці сільській, а може, і простягає до неї руки. Те їй було потрібне, особливо після зустрічі з Петром. Химерна думка, що їх обох звела гуска, котра впала з неба, тепер розсмішила Соломію. Та розсмішила силувано, начебто сміялась не вона, а хтось збоку. Хто над нею сміявся.

А весна, між тим, набирала обертів. Березневе похолодання з пізнім весняним снігом, котре прийшло після теплих січня і лютого, було не надто тривалим, розтало, вивітрилося, зникло, мов

запізнілий гість, що ступив до господи на хвилю дорогою кудись. Та не розтала тривога. Загоренці, пораючись на городах і в полі, поглядали на схід, туди, де от-от мало заgrimіти. Пішли чутки, що, відступаючи в ту свою Швабію-Германію, німаки забирають з собою тутешніх людей, з тих місць, де мають проходити бої. Радилися, що робити, і хтось пустив думку — тре' втікати до лісу, як наблизиться хронт, там переждати напасницю-войну.

Соломія мала свої тривоги.

Наче вчула їх свекруха Марія і якось, як уже бульбу садили — вдвох, бо чоловіки сусіднє поле горали — почала розмову про себе, про своє життє одразу, як замуж вийшла, а потім продовжила, як уже коло ковбані прали та виполіскували білизну.

Мама Марія почала мовби здалеку, а потім все більше і більше розкривала душу.

«Нащо вона те робить?» — подумала Соломія, та поміркувала і зрозуміла — свекруха хоче їй добра, вона відчуває, мо', і не все, що коїться у неїній, Соломіїчиній душі, а щось відчуває. На полі переносили кошик з порізаними надвое бульбами од майбутнього копця до копця, коло ковбані завзято махали праниками, а поміж тим, мов ранковий туман крізь пальці, текла та розмова. Свекруха Марія розказувала з тихеньким смішком, як то колись прийшла тоже молоденькою невісткою до чужого двору, як страшно було, бо ж прийшла не так, як ото ти, доню, на свій куток, до знайомих людей, своїх, мона сказати, де росла і гралася разом, а навіть не на чужий куток, а в чуже село. І сама-самісінька була тутка неїна душа, як ото вишенька ци сливочка, що, бува, з насінини, оброненої серед городу, виростає. Оддали неї, чого там, майже силоміць, тильки і того, що родичі далекі. І чоловік, що до весілля соколом до ніг падав та моріжком стелився, зробився зусім гиншим. На свекрушину сторону став, і grimнути міг, а то і ударити.

— Та я думаю — не, по-моєму буде, — Марія очима блиснула і праником по сорочці, на камінь положеній, гуп з усенької сили.

І розказала, як то крок за кроком, день за днем, а мо', і година за годиною перебирала владу над чоловіком. Де впертістю, де хитрістю жіночою, де струною туго натягнутою, що бринить і от-от

порветься, а де й лапкою й хвостиком, мов та кицька, що, як тре', сховає пазурки, кігтики нагострені, а подушечками тих лапок свого котиська за вухом почеше. То й ти так бери, доню, бачиш же, що я до тебе серцем і душею хилюся, а Павлик, він таки хоч часом і бурмило, а світ перед тобою, як тре', покладе, любить з маленства.

«А я?» — ледве не скрикнула Соломія.

І відчула — Господи, та ж вона долю материнську повторює. Мо', того, що так само назвали, мали-бо Марією, а батько учварив перейменування. Мо', інша, неїна, Соломчина притичина, схована донедавна у серці, так, що й сама розшукати не могла. Чого той Петро у ліс подався, а Павло залишився і поруч був — і на вечорницях, і тоді, як у неї всередині все по-дівоцькому пекло... Чого на весілля зі своїм серцем, калиною, як кров'ю покрашаним, прийшов? Нащо теї гуси летіли, а одна впала, мов неїна душа? Нащо, ой нащо...

Ой, нащо, матінко...

Матінко глибока,

як на сто ставків і озер,

а на п'яту річку...

Давня пісня лізла до голови, щось казала мама Марія, повезло їй із свекрухою, і з чоловіком повезло, скоріше б діточок Бог послав. І тут обпекла думка, мов блискавка, що на голе дерево падає — вона, Соломка, не хоче дітей. Не хоче, мо', Бог і не послав досі вісточки, сім'ю чоловіковому з неїним, жіноцьким, стрітись. Думка так вражає Соломію, що праник падає з її рук і летить у ковбаню. І Соломія зопалу кидається за ним.

— Соломко, куди?

Розпачливий крик свекрухи, невістка стоїть по груди у воді, бо ж ковбанька не вельми глибока. Вода скаламучена, як той праник шукати...

— Праник упав, — як маленька, хлипає Соломка.

— Та Біг з тобою, Павлик генчого витеше. Вилазь, бо ж вода ще з льодом тико недавно попрощалась.

Мокра Соломія приймає свекрушину руку. Еге, не так то легко вибратися.

— Павле, Павлику, — гукає чоловікова мати.

Та до хати далеко, певно, не чути, й свекруха кладе край води дошку, на неї меншого каменя, простягає свого праника — бери, поможу вилізти.

«Усі мене люблять», — зновика недоречно лізе до Соломійчиної голови, а ще холодна весняна вода студить тіло.

5

Петра зустріла у травні, як перецвітали сади. Чого її тягло у весняні садки, наповнені білою піною цвіту, шумовинням, яке, здавалося, саме от-от заспіває пісню? А може, й співає неї, чутну лише серцем. Соломія згадувала, як мама розказувала, що за порадою Насті Луцихи приходила грубою в такі квітучі садки і стояла посеред цвіту, посеред бджолиного гудіння, аби донька набиралася краси. Може, того і вабить теперка Соломію садок — свій, а то й чужий — коли він цвіте.

«От я й прийшла», — думає Соломія, а хтось уже підкрадається непомітно й нечутко ззаду і зненацька затуляє пальцями — шкарубками, зразу чутно, — очі.

Соломія скрикує.

Вибухає серце у грудях.

Дерева, вона те чує, починають довкола неї танець.

Потім вона подумає — певно, він одстежував теї неїні походи до садка?

Ци вона сама того шукала?

Од тої другої думки усе похолодіє всередині.

— Не лякайся. Впізнаєш? — шепіт.

— Петре, не жартуй. Дивляться...

— Хто? Пчоли чи хрущі?

— Люди.

— Направду боїшся?

Петро повернув її — рвучко, одним порухом — до себе. Соломія глянула в лице, стрітилася з його очима й справді злякалася. Не того, що хтось побачить, вона ж бо, пригадала, у своєму, батьківському садку, а чогось іншого. Самої себе.

А може, й цвіту, весни, блакиті неба над головою, гудіння бджіл, далеких звуків од села, де хтось когось кликав. Могло бути ще десяток причин для її страху. Справжніх і вигаданих. Начеб прикликаних невідомо ким.

Вони стояли й проганяли слова, що просилися до їхніх голів, на язик і вуста.

Серце шаленіло, а губи вимовили:

— Ти до моїх прийшов?

— Чого до твоїх?

— Бо їхній садок.

— І твоїй.

— Вже не мій. У мене гинший садок. І гинше життя.

— Життє в кожної людини їдне, — сказав Петро. — Чуєш, їдне! У тебе твоє, у мене моє. — І схопивши за плечі: — Нащо ти своє Павлові позичила?

— Позичила?

І тут вона не стрималася, вибухнула плачем, спершу ледь чутним, як шелест весняного дощу, котрий ще тільки підходить — теплий і несмілий. Потім плач став наростати.

— Ни треба, — сказав Петро.

— Ни треба? Ни треба...

Соломія хлипала, як дитя.

— Їди, звідки прийшов... Бийся за свою Україну, а за мною не ходи.

І враз підвела голову, тернула, як у дитинстві колись, очі кулачком. Подивилася уже безслізно.

— А мене Соломією звати, щоб ти знав. От. І я Павлова жінка.

Стрімко рушила до хати, коло вугла оглянулася.

— У нас дитина скоро буде, щоб ти знав.

Уже на порозі, впадши на материні груди, бо ж Соломія-старша, коли зачула голоси, з хати вийшла, Соломія подумала: «Нащо я йому про дитину сказала неправду? Гріх на себе взяла... Гріх... Ой-йо-єчки...»

РОЗДІЛ VI

ТРИВОЖНЕ ЛІТО: РИСЬ

1

Тієї весни одного разу на дорозі стрівся Василько з сяючим лицем.

— Ти мов нова копійка, братику, — Соломія.

— Советська чи німецька?

— Наська, рукавом протерта.

— Овва, і що на мене купиш?

— Багацько.

Він таки не витерпів, став розказувати, чогось озирнувшись і до сестри нахилившись: що Руфина ось уже вдруге вчора провести дозволила та ще й на прощання притулилася, щокою об щоку тернулася. Радіти б, а в Соломії у грудях щось — теньк, і зразу та струна мовби обірвалася. Надто добре знала вона Руфину, ціну її краси, викличної, як і всеньке неїне нутро. Та розчаровувати братика не стала. Порадила тико — міцніше тримай свою краю.

— Триматиму, як можу, — пообіцяв брат.

«Коби ж можна було братові й сестрі женитися», — раптом подумала Соломія. Тарасовими і Васильковими словами.

Розсталися, а вона понесла свою тривогу, мов цибулю в подолі. Незручно нести, а мусиш. І запах цибулиний легенько за очі щіпає. Щіп-щіп — і вже сльозина. Одна. А за нею і друга.

Василько радів, Соломія тривожилася, деь там у лісах бродив Петро, а Соломія кожної ночі вимагала, аби її кохав законний, повінчаний з нею чоловік. Кохалася й кляла себе останніми словами. Хотіла дитину й смертельно боялася, аби те сталося. Бо

тоді... А що тоді? Симня¹ вже стане на ноги тверді, батьківські й материнські.

Якось, прокинувшись серед ночі, подумала: вона найбільша в світі зрадниця. А кого зраджує? Ніч сказала — Соломію. Не Петра, а Соломію. Та ніч, крізь яку чувся гул самольотів, що летять на захід. Загоренці вже й міркували — чого то німець так пуд Ковлем уперся?

Вони, звісно, не знали, скільки то під тим містом полягло з обох боків солдатів. Вояків советських і німецьких. Що був створений спеціальний Четвертий Білоруський фронт для взяття Ковеля і після кількох невдалих штурмів розформований, а з понад двох десятків генеральських погонів позривали по одній, а то й дві великі зірочки. Нічого цього мешканці Загорян, що звикли до ревища літаків над головою і далеких-далеких заграв на сході вночі, не знали. Не знали про «самолічне» палкування маршалом Жуковим командуючого армією, котрий занапастив черговий наступ на «Ковле» зі словами, серед яких «засранец, мать твою» були найлагіднішими. Не знали, що після звільнення у Ковелі вціліє два двоповерхові будинки, й комісія ЦК, котра приїде, аби виконати таємне поки що рішення про перенесення обласного центру з Луцька на межі області до географічного її центру — Ковеля, побачить суцільні руїни і доповість, що переносити обком, облвиконком і всі інші установи нікуди.

Загоренці цього не знали, та знали лише — рано чи пізно, а нова біда з пожарищами і смертями прийде. А тут і чутки пішли — людей з прифронтової зони, де мають бої бути, смерті весілле, не просто виселяють з хат і сіл, а вивозять цілими селами до Німеччини. Тож ходили од хати до хати, перемовлялися — тре' втікати до лісу, абись там переждати лихо.

Вірка Ликунова до Соломії забігла:

— Дід Тиміш каже, що в середу потроху до лісу йти почнемо. Підете?

— Підемо, — Соломія чомусь зітхнула.

На сімейнім зборі рішали, що взяти з собою. Коней, корів, свиню хотя б їдну, на возі мона вивезти, бо ж так марудно сюю

¹ Сім'я (діалект.) — Ред.

твар гнати. Ну, хатнє начиння та причандалля, одєжу там, посуду, яку найнеобхіднішу. І тут Павло:

— Я ни поїду.

— Павлику! — зойкнула його мати.

— Не поїду і все, тут лишуся, — вперся Павло. — Чули, що розказують, як ще перед хронтом покинутими селами мародьори всякїї лазять і все геть виносять, а то й вікна б'ють та хати підпалюють. Треба хоч комусь хазяйство глядіти.

Свекруха мало не з плачем:

— Скажи хоч ти, Соломко, то ж прийдуть, та мара ци як там їх, і першого вб'ють, як боронити стане. Хазяйством зновика мона обжитися, а життє назад не вернеш.

Павло:

— Що судилося, того возом не об'їдеш, конем не обскачеш, а нечисті порядкувати на мему обійсті не дам. Тут і татова, і ваша, мамо, та ще й дідова кривавиця, а тепер — і Соломчина. То за що дармоїдам уступати мозольми нажите? У погребі ховатимусь або й у хліві криївку викопаю. На рожон не лізтиму, німчаків тоже стерегтимуся. Ну, й дубельтивка¹ при мені буде. Набоями запасся.

— Ой, людоньки, — свекруха.

— Мо', послухаєшся мами, Павлику?

То Соломія тихо-тихо проказала. Голос мов не свій, ледь шелестить. Язик омертвів. Чого б то? Нє, не бажає вона смерти Павлові, чоловікові свему. Тико... А що тико? Розуміє раптом — любощів, до яких себе щоночі принуджує, не Павла, а себе, хоче позбутися. Хоть на тиждень-два. Щось у лісі передумати.

— Не просіте, — Павло з лавки звівся. — Я тутки чоловік, мені й рішати. Нічо зі мною не станеться. І гуски твеї, Соломко, на обід собі не заріжу, не бійся.

— Я не боюся. За тебе лячно.

— Ой ци...

От того слова Соломію вкотре за ці місяці приском обсипає. Здогадається про щось Павло?

¹ Рушниця з двома дулами.

Павло здогадується. Виходить на двір і спиняється. Не раз в оті дні думав — ліпше б Соломка холодною була, до себе не підпускала. Бо... Бо ніби завойовує її, тілом гаречу, та, він же бачить, у душі холодну. Мовби зі сторони кимось заморожену.

Ліс у далечині, за селом, зітхає — Петром. Дружбаном його з дитинства.

І близька яблунька шумить — Петром.

І гуска чужа, з неба впала, ненависне ім'я сичить.

Варто б її зарубати.

А мо', його підозри даремні?

Чого ж вона так вимучує, хай солодко, розкішно, аж тіло терпне, ночами, ця жінка, яку він знає з малесенької, з першого зачудування тією яскравою сяючою квіткою, з блакитними, як небо, очима...

Павло шукає відповіді день, два, всі ці дні. Шукає і не знаходить. Вислизують слова, що, здається, от-от спіймає.

Вже пішла до лісу його симня, й він лишився сам. Готує їсти двом свиням, що zostалися, годує курей, качок, гусей, пса Гицеля. Порається на дворі, витешує голоблю. Село як вимерло. Староста робив вигляд, що не знає, куди люди подівалися. Перед Іваном Купальським у селі з'являється ціла темно-зелена орава. Орда. Ідуть від хати до хати, виганяють тих, що лишилися. Вже потім Павло довідається: правду казали про тую вакуацію. Дали годину на збори. Півтори сотні людей погнали потому кудись за Буг. Хати, правда, не палили. Тико за селом потвора залізна стала — самоходка із довгою, як витягнута гусина шия, гарматою.

Павло успів сховатися у ямі, що таки в хліві, там, де кінь стояв, викопав. Чув звуки, гортанну мову, собачий гавкіт, постріли (нивже Гицеля вбили?), чужу злість відчував, перелиту в сердиті незрозумілі слова. Потім стихло. Під вечір одважився вибратись наверх. Кількох курей недорахувався. Двері в хату нарозпашку, та хата ціла. Приплентався, накульгуючи, пес. Живий, тико куля ногу зачепила. Радий, руки лиже. Залив рану самогонкою, перев'язав. Потім сам з горла відпив. Сів на порозі й подумав, що як виживе, любитиме Соломійку ще більше, що ці дні без неї порожні, як пуста шкаралуша, що він сам у всьому винен,

у своїй любові і неїній нелюбові, а може, і є любов, бо чого б то тіло таке гарече, таке солодке дихання, таке бажання любитися щоночі?..

— Песю, ми з тобою хоч і самі, а щасливі, — сказав до Гицеля. — Ти живий zostався, а до мене ся ніч горнеться. Ну, за твоє заживання...

Випив ще. Гарячий потік розлився тілом, затуманилося в голові. Павло звівся на ноги, змахнув руками, тупнув ногами. Ни танець, а хитавиця. Як то там Соломці? Сплять на возі чи в курені... Нащо він симню оставив? На сході загуркотіло і зблиснуло.

Двоє тіней-силуетів наблизилися нечутно. Голос тико почув збоку:

— Спокойно, дядя. Не шевелісь. Ручкі за голову.

Павло послухався. І тут збоку завалував пес, що кудись було відійшов. Один з силуетів наставив у той бік обріза, стрельнув.

— Не стріляйте, — попросив Павло. — У него й так вже сьонне німци стріляли. Я оддам, що хочете.

— А нам і небагато треба, — почув у відповідь, другий говорив по-вкраїнськи. — Ми не грабітелі, ми золотошукачі.

— Золотішко ілі хотя би пару царських монеток імеються, небось, — сказав перший. — Дньом приметілі — ізба не бедная.

Отже, він був не сам навіть тоді, коли вважав, що довкола хати нікого нема. Грошей не водиться, хіба трохи советських (десь сорок рублів) zostались та ще кілька німецьких окупаційних марок. І все. Що було в запасі — на весілле стратив, на обновки Соломії та й собі дещо прикупив. Усе. Не повірять, копнуть за цапову душу. Дубельтивку здуру у клуні лишив.

Тут йому в очі вдарило світло. Ліхтарик, певно, німецький.

Як не дивно, зі світлом прийшов рішенець. Не знайдуть скарбу, то ци живим лишать? Покалічать, як питатимуть, то напевне.

— Є в мене трохи монет, — сказав Павло.

— Так неси, — зрадів перший, цибатіший, завважив Павло до того, як осліпили пучком світла.

— У клуні вони в мене.

— Тоді — пашлі.

І пішли. Ноги дрижали, але голова працювала чітко. Відчиняв клуню, а де стоїть прикрита сіном рушниця, добре знав. Тільки ж ци вдасться вихопити? Теперка рішення прийшло миттєво. Од-

чинивши двері, згадав, що над ними поперечний бальок є. Підстрибнув, як бувало в парубочстві, схопився двома руками і зразу ж двигнув ногами того, що за ним з ліхтариком стояв. Од несподіванки ліхтарика той напасник упустив і сам беркицьнувся на землю.

— Ти чо, мужик? — другий.

Павло кинувся до рушниці. Схопив і півоборота, не цілячись, загилив за спину. Влучив, бо почув скрик і хрип. Десь мимо нього пролетіла куля. А що рушниця стояла на зводі, то ї собі стрельнув.

— Забирайтесь, бо повбиваю!

Ще раз ударив цибатого, що надумав був звестися, прямо рушницею по голові. Той заточився, упав на двері. Другого Павло копнув ногою.

Він змусив їх повзти навкарачки подвір'ям. Забрав обріза, німецького револьвера, ножа, багнета і, звісно, ліхтарика. Намацав у кишені гроші, щось залізне і кругле, може, ті ж монети. Та подумав, що бруднитися не буде. Не грабіжник він, хоч, певно, ї награбоване то.

Вже за ворітьми сказав:

— Спробуйте вернутися — направду вб'ю.

І як одповзли трохи:

— А про монети я збрехав. Повзійть, у кінці вулиці підведетесь. Для певності ще раз вдарив обох ногою.

— Мужик, калеками сделаєш, — прохрипів, судячи з голосу, вищий.

Навів ліхтарик. Сплюнув. З голови нижчого цибеніла кров.

— Нічо, нечисть живуча.

Повернувся і пушов до свого двору, на яким скавулів, певно, поранений вдруге пес. У селі стояла тиша і темінь, тільки десь далеко гавкали пси. Став накрапати дощ — легкий і шелестливий.

«Мертве село, а що то далі буде?» — подумав Павло.

Йому стало ще самотніше і незатишніше. Вперше пошкодував, що лишився. Али затявся, мовби з кимось сперечаючись, до лісу не піде, хати і хазяйства на розграбунок нізащо не оддасть. Тільки б німци не почули його пальби. У схроні, рішив, якось передрімає. А завтра — то буде завтра.

Люди звикають жити скрізь. І тут, у лісі, тимчасовому пристановищі (як циганський табір, шуткували), стали звикати. Таборів було кілька, на певній відстані один від гиншого — так безпечніше, рішили, коли що, не всіх половлять одразу. А німци ловили, вже потім дізнаються, що тих, хто вирішив пересидіти пару днів серед боліт за селом в лозах, половлять, хоч і не всіх, а двох — Настю Верчкову і її хлопця малого, застрелять. Тих же, що зловили, повезуть, як і тих, котрі в селі zostалися, кудись на захід, за Буг. А табір їхній посеред лісу, за верстов чотири-п'ять од села, на рідколіссі, бо на галяві ставити небезпечно, зверху, з самольотів, можуть побачити та скинути бомби, казали знаючі люди.

Ци їдної вистачить, щоб каліцтва набити.

Знаючі люди — то їхня партизанська охорона, котру прислав провідник Чехура, аби вберегти не тико од німців, а й банд і бандок, що по лісах типерка шастають та маскуються — одні пуд повстанців-партизан, а другі й не маскуються, грабують, хто під руку попаде. Тоже, кажуть, відають, що поживою по лісах тутешніх запахло. А охорона.... Охорона що ж — хлопці з їхнього та сусіських сіл. Зате начальник охорони — друг Ярема. Так його кличуть ще троє хлопців з тої охорони: Яремо. Друг Ярема — Петро, неїна, Соломчина, болячка і радість, хмара й сонце.

Першим ділом, як стріtilись, мало не боками тернулися поміж двох сосон, що простягали голчасті віти-лапи через стежку, спитав:

— То де ж твій живіт?

— Який ще живіт?

— Той, у якому дитину од чоловіка свого носила... І де та дитина?

— Тобі то що?

— Та нічо... Питаю.

— Цигани дитину вкрали.

Він очиськами вогника викресав. Веселого. А очі за метр якийсь.

— Ну? — Гмукнув-цмокнув. — А сорока часом тобі на язика не сідала?

— Сорока? Яка ще сорока?

— Кажуть, вони брехухам на язика люблять сідати та хвостом піднебіння гладити.

— Сам ти брехун-товкун.

І рішуче, щоб пройти, рвонулася. Та Петро за руку схопив. До себе потяг.

— Дивися, міцніше губи стуляй, а то й залетить яка. Тутка сорок багацько.

— Пусти...

Шарпнулася. Він пустив. Завше слухався, як щось казала. А міг би й не послухатись, хоч раз, по-свему вчинити. Міг би...

Соломія за метрів десяток-другий за табором спинилася. Подумала — ні, їден раз таки зробив по його, як схотів — коли в ліс у партизанку пуйшов.

Табір, проте, жив своїм життям. Варили їсти, втирали носи дітям і гуцикали найменших, пасли серед лісу худобу, хто забрав з собою.

Прали одіж у річечці неподалік.

Тривожно дивилися на небо і вслухалися у далекий, али часами вже чутний гуркіт.

Перемовлялися.

Як от Вірка до Соломії:

— Куди летиш, подруго, як сорока наполохана?

— Яка ще сорока?

Враз слова Петрові мовби зримо перед очима майнули. Тоже про сороку. Котра на язика сяде. До плеча подруги притулилася.

— Вірнуню...

Ну, Вірка: «Бачу, щось тобі довгарає»¹. «А що має довгара-ти?» — Соломія. Про село стала мовити — як то тамечки? Про те, що далі з ними буде.

Спали — хто на возах, хто в куренях, багатша родина Вергунів у шатрі, що розіп'яли між деревами. Серед ночі встала раз Соломія, бо годину ці дві сон прикликати не могла, вийшла з куреня, де з свекром і свекрухою разом на підстилці з гілляччя спала. Побрела навмання, хоч сама не відала куди. Йшла і йшла. Шепіт

¹ Заважає, мучить, бентежить (діал.).

враз почула, шарудіння, потім ледь голосніші слова, смішок, мов би лоскотали когось, дівку якусь. Голоси впізнала. Руфинин і Васильків. Повернулася, щоб іти назад. Затамувала, проте, подих. Ноги до землі прикипіли. Голос дівочий виразніше:

— Тепло твоїй руці? У мене розкішниця гареча.

І знов смішок.

Соломїїні щоки запалали. Ясніше місяця, що визирав з-за хмари. Не, вона не сполохає Василькового сороміцького щастя. Тихо-тихо скрадаючись, мов кішка, стала відступати набік. І брела між деревами, боляче хльоскали гілки — по плечах, руках, щоках.

— Соломко, — як подих, як видих враз крізь ліс і ніч, пристрасний шепіт.

Здригнулася. Петро? Тут і там — скрізь цей осоружний чоловік. Цілими днями з ним тільки й стикається. Пішла швидше. Далі й зовсім побігла. Хай, хай біжить за нею крізь цей ліс і світ, все їдно не наздожене. На бігу перечепилася об пеньок, а падаючи, боляче тарахнулася об сусіднє дерево. Полежала на холодній росяній землі. Не, наче й ни роса. Може, то її сльози? Поволі звелася на ноги. Хоч спала у кофтині і старій спідниці, все їдно серед ночі було прохолодно. Довкола було тихо, як у маківці. Далеко-далеко запужкав і стих безсонько-пугач. А мо', й совиця. І тут Соломія збагнула гранично чітко: ніхто неї не кликав і за нею не біг. Голос почувся, бо хтілося почути. Тре' було вертатися, що вона й зробила. Тико прикрість усілася в грудях — що ж то за охоронці такі, що бігу неїного не замітили, з табору випустили?

Соломія йшла і йшла, тепер назад, над нею світив великий круглий, мов млинець, спечений Богом, місяць. Майже, як тоді, коли вночі з міста до села верталася. Тико то була дорога, а тепер?

Хтозна скіко пройшовши, збагнула — вона заблудилася. Серед ночі, коли боязко й крикнути, позвати на поміч. У місяця не питаєш, де та дорога до табору. Під кофтину став заповзати волохатий страх. Звір, якого й рукою не погладиш.

Потім страх, здавалось, став її обіймати. Його лапи були довгими й чіпкими.

Як у казці — не руки, а ручища, не лапи, а лапища, не очі, а очища. Треба було сказати, як у тій же казці: «Я нічого не бо-

юся», — а сили не стачило. Соломія не раз бувала в лісі, багацько, зрослася з лісом — і по ягоди ходила, і по гриби, і дрова з батьками та братами заготовляти, і корови в лісі пасла, і навіть у купальську ніч цвіт папороті шукала разом з подругами. Али щоб так — вночі й сама, то вперше.

Сама — то вперше. Сама-самісінька. Тико небо над головою. І декувати долі, місяць млинцем, кружалом золотавим тихенько котиться. На нім, як і хтозна кильо літ перед тим, Каїн тримає на вилах Авеля. Авель проситься брата, казали бабуса, не скидати далеко, на Землю, бо ж може забитися.

Соломія простувала крізь ліс, хрустіла голосно, як постріл, кожнісінька гілка під ногами в неї. Та в якийсь момент почула щось дивне крізь тихий шелест ще не зовсім старого листя. Начеб чиєсь зітхання. Не людське, не звірине. Чи не зітхання, а пирхання. Вона спинилася, прислухалася. Тиша. Тихісько й темно. Хтіла йти далі, та підвела голову і ледь не скрикнула: на неї дивилися двійко очей. Явно не людських, жовтих, мов опалі зірки-кружальця. Сова притаїлася на розлогому дубові? Соломія відступила тихенько крок, другий і звідти в місячному сяйві — місяць якраз відпустив маленьку хмаринку, що перечепилася об його край — побачила морду звіра, котрий дивився на неї. На морді проступало ряботиння. Звір трохи нахилив голову, певно, принохуючись чи придивляючись, і Соломія побачила довгі відстовбурчені китиці на його вухах.

Рись! На неї дивилася, готуючись до стрибка з дерева, велика хижка рись. Поліська, а може, й болотяна, яка, кажуть, незрідка нападає на людей, особливо на самотніх нічних блукальців. Не, болотяна тико в переказах лишилася, та звір від того не менш страшний. Бо рись!

Соломія тихенько скрикнула. Несамохіть, проти волі, зі страху. А тоді до крові закусил губу. Нащо ж вона побігла в той ліс? Овва, побачила, як парубок з дівкою милуються...

Подумки покликала: «Петре!»

Та в лісі панувала тиша. Нічна погрозлива й глуха тиша. Безшелесся. І жовто й незмигнуло серед тої тиші дивився на неї страшний хижий звір, очима, жовтішими за місячне сяйво. Пронизував усе її єство.

«Що ж робити?» — гарячково подумала Соломія.

Рухатися небезпечно. Може, крикнути й спробувати налякати?

І тут раптом блискавкою майнула згадка. Дід чи хтось, а може, й отець Андроній казав, що рись ніколи не нападає на свою жертву спереду. Така вже в неї поведенція. Тико ззаду і впивається зубами в шию.

«А якщо так, — подумала Соломія, — а якщо так, то, може, тре' відступати, дивлячись цій звірині в очі?»

Вона спробувала зустрітися своїми очима з очима рисі. Зловити й причепити її погляд до свого. Йі таки змогла. Може, йі це поввижалось. Рись, здавалося, поглянула пронизливіше. Але й наче хотіла щось спитати. Соломія зловила погляд рисі міцніше й раптом побачила у ньому й себе, й місяць, що прошкував десь там у небі й плив, такий манюсінський у очах рисі, й край лісу, що мовби заглядав у ці очі. Вона побачила все це (чи здалось у її розгаряченій, наповненій жахом, але й чимось незбагненим, голові) та ступила крок, другий наперед. Як блискавка, спалахнуло те, чим жила останні кілька місяців — чуття любові, яку втратила, прагнення чоловіка, гріх, каяття, бажання смерті й іншого життя, та вона крикнула:

— На, їж мене, звірюко.

Рись завурчала, вискалила зуби, а потім мовби прийняла виклик і стрибнула з дерева. Соломія в останній момент інстинктивно пригнулася й закричала. Голосно, розпачливо, мовби то вона поранена звірина. Кішка чи та ж рись.

Тому рись пролетіла над нею і приземлилася позаду.

Соломія відчула це падіння, блискавкою майнуло в голові — рись кинеться йі на плечі, вп'ється зубами в шию. Вона вертнулася дзигною і побачила знову морду звіра, що теж повернувся до неї.

Вони дивилися тепер одне одному у вічі — рись і жінка, яка стояла на колінах. Рись глухо завурчала й посунула до Соломії. Ось вона зовсім поруч, жінка чує запах звіриної шерсті, подих хижої пачі. Рись кидається і мовби обнімає Соломію. Йі морда поруч з наповненими жахом Соломіїчними очима. Здавлений крик виривається з горла жінки. Та рись знову вурчить та вже не так погрозово, наче щось хоче сказати...

Наступної миті десь зовсім неподалік гримнули один за другим постріли. Рись здригнулася. До того ж, приземляючись, вона підвернула лапу, і лапа заболіла. Накульгуючи, звірина кинулась убік і, глухо рикнувши наостанок, зникла у гущавині.

Потім Петро розкаже, як знайшов її, Соломку, непритомну, як ніс до табору, як він перед тим ішов за нею і втратив слід, як попрямував усе ж гаданим слідом, боячись налякати криком, а як почув її розпачливий крик — то вистрелив.

— Безсовісний, — сказала щаслива Соломія. — Ти слідкував за мною...

— Я стеріг твій сон і охороняв табір, — сказав Петро.

Погладив руку. То було вже другого дня.

3

І сталося те, що мало статися.

Та спершу...

Свекруха Марія:

— Куди ти ходила вночі, Соломко?

— Не спалося мені, мамо. На душі тривожно і мулько. Як там Павлик...

— Дасть Біг, живий... Панечин Митро навідувався до села, то казав — пуста. Бродять німаки та теї, що у башликах ненаських. Козаки расейські чи що. І теї...

— Власовці?

— Во-во. На шосейці, казав, якеїсь залізяки ставлять. Коло могилок пушака вкопали. Людеї, котрі по лозах ховалися, ловлять. Ліпше тутечки пересидіти. Як Біг дасть. А Павлик наш — не дурней. Чує моє серце — біда боком перетреться.

Отака розмова. Начеб пронесло, думає Соломія. А що пронесло? То ж ніякого за нею не числиться, а думка — не вікно, всякий не заглєне. Навіть свекруха.

Навіть... Під неїним вікном стояв один заглядальник. Єдиний. Той самий.

А через день вона стояла край галявини, що неподалік од табору. Побачила, як галявою, од річки прошкує дівчина. Придивилася —

Руфка. Звідки б то? Мо', по чорниці ходила, он там, де бір починається, ягідники знатні, люди заготовляють, війна війною, а зимою згодиться, і простудниця, і всяка на живіт гонячка. Руфина йде поволі та пишно, стегнами звично хилитає, ручкою помахує, мовби серед базару, де щойно сім гусаків продала та десять перснів купила. А із заходу, з-за бору ревище в небі наростає, і осьдечки вже над галявою залізний шуліка. Руфина задирає голову, ручкою мах-мах, драсте вам, наше з маком, мо', ягід купите, кауть, для очей добрі, а звідти... Звідти полоснули вогнем та так рясно, що Руфка безголова кошика з рук упустила, але не кинулася бігти, а попрямувала далі — рівно, статечно, павою. А той анциболот залізний летить, даленіє у синьому полотні, стає як мушка. Зате виринає другий і тоже вогняний сніп додолоу сипле.

— Лягай, падай, — кричить Соломка.

А Руфка ци то ни чує, чи з переляку розум на порохню перетрусився, тико йде далі. Мов оглухла й осліпла. Тут із лісу неподалік Соломки чоловік вискакує. Господи — Василько! Біжить до Руфки, а кулі сиплються з неба, як горох з дірявого решета, вже з третього самолёта.

Василько таки збиває дурну Руфину з ніг. Накриває своїм тілом.

Потому й Соломія туди кидається. А з лісу-бору ще четверо дівчат виходять, що од Руфки ци то відстали, ци йти разом не схотіли.

Руфина:

— Соломко, твій брат геть мені спідницю замазав.

Люта Соломія, в якої руки трусяться, раптом з усього розмаху б'є Руфину в лице.

— Ти чого?

То не Руфина, а Василько скрикує. В кожному братовому оці справді по соколику сидить — радий, що кохана жива-здорова.

— На весілі вашим ще погуляти хочу, — Соломія з плачем припадає до братового плеча.

Надвечір, як несла од річечки випрану свекрову сорочку та свої манатки, коло самого табору — Петро. Із осоружним автоматом на плечі, кашкет набік збитий. Парубок Ярема:

— Ще їдней рісі не стрітила?

— Я сама як рись, — сердито відказує Соломія.

— Ну бо? Мо', зо мною увечері на Розметену не побоїшся сходити?

— На Розметену? Нащо?

— Відьму зобачити.

Соломія знала — за переказами, там, на перехресті, коло гірки, що як і урочище, звалася Розметена, колись поховали вбиту осиковим кілком відьму. Казали, що відьма, похована на перехресті лісових доріг, з такої могили не встане і шкоди не робитиме.

— Думаєш, побоюся?

— Певне.

— Може, я сама відьма...

— То підеш?

— Нє.

Справді — не хотіла. Боялася. Бо казали, хто там постоїть, на тим місці — дітей не матиме і голова у завороти піде.

Та більше Соломія вже боялася наодинці з Петром лишитися. Кляла себе останніми словами і ловила на думці, що раз по разу табором їхнім пройтися хочеться. Бо... Бо знов і знов побачити бажання наростає, як потреба їсти чи пити, а не просто бачити.

На Розметену таки сходила — сама. Правда, серед білого дня. Не було ні страху, ні навіть бажання озирнутися — тико, здавалося, що неї геть усю пронизує, продимає вітер на тім перехресті. От-от підійме і понесе. Кудись, по дорозі, котрійсь із чотирьох, покотить чи ї підійме увись, над лісом.

Якби зараз налетіли ті стерв'ятники, вона б, як і вчора Руфіна, не стала б ховатися. І не йшла б нікуди. Стояла б на місці. Пам'ятником на могилі відьми, відкрита для вогняних джмелів.

Та враз відчула — треба втікати звідси. Тривога з'явилася в ній, як нечутний, але пронизливий звук. Три-во-га!.. Стала рости, як снігова баба, ні, як розпачливий крик, що, бува, наближається з далини.

А-а-а-а!

Соломія послухалася ї не пішла — побігла. Вже в лісі почула дивний стугін, мов біг за нею табун коней. Таки озирнулася ї уздріла: не коні, а ціле стадо диких свиней, дзків, вибігло на

перехрестя, стало рити землю, а далі, попіднімавши рила, заревло — трубно, розпачливо. Не тямлячись од страшного видовища, Соломія кинулася углиб лісу.

Сталося вночі. Соломія прокинулася й відчула, що вже не засне. Хропів свекор, тихо постогнувала свекруха. Нестерпне бажання охопило Соломію — зновика піти в ніч, у ліс, аби зустріти тую рись. Тихо-тихо звелася на коліна, а тоді не вийшла — виповзла з куреня.

І була гарячкова хода-втеча, і зупинення край табору (цього разу таки гукнув вартовий), і молитва перед високою сосною (друг Ярема, здається, казав, що такі високі сосни чогось корабельними звуться), і звертання до Божої Матері, котру, як казала мама Соломія, вони обманили, бо ж обіцяла, клятву давала, назвати доньку Марією.

Про що вона просила?

Про те, щоб простила Мати Божа її вину і гріх... майбутній гріх... Соломія здригнулася, подумки вимовивши ці слова, потім затрусилася вся, як у пропасниці — що ж то вона таке каже, а думає... То ж ще більший гріх — очікування гріха, чекання перелюб, гріха, який ни прощається, а може, й прощається, хіба вона знає, звичайна сільська жінка, поліщучка, темна, як ця ніч, хоч із Святим Письмом знакома...

«Я люблю його, Матінко Божа, — чи то думала, чи шептала, випускала з душі, з свого ества самими краєчками вуст, геть пошерхлих губ те, що жило в ній ці дні, а перед тим цілі місяці, од того самого весільного дня, коли приніс Петро дарунок — вифарбуване калиною серце. — І завсіди любила, тико не признавалася, бо горда була. Прости мені, а якщо можеш — порятуї од цієї напасти...»

Ніч мовчала, мовчала Божа Мати, а може, Соломія не вміла неї почути. Вона обійшла сосну, тулилася до прохолодної кори, вдихала запах хвої й запах смоли, що, здавалося, стікав їй на руки.

— До чого жінка дійшла — хвоїну обіймає, — почула насмішкуватий голос зовсім поруч.

Впізнала: Петро — тико ж не її, не той, про кого думала, а Огейків — сусід через пару хат, тоже на кілька там літ старший, на себе

каже зі смішком — вічний парубок. Вертався, може, з села чи ще звідкись.

— Ци, мо', тобі кепсько? — вже заклопотався вічний парубок.

— Голова закрутилася, — відказала Соломія, не повертаючись. — Йди собі, тут наше, женське діло.

— А, ну то поіннятно, — сказав і потупцяв таки далі.

Соломія одірвалася від сосни. Не мала йти куди. Знала — не засне вже. «Ой, людоньки», — стисла руками голову.

— Піду, — прошептала вона.

Пугукнув десь здалеку нічний, як і вона, безсонько.

«Не йди», — почулося Соломії.

4

Сталося те наступної ночі. А вдень вона почула, що зовсім не-подалік є гинший табір. Любомльців, людей, котрим вдалося втекти з міста. З міста, до якого зі сходу все ближче приступала війна. З Любомля. І Соломії, як те почула, раптом захотілося там побувати. Може... Може, стріне там Геніка, хлопця, котрий порятував неї, та його матір. Господи, як же то звали її? Галя чи Ганя?

Ганна... Галина... Дарма, визнає. А хлопець, чи живий хлопець?

Поскільки сама боялася заблудитися, попросила провести. Ні, звісно, Петра, друга Ярему, кого ж іще могла попросити? Ну, він хоч би для годиться сказав — іди, мовляв, сама, не маленька.

Дорогою й спитала, чого йому прізвисько, ну як там, кличку чи що, таку дали дивну — Ярема. У роду ж у них Ярем не водилося.

— Не прізвисько, а псевдо, — сказав Петро-Ярема. — Ти Шевченка читала?

— Чого ж, — сказала Соломія. — Мені отець Андроній «Кобзаря» давав читати.

— А «Гайдамаки» читала?

— «Гайдамаки»?

— Значить — не, — чогось зітхнув Петро.

— Ну тебе... Грамотій...

Пройшли трохи мовчки. І дивне блаженство стало огортати Соломію. Наче в коконі якому йшла, загорнута у щось легке, невидиме, але начеб солодке. Нивже од того, що вона просто поряд з Петром іде? З тим Петром, якого насправді любила весь цей час, боячись признатися самій собі, боячись образити Павла і ображена на Петра, що надто мало уваги їй приділяє, що в ліс подався.

Рука мимоволі до його руки потяглася. І ще не торкнувшись, наче обпеклася Соломія. Назад руку відсмикнула.

Та Петро мовби почув. А може, й побачив той неїн порух. Взяв руку до своїх рук. Соломія вся спаленіла. Зиркнула вбік. Вони стрілися очима. Зіткнулися блакитне й горіхове озера.

— Соломко, я більше так не можу, — сказав Петро, скорше не сказав, а простогнав.

— Як?

Вона спинилася. Петро дужче стис її пальці. Ледь не зойкнула.

— Ми ж обоє все розуміємо, — сказав.

— А Павло?

— А ми? Чого ти за нього пуйшла?

— А ти чого в ліс?

— Мусив піти.

— Мусив?

І Соломія враз ревно заплакала. Геть по-дитячому захлипала. Петро гладив її волосся, плечі. Й усе більше притягав до себе. Все більше притягав, і вона тяглася до нього. До коханого, перед яким завинила. Так, завинила! Вона, заміжня жінка. Та хіба вона душею, серцем не належала йому? Всім, що було в ній... На-ле...

«Петре, Петрику», — наче десь іздалеку голос.

Кликала його мати — давно, колись, у дитинстві, забирала з вулиці, од їхньої діточної компанії, їхнього розбишацького замурзаного гурту.

«Пет-ри-ку!»

Цей крик чомусь лунав у Соломіїних вухах, доки чоловік (хлопець, ой, хлопець) не підняв двійко неїних спідниць, не ввійшов у її тіло, у її плоть, доки не забрав геть усю посеред лісу, поніс у невідомий, незвіданий світ.

Адесь далеко, на сході, гуркотіло і гуркотіло — глухо, али тривожно і погрозово. Звіщувало про майбутні ще більші тривоги.

Війна тоже була жіночого роду.

— То-оже, — закричала Соломія у напівзабутті.

5

А війна прошуміла — над лісом, десь там, над селом ци в селі. Гуркіт у день святої Ольги¹, княгині і жінки, долинав уже із заходу, з-за Бугу, і тре' було вертатися в село. Валка возів і людей потяглася спершу лісовою, а потім польовою дорогою. Довкола дороги то тут, то там зяяли вирви од бомб і снарядів. А на підході до села, коло Самарчиного болота, побачили підбитого танка з опущеним хоботом. Залізний звір був із рядком червоних зірочок на башті.

— Не доїхав, бач, і до Бугу, і до Загорен, — сказав свекор Андрій.

Хоч стояла тепла сонячна погода, Соломія мерзлякувато куталася в накинуту на плечі сіру вовняну хустку. Її біла пропасниця, хоч душа... Душа співала. Цієї останньої літньої ночі, проведеної в лісі, відчула по-особливому гостро — ніколи не була, не почувалася ще такою щасливою. Щасливою, мов птаха в небі чи квітка в полі, котру цілує сонце.

Та то було щастя, що гірчило. Вона відчувала ту гіркоту на губах, а ще більше всередині. Солодко нило тіло, бо ж кохалися і цієї, останньої, ночі. Йшлося легко, майже невагомо, і водночас було зимно і гірко. Гірко і зимно. Зимово гірко.

Ще там, у таборі, після того першого разу, Соломія сказала собі, а потім і Петрові, що в усьому признається чоловікові. Павлові, котрий ждав неї десь там у силі. Мусить сказати, хоть би там що.

— Мо', не треба? — Петро тоді зновика несміливо торкнувся її плеча. — Мо', потому?

— Потому? Ти так рішив... Потому!

¹ 24 липня.

— Ну, я ни знаю. Павлик — він тихий, али чесом як зірветься. Затентий він...

— Я тож затента, — сказала Соломія. — Не, мушу сказати. Ни буду обманювати. Хватить, що й так обманила. Ой, Божечку, обманила.

— А далі як буде?

— Як? Ни знаю... Побачим...

— Може... Може, до нас підеш?

Вимовив те несміливо, аж тремтячим голосом.

— До вас? У ліс? В партизанку?

— Ну, в нас ни з медом, сама знаєш, як то... Али в нашій сотні є пару дівчат.

— Скільких?

Не сказала, вигукнула Соломія.

Він аж одсахнувся, рука з неїного плеча сповзла. А тоді струсонував тою рукою.

— Чого скільких?.. Ми ж люде... Ти що, гадаєш, до нас якісь гулящі йдуть? Дівчата свідомі... Українки!

— А я гуляща, — сказала вона. — Хіба неправду кажу? Чоловіка зрадила. Ци живий там, у селі, не знаю.

— Ни тре' так...

— А як тре'? Як?

— Ни відаю... Ми ж з Павліком з маленства душа в душу. Ни розлий вода. А типерка...

— То нащо на його жінку лакомився?

— Бо... Бо люблю. Чуєш, люблю!

І за плечі зновика схопив, тільки вже не легко, ніжно, а з усієї сили. Струсонував, аж, здалося, кістки дзенькнули. А потому як у гарящі — що світ без неї давно не милий, що його тягло весь час до неї, а відколи в таборі, то казати не тре', як тягло, що лихоманка била, що цілу ніч коло їхнього куреня просидів, сон її вартуючи.

— Ой, Петрусю... Петрику-бедрику...

Так нічого й не вирішили. Петро сказав, що через днів два навідається, бо ж типерка в селі, певно, війська червоного повно. А прийде, то готовий з собою забрати.

І попросив — ни кажи поки що.

— А коли? — Соломія.

— Мені лячно...

— А міні... Як я тепер з ним у їдне ліжко ляжу?

Павло стояв коло воріт. Біля його ніг Гицель, у якого потроху заживали ранені бік і лапа. Крутить з радощів хвостом, гавкає радо, мов питає, де так довго волочилися?

Хоч лице у Павла посіріле, стомлене — геть чисто виголений.

Стрункий, міцний, вродливий чоловік.

Муж.

Чужий відтепер.

Чужаниця, в якого зрадниця-молодиця.

Обняв, пригорнув. Поцілував. По... Ледь не задихнулася.

Вдихнула запах махорки.

— Ти що, палив?

— Та попробув трохи. Семенко Яруців тоже тутечки лишився. То й угостив якось вечором. Погломоніли трохи. Він і бакунця лишив.

— Не кури більше.

— Добре, не буду.

«Може, насправду потім сказати? — подумала Соломія. — Ни тепер, а... А колись...»

Чим ближче до вечора, тим більше розуміла, що сказати мусить, що приховати не в силі, що те бажання, як болячка, як налив, який мусить прорвати, що з двома чоловіками жити не зможе. Як і неїна мама, старша Соломія. Тільки та все життя проносила (не, вже туперка не) свою таїну в собі, пересилила себе, сховала, як мовлять, серце на денце, а вона виплеснула свої почуття, вчинила тяжкий гріх, бо ж у церкві повінчані. Така вона, Соломія. Соломка. Соломинка.

І вона сказала. Коли свекруха Марія пішла до сестри своєї, Федорки, яка на другому кутку жила й у гиншому таборі мала ховатися, а свекор на дальній город, у другому лісі, подивитися, чи часом дикі свині не навідувалися та бульбу не порили.

— От ми й самі, — сказав Павло.

— Самі...

Стояли поруч, а посеред них — третій. Невидимий, а третій. Стояв.

— Ходімо до хати, — Павло простяг руку.

Соломія глянула в його очі. Чисті, прозорі, світло-сірі, ледь-ледь зеленкуваті. Наче вперше подивилася. І себе в них не угле-діла, як раніш.

— Я...

Хрипкий голос застряг у горлі, зробив дерев'яним языка.

І все ж вона вдихнула і видихнула повітря. Мовби риба, викинута на берег. Ні, ще жива риба, принесена додому, якої от-от має торкнутися ніж.

Ци риба про те знає?

Вона знала.

— То ходімо? Чого ти...

І Соломія сказала:

— Я зрадила тебе, Павлику.

— Що?

Його лице пополотніло. Перекосилося. Мовби позеленіло на очах.

— Ти... Ти вигадуєш?

— Нє.

— З ким?

Соломія не відповіла. Нащо він питає? Хіба вона могла ще з кимось його зрадити?

— Петром? — Так сказав, що подумалось — не вірить. — Він там був?

— Був. Табір охороняв.

— І ти... Сука! Хвойда! Скільки раз? Кажи!

— Штири.

— Штири? — вирвався стогін.

Кинувся, зірвав хустку. Вдарив у лице. Соломія заточилася, али не впала. Павло вчепився у її довге волосся, яке півроку тому ще заплітала у косу. Потяг до клуні, другою рукою дав штурхана, вдарив боляче їй чолом у литку, аж ноги підігнулися. Далі поволочив, як напівживу.

У клуні він звелів роздягтися. Геть, догола. А що Соломія завагалася, рвонув кофтину, аж гудзики посипалися. Тоді вона вже сама зняла сорочку їй спідницю.

Павло штурханом опустив Соломію на коліна їй за волосся підтяг до стовпця біля сіна. Мотузкою зв'язав руки за стовпцем. Що

буде далі, Соломка дізналася за якусь хвилю. Чоловік взяв складені вдвоє віжки й став полосувати жінчину спину, плечі.

— Павлику! — скрикнула Соломія.

— Мовчи, хвойдо, бо ни знаю, що зроблю.

Соломія закусил губу і далі мовчала. А важкі віжки, страшна покара, раз по разу опускалися на її бідолашну спину. Пекло нестерпно і все дужче. Здавалося, почала тріскати шкіра.

У тій самій клуні, де півроку тому серед зими Павло зробив її жінкою. Жін-н-кою-ю...

«Хоч би не зомліти, — подумала Соломія, а вже наступної миті: — Не, ліпше зомліти, може, тоді припиниться ця мука, цеє катування».

Її чоловік — кат? Як же це? Ліпше б просто прогнав...

Мовби почувши Соломіїну думку, Павло перестав бити, люто жбурнув віжки вбік, копнув жінку ногою і пішов до виходу. Пообіцяв:

— Я скоро вернуся. Чуєш, хвойдо, вернуся!..

З тим і вийшов. Соломія стояла на колінах напівзомліла, пригнувшись лобом до стовпця. Спина боліла й пекла нестерпно, али то було ни найгірше. Вона розуміла, що життя пішло під укіс, винна в тому сама, та найголовніше — що буде далі? Яку муку ще приготував чоловік-кат? Не заб'є ж він її до смерти... Хоча чого й ні? Скаже, що десь у лісі пропала альбо до лісу за любчиком, коханком, повіялася. Типерка, воєнної крутавиці, людське життє ніц не варте. І лежатиме її бідне тіло, про яке Павло казав, що воно найліпше, найкрасивіше у світі, яке любив у цій клуні й у хаті до самозабуття, десь у болоті ци в лісовій ямі.

«Не, не», — подумала Соломія.

Али як порятуватися? Спробувала зубами дотягтися, розв'язати вузла, та це не вдалося. Міцно скручені руки.

Соломія заплакала. Дивна річ — десь поділося почуття вини.

Пришкандибав пес і став лизати голі й теж побиті ноги.

— Песю, — сказала жалібно Соломія. — Прости мене, песю.

І ще жалібніше:

— Порятуй мене, Гицлику.

Пес відійшов і став перед нею. Дивився, наче питав, чого вона тут і що з нею, господинею цього двору і його, вірного собачого служачи...

Соломії стало соромно своєї голизни, прикро за свою безпорадність. Поволі звелася на ноги. Хитався світ. Хоч би скоріше прийшов кінець усьому. Будь що вже буде, що б не приготував для неї чоловік...

І раптом вона згадала давню розповідь своєї бабусі. Про те, як колись, у давню давнину, ще за неї, бабусиної юности, чи й раніш, за Соломчиної прабабусі, чоловіки карали невірних жінок. Били, казали бабця, а тоді жінка мусила сама вимазати себе гноєм, а то й людським лайном, а поверх — пір'ям, і так водив голу невірницю-жінку по цілому селі, а вона коло кожної хати мусила казати, яка вона хвойда і прости Господи. А після того ганебного шпацеру відводив жінку до неїних батьків та збиту з ніг кидав посеред двору або прив'язану до тину. Ци прощав, траплялося й таке, казали бабця, тико після того жінка була в сим'ї за поштурхана, за служку, ноги мила чоловікові та його родині, чоботи щовечора цілувала. Невже Павло їй таке уготував? Та ж зара не той час...

«Не, не, ни буде такого, — ледь скрикнула Соломія. — Ліпше смерть, якщо нима порятунку».

Порятунок був. Першою вернулася з походеньок свекруха, бо сестра ще не дісталася з лісу. Побачила відчинені двері клуні, заглянула туди й скрикнула:

— Ой, Божечку милий, хто ж тебе так, доню? Нивже Павлусь?

— Він, мамо, — сказала Соломія. — Скоро повернеться, казав.

— За що ж так?

— За те, що ви-те знайте, — сказала Соломія. — Одв'яжіте, мамо, прошу вас. Я собі тихенько до своїх пуйду, раз уже так случилось.

— Одв'яжу, звісно, — відказала свекруха, і коли одв'язала: — Нащо ж ти розказала йому? Хіба тре' чоловікам усе казати? Якби я все казала... Світе милий, без шкіри досі б ходила.

«Вдягайся», — сказала мама Марія та, перш ніж накинула невістка одіж, таки мовила, та з такою інтонацією, що Соломія аж зашарілася:

— Яка ж гарна, доню! І той дурень таку красу не втримав! Ходімо.

Вона завела Соломію до хати, принесла з комори якісь баночку і пляшечку та звеліла оголити спину. Тоді взялася легенько втирати мазі в рани, ойкаючи та примовляючи.

А потім вернувся Павло. Як вибігав з клуні, то схопив сховану над дверима рушницю-дубельтивку. Навіть на бігу загнав набій до ствола. Мчав, як оглашений. Якби зустрівся в той момент Петро, не задумуючись, убив би. Та колишнього друга ніде не виднілося, не прозиралося. Тільки двоє чи троє людей зі своїх обійсть подивилися здивовано. Так Павло промчався аж до річки Мережки. Стояв на березі й кричав у далекий ліс, посилав прокльони тому, хто забрав (такий забрав) його жінку, викликав негідника на прою. Ліс, проте, мовчав.

Синіло над головою високе літнє небо. Довкола Загорен стояла мирна тиша. І з боку Бугу — жодного звуку.

Павло з усього розгону, як був, в одеші шубовснувся в річку. Вода, хоч і тепла, остудила його. Виходив на берег вже майже спокійний. А дорогою до села взагалі злість стала вивітрюватися. Пропало й бажання зганьблену Соломку відвести до неїних батьків. Нє, нізачо він її не відпустить, не віддасть тому засранцю з лісу. Соломка його законна жона, у церкві вінчана. Своє вона получила, достала, бо ж варт було. Вже коло хати рішив Павло — те, що сталося, умре між ними. А от Петра, як спробує до хати наблизитися цю жінку його, Павлову, кудись виманити, уб'є безпремінно, не зважить, що за Україну воює. Бо чужої жінки красити навіть таким заштітнічкам не позволено.

Так міркував Павло.

А Соломії у клуні не виявилось.

На дворі тико Гицель запитально на господаря дивився. Песячим оком. Здалося, щось спитати хоче.

— Чого тобі? — гаркнув на пса.

«Невже до батьків своїх пушла, кимось визволена?» — подумав.

Горда, бач. Гордячка, хоть і зрадниця. Де й набралася гордячності теї?

Як так, то хай так.

Не, силою верне.

Зара й рушить.

Зайшов до хати води з того всього напиться.

А там — його зрадниця і матуся. Мама дивиться на сина так, мовби найліпші пацьори у ньеньки вкрав чи теля у Бога. Та ще ж і питає:

— Що ж ти наробив, сину?

— А що наробив? — визвірівся Павло. — Ви-те неї питали, що вона у лісі зробила? Ви-те ж тоже тамечки було? То чом не встерглед?

— Я не сторож твоїй жінці, — відказала мама Марія. — А той чоловік, од якого жінка до гиншого йде, сам винен. Знаця — недолюбив, як належить. Не вберіг. Таково й виходить.

— Оно як! Я тут хазяйство стеріг, а вона свою...

Тут Павло геть сороміцькі, грубі слова з губи на волю випустив. Аж миски й тарелі у миснику, здавалося, заgrimотіли од сорому.

— Павле, не розпускай губу, — сказала мати. — Радій, що живі обоє. Хазяйство нажити мона зновика. А долю згубиш, то ніякими скарбами не заміниш. Проси прощення в Соломочки нашої за те, що наробив, що побив так свою жінку.

— Що? Мені ще й прощення просити? — Павло не їняв віри почутому. — Може, ще й на коліна стати перед цією негідницею накажете?

— І станеш та ноги поцілуєш, — сказала Соломіїна свекруха, а голос, мов криця, бринів. — Може, тоді й простить.

— Не буде того! Світ перевертається!

Вибіг Павло й дверима з усієї сили грюкнув.

На коліна ж опустилася Соломія. Опустилася та справді, рев-но плачучи, цілувала ноги чоловікові матері.

— Простіть мене, — ридала. — Матусю ріднесенька...

— Нічо, нічо, мине, — казала Марія й гладила невістку по голові.

Давно вона любила цю дівчину, а тепер жінку, як рідну. Прагла і робила все, аби та стала її невісткою. Щось було в Соломії таке, що мовби самій Марії хотілося мати. Що вона всотувала у себе з її лица, очей, постави.

Краса, врода Соломіїні приваблювали? Так, та не тільки.

«Світло якесь виходить од цієї дівки, — не раз казала собі Павлова мати. — Як не над головою, то всередині його має. Мо', їй вправду отцем, батюшкою покійним позначена, як то люде кажуть?... А через нього самим Господом...»

І та, в яку вона була залюблена, як у рідну, таки дісталася її синові, а отже і їй. І страх її втратити пронизував.

— Вже не болить? — спитала Марія.

— Нє, — сказала Соломія. — Як рукою зняло. Декую, мамо.

І руку свекрусі поцілувала.

— То добра мазь, із п'яти трав та двох корінців зроблена, — сказала свекруха. — За днів два геть зовсім пройде.

— Декую, мамо.

— Ну, ходімо щось по хазяйству робети.

І вже коло порога:

— Ти ж не здумай нас кидати. Він пересердиться та й простить. В Андрія вдався, а той уміє прощати. Ой, горенько наше бідове...

Марія могла б цимало що розказати невістці. Не тико про те, як приручала чоловіка, перед котрим спершу аж тремтіла. Ой, не тико...

Соломія ж думала, що разом з болем кудись відходить образа. Мов легкий літній дощ. У кого ж їй самій просити прощення — не за зраду, а за любов свою неприкаяну?

Рішила, що сходить на могилу до отця Андронія. Поговорить, як не раз бувало.

Бо-о-о-ожечку, поговорить...

6

Тієї ночі Павло пішов спати до клуні, на сіно. Соломія не сказала жодного слова, не було їх у неї, десь повідітали, як восени птахи у вирії. Довго не спалося, проганяла думки, а вони лізли, наче воші до немитої голови.

Нє, то скорше були світлі думки. Світлі, бо про Петра. Світлі й тривожні. Бо Павло ввечері тико й буркнув:

— Нима твого любчика, підстрелив я його... Можеш піти поховати, закопати псяюру. Коло Грицьового ружка¹ лежить, як досі не прибрали друзяки.

У Соломії все похололо всередині. Нутро обірвалося. Хтіла крикнути: «Брешеш!», та слів забракло, сухота в роті, аж дихання забила. Руки тремтіли, як за хату відходила бочком. Подумала — Петро мусить дати звістку, куди гонився цей вар'ят, невідомо, та не віриться, що встрілив Петра. Не міг неїн коханий, справжній, як щире золото, коханий, отак нагло згинуту.

Та як заснула, мов у темний льох провалилася. І коли доїти корови раненько схопилася, голова була легкою, мов подушка зі свіжим пір'ям.

Зненацька думка майнула — як подоїть обоє корів, самій піти до Павла. Вижене чи прийняв би?

Молоко било цівкою об дно відра, а в голову — оте слово, сказане чоловіком.

— Я не лярва, — вимовила Соломія вголос.

Цілий день, цілісінський, мовчали, як німчури. Навіть за столом обоє хіба до батька-матері озивалися.

А ввечері Соломія сама пішла до клуні. Віжки взяла і до Павла:

— Можеш ще раз побити, як хочеш.

— Я сплю, — почула. — Йди собі, жінко.

«Залізний він чи що?» — хтось спитав у Соломії.

«Гордий», — хтось і відказав.

Безсонної ночі рішила — щоб там як не було, піде в ліс. До Петра. Там назувсім і останеться. Хай люди кажуть, що хочуть. Біль не загасити й минулого не вернути. Тільки б Петро сам до села навідався, бо де його шукати? Хіба рідні знають? А як Павло його перестріне?..

Порятунок (чи ж рятуюнок? біда!) прийшов сам по собі. Через день на подвір'ї побачили новопризначеного голову сільради, Захарка Дильового, що, казали, у червоні партизани минулої зими подався, як ото проходили через їхнє село. А з ним солдат червоний — тико теперка з пагонами, як у польській чи царській армії.

¹ Острівець, урочище серед боліт (діалект.).

Спитали: а чи вдома громадянин Рошук Павло Андрійович? Павло був удома. Захарко тицьнув у руки папірець. Сказав, що то повістка — за дві години явитися у польовий военкомат. При собі мати документи, які є, ложку, миску. Ну, там кусень сала на першу пору.

— У випадку неявки до сім'ї будуть примінені закони воєнного часу, — сказав Захарко. — А що то, самі знаєте. Полуторка ждатиме коло сільради.

— Ой, синку, — скрикнула мама Марія.

Вони знали, що вже третій день, як забирають. До армії, на хронт.

— Піду, — сказав Павло.

— Тоді розпишіться, — Захарко папірець сірий та страшний простягає.

Солдат, зовсім молодий хлопчисько, мовчав. Тико, як до воріт дійшли, повернув голову:

— Ви, того, ще не переживайте. Спершу в запасний полк підете. А там, дивись, і на охрану тилового об'єкта. Буває, і везе.

Казав м'яко, по-українськи, наськи, проте трохи не так, як у них. Десь, певно, з Восточної.

Збиралися мовчки. Батько до родичів сховався, новину недобру переказати, Соломія до своїх майнула.

А вернулася — стояв Павло серед хати. Побачив Соломку, очима зустрілись. Заціпеніли обоє.

І раптом він таки опустився на коліна.

— Прости, як можеш... Не хтів я... По-дурному вийшло...

Соломія відчула, що підгинаються ноги. Собі на коліна стала. Сльози самі потекли. Павло долонею теї сльози й витер.

— І мене прости, — схлипнула Соломія. — Тре' було й тобі у ліс йти з нами.

— Ет, що там уже зара казати.

Брязкнули сінешні двері — стали підводитися обоє. Марійка, його сестра, прийшла, зразу в плач.

Проводжали гуртом. Ще й брат Павлів прийшов із жінкою. І Василько з мамою Соломією та батьком Антоном. Як по селу йшли, люди з хат виходили — кланялись, старші хрестили.

Перед тим як у кузов залізти, де вже сиділи з півтора десятка загоренців та хлопців і чоловіків з других, сусідніх сіл, Павло раптом стрепенувся, обняв Соломію. Вона вся тремтіла й припала до грудей, і несподівано для самої себе взялася обціловувати чоловіка.

— Я тебе ждатиму, — прошептала.

— Ти той, — Павло нахилився до самісінького вуха. — Я розумію — назад вже не склеїш. Якщо його любиш... Тико я... Я прошу тебе — жди таки. Вернуса — то все й рішимо. Не май з ним нічого, доки я там буду. Хотя б поки війна не кінчиться. Згину — то як хоч. А доки живий буду... — І гірко якось: — Може, та надія од смерти вбереже.

Відхилився, глянув Соломії в очі, у неї мороз от того погляду, мороз і жаль, аж груди розриваються.

— Доки живий буду, — гаряче зашептав. — Чуєш, доки живий на війні буду, щоб ти більше з ним не зналася. Вернуса — все і рішимо. Рішимо. Обіцяєш?

— Обіцяю, — видихнула Соломія.

Поцілував тоді квапливо батька і матір, родичів. І в кузов. Перемахнув через борт. Десять неподалік гримнули постріли. Вулицею до сільради — ще далеко — бігли якісь люди.

— Рушайте, — крикнув Захарко. — Рушайте, кажу. Ну? — І зовсім по-дитячому, пискляво: — Таку вашу...

РОЗДІЛ VII

ТРИ ЛИСТИ В ОДНІ РУКИ

1

Що таке час, час, який хочеться підігнати, змусити бігти, під-
сьобнути, перетворити у парубка, що поспішає до коханої,
а він повзе, як старезна баба, котра задихано ледь переставляє
ноги сільською вулицею, спираючись на костура, та раз-пораз
іще й спиняється, аби перепочити — все те сповна відчула Со-
ломія після того, як провела Павла. До війська, на війну. Ча-
сом їй здавалося, що вона й далі біжить за машиною, на якій
віддаляється її чоловік, біжить і не може наздогнати. А коли
машина даленіє, зникає з очей, вона озирається і бачить оту
старезну бабу посеред вулиці. Баба тоже спиняється і грозить
їй костуром.

І відтоді життя її перетворюється на суцільне чекання — бо-
лісне, тривожне, розтягнуте і спресоване водночас. Намагалася
вбити його роботою, щоденною, щогодинною, навісною.

Найважче було ночами, коли прокидалася й думала про Пет-
ра — хоч би його не вбили — і про Павла — вже на фронті чи
в тому запасному полку, про який казав молоденький солдатик,
що приходив з таким самим молоденьким старостою, чи то пак
головою сільради Захарком?

Захарко. Спочатку будуть постріли — десь із села, а потім
полем бігтиме, не йтиме, а бігтиме Настя Кариська, і як добі-
жить — одразу:

- Чули-те, ото як стріляли, то ж то Захарка вбили.
- Якого Захарка? — свекруха. — Дильового?
- Атож.

— Удень?

— Прямо серед білого дня. Кума Мотрунка казала, сама бачила, до сільсовета пудходила, коли ж зовсім близько — гах. Вона ледь не впала, а всцелася, їй-бо, сама призналася, добре, каже, що хоч без майток¹. Ну, а далє таки пуйшла, а там в сільсоветі, за столом, лицем на столі Захарко лежить, а по столі пляма червона розпливається. А скло в кабінеті тамечки геть вибите.

— Хто ж то стрілев?

— Хто-хто... Дід покійний Митро... А мо', й живеї. Навіть Питро твій, — до Соломії. — Із садка, що навпроти советського постерунку², стрілили.

— Петро давно не мій і не був моїм, — сказала Соломія.

— Ну, я так, для примєра, — лукаво сказала Настя.

У Соломії серце — тьох-тьох, та з кожною хвилиєю вже не тьох, а бух. Бух-бух, на всєньке село, хоч би хто не почув і хоч би то не Петро був, ой, Боженьку милий, що на білім світі діється.

Захарко був неїним ровесником, ну, мо', на рік старший. Тихий, на вечорницях-досвітках сидів, як миша під помелом, то як приїде, а більше їй не приходив, зітхав, правда, на неї, Соломку, косував не раз, а як вона глене, то вогонь з печі на щоки їому перебирався.

І хто б міг подумати, що той тихоня у червону партизанку піде?! А як совети прийдуть, зголоситься головою стати...

Докерувався... Два якихось місяці, мо', на тиждень більше.

На третій день по селу солдати шпаціювали по двоє і веліли всім на похорони йти. Мусили піти й Соломія з мамою Марією і свекром Андрієм. Вони не були родичами Дилям, Захарковим батькам, ото ж перед тим не навідувалися до їхньої оселі, та й жили Дилі на другому кутку. До того ж свекор одверто сказав, що боїться йти. Боїться, бо... — Соломія розуміла — бо Захарко став мовби прокаженим, хто надто співчував родині, міг і сам отримати кулю.

¹ Труси (*діалект. полонізм*).

² Місце, де перебувають варта і заарештовані.

Таке було село тої осені.

А на дворі у Дилів уже повно людей. Коло воріт стояли солдати, на подвір'ї оркестр із блискучими трубами, привезений з райцентру. Люди презиралися й стиха перемовлялися. З хати долинала голосна розмова, схожа на сварку. Виявилося — таки сварка. Мати Захаркова, Онисія, хотіла сина поховати як годиться, з священником. А молодий начальник, що з міста приїхав: «Не годиться з попом, у партизанах наш товариш Захар Кущик, а ваш син, у комсомол вступив, оркестр гратиме». І вправду заграв, як труну стали з хати виносити. Захарко лежав із закритими очима, али начеб усміхнений. Жалібна музика трохи заглушала плач. А як йшли вулицею, до Соломії наблизилася Гафія, Петрова мати.

— Коли востаннє Петра бачила? — зашептала.

— У таборі, літом, — сказала Соломія.

— І ми тоже, — Гафія. — Ми тоже. Мо', побачиш, то передай... Як Захарко ще живий був, то приходив... Каже, як Петро з лісу не вийде, то нас до Сибіру вивезуть.

«Чого я мала Петра бачити?» — хотіла сказати Соломія й не сказала.

Чим далі йшли селом, тим більше вона мовби віддалялась од людського гурту. Журна музика лунала вже наче звіддалік. А сама Соломія летіла над натовпом. Була схожа на...

«Хіба я пташка?» — подумала Соломія.

Куди йдуть ці люди? Її нестерпно захотілося додому. Там є мама, там брати — Тарасик і Василько, там... вона сама — маленька дівчинка Соломійка. Там Петрусь і Павлик... Тоже маленькі, обоє добрі і привітні.

Али звідки цей плач?

Соломія отямлюється. Процесія спиняється коло церкви. Батьки й комсомольці та начальство з району досягли угоди — до церкви Захаркове тіло не заноситимуть, та надворі батюшка таки відправить.

«Отче наш, що еси на небесах...»

Тихо-тихо шепче Соломія. Благання до Бога, Всевишнього, Отця Небесного супроводжуватиме всі дні, всі місяці. Щоб жили

обоє — і Петро, і Павло, ідесь там далеко Тарас, і всі чоловіки, котрих забрали на війну. Та все ж мимоволі,десь уже в кінці зими, після Стрітення, Громниць прийде те страшне побажання смерти зовсім незнайомому чоловікові. Тому, котрий шле письма до Руфини.

Руфина. В їхньому селі кілька днів, як прийшли червоні, стояли гармати, теї, що самольоти збивають. Зенітна батарея. Стріляли, як німецькі темно-зелені пtiці з чорними хрестами на крилах летіли на схід. Їдного таки збили, упав зі страшним ревищем за річкою Мережкою. Солдатів коло тих зеніток булодесь до десятка, а з ними офіцер, лейтенантик зовсім молодюсінський,десь такий, як Захарко, тико в плечах, може, ширший. Той лейтенантик і запримітив Руфку, що якраз мимо проходила, до тітки своєї ходила. Видно, ї упала йому в око, бо гукнув одразу:

— Дівчино!

Ну, Руфка, звісно, не промах, та ще косоочиця, оглянулася, зирнула, що не простий солдатик гукав, то ї спинилася.

— Куди поспішаєте, дівчино?

Так і спитав, на «ви-те», ну, не по-їхньому, а по-своєму, а голос при тім дрижав солодко, то вже Руфина потому розказувала.

Ци води б не винесла, далі спитав.

Руфина:

— Я далеко відси живу, оно колодязь, бачите, стоїть коло тітки Бартошихи, попросіть відра, то ї нап'єтеся.

— Та я би ліпше з ваших рук, — сказав той лейтенантик.

— Ми у воду цукру не насипаємо, — відказала Руфина.

— Та з ваших рук хоч і з гірчицею, хоч з отрутою.

Руфина вловила — то не просто пустопорожня балаканина, абись словом за дівку перечепитися. І під вечір сама принесла квасу, на березовому соку впереміш з чорницями настояному. Дивилася, як п'є хлопець з двома маленькими зірочками на погонах, як ходить його кадик, як потому губи долонею витирає, а лоба, де чогось піт виступив (чого б то, квас же холодний, у погребі стояв), рукавом гімнастерки.

— Піду я, корову доїти тре', — сказала. — З паші якраз пригнали.

Лейтенант не припрошував zostатися. Ци прийти ще пізнішого вечора. Тико зітхнув і сказав, що квас вельми смачний. Смачнющий. Так і сказав дивне те слово — смачнющий. А далі:

— Мене Олегом звати. А вас?

— Руфиною.

— Руфиною? — Видно, таки здивувався.

— Руфина, — вона плечиком здвигнула так, наче проганяла з того плечика метелика ци пташку, одна й уміла якось так, по-особливому, плечима здвигати. — Руфкою. Що, не подобається?

— Чому ж... Незвичне трохи ім'я. Старовинне.

— Старовинне? А я — жидівка, — навмисне визивно сказала.

— То й що? Я ж не антисеміт.

Того слова Руфина не знала, та запам'ятала. Олег... Тоже чудернацьке, в їхнім селі таких імен ни водилося.

— Бувайте, — сказала.

— Спасибі за квас. Чесно — смачний. Чимось таким приправлений...

— Чорницями, — з посмішкою пояснила Руфина.

З тим і пішла, трохи розчарована. Та що там трохи — неабияк. Чогось більшого чекала.

Більше прийшло днів через три. Коли на подвір'я лейтенант Олег забіг. Весь схарапуджений якийсь. Виявилось, по імені й знайшов, де вона живе. А їх знімають з села, на захід, за Буг, до Польщі велено перебиратися. От він й забіг, абись попрощатися.

— Хай вас Біг береже, — сказала Руфина.

— Дякую.

І стояв перед нею, не йшов. А тоді видихнув:

— Можна, я вам писатиму?

— Писати? Письма?

— Так. Чому б ні? Я тільки мамі пишу. Вона на Уралі, в евакуації. Вона в мене вчителька. А так більш нікому. То дозволите?

— Пишіть, якщо хочете, — дозволила Руфина.

— А як ваше прізвище?

— Прізвище? Фамілія?

— Так.

— Терещуки ми.

— От і добре, — чомусь зрадив. — От і добре. Я писатиму. Багато писатиму. Загоряни ваше село зветься?

— Загорени. Ну, в нас так кажуть.

— Добре. І район який я знаю, — чогось заметушився. — Мені вже бігти треба. Рушаємо. Ну, до побачення, Руфинко.

— Бувайте.

Руку тико на прощання простяг, пальців Руфининих ледь-ледь торкнувся. І все. Й справді побіг. Мов утікав од чогось. Од неї? Од того, що жило вже в серці? Руфина навздогін перехрестила.

Перший лист прийшов через тиждень. А далі листи-трикутники посипалися, мов горох із відра. Писав якщо не щодень, то через день напевне. Якщо ж лист не приходив, то у наступному, присланому через пару днів, він повідомляв, що не було як писати чи укинути або віддати поштареві, бо були на марші. Але він подумки складав їй листа, своїй таємничій прекрасній незнайомці Руфині. Руфочці, Руфиночці. Так і писав. Що день і ніч повторює її ім'я. Що очі її зеленаві — то ціла поема, прекрасніша за «Шах-Наме», всі творіння Фірдоусі й Рудакі, Руставелі й Хаїяма. Що квітами, які вирости з її очей, усіяні польські луки й подвір'я, і айстри, котрі там ростуть, він теж називає Руфинами. Потім він написав: вже повідомив про те, що на дорогах війни зустрів прекрасне кохання, свою маму Аделіну, а через кілька місяців, що мама написала — в їхньому роду теж були євреї, прабабуся в неї була єврейкою, тож вона навіть рада цій обставині й прийме його Руфиночку як рідну.

«Він божевільний», — подумала Руфина, та це божевілья, це оспівування неї самої, щораз вигадливіше, пишніше й чудернацькіше, ці розповіді про польські міста й села, де вони зупинялися, про маленьке містечко на Сумщині, де вони з мамою жили до війни, про незнану річку Бистроводку, про невідомих їй поетів і бозна-яких і чийх писак, що когось там ген оспівували, весь цей феєрверк почуттів і слів подобався їй самій дедалі більше, хоч і викликав певну осторогу.

Та вона не приховувала цього чудернацького листування (сама першою листа написала десь через місяць), і взагалі на десяток,

а то й півтора десятка його листів припадав один Руфинин, навпаки, ділилася з подругами, сусідами, родичами тим, що писав той Олег з дивним прізвиськом Боришко. Переказувала, а то й читала вголос, весело сміялася при тому, не боялася, що од советського офіцера любовні письма получає.

— Чуєш, Любцю, що пише: обцілював кожную буківку в мему письмі... По два рази! Ха-ха-ха! Ну, ти чула про таке?

Про те листування, тую любов, звісно, почули і Соломія (та Руфина й сказала, поблискуючи безсоромними болотяними очиськами), і, гірше того, Василько. Даремно Руфина заспокоювала його, що то так, шуткома, що кінчиться війна, й забуде її, поліську дівку, той пан-товариш офіцер. Василько ходив як темна хмара. Став смалити цигарки, а раз, то вже в кінці зими було, сказав Соломії, що або вб'є цю заразницю трикетушу, що над ним збиткується, або самого себе, або й себе, і неї. Хай нікому ни дістається.

Отоді й подумала Соломія страшну, лячну, аж недобре стало, в грудех замлоїло, думку оту — думаницю, чорною блискавкою зблиснуту серед снігу передвесіннього — хай би вже загинув той чоловік. Той хлопець окаянний, що так безбожно накінув оком і серцем на Руфину-Руфинисько, Руфку дідькову.

«Господи, спаси й помилуй», — подумала Соломія наступної миті. Перехрестилася. Тяжко зітхнула.

Навстріч ішла поштарка Марія, неїна ровесниця. Кілька їх, штири ци й п'ять змінилося, бо ж ніхто не хотів носити до хат чорних звісток, яких з кожним місяцем і тиднем все більшало й більшало. І слухати плачі матерів, сестер, жінок, дівчат, плачі й зойки, що розривали осінню, зимову, а потім і весняну тишу, що рвали, здавалося, не тико душу, землю, али й небо. Вмовили, зрештою, Марусю, і їй судилося принести у свою хату три похоронки, бо ж усі три брати погинули, та роботи теї гіркої не кинула, до кунця війни пронесла свій хрест і важку, повну горягоряниці сумку.

— Нима тобі цього разу нічого, — сказала Маруся. — На щастя, й похоронок сьонне нікому ни несучи.

— Кауць, вуйна скоро кінчиться, — Соломія виказала почуте.

— Дай-то Біг, бо вже несила, — сказала Маруся, в якої на той час ще був живим іден брат-фронтовик.

— Весна б скорше, — сказала Соломія. — Кажуть, такеї пори Бог землю цілує, то, мо', і смертей поменшає.

2

Павло письма прислав рідко — у ліпшім разі два на місяць. Писав невміло, часом букви ковтаючи, і все вибачевся, що писати нима про що — вуйна вуйною. Тико й того, що смерть ще не вцілувала. У першім, котрого Соломія чекала по-особливому, як то до неї звернеться, починав, як і потім: «Доброго дня ци вечора, мої дорогеї ріднії мамо й тату, й кохана жінко Соломко...» Так і писав — кохана. І то був знак, то була терпка й щемка радість (простив?), али то був і біль, то була рана, бо ніц вдіяти з собою ни могла. Ни могла заново полюбити свого чоловіка, та й, більш того, розуміла, що коли одверто, як на серці лежить, сказати, то й не любила ніколи, все виросло — й женячка та поспішна, й любощі гріховні — з обіди дівоцької, з обману самої себе, свеї дурної гордості й навіяних рідними думок, з чогось такого, що мов чорна хмара прошуміло, продзвеніло у вухах, тико на серці той дзвін і остався.

Письма одписувала Соломія, як найграмотніша в сім'ї. Описувала про все, що в родині та в селі діялося, передавала численні вітання. Писала: «Доброго дня, наш дорогий Павлику, з привітом і найліпшими побажаннями вся наша сім'я». У кінці виводила: «Цілуємо», мовби од усіх, раз написала «Цілую» і відчула, як задрижала рука.

Натомість росло бажання — нестерпне, гаряче, мов хвиля жари посеред Петрівки — бути поруч з Петром, бачити його, знати, що живий. Напевне знати, хоч і вірила, що її мольба відвертає од коханого кулі, помагає ворожі пастки оминати.

Вперше після літа стрітилися вже, як бульбу викопали. Ще більш схудлий і пропахлий димом, але чисто вибритий, виринув з глибини саду, з осіннього надвечірка. Схопив в обійми, підняв над землею.

- Пусти, люди побачать. Свекор на дворі.
- Хай. Так тебе хтів пригорнути, що думав — умру.
- Чого ж не йшов так довго?
- Бо далеко ми ходили. Аж у Білорусь.

Тоді, як і ще під час п'яти коротких стріч, більше, ніж обі-
йми, Соломія не дозволяла. Прямо сказала про чоловікове
прохання.

— А як мене вб'ють, доки тая війна скінчиться? — Соломія
вчула в його хрипкому голосі гіркоту. — Як уб'ють, не болітиме?

— Не вб'ють, — затято сказала Соломія і торкнулася його руки,
потім шкарубкі пальці, долоню собі до грудей притисла. — Не
вб'ють. Я за тебе денно і нічно молюся. Мусить же бути на цім
світі правда.

— Декую. Тико Бог чує, а чесом гаспид людські молитви пере-
хоплює та в порох обертає.

— Мою не перехопить. Я слова не тико з душі беру, а і коло
серця зігріваю. Такого вогню сатана, кажуть, боїться.

Отака розмова. Соломія аж завстидалася своїх слів, хоч і були
правдивими. Нічого так не бажала, як швидшого кінця війни,
в якій мали вижити і Петро, і Павло, а вона після її закінчення
поєднатися з тим, кого любила, як цей світ, більше за саме життя.

Була тепер мовби двічі чи і тричі законною жінкою Павлові.
Не тико повінчаною в церкві та в колишній управі записаною,
бо ж як Павла уже до війська забрали, то передали з сільради, що
всім, хто пошлюбився за німецької власті, треба наново пере-
писатися, а чиї чоловіки в армії, хай заяви пришлють. Ну, Со-
ломія написала про те веління Павлові, не могла не написати.
Тайком надіялася, може, не пришле, али прислав. Значить, теж
мав потаємну надію.

Петро з лісу не вийшов. Навесні Соломія зрозуміла, що
правильно зробив. Хоч перед тим і вивезли сім'ю в Сибір. Бо ж
тих, хто вийшов, у тюрму посадили або ж змусили за колиш-
німи побратимами ганятися. Ци в якісь страшнії спецкоманди,
про які казали в селі, що під видом вкраїнських партизан людей
вбивають, послали. Нє, вона добре знала — Петро на таке ни
пуйшов би.

Ті осінь, зима, частина весни були для Соломії довгими-предовгими.

Гуска. Восени Соломія вирішила відпустити дику гуску на волю. Нестерпно раптом захотілося, щоб гуска, котра навесні впала з неба, туди ж і піднялася, полетіла, вільна, як справжня дика птаха. Вона спостерігала, як відлітають спершу ластівки, потім боцюни. Махала чорно-білим птахам рукою і бажала обминати ті краї, де ще вирує війна.

— Передавайте привіт Павлові, якщо там летітимете, — прошептала.

Та Павло був десь на заході.

А боцюни летіли на південь.

Куди ж прагла її зболена душа?

Потім потривожив журавлиний клин тужливим покликом, аж серце затерпло. Провела і його Соломія довгим поглядом.

Гуска ж ходила по двору, разом зі своїськими колежанками йшла до ковбані.

«Що ж ти так? — подумки питала Соломія. — Хіба не хочеш полетіти?»

Гуска щипала моріжок.

Та одного осіннього дня почула з хати голосний гортанний крик. Стрепенулася, вибігла, а там її гуска стоїть і б'є крильми об землю. Соломія звела голову і у вишині, аж під високим клубком біло-сірої хмари, побачила маленькі фігурки. Гуси, нивже гуси? То ж, певне, їх почула неїна гуска.

Гуси десь там, у вишині, летіли і летіли, і даленіли, стаючи ледь помітними цятками. Гуска ж на землі ще раз загелготала і стихла. Ци почули її колишні побратими?

«Ой, ни почули», — подумала Соломія.

Сльози покотилися з її очей. Великі, мов горошини, що посипалися з неба, — на щокі, на її долю. Стояла і плакала, і щемкий жаль огортав неї саму, подвір'я, село і, здавалося, всенький світ, вже обгорнутий в пізній багрянець.

«Гуско, що ж ти, гуско?» — подумала Соломія.

Гуска вже мирно паслася.

Соломія витерла ребром долоні сльози.

Як же їй хотілося, аби швидше скінчилася осоружна вуїниця!

Як же їй хотілося бути поруч з Петром — будь-де, якщо не можна в хаті, на сімейнім ложі, то в лісі, в схроні. Так, вона помилилася, вона випустила на волю свою гординю, дала їй напитися і свеї, і чужої крові. Але то її, неїна вина, за неї їй же і розплачуватися.

Частим стало прокидання вночі, навіть коли добряче нахейкувалася за день на заготовівлі дров разом зі свекром, Павловим братом Тимошем та його жінкою, і Васильком, який живою рукою ловко обтесував гілляччя, вичищав стовбури з лютою затятістю. Та затятість страшила Соломію, бо розуміла, що хоче брат утекти від думок про Руфину і неїного негаданого кавалера.

А тої ночі... тої ночі йшла крізь засніжений двір, вулицею, ви-йшла в поле і прямувала до лісу. Страх сковував руки і ноги, та наче щось веліло йти і йти далі. Хотіла, аби пролунав отой звук, що його почула вночі, — хижий і розпачливий. Тужливий. І закличний. Так-так, закличний.

Звернутий до неї.

Коли вже не стало сили опиратися, встала, вдяглася — тихо-тихо, хоч і бажала, аби прокинулися свекор чи свекруха, а то і обоє. Спинили, насварили. Та в хаті панувала тиша, яку хіба що перебивало посопування і похропування. Тиша надворі. Тернувся об ногу Гицель. Побіг за нею, потому відстав, ще з якимось письком знюхався.

Звук пролунав за селом, серед поля. Такий тужний і розпачливий, що Соломія заціпеніла. Застигла кров у жилах. Стала, зрозуміла, що далі не піде, бо страх скував її всю. Але і назад вертати не було сил. Коли ступила крок, другий, то відчула, що провалюється в темну яму. Чорнішу за цю безшелесну і беззоряну хмарну ніч.

«Рись кричала, рись мене кликала», — встигла подумати.

...Прокинулася, коли вже геть задубіла. Мороз скував усе тіло. Та знайшла в собі сили звестися. Била пропасниця, лице, руки і ноги не слухалися. І все ж пішла до села.

Коло хати бовваніла чиясь постать.

Свекруха Марія.

Соломія впала на її груди.

Вже в хаті свекруха сказала:

— Я думала — ти до нього пушла..

— До нього?

— Авжеж, до Петра. Та бачу, начеб не. Де ж ти була, що так геть змерзла?

Вони сиділи у темряві. В хаті було теж зимно, хоч і не так, як надворі. Соломія притулилася до Павлової матері.

— Я вельми хочу, щоб Павло лишився живий, — сказала-прошептала.

— Давай помолимося тоді, — сказала свекруха.

Обоє опустили на коліна.

— Про себе кажи, а то батька збудимо, — почула Соломія.

4

Тої крик пролунав серед весни, серед білого цвіту садів. Кричала їхня сусідка Явдоха, що бігла вулицею.

— Вуйна, вуйна кінчилася. Господи, вуйна кінчилася!

Вони обоє майже одночасно кинулися до хвіртки — Соломія і Марія. А там, посеред вулиці, Явдоха з піднятими над головою руками.

— Людоньки, Богородице Пресвята, вуйна кінчилася!

Знетямлена од щастя Явдоха, як їх угледіла, кинулася, обнімає, обціловує.

— Тітонько, то ж типерка мій Гартем вернеться. Чуєте, тіточко, чуєте, кумо Соломко? І твій Павло.

— Чуємо, — Соломія напівраду щаслива. — І мій Павлик вернеться.

— А ти звідки знаєш? — Марія трохи недовіриливо. — Що вуйна кінчилася?

— Та ж зранку до куперації пушла. Думала, гасу привезли. Бо ж сидимо як сліпні, тико хіба як у печі вечором запалиш. А там сільсоветський голова, Іван Гараськів... Пудуйшов і бабів усіх, що

тамечки зібралися, вітає. Каже, з району передали — німци здалися. Зувсім, каже, здалися. Чуже якесь слово при тім сказав, і не вимовиш на наський розум. Капаляция чи що... Повна та, каже, капаляция їм, німцям. В обід, каже, мітинг коло сільради зберемо. Всім передайте. Господи, нивже ж я Гартемка побачу? І брата свого, Йосипа...

Явдоха була літ на сім чи вісім старшою за Соломку. Ни вельми на лиці вдатною, то й засиділася у дівках. А два роки тому таки знайшовся хлопець, з сусіднього села, у приймаки до Загорен приїшов. Два місяці тому ци трохи більше, деь після Громниць, синочка вродила Явдоха. І бач, таки вберіг Бог батька для неїного первістка.

«От і все, — подумала Соломія, як Явдоха пішла. — Вернеться Павло, то все якось і рішиться. Тепер, пусля війни, там, у війську, довго ж не триматимуть...»

Вона справді раділа. З радісним серцем і на мітинг йшла разом з свекром і свекрухою. І виступ Івана, голови, і фронтовика Платона Буського, которий раненим, з покаліченою ногою недавно вернувся, слухала з радісним тремтінням. І чоловіка з району, що на бричці приїхав. Всі вони вітали, казали, що Перемога над ворогом досягнута під мудрим керівництвом вождя товариша Сталіна, що буде тепер нове, щасливе й мирне життя, за яке поклали голови в боях сорок двоє загоренців.

— То я, той-во, солдаток наших вітаю, тих, що дождалися, бо остальним, бабоньки, сочувую й кланяюсь, — сказав Іван.

— Попросимо сказати й солдаток, — промовив чоловік з району.

— А чого... Скажуть, — Іван-голова обвів поглядом гурт і спинився на Соломії. — От наша жінка фронтовика Соломія... Ну, Соломка наша... Ну, Зозуликами їх кличуть... По-вуличному... По-наськи... Як то теперка твоя фамілія, Соломко?

— Рошуки ми, — сказала Соломія.

— То слово має жінка фронтовика Рошук Соломія Антонівна, — проголосив вельми аж врочисто Іван-голова. — Йди сюди, Соломко, тутечки ставай. Хай усі бачать.

І вже, як вийшла геть зашаріла Соломія, до представника з району:

— Отакеї-во у нас красіві солдатки. То, мона сказати, такеї й од смерти своїх чоловіків уберегти мусили. Бо як же, той-во, до такої, людоньки, чуєте, не вернутися?

Гурт, що стояв на вулиці перед сільрадою, схвально засміявся. Особливо жінки, хоч декого щось і кольнуло в серці. Соломія стояла молода, справді несказанно вродлива, розпашіла, в одягнутому з такої нагоди білому платтячку в синій горошок, з-під якого виднілися туго налиті ледь загорілі вже литки, і була схожа й на пташку, що от-от має злетіти увись, й на дивну, розквітлу наче саме до сьогоднішнього дня квітку, може, білий горошок, який, правда, розквітає пізніше, а може, ружу-циберку, котра має по краях пелюсток такі самі синюваті краплини-підсвітки. Вона була символом щастя дивно-світлого, і навіть ті, хто не дочекався чоловіків й прийшли, пов'язані чорними хустками, не мали, дивлячись на неї, злої скарлущі в душі. З-під квітчастої хустки-шальохи у Соломії виднілося густе пшеничне волосся, яке вона цього разу не захотіла зав'язувати у вузол, мовби просилося на волю, прагло обцілувати увесь світ, а не тільки ці прекрасні жіночі плечі.

— Людоньки, — сказала Соломія, серце якої шалено гупало. — Ну що сказати, людоньки? Вуйна кінчилася, хай би вона здохла, окаянниця. То ж вернуться загоренські чоловіки, хай не всі, а вернуться. — Задихала важко, а тоді провела очима по жіночих постатях і обличчях. — Простіть нас, хто не дуждався. Ти, Вірко, прости, і ти, Ганю, і ти, Марусю, бо ж три брати полягло в чужую землю, і ти, Катю, бо ж двоє діток тоже лишилося, али як тре' буде, поможемо. Господи, простіть, мої рідненькі... Якби ж мона було вам кусочок нашого сонця одкраяти...

Вона раптом заплакала, і що далі, то ревніше. З натовпу вивалася Катька Тикунова, підбігла до Соломії, припала до грудей, а тоді весь гурт жіночий заплавав, заривав, обіймалися й плакали, витирали одна одній сльози й зновика плакали.

Розгублений стояв представник з району, а тоді до голови:

— Да, Іване Семеновичу, славна жінка у вашого фронтовика.

— Вона така, — з гордістю сказав голова.

— Тільки ж день Перемоги, а не плачу, — сказав представник.

— Ну, той-во, підем вип'ємо за победу? — запитально подивився голова.

— Вип'ємо, а народ можете потім зібрати.

Як заспокоїлися трохи, Іван Семенович і сказав, що під вечір, отут, у садку Гершковім, поставлять столи, треба день такий одмітити, то хай кожна сім'я щось принесе, якоїсь закуски, ну, там і до закуски, бо ж день перемоги, не гріх і одмітити, і пом'янути, раз мир настав і нова життя.

Краєм ока побачила Соломія, як стали розходитися, що до Руфини Василько підійшов. Щось їй каже, а вона сміється. Сміється та дівуля, а з чого? З Василька це просто радіє? Може, ж не повернеться той лейтенантик, поїде до своєї мамусі, як живий зостався.

5

Соломія верталася з того чи то обіду, а швидше вечері, трохи за-хмелена, бо ж випила грамуню самогонки, та й ні раз, а кілько, свето ж, хай і советське, й таке неждане, і того вина, що голова виставив, з великої довгої блешки розливали, попробувала, со-лодке, чого там. Наговорилися, назгадувалися, зновика й сплак-нули. Свахи — мама Соломія і мама Марія — до тітки Федорки ще рішили зайти, вона з Віркою й Любкою попрощалася, і тоді вже до хати своєї (це ж своєї, це надовго) направилася. І як за-клямку вже було взялася, тихий свист почула. Не пташиний, а явно людський. Спинила порух руки, прислухалася. Свист повторився. Деся наче з-за хати, з садка. Насторожилася, а тоді назад ступила. І вже не пішла — побігла. Бо серце з грудей от-от вискочить. Бо хтось його звідти добуває.

На краю саду під яблунею старою, розлогою, розкарячкуватою, наполовину всохлою, стояв Петро. Соломія підійшла, бо ж біг-стишила, скинула, спинилася. А тоді він, як тінь безшелесна, до неї ступив. Ступив, а тоді кинувся, за плечі схопив.

— Соломочко, — видихнув.

— Пусти... То ж наш сад... Що ти надумав?

— Дочекалися ми, Соломочко, — гарячий шепіт. — Чуєш, дочекалися! Як узнав, що війна скінчилася, то до Загорен на коні поскакав, а далі цілінький день, як дурний, довкола села кружляв. Вечора не міг дуждатися.

Соломія:

— Зажди... Як усі полягають, я до тебе виїду...

— Та ж старий досі хропе... А свекруха твоя ще не скоро вернеться...

— Ну пожди...

— Ти сама казала — доки війна...

— Казала...

Соломія задихалася. Все чекання цих, Господи, десяти чи скільки там, місяців, довгих, нескінченних, тривоги, переживання, страх, муки й солодка надія на те, що здійсниться, здійсниться те, про що думала-гадала, любов, пристрасть-жага, яку заганяла кудись, на самісіньке дно душі, — все вихлюпнулося, прорвалося назовні, затопило її з ніг до голови, здавалося, затоплює сад і весь вечір, аж до самісіньких зір, що дивилися з потемнілого та весняного неба. А довкола двох, що тулилися, не могли натулитися одне до одного, п'янку пахли цвіт і молоде листя, шепотіла переповнена травневим соком трава і весь цей весняний вечір Перемоги. Їхньої Перемоги. Їхнього чекання, що стало цим вечором.

Петро обцілував губи, щоки, шию, волосся, а тоді підхопив на руки.

— Куди ти несеш?

Переляк і щастя були у Соломіїчиному голосі.

— На край світу, — тихо сказав Петро.

Вже на його руках Соломія подумала, що знаються, дружать з раннього дитинства, а жодного разу не носив її на руках. Так не носив.

Минуло, мов у напівсні, п'ять щасливих днів. Того пізнього вечора, після любовців на краю їхнього й сусідського садів, на простеленій Петровій шинелі, на землі, що пливла й не могла спини-

тися, вони вирішили, що пусля того, як Павло вернеться (мусимо дуждатися, наполягала Соломія), вона піде до Петра в ліс. Будь що буде, а ни хоче так ховатися, краденим коханням жити, а там розділить з ним долю — що йому, те і їй. Петро пробував було заперечити, та Соломія поклала йому на губи пальця — все, вирішено, мусять через місяць-два, ну хай три, по домах солдатів розпустити, як оно ї сільрадівський голова казав, і Терешко, командер їхній, «стрибків».

— Терешка не мішало б шльопнути, — сказав Петро наче спроквола, але з такою інтонацією в голосі, якої вона од нього досі не чула. — Зрадник і підляк. Казав же я Чехурі, чим він дише...

— Пожди, Петрусю, не будь таким злим.

— Пожду, раз кажеш.

І ще була через день нічна зустріч, тепер вже на краю села, куди тихенько вибралася Соломія. Али вже тільки з короткими хапливими обіймами.

Боялися наче, що хтось за ними слідкує. А може, ї слідкував. Не так за нею, як за Петром. На початку весни вивезли його батьків до Сибіру. Знала, що ї за хатою, яка поки що стояла пустою, стежили. Знала, що зимою, на Водохрещу, Петро ледь не попався, бо ж ни втерпів, рішив навідати додому і нарвався на засідку. Добре, що в останню мить, як уже садом ішов, помітив виставлене за хлівом опудало. Подумав — чого б то? І спинився, назад повернув. А опудало виставила Софійка, Петрова сестра. Як прийшли незвані гості, у снігах та в клуні поставили засідки (знали, виходить, що прийде Петро?), то Софійка до вітру попросилася. Один з нею пішов, до бокової стіни хліва притулився. Сказав пошепки, що як втекти спробує чи сигнал подати, то тата ї маму постріляють. Софійка все ж подала той сигнал. Як з нужника виїшла, то ї угледіла притулене до стінки дровняка опудало, яким восени вороняк з озимини одганяли. Майнула думка-блискавка, ї на кінчиках пальців (у постолі, як виходила, взулася), ступила вбік, тихенько підняла опудало і обіч доріжки, що вела до хліва, у сніг встромила. Те місце ділило садок на дві частини, доріжкою вивозили на поле гній, тож Петро ї помітив здалеку

незрозумілу фігуру. Спершу подумав, що хтось стоїть, насторожився. Та в блиску тьмяного місячного світла все ж угледів, що то опудало. Мало не засміявся, та наступної миті подумав — чого б то йому там стояти? І тихенько повернув назад.

Теперка про те згадав зновика.

— Шкода мені їх, — мовив, і жаль стис ї Соломіїні груди.

— Тебе б зловили, все їдно було б не минути Сиберу...

— Так-то воно, так... Типер їдна надїя, що англїїці з гамериканцями проти советїв повернуть. Мусять повернути.

— Ще одна война?

— Може ж, остання...

— А ци тре', Петрусю...

Розумїла — через місяць-другий прирече себе на їнше життє.

Доля однак розпорядилася їнакше. Марусю-поштарку побачила надвечїр. У вікно вгледїла, як та завертає на їхній двїр, вибїгла, руку простягла.

— Ну, давай!..

І враз осїклась. Чорний вид у Марусї-Марушки. Очі боїться чогось підвести, а підвела — жахнулася Соломїя: засльозенї очї.

— Марусю! Що таке? — скрикнула.

Маруся полїзла до полотняної торби. Як слїпа, навпомацки там щось намацувала.

— Ти того, Соломко... Господи, я ж думала, воно кончилося... Як і вуїна...

— Що ти кажеш таке? Хїба письмо не од Павла?

— Н-не...

І дістала таки те казїонне письмо. З воєнним штемпелем — добре знали вже в селї того вісника бїди.

Соломїя одступилася назад.

Потїм ще трохи.

— Може, то ни менї? Ни нам...

— Тобї.

Взяла Соломїя конверта до рук. Тремтіли пальці, і вся вона тремтіла. Що таке? Вїйна ж закінчилася. П'ять днів, як кїнчилася. Їм же казали, і все про тєє говорять...

У конверті лежало аж три бомажки.

У першій прочитала Соломія: «Дорогие Мария Петровна и Андрей Степанович! Дорогая Соломея Антоновна! З глубоким прискорбием сообщаем, что Ваш сын и муж погиб смертью храбрых в боях за свободу и независимость нашей великой Родины, проявив высокое мужество и отвагу. Искренне сочувствуем Вашему горю. Память о защитнике Великой Советской Родины Рощуке Павле Андреевиче навеки сохранится в наших сердцах. Мужайтесь, наши родные. Командир войсковой части... Заместитель по политической части...» Підписи і печатка. Підписи і печатка.

В очах Соломії все чорніло. Майнуло — то неправда, якась страшна помилка. І потім — добре, що батьки Павлові ще в полі.

— Може, присядеш? — спитала поштарка.

— Нє... Я...

І взяла друге письмо читати.

«Дорога Соломіє Антонівно! Рідна наша солдатко!

Пише до Вас командир взводу, в якому служив Ваш чоловік, гв. мол. лейтенант Безушко Тимофій Романович. Прийміть мої щирі співчуття і уклін від усіх наших солдатів і офіцерів. Ваш чоловік, гвардії рядовий Рощук Павло Андрійович, служив у ввіреному мені взводі з січня нинішнього року. Був хоробрим і вмілим бійцем. До нас прийшов після виписки з госпіталю, куди він потрапив після поранення («Поранення? — подумала Соломія. — Писав же, що тільки царапнуло трошки»). Ми були ровесниками, того й здружилися якимось, хоч і мали різні звання. Мені здається, я добре знаю Вас, бо Павло Андрійович часто розповідав, казав, що у нього найкрасивіша і найдобріша жінка в селі. Якимось сказав, що перед тим, як його мобілізували, дуже Вас образив і як повернеться, то спокутує свою вину. На жаль, доля розпорядилася інакше. П'ятого травня наша військова частина була перекинута з-під Дрездена до Праги. День Перемоги ми зустріли в містечку поблизу цього красивого міста. Як і всі, раділи, святкували, але, на жаль, на світанку десятого травня нас підняли по тривозі, бо виявилось, що в горах неподалік, у лісовій сторожці, засіли недобиті есесівці. Прибувши на місце, ми оточили той будинок і почали готуватися до штурму. Ваш чоловік

першим помітив ворожого снайпера, який сховався на дереві біля самого будинку. Коли снайпер вистрілив, Павло Андрійович відштовхнув свого товариша, але куля, яка призначалася тому, влучила у Вашого чоловіка. Таким чином, загинувши, рядовий Рошук врятував життя іншому. Командування частини зробило подання про нагородження посмертно рядового Рошука медаллю «За відвагу». Після нагородження ми перешлемо медаль Вам. Розумію, що Вам від того не легше, як і батькам Павла Андрійовича, але хай хоч слабкою утіхою буде те, що Ваш чоловік, а їхній син загинув як справжній солдат. Будьте мужні, дорога наша солдатко. А ми назавжди збережемо про нього пам'ять. Командир взводу гв. мол. лейтенант Безушко Т. Р. Р. S. Ввечері 9 травня Ваш чоловік писав Вам листа, але, на жаль, не встиг закінчити. Надсилаємо його».

Третій лист з чорного конверта починався звично: «Доброго дня чи вечора, дорогі тату й мамо, й любима жінко Соломко. Пишу цього разу з подвійною радістю, бо сьогодні скінчилася війна. То є надія на скоре повернення додом, на тую стрічу, про яку стико думалось-гадалось й носилося на грудях, як тая ранена пташка, що мусить вижити...»

На цьому лист обривався.

— Як тая ранена пташка, — прошептала Соломія.

— То я підю? — почула голос Марусі. — Тримайся. Бо... Бо ще треба письма й газети рознести.

— Я... Я тримаюся...

Маруся пригорнула неї, рвучко відірвалася й швидко посаго-нила¹. Її тоже душили сльози. Ця дівчина занесла й у рідну хату три похоронки.

Соломія стала шукати опори. Сіла на колоду, що лежала коло хліва. Щось стрибало в неї перед очима. Букви? Не, ніби й не букви, а маленькі комахи. Аж замахала руками, проганяючи їх. Ні, то не букви, й не комахи, а... А що?

І враз вона виразно почула голос. Павлів голос, Павлів шепіт, що став рости у крик:

¹ Іти швидко, розмашисто, майже бігти (діалект.).

— Не май з ним нічого, доки я на війні буду... Не знайся з ним...

Соломія затулила вуха долонями, подумала: «Али ж вуїна на тоді скінчилася».

Виходить, не скінчилася, виходить, що не... Що вона...

Соломія звелася на ноги й закричала на весь двір, на всю вулицю, на все село:

— Я його вбила! Я ж його вбила, людоньки! Я ж тибє вбила, Павлуся! Ой, Божечку мій...

Страшною, розпатланою, що била кулаками й билася головою об стіну хати, застала Соломію сусідка Явдоха. Потім й інші прибігли. Соломія була сама не своя, геть почорніла й закривавлена, й усе твердила, що то вона вбила Павла, що то вона винна у смерті чоловіка. Її заспокоювали, давали пити води. Одні дивилися з осудом, бо щось підозрювали, інші із співчуттям. Тико Вірка-вдова підійшла й затулила своє долонею неїного рта:

— Мовчи. Ти ні в чим не винна, Соломко. Ходімо до хати, чуєш, ходім?..

І до всіх:

— Її треба заспокоїтися. Я зара зроблю, що треба. Ходімо, Соломко.

Вона раптом вдарила кілька разів Соломію по щоках і повела до хати.

У хаті Вірка поклала зарюмсану подругу на ліжко. Дивилася пильно, ледь-ледь всміхаючись. Мов на малейку дитину.

— Що ти ще вигадуєш, подруго?

Соломія хлипала, здригалася, мов у хаті було хтозна як зимно. Гладила Вірчину руку.

— Я... Я дала слово... він просив, щоб я з Петром не... Господи... А я...

— Ти спала з Петром, як Павло воював?

— Не... Тико як сказали, що вуїна кончилася. Дев'ятого мая увечері. Щось як нахлинуло, прорвалося, а ще була випивша трохи.

— То й що? Петра ж любиш?..

— А Павло ж десятого загинув.

— Яка ж ти, бабо Соломко, дурна.

Віра вкрила Соломію старою латаною ковдрою. Погладила по лобі, тоді відійшла, взяла шматину, вмочила у воду і стала з лоба, щік витирати кров.

Сказала з ледь помітною посмішкою:

— Сподіваюсь, вони нічого не зрозуміли. А я нічого не скажу. От і все. Носи свій гріх у собі, подруго. То твоє, а людям — зась.

— Як? — видихнула Соломія. — Як носити?

— А отак, — сказала Віра. — По-бабськи, по-наськи і бозна-як. Носи, допоки зможеш.

— Добра ти, Вірко, — сказала Соломія.

— Ни добра, а, як і ти, — вдова. І двоє дітей в мене. Пісня, читай, одспівана. Бо вибили наших чоловіків і ще вибиватимуть. Шкода, що ти не понесла. Хоть од Павла, хоть од Петра. Ич, знайшла собі апостолів загоренських...

З тим і вийшла. Надворі Вірка сказала, що Соломії тре' заспокоїтися й поспати. А що вона тут кричала, то й не таке буває. «Я сама думала, що на той світ одправляюся, як похоронка прийшла», — сказала Віра.

Люди поволечки розійшлися. Потім ще був прихід мами Марії і свекра Андрія. Їхній плач. Горе цілу ніч трусило їхню хату.

Соломія під ранок забулась у короткому сні. А прокинувшись, подумала, що таки носитиме свій гріх з собою. Тико до Петра вже ніколи не піде. Заміж не вийде. І ще думала про те — сказати про гріх свекрусі чи не? Мучило, хоч мала підозру, що Марія про щось здогадується. Не тико про літній гріх. Якось то мається про-рватися, думала, вона не зможе далі тут жити, мама Марія мусить допомогти.

Так і вийшло. Свекруха Марія сказала через два дні:

— Ти не винна в його смерті, Соломко. Мовчи. Я знаю, коли з тим антиболотом ще в тебе було.

— Мамо! — скрикнула Соломія.

— Мовчи, — сказала свекруха, і по довгій мовчанці: — Ліпше буде, як до батьків своїх вернешся. Щось придумаєш, чого так. Бо... Сама знайш... Тежко нам буде разом з тобою жити.

Про Петра Соломія взнала восени. Зайшла до їхньої хати Люба Борцьова, спершу сказала, що ото в Любовні на базарі була. А тоді вже:

— Ой, Соломко, яке там страхіття! Двох бульбашів, повстанців, тамечки на площі коло базару вбитих виставили. Побиті страшно. І хто йде, мусить на нех дивитися.

Здригнулася Соломія. Люба... Чого їй Люба розкажує? Просто так?

Люба шморгнула носом, сльозу витерла, глянула натужно якомсь.

— Їдного ни знаю. А другий наш, загоренський... Петро Климцівський...

— Климцівський?

— Гафії Климової. Ни знаю, ци ї казати, ци ї ни казати...

Сильно голова Соломіїна крутнулася, ледь утрималася, щоб з лавки не впасти.

— Та ж їх уже нима в силі... На Сибєрі...

— Тітка є... І дєдько...

— Мо', ї ни тре' казати. Хай там, у тій Сибєрі, ни тривожать-ся... Хіба власті скажуть...

Як пішла Люба, сіла Соломія зновика на лавку.

«От і все, — подумала. — Прости, Петрусю... Що з тобою ни могла піти... Ти тоже казав, що я у Павловії смерти не винна... Мо', ї так воно, а мо', ї ни так. Хіба міні теє знати...»

Майнула думка — мо', поїхати до міста, побачити, постояти, хотя б так попрощатися. Та рішила — не, не поїде. Ни боїться, а ни хоче пам'ятати вбитим, мертвим, скаліченим... Обох буде пам'ятати, обох чоловіків, котрі неї любили, такими, як бачила востанне — молодими, дужими, вродливими.

Павло сідав у машину, обцілований нею.

Петро, що шептав тоді, у маю, али вже пуся страшнеї похоронки:

— То не підеш, як надумали?

— Ни пуйду... Не зможу я типер з тобою бути... Нікди вже не зможу...

— Пішов би він ліпше з нами, — сказав Петро. — Може, більше б повезло.

— Хто його знає, Петрусю. Вибачей, що так виходить...

— Ну, що ж... Прощай...

Пригортає, квапливо цілує і розтає в темряві. Наче й не було. Не було?

Від'їжджає машина з Павлом і такими, як він хлопцями й чоловіками. Даленіє... Да-ле-ні-є...

Соломія сидить у хаті на лавці. Сидить, а на село накочується осінній вечір. Заходить Василько, питає, чого ж лампи не запалить?

— То запали, — Соломія байдуже.

Брат запалює лампу, підкручує гніт. Язик полум'я вихоплює з темряви Соломіїчине лице, засіяне горем, омертвіле.

— Щось сталося? Соломко! Ти сама ни своя...

— Петро загинув, — видихає Соломія.

— Петро? Діла...

Брат сідає поруч. Скриплять двері, заходить мама Соломія, й уже їм двом Василь розказує свою новину, хіба трохи втішнішу, али тоже болючу: в село приїхав той, Руфинин офіцерик, тепер уже з трьома зірочками на погонах, і забирає Руфину з собою, така от у нього новина.

ЧАСТИНА ДРУГА

ПРИСПІВ

РОЗДІЛ VIII

БІЛА ВІДЬМА

1

Тієї важкої страшної ночі, яка настала за днем, коли вона дізналася про загибель Петра, Соломія серед темряви ковтала сльози, до болю закусилла губу й дала собі клятву, що ніколи нікого більш не полюбить і ніколи не вийде заміж. Це було так очевидно, як ця чорна ніч, що бродила за вікном. Десь далеко брехали пси, ледь чутно звіддалік, з приліску, кричала сова, й зовсім нечутно, але боляче, аж лопали перетинки й набухали скроні, кричала Соломіїна душа. Життє скінчилося, те, неїне життє, яким уміла жити, яке несла на руках, мов дитя, а може, часом і бігла наввипередки. Яким тішилася.

Яке їй боліло, але було неїне, Соломіїне, Соломчине, вбирало у себе й Петрове життє, і Павлове, так, і Павлове, доки вона всього не зрозуміла. Та й опісля... Опісля... з нього Павла теж було не прогнати.

«Сестрице-ноче, — звернулася тоді Соломія. — Яка ти довга. Може, ти даєш мені якийсь знак?»

Ніч мовчала. Стихли пси, заговтузився у своєму ліжкові Василько. Мо', брата збудити, поговорити, вилити душу?

«Хіба, якби він не був братом», — несподівано подумала Соломія.

Обняла подушку, занурила в неї лице. Що ж, така її доля. Десь далеко Павло, й ближче, али ще далі, Петро. Їм обом холодно — у сирій зимлі ци над землею. Вона житиме разом з ними. Як раніше, тепер утрюх, як було і буде тепер.

Та минуло п'ять років. У сорок сьомому поховали бабусю, тата Антона матір, а як не стало неї, то дід Онисько почав згадати на очах, а через трохи більше як півроку не стало й його — сидів, нитку в грубу «циганську» голку пробував засунути: чобота тре' прошити, казав. Ніяк не міг потрапити і раптом за серце схопився, нахилився, Соломія підбігла, а дід уже не дихає.

За ці п'ять років поволі, але неухильно лікував Соломію мудрий дядько-лікар — Час. Прикладав до її ран своє невидиме зілля. Якщо спершу її мучила вина й за те, що сталося з Павлом, і за загибель Петра — ци ж не шукав і він смерти після того, як відштовхнула, думала вона не раз — то згодом і самі думки, і вина почали вкриватися начеб невидимою, тоненькою, але міцною плівкою.

— Ти ні в чому не винна, — казала вірна подруга Вірка. — Хіба за любов Бог карає? А якщо карає, то він несправедливий отець.

— Я грішниця, — казала їй Соломія. — Я тричі згрішила.

— А ти точно порахувала? — кепкувала Вірка. — Може, більше? Може, штири чи п'ять...

— Може, й більше. Бо я... Я пушла за Павла, хоч любила Петра. Бо Петро... Петро пушов до лісу й забув про мене. А вийшовши замуж, не змогла з Павлом жити. Збрехала Павлові, що штири рази згрішила з Петром, хоч то було тоді тико двічі. А потому... Потому ще раз, тоді, навесні, хоч обіцяла Павлові, що не буду... І Петра відштовхнула... За що мені така кара?

— Ти мале нерозумне дитисько, — сказала Вірка. — Дитисько з небесними очима. Мовчи! Я ліпше знаю... Я справдешня вдова. У мене діти. А ти, мона сказати, — солом'яна. Солом'яна вдова Соломка.

Солом'яна вдова (ци ж так?) Соломка, закасавши спідницю, мовби переходила літа вбрід. Стихав біль, плівка на очах і пам'яті ставала легким, хоч із болем, кольору крові, туманом. Крізь болючі спомини дедалі більше виростало бажання жити і бланання до Господа, аби послав їй, хай і грішній, дрібку щістя, якщо не послав смерти.

Разом з вишнями і яблуками дозрівала за ці літа її краса. То була вже краса не молоденької дівчини, що причаровує, наче око перший цвіт, не дівоцька сонячність, а дозрівання, стиглість молододі, вродливої і сильної жінки. Дзвеніли дозрілою силою ноги, лебеділи, набирали висоту руки, а легенька паволока диво-очей змінювалася такою виразністю, перед якою не міг встояти, не міг лишитися байдужим жоден чоловічий погляд. Вона ловила на собі ті погляди — спершу не вельми й помічала, та не помічати було неможливо, і ось уже в якийсь момент мимоволі подумала — хто? Котрий?

Так, вона була вдова, різні чутки й ходили у селі про її зраду, про дивні взаємини з Петром і Павлом, про те, що неспроста покинула оселю Павлових батьків, що неї прогнано за гріхи. Та якщо й казали, то начеб стиснено, не вельми й осуджуючи. Діяла дивна магія її вроди, доброти, приязні до людей. Кілько там була замужем, казали жінки, а жити все їдно тре'. Проводжали, голубили поглядами чоловіки, а то й словами й руками, і не один не тільки вдовець, а й парубок хотів би бачити Соломію своєю законною жоною. І вже як на другу повоєнну весну змінила чорну хустку на яскравішу, барвистішу, з'явилися перші бажуючі посвататися. Петро Перкалів з другого кутка, чию жінку Мотрунку забили німці улітку сорок четвертого, перейнявши якось на дорозі, сказав, що неї давно любить, а він же старший всього на п'ять літ. І дитина в нього тико їдна, дочка підростає, не проти буде, як він жениться.

— У мене вже був Петро, — сказала Соломія. — Звиняйте, Петрусю, другого не хочу.

— То що ж, мені ім'я змінити? — збентежився чоловік.

— Знайдете собі ще жінку.

За першим дзвінком продзеленчав і другий, а там і третій. Сваталися і з свого села, і з сусідніх. Вперто почав навідуватися Тимо Климів, хлопець на два роки молодший за Соломію. Він приходив мовбито за якимсь інструментом, чи то з дедьком Антоном про щось порадитися. Погляди, які він кидав на Соломію, були такими промовистими, виразними, а голос, коли він одважувався до неї заговорити, так дрижев, що Соломія після тих одвідин

та ще однієї розмови на спільних гостинах у далеких родичів збагнула й усе більше переконувалася — цей хлопець страшенно, безпробудно в неї закоханий. Раз майнула думка — а може? Може, якщо одважиться посвататися Тимко, згодиться? Відчувала — цей хлопець цілий вік був би вірним, як казали в них, на руках би носив, ноги мив і воду випивав.

Тимко належав до тих загоренців, яким ще не доставало вісімнадцяти літ у сорок четвертому, а їх уже забрали до війська — казали, бояться, щоб у ліс, у повстанці не пішли. Тимко потому крадькома розповідав, як доводилося гиніти в таборі під Саратовом, як зимою будували якийсь там газопровід до Москви. Ледь остався живим, а потім, літом сорок п'ятого року, повезли на війну з Японією, де при розмінуванні одірвало йому два пальці на лівій і вирвало цималий шмат м'яса на правій руці. Повезло, казав Тимко, бо ж могло бути й гірше — оно двоє загоренців у тим таборі пуд Саратовом й поховали, а ще четверо лишилися служити на Дальнім Востокі й невідомо, коли то додому вернуться. Був Тимко гарним, високим, хоч і худорлявим, майстровитим. Али... Нічо, окрім легкої симпатії, Соломія до нього не почувала.

Одболів... Одболів, нивидомо чому, та ж уже не так часто згадувала, Петро. Двічі за п'ять літ тико й приснився — один раз, що у вікно стукає, вона його лише бачить, каже, що вийде зара на двір, і виходить. Сама у довгій своїй сорочці, на грудях помережаний. Виходить, а надворі нима нікого, тільки місячно-місячно, здається, ни голки, а макові зернята мона збирати. «Де ти?» — питає Соломія. «Я тут», — чує голос. Петрів голос. Розуміє, що то він захотів погратися у піжмурки, як бувало в дитинстві. Вона ще й очі заплющує, руки розкидає, їде навпомацки, шукає, але нікого нима, розкинуті руки зависають у темряві, доки не торкаються якогось дерева. Соломія розплющує очі — авжеж, то їхня грушка, що на вуглі хати росте, а Петра ніде немає. Вона зводить очі на місяць — і раптом розуміє: він десь там, на цьому небесному світілі, її коханий.

— Петрику, агов, Петрику, — зусім, як колись, як малими були, гукає Соломія.

— Я тут, — чує вона голос Петра, та якийсь скрадливий, начеб його й не його, винуватий, у когось позичений, як у них казали.

— Я тут, — повторює він. — Я тутечки. Али ти не озирайся. Бо побачиш рись.

— Ту саму рись? — дивується Соломія.

— Авжеж, ту саму, — чує Петрів сміх.

Вона таки озирається. Стрічається поглядом із жовтими пронизливими очима.

Рись?

«Али чого мені так зимно? — думає Соломія. — Хіба зара зима? Я ж бачила рись літом».

Відчуває: рись ось-ось стрибне на неї. Стрибне й цього разу не промахнеться, задушить, а потім загризе.

— Ни треба, — шепче Соломія.

І тут відчуває, як її обіймають, притискають до себе міцні, дужі руки. Розуміє — то Петро. Вона мліє од щістя, радіє, що він захистив неї од рисі, повертає голову й стрічається з жовтими палаючим очима.

— Не! Не! Не! Петре!

Соломія кричить — дико, розпачливо і... І прокидається.

Коло неї стоїть мама Соломія. Нахарапуджена, тремтить рука, яку прикладає до доньчиного лоба.

— Що, мамо?

— Ти так кричала, доню. Петро приснився?

— Петро? Так, Петро. І рись.

— Рись?

— Ну, я ж тобі казала, що тоді, як у таборі були, я в лісі рись бачила...

— Спи, доцю. На бік ляж, — мама Соломія сідає на доньчине ліжко.

— Доцю... Хіба я маленька, мамо?

— Завше маленькою будеш.

Соломії тепліє на душі од цих слів. Даленіє дивний і страшний сон. Та вже до ранку вона не засне.

А в другім сні, десь за півроку, мо', більше, йшли вони вулицею, взявшись за руки. Ніжно-ніжно. Гладили пальці й долоні одне

одного. Плече в плече йшли. Про щось говорили. І раптом Петро попросив Соломію не дивитись на нього.

— Я такий, як мене вбили, — сказав він.

— Не, — сказала Соломія. — Ти зовсім, як був колись.

— То дивися, як хоч, — наче байдуже погодився Петро.

Соломія таки гленула. Петро був молодим, примруженим од сонця, що висяювало навпроти них.

— Ну, бач, який я став убитим, — сказав Петро.

— Ти такий як був, ще ліпший, — ніжно мовила Соломія.

— Тоді я не тутешній, — сказав Петро. — Не туте... ш... ні...

Голос його подаленів. І сам мовби розтав. Тільки тепло лишилося на долоні.

Сон Соломія згадала, як прокинулася. Крізь вікно просіювався світанок. Вона одвернулася од вікна. Притислася лицем до подушки і тихо-тихо заплакала.

А Павло снівся тоже два рази. Першого разу кохав Соломію. Вона відчувала на собі його тіло, його гарячий подих, бачила очі, що світилися в темряві. Хтіла щось казати, та Павло задушив її поцілунком рота, й вона почала задихатися. І з затуленим ротом почула свій віддалений крик. І шепіт Павла — як він її любить.

Після того сну Соломія раптом почала боятися, що присниться, як він лупцює її віжками. Навіть якийсь час засинати боялася. Та цей страшний сон (так, він мав бути страшним) так і не навідався, не став тривожити.

Зате прийшов інший — Павло ніс неї на руках і все наказував, що вона має зробити, доки він воюватиме. Повтори, казав, і вона перераховувала — і свиней, і корів годуватиме, і полотиме городи, і жатиме жито.

«Хіба жито жнуть зимою?» — уві сні дивувалася Соломія.

Питала начеб не Павла, а себе, а Павло наказував особливо добре годувати гуску. Гуску, бо вона мусить дождатися, доки він повернеться з тої війни.

— Добре, — казала Соломія. — Я неї глядітиму.

Йї цілувала Павла, щоб прокинутися геть змокрилою од поту, із дзвоном у вухах, що розхитував густу теміню осінньої ночі.

Гуску... Гуску зарізали, як вона, Соломія, пушла з хати Павлових батьків. Хтіла навіть попросити, щоби дозволили взяти ту гуску з собою, та не посміла.

А першої повоєнної весни прийшла до них свекруха Марія й сказала, що просить Соломку, як і сватів, прийти на роковини Павлової смерті.

— Прийдемо, — сказала Соломія. — Я прийду раніше, на обід поминальний готувати допомогу.

— Того ни треба, — суворо сказала Марія. — Ми великої поминальниці не робитимемо, то є кому зготувати. Али прийди. Бо... Бо ж він тебе таки любив, Соломко, як же любив, Божечку мій...

Покотилися сльози у Марії. Тихі й солоні. Соломія раптом на губах відчула, які то солоні сльози. Страшенно солоні. Вона захитала головою, а руки затрусилися.

— Мамо, — зойкнула вона.

— Я знаю, що ти не винувата, — сказала Марія. — То приходьте.

— Прийдемо, — сказала Соломія. — Прийдемо, мамо, всі приїдемо.

«Цілий рік минув», — подумала.

Якраз перед тим одважилася до Любомля з'їздити і навідатися до тої хати, в яку колись німець неї привів. Хата стояла із забитими вікнами. Сусідка сказала, що в сорок другім сина тітки Галини у Німеччину відправили, там і пропав слід, а вона хворіє, то дочка забрала до себе. Часом Геникова сестра навідується, каже, якби знали, що не вернеться брат, то продали б хату.

— А ви їм хто будете? — спитала. — Якись родичі?

— Вважуйте, що так...

— То я вам адрес дам. На вулиці, отамо, коло городища живуть...

Соломія не одважилася піти. Не могла. Тільки жив у грудях безмовний зойк, доки додому їхала.

Через цілих п'ять літ зрадіє, коли дізнається — таки вернувся той, хто порятувати її хотів. І хоч його, що пройшов німецький табір, відправили у інший, «свій», все ж була надія — житиме.

Тоді ще вони всі ходили — вона, мама Соломія і тато Антін. І Василько. А через два роки з хвостиком Василько їх покинув. Повався у далекий світ. Десь у Росію. У якийсь Кіров-шмиров. За Руфиною.

Руфина була заміжною за тим своїм офіцером, котрий тепер уже капітаном став, як через два неповні роки по женячці у відпустку з ним до Загорен приїхала. Йшла селом горда, розфуфрена, з наклецькими губами, з головою непокритою, а на голові ціла копиця збитого, тико не сіна, а волосся, пофарбованого в темно-червоний (бурячковий, казали в них) колір. Коли через два роки ще раз приїде Руфина, то буде на голові у неї рожевий капелюшок із сріблястою стрічкою впоперек, над крилатою, що нависала над лобом, по якому зміївся ловко закручений кучерик.

Втім, Руфина вже була не Руфина, а Раїса, Рая, Раечка, Раяня, як називав її чоловік з видимим задоволенням і гордістю.

— То вона типерка Райка, — повідомила неїна мати Марина, котрій нове доччине наймення було не вельми до вподоби, хоч і ліпше за мовби жидівське, що впаяв колись покійний отець Андроній, царство йому небесне, і щоб на тім світі гикнулось.

Нове ім'я дочки було законним, вписаним і в паспорті, якого Руфина-Раїса показувала з явною гордістю безпаспортним землякам. Раїса Кирилівна Боришко йшла селом не тільки гордо, а й безстрашно, на відміну од чоловіка, начуваного про «зверства бендеровцев». Особливо щодо советських офіцерів і службовців. Та Раїса-Руфина сказала, що чхати хотіла на погрози й небезпеки, вона у свему селі, де ніхто неї не посміє зачепити. Говорила вона по-українськи, часу од часу мовби ненароком переходячи на російську, котру таки добре опанувала.

Соломії Раїса призналася, що залишитися офіцером на службі чоловіка змусила вона, бо ж її безсрібний клаповух Олежка хотів після війни демобілізуватися і поступити в той, університет, щоб потім вчителювати, як його матуся. Ну не, сказала Раїса,

тоді ще Руфина, бо вже на той час знала — офіцери отримують зарплату удвічі більшу від нещасних засушених вчителів і училок. То лейтенанти і старлеї, а майори, а полковники! До того ж їй подобалося бути офіцерською дружиною. Зонею, а не пепеже, тобто «законной офицерской навеки», а не «походно-полевой женой».

— Ти такий гарний у формі, — нашіптувала вона вечорами чоловікові в ліжку. — Ти кращий від тисячі гусар, Олежку. І ти ще будеш полковником і генералом. Я в тебе вірю.

Чоловік танув у її обіймах і готовий був тягти й далі ненависну офіцерську лямку. Заради її звабливої усмішки й гарячого тіла, заради тих неповторних хвилин, коли кохана Раюня зустрічала його після огидної казарми в кімнаті офіцерського гуртожитку лише в чорних панчохах і білих або рожевих трусиках, а часом геть гола, але в прозорому пеньюарі. Вона кидалася чоловікові на шию, обцілювала, звабливо терлася грудьми об мундир, а то й шинелю, обдавала пахощами і дорогих парфумів (Олежкові не варто було знати, що подарував їх, скажімо, начштабу його зенітного полку), і свого молодого пружного тіла. Зате Олег бачив, якими заздрісно-масними очима пасуть його вродливу дружину колеги по службі, й не раз із жахом думав, що серед них є багато і вродливіших, і удачливіших, і старших званням. Адже його Рая справді заслуговувала на рай. І заради того, щоб колись таки цей земний рай забезпечити, він готовий був терпіти і службу, і форму, і кількадевні виїзди на полігони. І майбутнє навчання у військовій академії, до якого підштовхувала дружина, дізнавшись, що вищі офіцерські звання присвоюють тільки випускникам тих академій.

Багато чого відверто розказала Раїса Соломії. Щось її тягло до колишньої подруги-ворогині. Приходила кілька разів за час гостювання. Під час першого приходу й спитала, що відомо про Тараса? Соломія розповіла, що Василько їздив у воєнкомат, посилали запит у те їхнє міністерство оборони, у якийсь там отдел, чи як його. Звідти й прийшов папір, в якому було написано, що рядовий такеї-то часті Троцюк Тарас Антонович числиться безвісті пропавшим з мая місяця 1942 року.

— Тобто, він, може, й не загинув, — сказала Руфина з якоюсь особливою інтонацією.

— Якби ж то так Бог дав, — сказала Соломія. — Може, десь у плен попав, то ще й об'явиться, ще й приїде. Оно Трохима Бальківа перед самою війною в лагерь коло Владіміра забрали, думали, загинув, а бач, штири роки у німців був, а звідтам і вернувся по вуйні. Худющий, як трясця, а таки живий.

Тут і почула вона таке, що й подумати жадним чином ни могла. Райка, як ще Руфиною була, підлітком, перед війною, за перших советів, у неїного старшого брата, у Тараса, була таємно вельми закохана. Никому й не признавалася, бо ж підліток, політок, пущверіньок. І довго в серці тую любов носила. Соломії ни казала, бо горда була, бо гадала — для смішок підлива буде. А теперка що казати!

«Дивина, — подумала Соломія. — Руфка і Тарас! А Василько замість брата залюбився, закохався...»

За третім приходом Раїска запропонувала Соломії разом до озера сходити. Бо ж Олешка взявся тестеві помагати хліва пере-кривати, а їй душно, насапалася, напололася на городі, то страх купатися хочеться.

Як не віднікувалася Соломія — не прийнято у них серед будня на озеро ходити викупуватися, а таки вмовила Раїка.

Соломія тико посиділа на березі, на пагорбку, й дивилася, як Раїса у блакитному купальнику в воду заходить, руки розкидає і лягає на воду, щоб пливти. А попливши, раптом зникла під водою, а тоді випірнула, стала борсатися й кликати на допомогу. Соломія, як була, в платті й кинулася в озеро. А коли до потопленниці підпливла, та раптом схопила неї за руку.

— Надурила, надурила, — засміялася. — Таки скупалася, боягузко.

Соломія розсердилася, проте ненадовго. Тим більше, що Раїска підпливла до неї й несподівано поцілувала в плече, а тоді в шию.

— Що ти робиш? — скинулася Соломія.

— Вибач, не стрималася, — очі у Раїси-Руфини сміялися. — Красива ти, подруго. До зарази красива. А груди які проступають!

У нашому військовому містечку ти б мала шалений успіх. Хочеш, візьму тебе з собою? Там у офіцерській їдальні офіціантки потрібні. Складу тобі протекцію, а там, дивись, і заміж вискочиш. Ну як? Подумай. А то заскнієш у цій глушині. Хочеш світа побачити?

— Ни хочу, — сказала Соломія. — Ни тягни мене із Загорен. Що вже судилося, те судилося.

— Ну й дарма. То інший світ, подруго.

Руфина бризнула водою, заверещала, а тоді пірнула й попливла, як риба, під водою. Соломія подумала, що така ніде не пропаде, і їй чогось стало трохи щемко на душі. Може, спробувати й собі помандрувати? Офіціантка в їдальні, та ще й офіцерській — що то таке? Та, що страви готує, чи та, що на стіл подає? Господи, як вона мало знає.

Али тико не з Руфиною, ци як там неї, тико не з нею, ни з цею вирвою, ни з таким світом.

«А яким?» — спитала невідомо кого Соломія.

Виходила з води геть мокра, літне платтячко прилипло до тіла, справді виднілися її чималенькі, все ще пружні груди, живіт, який любили цілувати її коханий і закоханий в неї чоловіки. Подумала, що треба буде зняти плаття, викрутити й висушити, хоть би хто не побачив, бо під платтем тико панталони, та й ті тепер мокрі й липли до тіла.

Сидячи на березі, гола й від тої незвичної серед білого дня голизни зіщулена, Соломія дивилася, як виходить з води усміхнена Раїса, і раптом почула голос... голос отця Андронія: «Легка дорога легко йдеться, та тяжко вертається».

«Як то?» — подумала Соломія.

3

А за Руфиною поїхав Василько. Під час тих приходів Райчиних-Руфчиних вони з Василем перемовлялися, звісно, так, мовби жартома. Та Соломія бачила, як гаснуть, перетворюються у попіл жаринки-очі, якими брат дивився на кохану-зрадливицю, котра обрала иншого. Йшов Василькові на час приїзду дваїцть шостий

рік, старий парубок. А вибрати собі нікого не міг, не того, що рука таки скалічена, й одною рубає дрова, косить, як має бути, налов-чився покалічену притуляти до кісся. Майструє, струже, кошики плете. Все вміє, тико дівку обрати — не. Кажали, що Танька Берусьова, дівчина-вісімнадцятка, накидала оком на старшого парубка, тико сміється брат. Вже Соломія навіть подумала — а чом би до тої ж Вірки не пристати? Ну вдова, ну дітей двоє, али досі молода, гарна, як яблуко налите.

— Я ще подумаю, — сказав Василько. — Хоч Вірка твоя — файна жінка. І дупцю чималеньку викохала.

— Ну тебе, так бобиліякою й зостанешся...

Що з того, що поговорили...

Що з того, що посередилася на брата?

А тут ця вирва припхалася, і тоже ще на вулиці раз стрітилися вони, і до неїної хати, бачила, ходив брат. А через місяців два прийшло письмо од Раїски. Василеві й заадресоване. Як прочитав, одразу нахмурився, а потім засяяв, мовби золоту копійку до лоба приклали та перед сонцем поставили. Письмо читати не дав, тико й мовив:

— Рая тобі привіт передає.

— Декую, хоть то така Рая, що тебе, дивись, замарає. Ци, мо', вже кинула свого офіцера?

— Не кинула. Али до себе кличе.

— Як то?

Тоді брат не одповів, з двору на город подався. А як то — на другий день довідалися. За сніданням повідомив брат, що Руфинка (так і сказав тепер — Руфинка) напитала йому роботу, у тому Кірові, у військовій частині, кочегаром у штабній казармі та столовій.

Соломія вибухнула:

— І ти поїдеш? До тієї вирви? До того лярвиська поїдеш? Васильку, у тебе вавка в голові ци черваки завелися? У неї ж там і чоловік, і міні сама призналася, що й любовника вже завела... Чого ж ти попрешся? Свічку над нею тримати?

Соломії потому самій було встидно — і що кричала на брата так голосно й люто, мама казали, аж очі викотилися, і ще щось

лютіше і сороміцьке потому викрикувала. Отако — невідь чого, али ж було і за що... Мати Соломія тихо підтримала доньку, до-рікала лагіднішими, хоч і розпачливішими словами. А тоді до тата Антона:

— Скажи ж хоч щось і ти, чоловіче? Ти батько ци не батько?

Глянь — а в Антона очі опущені і, Божечку мій, сльози в борщ — кап-кап.

— Тату! — Соломія-молодша зойкнула. — Та що з вами?

А батько за груди вхопився і хрипить:

— Окно одчиніте.

Соломія тоді подумала: так переживав ци своє згадав? До жін-ки любов, що довго по гиншому сохла...

«І в чоловіків, виходить, не все таке міцне, як здається?» — по-думала.

Як батькові одпустило, Василько жалібно так якось:

— То що — не їхати?

І батько першим:

— Та їдь, мо', хоч світу побачиш?

— На Донбасі вже так побачився, що з рукою скаліченою вер-нувся, — сказала мати Соломія.

Соломія-молодша пішла з хати. І вже в саду відчула — щемкий жаль стискає їй груди, і ни... Божечку наш, світе ясний, ни за Василька, а начеб за саму себе. За саму себе, бо душа в неї по-рожніша типер, як у брата. Бо даленіє Петро, бо хочеться жити, бо кусає вночі подушку, і горять груди, що досі дитину ни году-вали. То хто ж щасливіший — вона ци брат?

Василькова мука йшла за нею садком. Висіла самотнім яблу-ком посеред осені. Струсилася росою, як гілки яблуневої торкну-лася. Роса осіла на щоках і долонях. Замружилася од несподіва-ного начеб легенького дощу і, мов сліпа, стала шукати те яблуко. Вколола пальця, а тоді зирнула і побачила, що яблуко, зрушене її порухами, впало на землю саме. Нагнулася, підняла. Обтерла рукавом кофтини і надкусила. Кислинка ущипнула язика. Чого ж воно впало? Не, чого таке кисле, то ж не зимове... Відчула — сама от-от заплаче, і від образи за Василька та його любов непутьову, і од... Нивже од задрості до цієї мученицької любові?

«Боженьку, мати Божа, я же тико звичайнісінька жінка, — подумала Соломія. — Я ни знаю, ци мона простити мої гріхи, али щось же їх насилає? Якщо темні сили, то де взети світлих? Де, Божечку мій? Де, Діво Маріє? Знаю, ти, мабуть, обідилася сильно, що мене Соломією назвали, али якби могла, я би щось таке зробила, щоб заслужити прощення... Хіба більше молитися, али ж і роботи багацько, а при тім і молитися гріх...»

Засоромилася Соломія своїх слів, далі пішла. Рука надкушене яблуко стискала.

Поїхав таки Василько. Як не дула губи Соломія, і проводити відмовилася, а потім усе одно бігла мало не через усе село на вздогін. Добігла і...

— Чого ж ти так швидко йдеш? — дорікнула.

Очі... Очі братові були сумні й щасливі.

Минуть рік і два. А затим найдовший — третій. Прийде кілька скупих письмом, а далі й грошовий переказ. А потім восени вже п'ятдесятого року й брат приїде.

Прийде брат. То буде мовби гинший Василько. А мо', й справді гинший. Вже не Василько, а Василь. Нє, таки назавше Василько для Соломії.

Та перед тим буде приїзд самої Раїски. Тоді, як ітиме селом у рожевому капелюшку. Як принесе передані Васильком дарунки — татові сорочку, мамі — хустку й кофтинку, а їй, Соломії, хрестик на ланцюжку золотім й чобітки зимові. Соломія триматиме їх у руках і не знатиме, радіти ци нє? Бо... Бо передав Руфиною...

— Як він там? — врешті питає.

— Робить у своїй кочегарці, — відказала Раїса. — Довольний вроді. А мій поїхав у академію поступати. Мо', на осінь до Москви тоже переберуся. А мо', ще на рік лишуся. Бо казав, тико з другого курсу сімейним окремі кімнати в общежитії дають. Хіба напитає мені гарну квартиру. Чого ти так дивишся? Я живу, живу, люба Соломочко. Живу, Соломинко, а не скнію у цьому Богом забутому селі. Вибач, не хотіла образити. Але я тобі пропонувала допомогу. Досі, знаєш, почуваю, що в боргу перед тобою. Хоча б за ту спробу порятунку... А може, й порятунок, там, у Любомлі, в сорок другому. Пам'ятаєш?

— Пам'ятаю, — глухо сказала Соломія.

— Ну от... Можу ще чимось віддячити. Скажи тільки — чим?

— Поверни Василька.

Руфина-Раїса посміхнулася. З тої усмішки вилетіла велика сіра птаха й закаркала. Над хатою їхньою, над подвір'ям, над селом. Здалося на мить, що крила цього птаха закрили цілий світ. А може, билися ті крила тільки перед Соломіїними очима?

— Хіба твій брат річ, щоб повертати? — сказала Раїса. — Він щасливий, люба Соломинко. Така правда.

Найстрашнішим було те, що Соломія враз, наче очі тико-но розплющила, збагнула — Руфина таки каже правду. Руфина-Раїса. Вона могла мати ще двійко чи й десяток імен, али все одно каже правду. Інакше чого б Василько туди потелюшився через усю Расею?

«А як ця Руфина до Москви поїде жити, то й братик туди ж?» — подумала Соломія.

Вперше у ній ворухнулася неприязнь до брата. Неприязнь затулила на якусь мить жаль, щемкий, наче дурман, що бентежив душу. Якщо Василь такий дурний, то хай... Його клопіт. Та жаль перемиг, він знову відкрив маленьке віконце й попросився до серця.

Раїска, певно, відчула якусь приховану загрозу для себе. Може, у блискоті синіх очей, котрі, чого там, вона кілька разів неждано-негадано згадувала в далеких Кірові, може, в тому, що зблиснувши неприхованою ворожістю, потьмяніли. Соломія довго сердитися не вміє, та часом вміє вибухати, те Раєчка добре знала. Ні, сьогодні вона не хотіла сваритися з цею впертою селючкою, яка закопує свою красу у солом'яно-болотянім селі. Не хотіла і все. Чого? Бо щось вигране могла загубити. Он як? Саме так, визнала Раїса. Визнала Руфина. Визнало те, що замість курорту (курорт зачекає) покликало її у це село, яке волила б забути.

Вона перевела мову на інше. Спитала, чи є хтось у Соломії? Грайливо спитала.

— Ну, не обижайся. Чоловіка не вернеш, та й... — Раїса вчасно прикусила губу, бо колись бачила, як Соломія з Петром у лісі усамітнювалися. — Та й ти ще ого-го, ти не ого-го, а ого-го-го,

ого-гонечки, таку троянду в самій Москві купили б за великі гроші. Ну, подруго, чого очки небесні ховаєш?

— Я вдова, — сказала Соломія.

Сказала — і відчула нещирість власних слів. Стало їй зимно. Як тоді, серед літа сорок четвертого, п'ять літ тому, коли з лісу до села верталася.

— Якби не боялася, що образишся, то сказала б, яка ти вдова, — Раїса крутнулася, виглянула у вікно. — Ой, солом'яна Соломко, жаль мені тебе нерозумної, ще згадаєш колись мої слова. Колися, як у нас кажуть. Колися, ха-ха! Колися — в Химки кури завелися. Тричі ха!

Мала б Соломія образитися за вдруге почутий натяк на солом'яну вдову. Не образилася. Провела Раїску до воріт. Вже там спитала, чи не думають завести дитину. Четвертий же рік живуть, подумала.

— Я ще не нагулялася, життя не насмакувала, — сказала Раїса. — Хотя шанс був, подруго. Ненарошний. Раз якось не вбереглася, та й мій провокацію підпустив, то мусила аборт робити. Сама розумієш — підпільно. Ну, слава Богу, не в бабки чи фельдшерки, а наш госпітальний лікар доброго спеціаліста порекомендував. Такечки-то. Красивий, зараза, і, видно, подобається у бабські нутрощі заглядати. Ну та дарма, я би з таким не лягла. А дитина... Встигнемо ще, хоч мій Олежик марить сином, та й мамуня його Аделюня, ото як заїду, знов почне вудочки-сіточки закидати. Внучечку їй подавай позарізі, видрі засушений. Ну, па-па, Соломинчко. Мо', ще забіжу перед від'їздом. Або й ти прихोдь, до озера майнемо. Свето, як ви кажете, на носу. Спаса чи що?

— Спаса, — потвердила Соломія. — Зілле до церкви підеш святити?

— Я ж жена советського офіцера...

— То й що?

— А те... Цьомчик і па, — Раїса таки цмокнула Соломію в щоку.

Пішла, злегка похитуючись і підстрибуючи, а потім руки розставляла, ніби по кладці йшла. Певна в собі. Весела. Як побачила тітку Рипину, що по другий бік вулиці від хати зорила, злегка вклонилося, а потім ручкою з нафарбованими рожевими кігти-

ками повітряний поцілунок послала. Рипина сплюнула, осудливо хитнула головою. А Соломія дивилася вслід, дивилася, вдивлялася, проводжала тягучим поглядом, аж доки Раїса до своєї хати не зайшла. І відчула, як у ній щось починає наростати, аж у грудях стає жаско і тісно. І ніжно-ніжно робиться. Ніжно й пекуче. То було бажання. Бажання мати дитину. Ліпше донечку, аби мона й сина. Стати матір'ю. Тулити маленьке диво до грудей. Почути перше лепетання, а до того плач і пхінкання. Навіть те, як пахнуть обкаляні пелюшки. Неїною дитиною.

«Господи, пошли мені таке», — не перший раз за останній рік попросила Соломія.

4

Вона й раніше з особливим почуттям — ніжності, зворушення, легкої заздрості, захоплення — дивилася на дітей своїх колишніх подруг. Не, вони й типерка лишалися подругами, й вона до них заходила, й Люба чи Вірка, або Настя, Лідка заглядали. Та в них були сім'ї, сімейні клопоти, і... І діти. І те віддаляло, робило стосунки зовсім не такими, як колись. Діти ж її подруг любили тітку Соломію, бо і гостинця, хай і маленького, грудочку цукру там, пару вишень чи яблуко, а то й вареничка приносила, або зроблену самою з трави й гілочки смішного звірка. І вміла заговорити, якось по-особливому, начеб теж по-дитячому, не сюсюкаючи, а по-справжньому переймаючись дитячими клопотами і хвилюванням. Часом і захищала насварених матерями, а то й татами. І ті... теж не сердилися на Соломію.

— Ти, Соломко, хоч як хоч, а біла відьма, — сказала якось Любка.

— Біла? Глиною вибілена?

Соломія всміхнулася, хоч про те, що існують, крім злих, чорних, з недобрим оком відьом, ще й інші, вона чула од бабуні. Відьми, які вміють добро робити.

— Настя Луциха така відьма? — спитала бабусю.

— Ну, не зовсім, — почула у відповідь. — Не зовсім... Бо Настя таки дещо й інше уміє. І в Божеське зазреніє свої перста не

вельми миті простягає. А біла відьма як чиста пташка, тико така, що крильця вже обпалені має. Того в неї й чародійство особливе.

Такими були бабунині слова, що Соломія згадала. Любі ж сказала:

— А на яким вогні спалюють білих відьом?

— На сердечнім, — засміялася Люба.

— Мій сердечний вогонь погас...

— А не твій?

— З-під землі сирої йому вже не вирватися.

— Я ж не про той вогонь...

— А я про той.

Любині слова розбурхали душу.

Ту душу, котра лукавила. Таки лукавила. Бо, попри її волю, одлітало колишне, розтавало в тумані, як... Як щойно побачене дерево, всіяне плодами чи багрянцем, що ставав сірим. Як ранішнє сонце, що силиться просіятися крізь той туман. Як далекий гук... Як... Як пташка з обпаленим крилом, що черкнула плече, аби зникнути в тумані. Вона сама була тою пташкою з обпаленим крилом. Вже обпаленим. Білою відьмою. Чиє ж плече торкнула, черкнула, обвіяла?

Найбільше ж раділи неїному приходу, найбільше любили тіточку Соломочку Вірчині діти — Тетянка й Юрасик. Плескали в долоні, ледь побачать, тулилися до ніг і лізли на руки. І вимагали розказати казку — то про Вовчика-братика й Зайчика-побігайчика, то про козу-дерезу, за три копи куплену, у півбока облуплену, то про курочку рябу ци Івасика-Телесика. А якось розказала їм біблійну притчу про Йону, який у череві кита опинився, й малі сприйняли цю оповідь теж за казку — трохи страшну, али ж цікаву й захоплюючу.

Вірка вийшла заміж на рік раніше за Соломію. Доньку народила якраз перед Соломійчиним весіллям, а сина понесла вже пусля приходу «других советів», пусля того, як Юрчика неїного, з виду геть хлопчиська, до війська червоного забрали. Повоював у Прибалтиці, в Литві, ци як там, всього штири з половиною місяці. Вірка тоді плакала спершу так, що, здавалося, земля од сліз

тріскається, а потім заціпеніла, заморозила сльози й усе твердила, що благає Бога про одне — щоб доносити дитяtko, щоб син родився, бо хоче його Юрієм назвати. І хоч батюшка по-своєму хтів наректи — Тарасієм, бо за святками то ім'я найближче було, Вірка, як родила, на своєму настояла — тико Юрієм і все.

Соломія називала їх Тетянка — квіточка-духмянка (квіточка-коханка, переінакшувала Вірка) і Юрчик — солоденький мурчик, що обом вельми подобалося. Правда, вредний братик часом дразнив сестричку «Тетянка — смарката зас...нка», али то, як сердився за щось, і то вельми.

Коли Соломія вперше почула Тетянчине жаління — а мене ваш Юрчик недобре називає, ой, стидно й казати, — нахилилася до вух малої і щось їй сказала.

Тоді Тетянка до брата:

— А знайш, знайш, як я буду тебе зва... зва... звати?

— І як? — Юрчик набурмосено.

— Ни скажу. Спробуй назвати.

Братик таки назвав — з чистої цікавості. І отримав зовсім не страшне — Юрчик-замазурчик.

Віра раз якось згадала про їхню ніч перед тим, як чоловік до війська пуйшов. Якою вона душною од спраги їхніх тіл була, та ніч, якою солодкою, як любилися й не могли налюбитися. З сороміцькими подробицями згадувала. І враз із очима Соломіїчними зустрілася.

Соломія. Соломія дивилася так, як на неї дивилася рись тієї літньої ночі. Її очі — сині-сині, небесні, жовтіли на льоту. На тому льоту, яким злітали аж до неба, у блакитну, як і вони, глибочінь і безодню. Та там їх обпікало, може, сонце, а може, та безодня. Очі жовтіли й мали когось погинути, спалити. Навіть Віру, Вірку, безмежно щасливу в свему спомині. У глибині очей росла квітка гіркоти, отой пекучий лісовий гірчак, якого ліпше не торкатися оголеним тілом. Квітка росла й пропікала, ще не торкнувшись.

Вірка то відчула й відсахнулася. Замовкла, очі її розширилися й стали повнитися слізьми.

— Прости, — прошептала вона.

Схопила руки Соломіїні у свої і стала жагуче цілувати. Саме жагуче, торкаючись пучків і зап'ястя кожною клітинкою губ. Цілувала і плакала. А тоді підвела очі. Мука Соломії була більшою — те вона знала. Та тієї миті страшенно злякалася, бо очі подруги були геть невидючими. Зрячими, широко розплющеними і... геть невидючими. Білки викочувалися з орбіт, здавалося, з власного тіла от-от випаде вся Соломія. Вірка схопила Соломію за плечі. Струсонула. Закричала:

— Сестронько, що з тобою?

Соломія опустила на долівку, не впала, а саме опустила. Повільно, мовби тіло важчало на очах. Вона щось шептала. Нагнувшись, Вірка почула:

— Я тоже так його провожала.

Віра не стала питати — кого? Вона рада була, що Соломія живе. Що все минулося. Принесла води і порснула на лице. Обцілувала його. Стала розтирати скроні. Соломія розплющила очі, зновика сині, хоч трохи і каламутні.

— Я слабачка, — сказала вона. — Яка ж я слабачка. Прости, Віруню.

— Нічо, нічо, — сказала Віра. — Зара ми ще і по сто грам дьорнемо.

— Ти мене двічі спасла, — сказала Соломія.

Віра:

— Двічі — не двічі, рахувати не будемо. А раз жива, то ще мені послужиш.

— Як то? — Соломія. — У воза мене запрягатимеш чи що? А мо', в плуга?

— Де ж таку цяцю — в плуга, — посміхається Вірка.

— То в що?

— Нянькою послужиш.

— Нянькою? Я і так люблю з твоїми квіточками гратися. З лялюньою Тетянкою і Юрчиком-мурчиком.

— Бачиш...

Віра дивилася якось незвично. Щось приховувала у своїм погляді. Ніби краденим він був. Ци у когось невідомого позиченим.

— Ну, Віруню?..

У Соломії раптом чогось дух забило. Щось незнане хотіла почути і... І боялася. Чого б то?

Її стало млосно. Майже як перед тим.

А Віра соромливо так:

— Дітей своїх до тебе приведу. Завтра. Ну, ніби в тебе по-бути. Бо ж у мене свекруха. І свекор. І тая вирва, Варочка їхня, зі штирма очима, що по кутках зернята визбирують. І язичись-ко, як помело.

Соломія не могла второпати — до чого те? Що значить — ніби побути? Ну, Віра ї пояснила, губу закушуючи. Є у неї любчик.

— Ну, є, є, чого так зириш? То ти праведниця, що жде з-за моря погоди ї вітру на лопаті. А я проста жінка, Юрка довіку пам'ятатиму, і дітям про нього розкажую і розказуватиму, мо', коли ї на могилі побуваю, якщо є вона десь. А тут річ особлива. Ромко Пилипців оком на мене запав. Ну, стрічаємось, стрічаємось, і чия в тім вина?

— Який то Ромко? Хутірський?

— Ну, Пилипа, що по тамтій бік шосейки живуть.

— Так він сморчок зусім.

— Ха, сморчок. Плечиська — во. Руки, як два городники¹. Ну ї інструмента має файного. До війська скоро мають забрати. Каже, в ліс кличуть, тико він на друге військо настроївся. А типерка, бач, на сім літ, кажуть, беруть, бо ж повибивали солдатів на вуйні-вуйниці. То ї хоче нагулятися.

— Я би так...

— Авжеж, не змогла б. Того ї прошу дітей поглядіти, а ни з собою кличу. Бо в Ромки товариш є, з хутора, що за Мережкою. Митько Боричів. Хоч, познакомлю?

— З тих, що на вдовину лакоминку ласі? Не для мого гладиш-ка той мед.

— Їден раз тико мине Юрчик мій попругою² сперезав по ду-пиці дурній. А треба було би більше. Мо', і не дуріла б тепер. Якби ж то він живий був.

¹ Дерев'яна лопата для скопування землі (діалект.).

² Пасок (діалект.).

Соломія кілька разів і Юрка з Тетянкою гляділа, і ніби ї не засуджувала подругу, тільки якась щілинка між ними пролягла. Маленька ї непомітна, та відчутна. На дотик мізинця. Та мовби в той мізинець скіпку загнала. Ци мала право засуджувати Вірку? Думала — Руфину-Раїску має, а Вірку — не. Та щось у ній не сприймало цих думок, цього неїного самовласного оправдання подруги.

Нічні прокидання росли, більшали. Мокріла подушка од сліз і поту, що за сльози гірший. Росло ї бажання мати дитину. Не було в їхнім роду безплідних, то чого б то їй не мати донечку? Тико від кого? Просто так, від будь-кого, вона не хотіла. Вибрати з тих, котрі до неї липли, а то ї сваталися і в любові кляли-ся, не могла. Бо ни прихилилася душа: скигилла, квилла, ї дедалі дужче та чогось ждала, а чого? Просила ночами прощення за цеї думки і в Петра, і в Павла. І в світу цілого, що натомлений спав. «А що далі?» — питала себе. І думала, що самій, самотиною, певно, доведеться звікувати. Зігріваючись пам'яттю про трудну своєю любов. І чого то в їхній симні так?

Мама казала: «Звикла я вже до тата твого».

Тато любив маму всеньке життє, тамуючи гіркоту.

Чи зазнав любові Тарас, ни знала. Мо', ї справді любив її одну, зувсім не любов'ю брата...

Василько мав таку гірку ї трудну, що ї з правдешньою гірчицею не зрівняєш.

Вернувся через рік і пару місяців після того, як Руфина-Раїса вдруге поїхала. Коротко сказав: типер нима чого там робити. Бо ї Руфка вибралася до столиці.

— А до Москви ни кортіло? — не стрималася Соломія.

Він зирнув болісно, ї Соломія пошкодувала, що вирвалася у неї та колючка.

— Прости, — сказала.

Тоді він:

— Щасливий я був, сестричко. Не повіриш — щасливий. Хоч щастя моє за той вугіль, що в печі кидав, темніше.

У Соломії була думка раніше: поєднати Василька і Вірку. Тико тепер, коли вона знала про той гріховний зв'язок, а ще більше...

Ще більше, що за тижні три перед поверненням Василька Вірка народила сина. Од Ромка Пилипцьового, що десь вже у війську служив. Леде Василько до хати, як Вірка тут як тут, кішкою зазирає і няв-няв:

— Ой-ой-ой, як ти поліпшав, поправився на салдацьких ци то кочегарських харчах, а ще каути, що в тій Расеї голод...

— Дай передихнути братові, балаболко, — спинила Соломія.

— А балаболка прийшла, щоби ви-те знали, расейського гостя за кума просити, — не образилася, а ще мовби веселіше, Вірка. — Підеш, Василечку?

— Чом би й не піти, — сказав Василь. — Чом би й не піти до такої соковитої жінки за кума, та ще й з файною кумою.

— Найдемо, — пообіцяла Вірка. — В добру пару поставимо.

— Ну й спасібочки.

«А він подорослішав, справді», — подумала про брата Соломія.

5

Ще в сорок шостім ожило майже забуте слово — колхоз. Хоч було й друге, більш українське — колгосп. Але так казав мало хто. Спершу, як і в сороковім році, в колхоз-колгосп подалися найбільшій — майже добровільно, з високим, як казали в селі.

Решту взялись агітувати, умовляти, натякати на можливі кари, а то й відверто погрожувати. Дядьки чухали лоби й потилиці — не хотілося з нажитим поліщуцьким горбом сяким-таким добром розлучатися, а їхні жінки крадькома, а то й не криючись, витирали сльози й шептали давні замовляння од наглої напасти. Незвані гості, котрі були хужіші не тико од татарви, а й од саранчі тьмяно-зеленої, котра недавно двічі прокотилася селом, зрештою забиралися з хати, добившись обіцянок у колгосп вступити, а то й виведених каракулями заяв ци підпису-хрестика на заяві, загодя заготовленій. А хазяйки йшли до корівок і теличок, до коней, кобилки і льох та гладили їх, давали сухарика, а то й бурака альбо оберемок сіна — худобі з копитами й рогами, зело — тим, що з п'ятчками. А то й просто тулилися — до гривци теплого боку. Звіряли своє горе й обіцяли не забути, якщо

все-таки попроситися доведеться. Дехто й різав, аби не дісталося бозна-кому, доки не забрали перших таких розумників — Ботунців — за шкідництво щодо майбутнього колгоспного товару.

Навідувалася ціла така кумпанія — голова колгоспу, товариш Федосько Без, сільсовєтський голова, участковий міліціант, двоє-трьох «стрибків»¹ і безпремінно уповномочений з району, а то й двоє — вже кілька раз і до обійстя Троцюків-Зозуликів. Тато Антін все обіцяв, що от-от надумається. Ну трішечки ще подумає. Ну деньок-другий. Щоби остатні сумління, отєї сільські, несознательні, прогнати. Бо ж засіли десь там у неграмотній, забитій голові.

— Ви, дедьку Антоне, так не шуткуйте, — сказав Федосько. — Бо то опасно. Для вашого ж здоров'я, а воно у вас, як звісно, не вельми кепке.

— Точно, той-во, ни кепке, — потверджував сільрадівський голова. — То шмитше думайте, Антоне Митровичу, і, той-во, заявленіє на стіл, і, той-во, без зазреніє совісті з песнями у светлую жізнь, которая з-за вугла буржуїського виведе.

Уповноважені з району цікавилися з крицею в улєсливих голосах, чи вони, бува, не піддалися на агітацію українсько-німецьких буржуазних націоналістів? А то ж вороги українського народу й такого трудящого люду, як вони. А ще їм відомо, що син служив у Червоній армії і покійний чоловік Соломії Антонівни поліг за правое діло й світлу колхозну жізнь. Тут неодмінно до Соломії й переходили, апелюючи до неї як вдови загиблого фронтовика. Соломія одказувала — вона хоть зара (Федосько при тім бумажку — тиць), та хотіла би з батьками разом, то й напишуть, що тре', разом.

— Дивіться, бо терпець не безпридельний, а син ваш, мо', й сам у полон здався, — сказав за другим разом уповномочений. — Та й ви, умовно кажучи, середняки, до куркулів недалеко.

Вони все про них знали, як і про всіх. Холодок вкидали в душі й за комір.

¹ Члени «истребительных отрядов по борьбе с бандитизмом».

— Зволочі, — сказав Антін, коли вийшли. — Хоть би сина не чіпали, поторочче.

На третій, а мо', четвертий (ні, при ній четвертий, бо раз вдома не була), ци й п'єтий, уповномочений виявився иншим — молодий, високий, піджаристий, при галстуку, лице обвітрене, трохи заокруглене, а очі... Боженьку милий, очі геть, як у неї, Соломки — сині, мовби перехлюпнулися з неїних очей.

Коли він озвався, голос виявився не гучним, як у попереднього польномочного, приємним і якимось звичним і незвичним водночас. Людським, уже потім визначила Соломія. Він сказав, що агітувати, а тим більше тиснути грубою силою на них не збирається. За колгоспний лад агітує саме життя. Не збирається й приховувати — труднощі є, й чималі, особливо тепер, після війни, коли ще не відбудовані знищені фашистами села і міста, фабрики і заводи. Але вони відбудовуються, і недалекий той час, коли на їхній святій, хоч і сплюндрованій ворогами землі не лишиться жодної руїни. Так і сказав — святій Козацькій землі, Наливайка, котрий і тут, на Волині, з панами боровся, і Гонти та Залізняка, про яких писав батько Тарас, чий портрет у вас висить поруч з іконами. Що ліпше в гурті чогось добиватися, то самі знаєте. Певне, ж не раз на толоку збиралися, щоб хату комусь звести, посадити чи викопати картоплю. То знаєте, як швидко діло йде, робота спориться, і ось уже й крокви зводяться, і квітку на кроквах ставлять. Такою народною толокою, коли один за всіх, а всі за одного, коли немає багатих і бідних, а є плече твого сусіда й друга, є робота в колгоспі.

— Хата у вас не бідна, і начиння в оселі не бідне, отож трудитися вмієте. То чому б не потрудитися в колективному господарстві? Я розумію, що все нове — незвичне, але, повірте, ви ще з вдячністю згадуватимете мої слова, даруйте, що, молодий, чогось намагаюся вас вчити. Тільки ж то наука, підтверджена самим життям. Бо те, про що поет писав, наш великий Павло Григорович Тичина: «Люба сестронько, милий братику, попрацюємо на Хрещатику», дало свої плоди. Київ знову стає красенем, і красивішає наша українська земля, — сказав на завершення. — А все тому, що гуртом, толокою народ наш трудиться.

Так казав той чоловік, справді молодий, з простою і переконливою мовою, а Соломія раптом спіймала себе на думці, що не так вслухається в сказані ним слова, як у сам голос. Голос, який ніби вже десь чула. Чула і... І ждала, щоб почути знов.

Зашарілася, одвернулася. Проти своєї волі зашарілася, бо де ж би мала чути цей голос?

Вже як виходили, надворі він затримався трохи, стиха мовив до Соломії:

— Вам, звісно, казали, що ви дуже вродлива дівчина...

— Я не дівчина, я вдова, — сказала Соломія.

— Я знаю, — почула у відповідь. — Але для мене ви все одно дівчина. Наша українська дівчина, про яку колись закохані поети пісні складали. І тепер співають. Такі, як ви, не сіль, а любисток цієї землі. Її небо. Вибачте, розговорився. До побачення.

— Бувайте, — тихесенько прошелестіла Соломія.

— Ти ди, — сказав тато Антін, як агітувальники-умовляльни-ки до сусідів уже зайшли. — Кажися, повномочений на нашу Соломку оком накинув. Мо', по знакомству должность яку в тім колхозі дасть?

— Та ну вас, тату, — гнівно сказала Соломія. — Тоже таке ви-гадаєте.

— Ну а чом би й не? Ни все ж Руфці чоколяди великою ложкою до рота носити та вершки збирати. Ти ди, як балакати вміє!..

Тато направились до хліва. Соломія ж стояла посеред двору, як нововиросле деревце. «Знаю», — сказав цей чоловік на слова, що вона не дівчина, а вдова. «А для мене ви дівчина...» Як там — українська дівчина, про яких пісні складають... Любисток. Багато всяких слів чула в житті Соломія. Звикла й до того, що нею захоплюються. Али ці слова були особливі.

«Та ну, що ж то я думаю таке, і про що? — подумала Соломія. — У колхоз йому тре' завербувати, ото й усього. Руки в нього панські, й лице пещене. Ну, мо', й не пещене. А не наше, не сільське. Кільком то вже дівкам голови задурих...»

Направилася й собі на город. Оно полоття ще скіко. Роботи не переробити.

Вже на городі згадала — цього разу ніхто з прийшлих ні сказав, що вона вдова фронтовика, того має бути сознательна. Випадково ці навмисне? І бумажок до рук не тицали.

І раптом зашептала:

— Хто там казав, що я біла відьма? Любка? Вірка? Якщо я така відьма, хай і біла, то хай...

І осіклася. А думка вже злетіла в голову. Її не викинеш, як вивране зело. Не втопчеш у землю. Не закинеш ген туди, на межу, як непотрібний на городі камінець.

То була думка про те, що вона ще раз хоче побачити цього чоловіка. Чи хлопця. Та яка різниця, тико побачити і все. Вона йому ні рівня, і ніколи рівнею ні буде. Нічого гиншого на думці немає. Тико побачити. Ще раз і все. Може, вона помилилася, що очі в нього так само блакитні, як і в неї... Звісно, помилилася.

РОЗДІЛ ІХ

ТОВАРИШКА СОЛЯ

1

Чекання виявилося даремним. Ще раз приходили агітувальники, розмовляли погрозливо, попереджали, що то востаннє, далі будуть інші міри, уже доволі грубо, али молодого уповноваженого з блакитними (ци якими там) очима серед них не було. Соломія набурмосилася, засумувала, та через пару днів наказала собі — викинь, жінко, дурне з голови, було й загуло, вивіялось, майнуло, як легка завійниця серед зими, як сліпий дощ серед літа, як пізня осіння веселка — було і нема, хоч житиме ще довго у зіницях і пам'яті.

«Така моя доля», — сказала собі Соломія.

«А яка?» — ци то бісик висунувся і язичка висолопив з-за плеча неїного, а мо', синичка у саду цвірінкнула.

«Самотня», — подумки відповіла Соломія.

Хоч бери та тепер, як хтось ще посвтається, йди за першого-ліпшого. Була, однак, певна — тепер і свататися ніхто не прийде. Надто перебирала, в селі знають, скільком одмовляла.

А пізньої осені сорок дев'ятого року таки подали заяви. І самі одну з двох корівок — Лиску, двоє коней, теличку, свинку, частину птаства (по три курки і дві качки дозволяли оставити), плуги, віялку, косарку відвезли за два походи на колгоспний двір.

— Конюхом піти альбо як? — сказали тато Антін, як вернулися з того сумного походу. — Жалько ж коненят, хто їх там так, як я, догляне?

— Була б рука справна, я б на тракториста пуйшов учитися, кауць, на курси набирають, — докинув Василь.

Василь. Саме за тидень перед тим вернувся з Расеї. І на хрестинах у Вірки побував. А як прийшли з хрестин, то, трохи підпитий, і розказав дещо про своє трирічне життя у тій далекій Кірові. Кочегарив і жив там же, при кочегарці, у маленькій кімнатці, де тико й добра всього, що топчан, вішак та тумбочка при топчані, на яким снідав і вечеряв, бо обідати дозволялося безплатно в солдатській їдальні. На роботу влаштувала Руфка, вона ж і приписатися помогла. Все могла і всюди пролазила. Чим, то вже Василько потім зрозумів.

Сказав не те щоб гірко, а яюсь так, що у Соломки в грудях замлоїло, яка у нього любов ці наважденіє була. Як виглядав, чи не пройде Руфка, ну Раїска тепер, мимо котельні, як блукав часом коло того офіцерського гуртожитку, де Раїска зі своїм Олегом квартиру окрему мала. Бував у них там в гостях, бував, Раїска сама запросила, а на очах його, випивши, обіймала й цілувала Олега. Гра та була йому обідна й прикра, і все ж терпів, бо... Бо боявся позбутися й такого щістя — хоч зрідка бачити Раїсу. Гра — бо невдовзі по тому, як у місто вийшов, то стрітив Раїску в обнімочку з молоденьким лейтенантиком. Ну, та всього було і всього набачився, а обірвалося те щістя-мука після того, як Райка сама до нього в кочегарку прийшла, яюсь уже посеред ночі. Пахло од неї вином і парфумами. Василько знав, що капітан Олег Боришко десь там у Москві, а ввечері її вікно у гуртожитку не світилося.

Раїса скинула свою дорогу норкову шубку, лишилася у в'язаному бордовому платті й спитала, чи є ще в нього випити? Василько відповів, що немає, не водилися тут у нього ні горілка, ні вино. Раїса сказала, що хріново, вона ще б випила, бо вже тверезіти починає, а спати не хочеться. Ну, раз нема, то... Ні, без випивки не обійтися, вони ще ніколи не пили удвох, не пили з Васильком, Василечком на брудершафт. «Ти хоч знаєш, що то таке?» — спитала вона. «Знаю», — відказав, і вона засміялася, що не такий вже він і селяк, обтесався тут, чому б ні. А на брудершафт вони таки вип'ють. «Візьми там, у сумочці, ключі від квартири, збігай, принеси пляшку червоного вина, на кухні, в барі над столом».

Василько пішов і вино приніс.

Ще навздогін Раїса сказала, що може захопити й фужери, а втім, не треба, вип'ють і з горла. Чи в тебе є у що розлити?

— У мене є склянка і кварта, — сказав Василь.

— Яка розкіш — склянка і кварта, — засміялася Раїса. — Стакан і кружка, солдатская подружка. Кружка, небось, алюмінієва.

— Люмінієва, — потвердив.

— Яка прелесть — пити червоне вино з люмінієвої кружки, — її посмішка стала ще ширшою і насмішкуватішою. — Неси. Там є одна загранична пляшка, Олег із Москви привіз, то бери її. У нас буде нічна оргія — шик і блєск. У холодильнику є трохи сиру, то теж візьми. До вина якраз підійде. І штопора не забудь захопити.

Василько не розповів сестрі тільки, як він зайшов до квартири, і вже взявши пляшку вина з написами не нашими буквами на етикетці й шматок сиру, заглянув у кімнату й побачив на бильці ліжка легку ажурну одіж. Не стримався, підійшов і зрозумів, що то комбінашка. На стільці лежали панчохи. Василько не розповів, як він таки взяв у руки ту комбінашку, вдихав її аромат і цілував. Як підняв і притиснув до обличчя тонкі темно-сині панчохи. Як, мов у якомусь чаду, заглянув до шафи з одягом і довго стояв, як одурманений, біля її суконь і ще з десятка різного кольору нижньої білизни. А як отямився, то вибіг з квартири, як ошпарений, мовби хто гнався за ним чи застав на чомусь гарячому.

— Ти часом не пограбував квартиру? — Раїса спитала насмішкувато, коли вернувся.

— Пограбував?

— Ну, так довго ходив.

— Не зразу до квартири втрапив.

— Ой чи? — засміялася. — А може, дещо роздивився?

Він спалахнув.

Вона... Вона лежала на його тапчані, прикрита тою дорогою шубкою.

— Ось, вирішила попробувати екзотики, — засміялася знову. — Я ще ніколи не ночувала у кочегарці. Не виженеш, сподіваюся?

— Не, — видихнув.

Корка з пляшки вони таки вибивали ножем, бо коркотяга взяти забув, а коли випили — він зі склянки, вона, за своєю примхою, з солдатської алюмінієвої кварти, то й відкинула шубку. Лежала гола-голісінька, в одних тільки панчохах, але тілесного кольору.

Після тієї ночі кохання, а кохатися вона вмiла, ой, як вмiла, він вирішив — ще раз заманить цю заразу, цю лярву до себе і вб'є. Навіть молотка приготував. А тоді здасться й піде під розстріл. Отаке рішення було після першого й останнього його кохання з Руфиною.

— Першого й останнього? А хіба ти...

Соломія затнулася, бо згадала той літній ліс, нічні силуети Руфини й Василька, її сороміцький шепіт і хихикання згадала.

— Що я? Ну, дещо вона мені й раніше дозволяла. Тико не найголовніше. Ось так.

«Ось так», — подумала Соломія, а вголос:

— Ну, ти ж її не вбив...

— Не вбив... Бо сама ще приходила. Сказала, що їй зі мною сподобалося. Понравилось, бачте. Не сподівалася. Ну я... Я раптом побачив усе, як є. Хто я для неї і хто вона. Марево пройшло. Вона ще скандал учинила там, цілий погром у тій моїй кімнатці... Репетувала, щоб духу мого більше не було в тому Кірові... Ну, я й розщитався на другий день...

— То ти... Коли то було?

— Навесні.

— Де ж ти був цих півроку?

— Більше, як півроку. Вісім місяців. На стройку там завербувався. Приписка ж у мене городська була. Ну, я... Додому стидно було вертатися. І ще... Хотів ще раз неї побачити.

— Після всього?

— Ну, не дивися так, сестричко. Хотів переконатися, що все пройшло.

— Побачив?

— Так, раз у місті. З чоловіком неїним, Олегом. І так стидно мені стало. Він щось там казав мені, вона зирила й посміхалася насмішкувато, спитала тільки: «То ти не поїхав?» І більше нічого не сказала. А я злодієм почувався.

— Бідний мій братику, — сказала Соломія, погладила по голові, як маленького.

— Ну, вона там добре освоїлася, — сказав брат. — По-руськи шпарить хоть куди. І вообщє... офіцерська жона, мовби не з нашого села. Артїстка перший клас, тико з душею червивою.

— А мо', й зувсім без душі...

Брат прихилився до неї. Потім на коліна поклав голову. Сиділи в темряві, не запалюючи світла, довго, нахилені одне до одного, як у дитинстві колись. І знову Соломія подумала, що був би Василько їй хорошим чоловіком. Якби не був братом.

2

Та через чотири місяці після приїзду Василько став одруженим чоловіком. Весілле заспівало, заграло, задзеленчало бубенцями весільними, як Соломіїне, взимку, зразу після Стрітєння, Громниць.

А трапилось то так.

Серед зими, зразу по Рїздві, до їхньої хати Варка завітала. Молодша сестра Юрка, Вірчиного покійного чоловіка, ота сама, котру Вірка вирвою, видрою називала. У цїй дївчинї справді було щось од того звіряти — худоряве, загострене личко, сама довга та худа, носик вгору задирається, очі зеленкуваті швидко-швидко бігають. На язик гостра, рота частенько любить роззявляти, а як роззявить, то строчить, як із скоростріла¹.

Ну, зайшла та чемно-чемно привіталася, і після розпитів про батькове та материне здоровле, про племінників, сказала, що Василько їй потрібен. Щось у нього спитати хоче. Василька вдома не було, до свояка подався, щось там допомогти. Варка спитала, до кого саме, вони сказали, і вона:

— То декую. Я вже пушла.

— Щось мені на душі тривожно, — мама Соломія пуся того приходу.

— А що тривожно? — Соломія.

— Щоби чогось ни сталося.

¹ Кулемет.

— Та що такого мало статися?

— Хіба знаю.

Отака мова. І дивна мамина тривога. А виявилося — як у воду гляділа. І камінь угледіла, що кола по воді пустив.

Вернувся Василько, то коли сказали, що Варка прибігала, коротко кинув:

— Я знаю.

— Відки?

— Стрітилися.

— Чого ж вона хотіла?

— Та так... Побалакали... Про діло одне...

Отака друга мова-розмова.

А під вечір, уже перші зірки на небо висіялися, до хати ступили неждані гості — Вірчині свекор і свекруха, Митро та Параска, батьки Варчині. По перемові-передмові — ну погода, ну чутки загоренські, колхозні новини, і вимовив Митро те, що ошелешило:

— Діло таке, Антоне і Соломіє, що скажемо, за чим і прийшли. Ми думаємо, ви-те звестіє знаєте, а як не, то скажемо.

— То кажіте, — мама Соломія чогось дрижачим голосом.

Тут у розмову-перемову Параска вступила:

— А те скажемо, що повинен ваш син Василь на нашій дочці Варці женитися, таке от діло виходить.

Здавалося — у хаті бомба розірвалася. А мо', граната — багато їх за ці роки в силі і за селом рвалося та людей калічило. Тико ця бомба чи граната була безгучною, і за нею тиша міцним попружжем¹ оповила хату.

— То як воне між собою зговорилися, то і ми не проти, — порушила зловісну тишаницю першою Соломія-старша. — Варка ваша вдатна дівчина, хоть і молоденька ще.

— Ци зговорилися нащот женячки — того не відаємо, брехати ни буду, — цього разу суворіше сказала Параска. — Ни каже дочка. А от що про друге зговорилися, то точно. Понесла наша дочка од вашого сина. Третій місяць, як груба вже.

¹ Реміняччя (діалект.).

Соломія-старша зойкнула. Тоді вже до сина:

— То правда, Васильку?

Василь мовчав. Чоло нахмурило, губами ворухив — ні то щось жував, ні то слова шукав.

— Та щось я їх ніде не бачила разом, — не витерпіла Соломія-молодша.

— А хіба ти скрізь за братом ходила? — Параска, видно було, ледь стримує кипіння. — Хіба свічку над ними тримала? Якщо вже на те пуїшло, то, каже дочка, того вечора, як Вірчиного бахура охрестили, те случилось.

— Пождіте, пождіте, — Соломія-дочка. — Кажете, того вечора? І як то могло статися, як ми з Васильком разом додом ішли? А пускав він з хати не виходив, точно знаю. Ми тоді довго разом сиділи й говорили. Хіба ваша дочка під вікном стояла і од Василькового голосу грубіла.

— Ну, то сказати всяко мона, — Параска руки у кулачки склала. — По-доброму, виходить, не хочете розумітися...

— Ще раз пождіте, — Соломія-молодша аж встала з лавки. — Ми ж з Васильком разом на випровадинах до війська Михася Берисьового буле. Ну, пускав Дмитра, перед Михайлом Архангелом, точно, на Кузьми-Дем'яна. То хіба не ваша дочка тамечки коло Михася того сиділа, і всі казали, що то Михасьова дівчина, нівеста, а Мотрунка, мати тего хлопця, ще й бажала, щоб Варка з війська їхнього сина дождалася, що, мо', ни було такого ци не чули? Ви-те ж вроді, звиняйте, не упилися тогді.

Та Параска вже й собі звелася. І стала у войовничу позу — от-от кулачками перед очима засуче, як то вміла.

— Що чули, те не одказуюся. Та сказати всяке мона. Слово воно, звісно, не горобець, али й не латка, щоб до діла пришивати.

І тут громом пролунав тихий Васильків голос:

— Вони правду кажуть. Мав я з Варкою діло. І женитись не одказуюсь.

— Васильку! — Сестра зойкнула.

— А що — Васильку? — зновика Параска. — У всякім ділі правда найперша. Правдонька і щирість. Хоч і гірка, али правда.

А тутечки гіркоти, може, й на макове зернято. Зате меду, гадаю, нашим діткам у житті не бракуватиме.

І все ніби на добре злагодилося. За стіл сіли, блещчину житнього самограю (типер тико його в селі пили) подужали. Слова промовляли поздоровленські, хоч і насторожені спершу та все добріші, святковіші й обнадійливіші — для себе, для несподіваних майбутніх родичів. А як трохи випилися, то жінки й обніматися й цілуватися почали, свахами їдна їдну називати. Василько докидав часом і своє якесь слово, тико очі в нього наливалися сумом все більше, таким сумом, що як вода з наповненої циберки¹, на ноги проливається, мокрить і холодить, шпори в пальці заганняє — все те Соломія-сестра добре бачила. Душу її зновика жаль обсідав і накидав темну хустку, гіршу за вдовину, що не скинути й не замінити. Злість її росла — на брата, котрий хтозна чого звалив на себе чужу провину і хтозна чого (з доброти, дурості?) на себе ярмо самохіть вдягав. Мало йому пережитого? Соломія жувала капусту, хрумала квашеним огірком, хміль неї не брав, та злість на зубах тоже не перекушувалася.

— Чогось ваша Соломочка та сумненька, — сказала Параска. — Вип'єм, доцю, за щісте братове, за долю, що типерка на сідало, щитай, сімейне всілася.

— Щістя ни самогонка, пекти людину ни має, — одказала Соломія.

А як нарешті вибралися гостювальники-насильники, то вона дала волю своїм справжнім почуттям. Ніколи доти у житті ни була ще такою злою й гістеричною — вона, лагідна Соломка! На брата кричала, аж миски у миснику здригалися, а тоді кинулася й кулачками у груди, а далі за плечі трясла, як суху грушу.

— Мало, мало тобі дурної, оцибенської² Руфки? Ни намучився ще? Та ліпше б я з Віркою вас звела справді, хай і на троє чужих дітей пушов би, ніж те вирвивсьько засобачене собі на шию садити. Вірка то таки людина, а та пашеку з маленства ни закриває та колючки чортополоські по боках сіє...

¹ Дерев'яне відро (діалект.).

² Фальшивої (діалект.).

— Люба Соломочко, — то вже Василь сказав, як сестра трохи заспокоїлася. — Мені вибирати, на кому женитися й кого на шию садити. Хіба ти свічку тримала ці неї потому задмухувала?

Соломія на те — не вірить, що між ними щось було. Та ж відомо, що Варка з тим Михаськом-вилупком гуляла, його мати вже й невісткою називала, казала, вернеться син з війська, якраз до тих пір підросте невісточка. Мо', їй би добра така, бо сама як вирвиця, з трьох болечок зсукана. А щоб така до нашої хати прийшла та ще й з животом од чужого наворотника! Ни буде того!

Так ото казала Соломія, а виговорившись, зайшлася плачем. Аж Соломія-старша мусила заспокоювати.

«Що ж то було у міні, то ж наче й не я?» — подумала Соломія, як виплакалася.

Брат простяг їй рушника. «Витри сльози, а ліпше вмийся», — сказав. Голос його був стомлений, але якимсь не знаним досі нею — світлим чи що, а од чого б тут світліти?

Вона так і лишилася при своїй думці — дитина у Варки не од Василя. Те підтвердиться аж влітку. А до того весіллє мусили зробити. І троїсті музики грали, і все було, як у людей. Все, та не все. Між Соломією і братом уперше за весь вік пробігла чорна кішка. Розмовляли ніби як і перше, чесом і жартували. Тико камінь з душі нияк не міг звалитися.

Не міг. Вперше Соломія зрозуміла — вона не знає брата.

А брат не хоче до кінця відкритися. Точніше — зовсім не хоче. Чого, вона ни знала. А як тепер достукатися до його душі, Соломія тоже не відала.

3

Перебирати бульбу, готувати до висадки, кидати жменями овес у грузьку весняну землю — то все було знайоме. Тико тепер робили разом десятеро жінок і те називалося словом ланка. А над ланками була бригада. І бригадиром-начальником Стьопка Мартин. А Марта, Мартоха, його мати була у їхній ланці. А ще Вірка, Люба, Настя, Явдоха, Рипина, Лідка, Катька, Гафія. Всі свої,

знайоми, з їхнього кутка. І десята вона — Соломія. Маму Соломію призначили робити на ферму — до телят. Тато Антін хтів конюхом, та сказали, що конюхи уже є — Федько Кусий і Петро Бартусьов. Мусив прицепщиком на трактора згоджуватися. А от Василь наполог — хочу теслярем і все, в будівельну бригаду. Дарма що рука скалічена, двох пальців нима. Так то, казав, на лівій, а правою вміє так орудувати, що хай хто спробує за ним угнати-ся. Коли вдома сказали, ци ж не заважка робота, скупю кинув — хату свою ставитиму.

— Ну й добре, — одверто сказала Соломія.

Бо уже на третій місяць житте у них після Варчиного приходу стало нестерпним.

За роботою жінки питали — як то там невісточка ваша?

— Ну, як? Медова весна в них.

— Правду кажеш, Соломко? Як то Василькові з тою заразою?

— Добре.

Ни могла ж сказати про щоденні виляски-сварки, про те, що Варка заповзялася на себе владу в хаті перебрати. Що зривалася чуть що — і те їй не так, і друге, й миску не так поставили, і хату не так підмели, і неакуратні, і не такі, а сякі, і на неї вовком дивляться, і чоловік завше материн чи сестрин бік приймає.

Те почалося вельми скоро. Василько віджартовувався та хмурнів з кожним днем. Мама Соломія знічувалися і мовчки сльози втирали. Соломія спершу так само мовчки з хати виходила, а потім стала відповідати. Од сварок хата дрижала, ніколи в них такого ни було. Зрештою все закінчувалося Варчиним плачем і словами про те, що вони не хочуть дитини й навмисне сваряться, аби в неї викидень був.

Тож робота в ланці для Соломії як оддушина. Крім бульби, сказали, вирощуватимуть цукровий і кормовий буряк. Ну, і жито та пшеницю, яку тоже посіяли, жатимуть. Раз, то пусля Паски було, Соломія одважилася. По сварці, яку братова знов зірвала, хоч вона й більше мовчала, за хатою на лавочці сиділа, Соломія до неї підсіла. Та зирнула — копу золота подарила. Хтіла встати, та Соломія неї за руку і стисла міцно.

— Зажди. Маю щось сказати.

— А що ви-те доброго можете сказати? — Варка одразу злісно. — Щоб я вам усім дупи лизала?

— Хіба тибе заставляють щось важке робити? Ци принижуємо? Та ж бережемо, бо знаємо, що дитину носиш.

— Все одно — не любите. Ненавидите. Пустіте.

— Не пушу, — сказала Соломія. — Ни пручайся. Я сильніша за тебе. І не репетуй — ни поможе. Скажу пару слів, а тоді роби, як хочеш.

— То кажіте, мине ще робота жде.

Соломія пустила Варчину руку. Тоді подивилася на неї. Трохи ближче посунулася.

«Чого ж воно таке зле, цеє дівчисько? — подумала. — Може, тре' потерпіти, доки не родить?»

І спитала те, що давно мала висловити, що давно мучило:

— Любиш його?

— Що? Яке вам діло?

Аж викрикнула. Задрижала.

— Я не про Василя кажу.

— А про кого?

— Любиш Михася?

— Знов за рибу гроші? Скільки мона?

І на ноги зірвалася. Стала — руки в боки. Лице перекошене, аж злякалася Соломія, на нього гленувши.

— Значить, любиш. І хто ж у тім винен? Я ци Василько?

— Щоб ви-те вигоріли з вашими Васильками й Михасями.

Помчалася до хати й там залящала. Соломія пушла й собі. Там Варка гістично кричала до свекрухи, що в цім домі їй життя нема, що їде до мами, вертається, ліпше там, у гармидері жити, ніж у цім гадючнику.

— Заткни пельку, — Соломія гаркнула так вперше в житті. — Бо зара макогоном по пиці получиш. Хоч і груба.

Варка схопила макогона і до Соломії:

— Натє. Бийте. На Сибєрі, там тоже бульбу тре' садити. І ліс валити тре'. Бийте.

Соломія вирвала макогона й жбурнула в куток.

— Мені шкода тибе, дівонько.

Сказала, а тоді до матері:

— Ходімо, мамо, на город. Бо скоро і в ланку йти.

На городі вони повели мову про те, що коїться з невісткою, що не може ж вона бути такою злою просто так. А якщо зла на Василя, то хіба за те, що знехтував нею. А якщо знехтував, то коли? І чи було насправді щось між ними? Між циею окаянницею і їхнім братом та сином.

— Ни про таку невістку я думала, — гірко видушила мама Соломія.

Сказала уже не вперше і не вдруге.

— І я ни таку братову бачила в хаті, — додала Соломія.

Вони садили диньки¹ по бульбі, а до голови раптом пісня про огірки полізла:

Посаджу я огірочки,
Виростуть три дочки.
Прийдуть в хату та й три зяті,
Щоби їх узяти.

Пригадала Соломія цюю пісню. І стала пригадувати, як то там далі. Про синів, що як великі гарбузочки... І про те, що на них трьох — одна невісточка, яку поділити не можуть...

Слова не пригадувалися, бо... Бо не співала душа. Бо вона плакала. Щось казала мама, а Соломія не сприймала маминих слів. Щось просилося до голови, бідолашної голови, у якій так все переплелось. У неї не склалося життя, Тарас пропав невідомо де, думала, хоч у другого брата складеться.

«Не вийшло», — застогнала Соломіїна душа.

І раптом хто як по тім'ю вдарив. Вона подумала про те... Про те, що... Думка вразила, такою незвичною була. А що як справа не у Василькові й не у тому витрішкуватому Михасеві, що десь там у солдатських кирзаках топче чужу землю. Блискавка про-низала Соломію, і в тій блискавці вона побачила лице, а затим і поставу ще одного чоловіка. Тільки хто він?.. Нивже є він, той, хто насправді образив цю дівчину, зробив її такою злою, ще злішою, як була? І вона вирішила відомстити цілому світові, а на-

¹ Гарбузове насіння (*діалект.*).

самперед чоловічому родові... Просто образив чи зворохобив, покрив, а мо', й насміявся при цьому? І що робити, як зарадити? Рятувати неї і брата, али ж як?

Соломія нічого не сказала матері. Та несподівана думка переслідувала і в полі, де садили бульбу, й увечері, і дорогою додому. Коло колгоспного двору, де ставили крокви на телятнику і де вона знала, що працює Василь, побачила чоловічі силуети і вирішила, що заверне до брата. На ходу продумувала, як розповідь про те, що прийшло до неї. Про когось третього.

Та не одважилася сказати. Як і матері. Розмовляли про сьогоднішній день, роботу, Соломія навіть про сварку чергову не розповіла.

Коло воріт їхніх Василь мовив:

— Потерпи трохи, сестричко. На тім тидні фундамент на хату закладатимемо. Я з головою говорив, лісу, казав, випише. То, диви, за рік і поставимо.

«Який же ти бідолашний!», — подумала Соломія.

А вдома Варки не виявилось. Соломія-мама повідомила, що невістка виконала таки свою погрозу. І наказувала, щоб не пробували неї назад вертати. У матері свої житиме.

— Що робитимеш, синку? Підеш перепросити ци хай буде, як є?

— Ни знаю, мамо. Мауть, доведеться йти.

І тут Соломія схопилася. Як ужалена, очі горять.

— Я піду. Ми сьонне з нею сварилися, мині й миритися.

І мовби боялася, що спробують спинити, кинулася до дверей.

Вечір остудив Соломію. Справді-бо, тре' зважити, що носить дите під серцем та халамидниця, шостий місяць уже кінчається, якщо вірити неїним словам про строки. Могла б і стриматися, тільки чого ж вона такої слова завсіди дошкульні вибирає? Хай, перепросить, жодного словечка ни скаже далі. І ще три місяці пробіжать, а там і рік, і переберуться у свою хату.

Коло Парунів, як кликали Варчиних батьків, стояла Вірка.

— Чуло моє серце, — мовила, ступивши навстріч. — Альбо він, альбо ти прибіжиш за тою цяцею... Їй-бо, подумала, що тибє варто ждати.

— Звідки ти могла відати? — стомлено сказала Соломія.

— Бо не їден день з тобою, бо знаю тебе, як облуплену.

— Ну, мусив хтось прийти.

— Мусив... Туди тобі дорога наказана. Поб'ють і плакати не дадуть. Все їхнє кодро зібралось. Того й стою тут, щоб попередити.

— То що ж робити?

— А нічого, — сказала Вірка. — Бо нима тутечки вашої невісточки. Засранки тої.

— А де ж вона? — Соломія.

Ну, Вірка й відповіла, що пригналася Варочка-молотарочка ще по обіді, довго молелася, як то неї обіжають. Та коли мати врешті-решт зібралася, щоб іти дочку захищати, і батька на те підбивала, Варка сказала, що ніякого захисту їй не тре', і нічо ни тре'. Що їй все те набридло, що жити ни там, ни дома вона ни буде, а піде, поїде світ заочі. Параска, звісно, забідкалася — куди ж у таким положенні? А донька й на матір нагримала: «Ни ваше діло, куди я поїду і в яким положенні. До батька справжнього меї дитини, — кричала. — Поїду, хай приймає. Умів зробити, то й доглене. А не, то в міліцію пуду». Мати: «В яку міліцію, як ти заміжня жінка. І що ти таке мелеш, ти ж сама казала, що загрубіла од Василя. А ми же тобі повірили». Варка тоді: «Повірили, бо дурнеї, як я могла з тим старим дідом та ще скаліченим знатися?» Отако викричалася і кудись подалася. А вечором, годину десь тому, вернулася, якусь одежинку до торби вкинула і побігла. Може, до родичів яких, а мо', справді рішила кудись поїхати. Тож вар'ятка, тарганів укупі з блохами повна голова.

Так казала Вірка, а Соломія враз подумала: знає, що далі чинити. На криву придибенцію є випрямлечка, кажуть люди. То мусить тую випрямлечку найти. Тепер уже вона шмитко-шмитко посагонила, а далі й побігла.

— Ни симня, а вар'ятський колхоз з дурнем бригадером, — сказала навздогін Вірка.

Та коло ставка на краю села з табличкою «Зупинка автобуса», яку недавно припнули, ніякої Варки ни було. Старенький автобус десь із минулого літа трюхикав через їхні Загорени штири рази на

день. Мо', і поїхала дурна Варка надвечірнім? Родичів у місті у них, здається, нема. Переночує на залізничній станції, що й за автобусну правила. А вранці — ту-ту. Ну й дідько з нею. Чого було за нею бігти? Правду кажуть: за дурною головою і ногам нема спокою. І тут згадала Соломія, що хтось казав: з весни став автобус ходити рано-вранці з Любомля, під обід — назад, тоді зновика — на Шацьк і назад. Тут побачила на стовпці на табличці написи якісь. Стала вдивлятися. Насилу прочитала у темряві: на Шацьк — 8:30, 15:10, на Любомль — 12:30, 17:20. Ну, так і є. Мона й додому вертатися.

І все ж щось муляло Соломію. Щось муляло. Якщо за годину перед тим, як вона до Парунів навідалася, Варка побігла, то на автобус не встигла. Тоді що? Куди поділася? Подалася пішки до міста, зрозуміла Соломія. Авжеж, це дурне, зваріюване дівчисько почалапало пішака. Пішадрала. Крізь ніч, як оглашенне, крізь пільму, власні страхи й тривоги.

Вона мусить наздогнати! Соломія рушила шосейкою, що зміїлася, огинаячи село. А за селом, аж коло могилок¹, спинилася. Не наздожене, і не стачить сили наздогнати. Хотіла вертатися, та враз у долині за Бригадєровою річкою, під гіркою між селом і Кусим хутором, побачила вогнище. А затим і далеке іржання почула. Зрозуміла — там пасуть коней, тепер колгоспних, їх у ніч не виганяють.

І вона побігла туди. Конюх, дедько Федько, винирнув з темряви навстріч їй неабияк здивувався, неї уздрівши. Привітавшись, почула: «Що, заблудила? Ба, Соломка Зозулицька», сказала, що не, не заблудила, а тре' їй коня.

— Якщо мона, позичте, хоть і колхозний, за годину-дві верну, вкрай тре'.

— Корову шукатимеш чи що? — поцікавився конюх.

— Майже, — сказала Соломія. — Пропажу їдну тре' найти.

— Пропажу, кажеш? Мо', як не корівку, то теличку?

— Ой, дедьку Федоре... Довго розказувати.

— А ци не там оно твоя пропажа?

¹ Кладовище, цвинтар (діалект.).

Конюх показав у бік вогнища. Соломія рушила туди. Підійшла і побачила... Біля вогнища під кушем, на розстеленій, оче-видячки конюховій, куфайці, на підкладеній під голову сірій полотняній торбині спала... Спала Варка. Невістка їхня облудно-приблудна. Братова. Зміючка. Соломія стояла й ни знала, що й діяти. Розбудити? Та як поведеться ця розпринджена втікачка? Далеко ж утекла!

Варка спала, підклавши руку під щоку, геть по-дитячому, і так само підібгавши мало не під підборіддя гострі колінки. Жовтаве з квітами платтячко відкривало забиту невідомо де ногу, на плечі легка кохтина накинута. Шморкнула носом, смішно пирхнула, мов мале кошеня, і продовжувала спати. Та, певно, відчула на собі Соломіїн погляд, бо тепер Соломія присіла навпочіпки й міркувала, як чинити далі. А ще... Вона майже неприховано милувалася цим зворушливим видовищем, спанням дикої шістнадцятирічної кішки-дівчини, котра в сні звільнилася від усіх прикромців, явних і уявних, злості, ненависті, нелюбові до світу й тих людей, яких не сприймала або вважала винуватими у своїх бідах. Те милування Соломіїчине юною безпосередністю й мовби втечею від усього, чого Варка зазнала ці нав'яла собі вдень, справді не було від кого приховувати, бо конюх делікатно відійшов убік і почулося його тихе погукування на неслухняного коня.

Молоденька жінка глипнула оком, другим, зіниці її враз так розширилися, що поглинули не тільки Соломію, а й вогнище, і лужок, і тьмянний приблиск довколишнього вечора. Звелася на лікті і:

— Ви-те? Звідки? Ви-те що, за мною стежили?

— Заспокойся, — якомога лагідніше сказала Соломія. — Я була у вас, дізналася, що ти кудись мала їхати. Подумала, що ти пішки до міста пушла, то хотіла коня собі позичити, бо мало чого в до-розі могло трапитися... А тут ти...

Варка дивилася, вогонь блищав у темних її очах, і раптом здивування, переляк, ненависть змінилися чимось новим, незнаним.

— Ви-те... Ви-те правду кажете? За мною... Все так і було? Соломко...

Вона подалася назад, задрижала і раптом впала Соломці на груди. Вона плакала ревно і голосно, ця маленька, горда свавільниця. А потім був шлях додому. Соломія ні про що не розпитувала, та вже в селі Варка, схлипуючи, почала говорити. І та розповідь потвердила неїні слова і думки. Дитина мала бути таки од Михася. З яким вона ходила останні кілька тижнів. Али нічого такого ни було... Після того... після того, як вона побачила на хрестинах Василя. Побачила і відчула, як він збурих неїну душу. А Василь був такий холодний і зовсім не звертав уваги. Хоч вона до нього давно ни була байдужою. А тепер він з'явився і... Вона ж до них опісля того забігала і... І він сказав тико пару слів. А потім ще стрічалися у клубі, ну, перед Дмитром, на Октябрську¹, як усім до клуба веліли прийти й танці влаштували. Там він тоже до неї ни пудійшов. Ще й посміявся, малявкою обізвав, сама чула. Ну, вона на тих випровадинах навмисне до Михася липла, щоб позлити і Василя, і... себе позлити. І тої ночі...

— Ой, тітонько Соломко, я й ни знаю, як то сталося, случилося, захмелена і розсерджена я була.

А потим, потим вона ждала од Михася письма, а він прислав... прислав, тико не їй, а Нінці Карасьовій, ну подруга ніби неїна, була подруга, написав, що насправді з тою Нінкою-видрицею хоче переписуватися, а ще... ще товаришу свему, Петру Оксентиному, написав, яка то вона дурна, Варка, коли думала, що раз була з ним, то вже на ній, сухоребрій тичці, жениться... Петро про те їдному хлопцеві сказав... Ну й коли... Ну й коли почула, що... Ну, мати замітили, бо вона... Вона й надумала сказати, що то Василь спокусив... А батьки... Батьки до них подалися... Вона ще попередити хтіла, приходила, помните? А потім подумала — хай... Бо ж хотіла... Хотіла бути з вашим братом... Думала, він одкажеться, та й по всьому, бо ж між ними ніц не було... А він... Ну, їй стидно, Господи, як їй стидно, а страх же, що дитина буде на Михася схожа... І він, Василько (вперше сказала — Василько), нічим не дорікає, як свариться

¹ 7 листопада.

вона, тико посміхається, і все те злить, і вона... Вона й рішила утекти, напавду, будь що буде, і собі коня хтіла, тико не позичити, а вкрати... Тико як сідати пробувала, стало їй погано, децько Федько на руках до вогню приніс, посидіти сказав, дав води, а вона... Ой, стидно, виригала, а потім слабкість така напала, що й заснула...

— Зневажаєте мене, тітонько Соломко? — спитала Варка вже неподалік від хати.

— Люба моя... Яка ж ти ще дитина...

Соломія несподівано поцілувала Варку в чоло.

— Ой...

Варка одсахнулася, а тоді Соломію — в щоку. І всхлип:

— Якби ж мене Василь хоч трохи полюбив...

— Полюбить, — пообіцяла Соломія.

Варка:

— Правда? Ви-те правду кажете?

— А чом би й не, чом би й не...

— А як буде дитя на... того... схоже...

— Ну, він же... Тебе...

Соломія не доказала. Побачила, біля воріт їхніх хтось стоїть. Здогадалася — Василько.

Варка тоже спинилася. Схопила Соломію за руку.

— Я боюся, — зашептала.

Вона вся дрижала. Била пропасниця.

— Мона, я не підую?

— Не дурій, дівонько, — тихо сказала Соломія. — Ми просто од вас вертаємося. Просто од вас. Тико і всього.

Її самій хотілося плакати. Бо ця збаламучена дівчина нагадала неїні власні метання. Бо... Ця Варка, зрештою... була щасливіша за неї. Просто була щаслива. Як і Василько. Василько тому, що — Соломія враз відчула — вірнішої й більш люблячої жінки у брата ни буде. І забажала — палко і пристрасно, з усієї душі — аби брат полюбив свою законну жінку.

У самої ж закалатало серце — як то Василько їх стрітить? Мовчком? Стане дорікати? Запобігати перед Варкою?

Та Василь убив їх з маху. Як наблизилися, він:

— О, гостюні дорогеї! Де то ви-те так довго швендяєте? Що, пиятику в тестя з тещею устроїли? А тобі, жінко, пора б і честь знати. Не тико свині, а й чоловік не годований. Ану марш до хати!

А Варка... Варка на тую мову... Пудійшла до свого чоловіка, руками обхопила, подумала Соломія, обійматися стане, али ж не. Попругу зі штанів висмикнула, до Василька простягла. І тихо так, покірно:

— Мине тато ни раз били за мій дурний характер, а чоловік ще жєдного разу. А я ж од вас утекти хтіла... Сполосуйте, Василю Антоновичу, аби сісти зо два дні ни могла... Заслужила...

Соломія пирхнула, а тоді затулила рукою рота й побігла до хати. Тамечки ж мама Соломія-Соломинка вкупі з трохи осоловілим таточком Антоном сполоханою білочкою ци то зозулькою-зигзицею зирять.

— Ну що там? Де тая харапудниця? Бо ж тут вже й Вірка, і сваха з плачем прибігали... Кажуть: мо', топиться побігла наша невістка...

— Отам, за ворітьми, топиться у відрі зі слізьми, — трохи зло кинула Соломія.

— Як то? Жива? А де Василько?

— З нею. Душу неїну прасує на завтрішне світло, — сказала Соломія. — Як ото типерка, за советів кажуть, на численні просьби трудящихся. Отако. На честь будущего Первого мая.

— Як то?

— А тако, що з присвистом і притопом.

«Сміюся, щоб не заплакати», — подумала Соломія і до Соломії-старшої:

— Витрите, мамо, слъози, бо лід серед весни виросте. Потому хату доведеться ретувати.

— Слава Богу і Матері Господній, — перехрестилася мама Соломія.

— І сміх, і гріх, і кукуріку!..

Соломія пройшла до другої кімнати, що типерка одгородили, і впала з розгону на ліжко.

«Ха-ха, — подумала зі сміхом. — Нагрію братику сімейне ложе. Сімейне ложе, то ви тико казали, отче Андронію. Вам тамечки

добре, на тім світі, у раю золотеї яблучка, певно, хрумаєте, а як то мені зновика... зновика...»

4

На початку літа сталося дві знаменні для Соломії події. По-перше, на ланке¹, де ото сходи буряків оглядали, ци добре зішли, завіттали сам голова Федось Без. Той Федосько, котрого з маленства знали, що недавно парубком з сусіцького села Перепічки був, який до Загорен ни раз на вечорниці-досвітки навідувався, а типерка важним став і возив у бричці-двоколці неодмінну чорну портфелью. Правда, подейкували, що там пуд папірцями тоже неодмінні дві блешчини сороміцьки туляться — їдна з казьонкою, друга з самогонкою — смотря з ким стрітяться пан-товариш Федось на колхозних дорогах. Ци й на шосейці.

Як голова до їхньої ланки направилися, Вірка за рукав Соломію торк:

— Ти тико спокійно, подруго, не крендишися, бо зара тобі суприз буде.

— Який такий суприз? — Соломія на торг великі сині блюдця-очі виставляє.

— Побачиш. Спудницю підіткни, голова на такеї ноги, як у тебе, люблять рогатиків з очниць випускати.

— Ну тибє.

Таки насторожилася — яку ще капость удумали подруги? За хвилю-дві взнала. Жінки з ланки до голови позбігалися, вась-вась, тра-та-та, у нас порядок, ни билиночки, ни смітиночки, а бурячки оно витикаються, як солдатики на паради, сапати завтра будемо. Голова — губи до вуха, очі на жіночі пазухи, як труби підзорні, котрусь по дупі — лась, Настя ж його у вухо — цьом, усі як сонечка без жадної хмарки, готові за бричкою портфелью нести.

«От холерки, — посміхнулася Соломія. — І чо вони удумали? І чого міні ни сказали?»

¹ Широке поле (діалект.).

А тут Люба-ланкова наперед виступає. І солодко, мов цукеркою чи медом язика змастила:

— Федосю Петровичу, прохання є.

— Ну, кажи, — голова насторожено. — Трудодні заїві записати? З тим типерка строго.

— Та не, Федосю Петровичу. Хочемо вас просити — поміняйте нам ланкову.

— Чого? — Без витріщив очі. — А ти як? Що з тобою?

— А то, що я ни справляюся. Їй-бо, Питровичу, ни справляюся. Тежко міні руководити, — Люба мало не плаче.

— Ни справляєця, ни справляєця, — засокоріли жінки. — Геть ни справляєця. Гиншу ланкову хочемо.

Голова, певно, думав, що його розігрують. Та жінки враз стихли і очима прохальними — блим-блیم. У кружок-хоровод довкола голови стали. От-от пісеньку жалібну затягнуть.

— То що, на правду хочете другої ланкової?

Федось Петрович нарешті витирає долонею спітнілого лоба. Думає про свою важку керівуючу долю. Що за люде цей колхозний наїд у спуднецах...

— Хочемо. Ми вже й рішили.

— І кого ж?

— Соломку, — мало не хором.

Соломія зойкує. Ото сюрприз! Хочє сказати — за що? А жінки переконують голову — яка Соломка до роботи беручка, і вміє все робити, і теє, як його, по-вченому...

— Гарнізувати, — Люба.

— Гарнізувати, — хором видихують.

Голова здається. Тико, каже, що мають те на колгоспнім правлінні рішити.

— То рішайте.

— І рішимо. Тико ж Соломія ще недавно у колгоспі. Півроку якихось. Оно є серед вас із більшим стажем. Настя... І...

— Більше, як півроку, — кричать жінки. — Більше. Вона справиться.

— Ну добре, — здається голова. — Але без покропки та обмивання діло не піде.

— За тим ни стане.

З жіночих полудньових торбинок та вузликів з'являються і блешчина, й закуса. Соломія ни знає — сердитись ци радіти? На що то їй? Що за фокуси такі? Яка з неї ланкова?

— Соломко, зара рота тобі заклею, — шепче на вухо Вірка.

— То ти удружила?

— Всі. Бо ти наше сонечко.

Вірчин голос шелестить, а очі сміються.

— Гойдати Соломку! Гойдати нову ланкову, — кричить Вірка.

І подруги хапають Соломію за руки-ноги та підкидають вгору.

А другий сюрприз... Серед теплого, майже спекотного літнього дня, коли пригріває щедре сонце, тилько десь за Бугом гримотить, того вони прагнуть якомога швидше закінчити просапування, ще по рядочку і все, на поле заїжджає бричка голови колгоспу товариша Беза. Тико у бричці-двоколці цього разу він не сам. Поруч з ним сидить приблизно одного віку з їхнім головою, а мо', й молодший, чоловік у костюмі й при краватці. Коли вони під'їжджають ближче й гукають до жінок, щоб підійшли, Соломія йде і собі, бо ж ланкова. Наближається, вдивляється у чоловіка поруч з головою, й серце усередині спочатку завмирає, наче птах на льоту, в якого щойно поцілили, та за мить оживає й починає шалений танок.

Вона впізнає цего чоловіка.

Уповноважений, повномочний, з блакитними очима, котрий два роки тому приходив разом з гиншими агітувальниками за колхоз до їхньої хати.

Коли жінки підходять, іще не всі, а п'ятеро чи шестеро, голова добриденькає і представляє:

— Товариші жіночки-трудівниці, прошу любити і жалувати, новий уповномочний райкому партії по колгоспному куцу Вадим Георгійович Коробченко. Уповноважний, замітьте, — голова значливо піднімає вказівного пальця, — одразу по п'яти колгоспах. А то, мона сказати, вище од інструктора і почті як секретар райкома.

Тут Федось Петрович робить широкий щедрий жест в Соломіїн бік:

— А то, Вадиме Георгичу, наша ланкова — Соломія. Тоїсть, я хтів сказати — Соломія Антонівна Рошук, мона сказати, ланкова ударної ланки, бо першими кінчають просапку, тоїсть обробіток цукрових буряків, майбутнього білого сахару.

Уповноважений ступає крок, другий до Соломії й простягає довгу, як і сам, руку — чисту, доглянуту, з тонкими, але, видно, міцними пальцями. Каже тихо, чомусь ледь хрипко:

— Ну, здрастуйте, ударна ланкова. Радий знову зустрітись. Пам'ятаєте?

— Чом би ни помнити, — голос у Соломії зрадницьки здригається.

Чому б справді не пам'ятати (як не пам'ятати!), стико було пережито, передумано, чого там, вигладжено, переламано в душі, щоб потім подаленіти, відлетіти, як журавлі відлітають у вирій, з тужливим криком, якого, проте, ніхто не чув, і майже забути-ся. І ось він вертається, її журавель, товариш великий начальник, великий уповноважений. Не рівня їй, таємний гість дурних жіночих сподівань.

А рука тим часом, рука-зрадниця, торкнувшись його пальців, мимоволі гладить їх і доторкається на великому пальці до ледь відчутного шраму. Соломія поспішно віднімає руку, а підняті блакитні озера зауважують — очі в нього зовсім не голубі, не блакитні, не такі, як у неї, а швидше світло-сірі, з синюватим відливом, відблиском, наче небо, яке затягла легенька напівпрозора хмаринка, що затулила на мить небесну блакить і сонце.

Десь далеко гуркотить грім. Далеко і ледь погрозово. Незадоволено. Чого б то? Нічого ж ни сталося.

— Здається, гроза накочується, — каже Вадим Георгійович, і до голови: — Може, відпустимо жінок, Федосю Петровичу? А то намочить таких красунь.

— А ми не з цукру, — задерикуватو Вірка.

— Ци, мо', відвезете до села? — Лідка. — Тико ж всі не вліземо у вашу ахтанабілю.

— Чому б і не відвезти? Мо', кинете жеребок, кому першій сідати?

Уповноважений, здається, за словом до кишені не ліз.

І тут капосна Вірка:

— До начальства перша — ланкова.

— Не-не, — Соломія відчула, як у неї ні з того ні з сього за-
пашіли щоки. — Я з усіма піду.

Ну, ще по пару слів, жартів і начальство поїхало. І вони всі
пішли, бо гроза таки стрімко насувалася.

— А красивий, зараза, цей повномочений, — сказала Явдоха
десь на півдорозі. — Була б незаміжня, не одказалася, щоби десь
і притиснув ци хотя би вщипнув.

— Панська любов аліганцька¹, як цукерка, — озвалася Рипи-
на. — Не роззявляйте роти, бабоньки-ягуньки, на шовкові по-
душки, ситцевої пішивки² тримайтеся.

— А я би ни одказалась перевірити, ци тая панська цукерка
направду солодка і тверда ци так — під бумажкою їдна патока
розвезяна, — Вірка сказала, й руки підняла, потяглася — кішка
ци рись?

Жінки регочуть — голосно, розливисто.

«Він не такий», — мало не зірвалося з Соломчиного языка.

Брички вже не видно. На заході зате прорізує небо перша блис-
кавка. Соломія починає рахувати, як колись у польській школі
вчили — од моменту блискавки до того, як грім почуєш. Виходить
вісім ци дев'ять. Близько-близько вже гроза.

Ци й гроза в неїнім серці?

«Господи, хай обмине цяя громовиця наше село», — несподі-
вано думає Соломія.

5

Того надвечір'я Соломія летіла на крилах до своєї доми. Спершу
з усіма жінками з їхньої та сусідньої ланок, котрі, звісно, тієї
крилатості не помічали. Пішли було, як звично, через колгосп-
не подвір'я на краю села, де вже звели корівника і будували те-
лятника та свинарника. Та Соломія сказала, що хоче зайти до

¹ Інтелігентна, делікатна (*діалект.*).

² Пошивки (*діалект.*).

свої дєдини Гапки, просили ото, абись заглянула, щось сказати мусять.

— То й пушле, дівоньки-колхозниці, та от за Соломкою, мо', якось оборонимо нашу ланкову, як буде повномочений красти, — сказала Люба.

Жінки засміялися — ходімо, ходімо. Мала підозру Соломія, що все-таки Любка не вельми хтіла з ланкової йти, али чого ж сама одказувалася? Щось тут було для неї таємниче, та що?

Сказала ж про тітку Гапку для годиться. Насправді, хтіла коло контори ще раз Вадима, уповноваженого, побачити. Здалеку видно — бричка стоїть, а самого начальства нима. У конторі, певне. Як наблизилися, Вірка Соломку під бік штурх:

— Мо', заїдем, подруго?

— Чого б то?

— Та з головою і повноваженим порадитися...

— Хочеш — так радься.

— А ти не хочеш?

«Нивже Вірка щось помітила? А гинші?» У Соломії при наближенні до контори — колишньої «куркульської» хати — ноги дерев'яніють. Чого б то, справді? Ну, стоїть бричка та й стоїть. Хто вона така, Соломка, хай навіть ланкова, для того начальника? І все ж краєчком ока зауважує його постать коло вікна. Дивиться на всіх їх, як ідуть, на... на неї?

Цієї миті зовсім десь за селом креше блискавка і майже одразу за спалахом шарахає грім. Жінки лякаються й хрестяться. Спішають, аби до дощу вспіти додому. Хтось жартома: «Та ліпш у конторі переждемо?» Настя: «Де там, нащо ми там потрібні, певно, Федось-голова блешчиною самограю вже переляк од грому виганяє».

Соломія вирішує до дєдини не заходити. Бо, мо', вдома кури та качки до хліва не позаганняли, та й випране простирadlo і дещо зі спідньої білизни варто од дощу поретувати. Так вона собі і Вірці сказала й додому поспішила. Та там уже й птаство загнане до хліва, й випране все порятовано. Приязно Варка всміхається — після тої пам'ятної втечі вони з Соломією душа в душу.

Селом котиться хвиля дощу. Ось-ось накриє і їхній двір.

— Соломко, ходіте сюди, чого ж ви-те? — кричить Варка з сіней.

Як укопана стоїть Соломія. Ось уже важкі дощові краплі б'ють неї по голові, плечах, руках. Вона ж — ані руш. Сміється й закидає руки над головою. І враз починає танцювати, як мале дівчисько.

А побачивши ту дивовижу, і Варка вискакує до неї.

— Тобі ни мона, — свариться Соломія. — Простудишся й дитетко простудиш. Марш до хати.

— А ви-те?

— А я скупатися хочу.

Та блискавка й гучний грім заганяють обох до хати.

— Напасники, — свариться мама Соломія. — Лою в голові не хватає, що таке надумали? А якби по вас гахнуло?

— Мамуню, такий добрий дощик. Для росту якраз.

— А літ тобі кіко?

— Шіснадцять якраз.

Соломія зі сміхом скидає платтє. Думає, що їй чогось зовсім не встидно стояти голою. І тієї ж миті кидається за двері. За нею і Варка, теж геть мокра.

— Скидай, скидай, — наказує Соломія.

Живіт у Варки вже геть великий.

— О, мала на маму свариться, — Варка не встигає скинути платтє й аж присідає од потужного поштовху всередині.

— Що, чуєш?

— І то добре б'ється, — щасливо каже Варка.

Соломія враз відчуває, як її затоплює хвиля ніжності до цієї молоденької жінки. Ніжності і... І заздрості. Бо ще й сімнадцяти нима, а вже мамою готується стати. А вона, нивже вона так і лишиться бездітною?

«Мо', попросити того полномочного, щоб зробив дитину», — кепкує сама над собою.

І враз відчуває, як густо, великим, аж пекучим вогнем спалахують її щоки. Ніби блискавка влучила й запалила. Мимоволі торкається щоки, та вогонь не погасити.

— Зара найдемо, у що перевдягнутися, — рятується словами.

За дверима чути, як заходить Василь, щось каже, а тоді на-
правляється до них.

— Ей, чоловіче, сюди не мона, — кричить Варка.

— Сюди не мона, — potwierджує Соломія. — Наб'ємо!

Чути, як Василь бурчить — ну, бабоцтво, то що йому, мерзну-
ти? Певно, тоже змок. Змок, та хай потерпить. А їм чогось і вдя-
гатися не хочеться.

— Зажди, — каже Соломія.

Вона опускається на коліна й цілує Варчиного живота. Слухає,
як усередині щось ворухиться. Справді ці тико здається? Нико-
ли не бачила отакого голого жіночого живота з дитиною всереди-
ні. З живою істотою. Дивно й трохи страшно. Ще раз цілує й під-
водиться. Очі братової наповнені слізьми. Щістя?

— Чого ти, дуренька? — Соломія шепче, тулить губи до Вар-
чиного вуха.

Зовсім поруч із хатою розколює небо навіпіл різучо біла блис-
кавиця й, здається, обвалює на землю дощове шатро, аж вуха
зкладає, грім.

6

Тече, біжить, витікає літо. Сонячне й дощове, пахуче і... знов
тривожне. Час од часу на поле заїжджає уповноважений Вадим
Георгійович. З головою колгоспу, а раз і сам. Бричка друга,
новіша, ніж у Федося-голови. Ззаду на сидінні велика квітка
намальована. Проходить полем і — жінки це помічають — най-
довше затримується коло ланкової. Ніби й не дивно, побіля
кого затримуватися, як не коло ланкової? Потім очі горять, як
десяток, а то й більше, жаринок — одвічна жіноча цікавість. Та
Соломія розуміє — тут особлива. А що вона може сказати?
Перекидаються словом-другим. Про погоду, життя колхозне,
яке от-от поліпшиться, й на трудовень більше платитимуть.
Про майбутній врожай, який багато чого змінить. Потерпів
трохи, каже. Соломія згодна терпіти. Тільки чого з кожним
приїздом стає гаряче під пахвами і ще... де й встидно згадувати.
Чого там, і слово жарту кине уповноважений. Вона тоже шукає,

цим одповісти. Наперед шукає. Тико слова в неї якісь незугарні. А мо', просто здається?

— І ніц ни прикладає? — то Любка якось питає.

— А щоби мав таке?

— Ну ви обоє видні, як з картинки зійшли.

— Ну тебе. Ми така пара, як валянок із черевиком.

— То він валянок ци ти?

Соломія гнівається. Не так на жінок, як на саму себе. Нічого між ними не було й бути ни може. Ни мо-ж-же...

А раз Федось-голова:

— Ну ти молоток, Соломко. Нам стройматир'ялув вибив у райони уполномочений цільних дві машини. Тепер телятник до зими точно кінчимо. І сялку нову разом з трактором та ще й причепа на осінь обіцяють для нашого емтеесу¹. Тоже наш уповноважений постарався.

— А я тут причому?

— Ну, мо', й ни причому...

«Хай би забирався вже кудись», — думає Соломія.

Серед літа на полі, десь за днів десять пуся Петрівки, од села чути постріли. Раз, другий, потом ще густіше.

— Боженьку, на нашім кутку, — підбігає Вірка.

— Та не, здається, десь збоку, — Соломія прислухається. — За річкою. А мо', на Герасимишиному хуторі.

Вже одвели було од боїв у селі ци довкола села. Хоч не та й не, з'являлися час од часу повстанці і в селі, а раз і на поле четверо прийшли. Ни з їхніх Загорен. Сказали, що їх не чіпатимуть, що розуміють — насильно в колхоз погнали. А от Федосьові передайте — хай ни вельми носа задирає. І бригадєрові тоже.

По тих відвідинах подумала Соломія, що й Вадима можуть десь підстрелити. І стало їй зновика зимно, та так, що, здавалося, пучки на руках затерпли. Ще зимніше стало, як уявила, що Вадима міг підстрелити... міг підстрелити Петро.

А ввечері дізналася, що в тім бою коло Герасимихи загинули і повстанці, й «стрибки», і солдати, і тежко ранений сільрадівський

¹ МТС — машинно-тракторна станція, що обслуговувала колгоспи.

голова Клим, котрий замінив дедька Івана. Саму ж Герасимиху і дочку неїну з малим сином, та приймака їхнього Павла кудись повезли.

Через тиждень потому на світанку, викричавши цілу ніч, родила Варка. Сина. Як уперше гленула Соломія на свого небожа — тьху, тьху, нивроку опецько — здалося: геть на того Михася схожий. Похолоділо в грудях. На брата з острахом подивилася. А зирнула вдруге, через кікось там хвилин — та не, викапаний Василько. Аж підозра почала закрадатися, шкрябати по душі — нивже брат правду казав, що було щось між ними, а Варка... Варка, виходило, на щось неї дурила...

«Ніц ти, Соломко, ни знаєш, і ни в чім ни розбираєшся», — дорікнула собі.

Та їй було радісно. Удень тую радість з бабами у ланці розділила, ще й блешчину житнівки прихопила та миску вареників з вишнями. Ну, а на полі тут як тут — уповномочений. Вистрибує з брички, високий, ставний та пахучий — і до них.

«Ну чого ти роз'їздився», — Соломії аж запекло.

Спершу, звісно, блешчину під ряднину, а потім і призналися — таке діло, можете привітати, пане-товаришу повномочений, нашу ланкову. Ну, як привітав, дізнавшись, що то за okazія, з якимись трохи соромливими нотами у голосі:

— А з вашого дозволу я й поцілую з такої нагоди Соломію Антонівну...

— А чом би й не, та навіть належить, — Любка капосна. — Та міцніше, бо каже Соломка, що файного хлопаку братик неїн устругнув.

Уперше відчула Соломія на своїй щоці доторк його вуст. Короткий, квапливий цьомчик. А жару насипав ціле відро. І з щоки, з голови раптом охопило всю і внизу... внизу спалахнуло, аж задрижала...

«Пропала ти, Соломко, геть пропала», — продумала.

Усе ж очі підвела, і тут з його очима — таки світлі, скорше світло-сірі, ніж світло-блакитні — стрілася. І відмахнулася, і все ще більше всередині задрижало, бо побачила у тих очах таке бажання, таку пристрась, вогонь такий...

Стала шукати руками опори.

«Що ж то таке, матінко моя?» — подумала.

І тут Вірка, Вірка, а ще подруга називається:

— Та ви-те геть сп'янили нашу Соломку, товаришу повномочний... То й мене поцілуйте... Бо я трьох уже маю, а за жадне ніхто не цілував...

— Бач, яка шмитка наша Верка, — Настя й собі п'ять копійок докинула. — А я цим гірша? Воно ж пользительно, щоб голова покрутилася.

І жінки оточили уповноваженого, підставляли щоки та зробили його геть бурячковим. Як вирвався з того кола, двох-трьох таки цьмокнувши, то до Соломії стиха, з хрипотинкою:

— Я справді вітаю від усього серця, Соломіє Антонівно... То неабияка подія — народження нової людини.

— Дєкую...

І хоть боялася очі звести, усе ж таки звела, гленула і раптом неждано для самої себе:

— Може б, і за кума пішли, Вадиме... Вадиме...

Ни могла згадати оте його по-батькові.

— Вадим, — почула, і далі: — За кума — це як? До церкви йти?

— Та вже ж...

— Нам не можна. І взагалі — то опіум. — І поспішливо: — Вибачте. А як назвати вирішили хлопчика?

— Тарасом.

— На честь Тараса Григоровича?

— На честь мого брата. На вуїні він пропав. Воно ніби Іллею ци Володимиром виходить за святками, та батюшку вже якось попросимо...

— Гарне ім'я, — він простяг і опустив руку. — Ну, бувайте. Ще в інших господарствах треба побувати. До зустрічі.

І поїхав. Курява за бричкою тяглася довгим хвостом. А за нею душа Соломіїна бігла. І скімлила. На ціле поле.

І оте «До зустрічі» звучало, як пісня, що десь іздалеку чути, знакома, призабута, чогось тривожна. Надією, мов теплим дощиком, прикроплена.

Зустріч відбулася наприкінці літа. До того часу якраз перед Успенським постом і христини Тарасикові відбули, на які, звісно,

уповноважений не приїхав, і багато чого од голови дізналися про самого уповноваженого, який майже місяць не показувався. Що не наш він, не западенський, аж із Чернігівщини, з двадцять другого року (тико на три роки старший, подумала Соломія), воював, фронтовик, бойовий офіцер, був ранений. І ото по війні сюда, в наші краї, направили, організовувати і укріпляти колгоспи. Таке діло, бабоньки. Гинформация точна, як штик.

Ну, жінки не могли не спитати — а жонатий?

Федось Петрович значливо примружився, прискалився й тоді сказав, що раз уже такий інтерес, то пуд великим секретом видасть, що раз йому уповноважений признався — була в нього жінка, на хронти познайомилися, медсестрою була в їхнім полку, ну вроді як «пе-пе-же», ну походно-польова жона, що ж тут не поїння-того, тико ще по вуїні троха побули разом, а потому розійшлися в разні сторони. Отак-во, всяко у цим житті буває, тико я вам того ни казав, а ви не чули, поїнятно, второпали? Ще би не второпали, як цікавість свою вдовольнили аж по вінця.

І тоді Любка з сокорливо-співучим присвистом:

— То для когось і женихом завидним може бути наш полномочний.

На Соломію — блим, а Вірка Любку по спині кулаком — трах, аж тій гикнулося.

Тико Соломії ни до сміху й ни до плачу, і гнів аж за он той гайок пошелестів. Бо щось таке потаємне, на самім денці збаламученої душі, заскімлило. Мов маленький песик, котрого зачинили ненароком у сінях, а воно на волю проситься.

Соломія хтіла погладити песика рукою.

Ні, спершу відчинила двері — біжи на волю.

Песик, проте, ухилився од простягнутої руки. Побіг собі. І вже здалеку по-новому чогось зновика заскімлив.

Уповноважений примчався на своїй однокінній бричці наприкінці літа, на третій день по Сплинню і на другий — по третьому, горіховому Спасові. Соломіїна ланка якраз дожинала жито на

невеличкому полі посеред лісу поблизу ріки Мережки. Про поле те, що хуторянам Лесям належало до колгоспної пори, геть забули, згадав, точніше побачив ото Федось-голова, як об'їжджав свої володіння. Ну й послав Соломію з її ланкою та ще й наказав, аби нікому ні гу-гу, що такої пізньої пори жито жали. Поля того — десятин зо дві, ну, мо', чуть більше, то, вважаєй, за півдня (сонне вийшла вся ланка, та ще й з другої голова півдесятка жінок уділив) майже упоралися. Ото як сонце за лісом ховалося, а вони на останню загінку вийшли, раптом тую бричку й побачили.

Любка й сказала, що капець тепер голові, не викрутиться, що про це полечко забули, певно ж, голова повномочному про те ни пувсловечка, ну, то хай начувається. Катька заперечила, що повномочний з їхнім головою вась-вась, то якось викрутиться, Федосеві не звикати. Поки так словами перекидалися, Вадим Георгійович близько під'їхав, з брички зіскочив, до них направився. Привітався чемно, сказав, мовляв, і до останнього снопа уже близько, молодці, так мовив, ніби тепер не їден день до осені, а жнива тико почалися.

— Зара й обжинки будуть, пождіте трохи, і снопа посліднього подаримо, — пообіцяла Явдоха.

— Ви вже пробачте, ніколи мені, — сказав уповноважений. — До того ж я приїхав вашу ланкову, Соломію Антонівну, забрати. Там у нас у конторі кушова нарада з ланковими і бригадирями, важливі питання обговорюємо, а її немає. То мене ваш голова й попросив підвезти Соломію Антонівну. Гадаю, ви самі вправитесь?

Звісно, жінки запевнили, що справляться, що там уже зосталося, того жита, хай їде їхня ланкова, раз тре', то тре'.

— Тоді ходіште, Соломіє Антонівно, — сказав уповноважений.

Соломія пройшла до брички, подумала, що серпа ж на полі лишила, ну, нічого, жінки заберуть, та ж Вірка ци Явдоха-сусідка. Як він сів, поїхали, ледь-ледь дрижаки пробігли тілом, а сидіння на бричці тісне, господар міг би й боком якось сісти.

— Доведеться вас на коліна посадити, Соломіє Антонівно, — раптом весело сказав уповноважений.

— Мені й так не тісно, — збрехала Соломія.

Од уповноваженого йшло потужне чоловіче тепло. Тіло його відчувалося навіть крізь звичну на ньому штормівку, що літом вдягав. Спробувала відсунутися трохи.

— Не бійтеся, я не кусаюся, — сказав ще веселіше.

— А я й не боюся. Чого б я мала боятися?

Вже як на шосейку виїхали і проїхали трохи, він раптом звернув на бокову, ледь помітну доріжку.

— Пити хочеться, — пояснив.

Соломія зрозуміла, що кермує до невеличкого гайка край лісу, де було джерело. А коло джерела — альтанка, казали, ще за пана Драницького поставлена. Коло неї й спинив коня.

Підійшов до джерела, зачерпнув пригоршнею води, пійнув, а тоді на лице бризнув. Соломія несподівано теж відчула спрагу. Схилилася над джерелом, долонями холодної водички зачерпнула. Як пійнула, витерла губи тильним боком долоні, очі звела і зустрілася з його очима. Вадим Георгійович дивився хоч і трохи збентежено, та так, наче хотів ось тут, на цьому самому місці, неї проковтнути. Аж злякалася Соломія, убік шарпнулася.

— Зажди, не йди.

Він схопив Соломію за руку, далі обома руками за плечі.

— Нас ждуть, — прошептала Соломія.

— Ніхто нас не жде, — сказав він. — Там, у конторі, нікого нема. Я все вигадав.

— Н-нащо?

І тоді, притискаючи неї до себе все дужче, він проказав, що так далі не може, не може жити без неї, цього місяця те остаточно зрозумів, коли намагався її уникати.

— Я люблю тебе, Солю, — напівсказав, напівпрошептав. — Люблю більше за все на світі. Кохаю. Розумієш?

— Я розу...

Він затулив її уста поцілунком. Тоді став обціловувати щоки, лоба, очі, шию.

— Солю. Солечко моя...

— Солю?..

— Так у нас називають тих, хто зветься Соломія.

— А у нас — не.

— Тепер будуть звати. Я буду звати. Ти моя найкраща у світі ланкова товаришка Соля...

Він стиха засміявся. Зашептав, що тепер розуміє — покохав з тої першої зустрічі, коли вони приходили за колгосп агітувати, пам'ятаєш?

— Пам'ятаю, — прошептала Соломія.

Її теж охопила пристрась. І вона... вона вже шукала його губи.

Його ж руки тимчасом підняли плаття, і у Соломії вже мов у напівсні, напівмаренні якомусь встигла промайнути думка: добре, що вона хоч сьогодні майтки вдягла та нові, ті, що недавно в місті у крамниці купила, а то що він міг би подумати... Ніби знала, що станеться, а може, й знала?... Вони опустилися на лавочку обіч джерела. Як він ввійшов у її лоно і стала на очі накочуватися темна хвиля, раптом подумала Соломія, Соля відтепер, ще доки могла думати, що зара от-от застогне, закричить, а вона ж ни знає, чи так прийнято у городських, в освічених... Краєм ока побачила листя над головою, а крізь березове віття — окраєць неба й білу хмарку, що, здавалося, тулилася до небесної блакиті.

Десь звіддалік почувся спів — певне, жінки, неїні колежанки по ланці, в'язали останнього цьорічного снопа. Хоть би вони теж не схотіли напитися води...

РОЗДІЛ X

КОХАННЯ І КОК-САГИЗ

1

Ніколи, здавалося, ще не була Соломія така щаслива, як на початку тієї осені. Осені тисяча дев'ятсот п'ятдесятого року, напередодні її двадцятип'ятиріччя. Співала душа, співало й тіло. Її кохали й вона кохала. Відчувала, хоч і не молоденький вже, не хлопчак, у нього таке саме самошествіє, як і в неї. За два тидні ще п'ять разів зустрічалися. То в тому ж самому гайку, то в ліску за річкою, то вийшла за село, а він на бричці до справжнього лісу повіз, казав — на пізні ожини натрапив. Після кохання назби-
рали повні жмені, вже перестиглі, але смачні, й, сміючись, году-
вали одне одного. І цілувалися губами, за якими були повні роти
ягід. Соломія сказала, що по-їхньому ції ягоди ведмедами звуть-
ся. Вадим дуже здивувався, допитувався, чого так. Соломія ни
знала, сказала, мо', того, що такі великі й трохи волохаті, декотрі
з ворсинками.

Останнього разу стрілися у садку на краю села, коло хати, де
ніхто не жив, бо ж хазяїв, Зайців по-вуличному, до Сибіру ви-
везли за те, що син був у «бульбашах». Загленули й до хати, та
Соломія довго у чужій, порожній хаті лишатися не схотіла, тим
більше — кохатися. Інші хати — «куркулів» і «бандеровців» — які
під колгоспні приміщення віддали, які спалили, а ця стояла пуст-
кою, мо', того, що на краю села, за річкою, геть збоку.

За ці зустрічі Соломія багато дізналася про коханого. Батьки
його жили в місті Прилуки, на Чернігівщині, батько на заводі бух-
галтером, от-от мав на пенсію вийти, мама — вчителькою, матема-
тичка, сказав, як у Руфіного Олега мати, подумала Соломія. Ще

мав сестру, давно заміжню, двоє дітей має, а старший брат Віталік загинув на війні ще в сорок другім році. І йому довелося повоювати, був політруком роти і замполітом батальйону, то ті, хто за виховання солдатів відповідають, пояснив. Двічі поранений, раз так, дряпнуло (дряпнуло трохи, пригадала враз Соломія Павлове), ну а другий раз серйозно, довелося по госпіталях пару місяців покантуватися, та все обійшлося, тільки й того, що шрами лишилися, ну та шрами прикрашають чоловіка, стиха засміявся він. Соломія ті шрами — з лівого боку та на руці коло правого плеча й трохи нижче, побіля ліктя — і спереду, і ззаду — обцілувала й подумала, що рани, певно, вельми серйозні були, раз досі такі борозни глибокі zostалися. Сказав, що селезінку видалили, та самі лікарі кажуть, що до пуття не знають, у чому полягає її функція, живе нормально, іноді ние бік, та то ліпше, ніж у затишній ямці лежати.

— Не кажи так, — попрохала Соломія. — Ти житимеш довго.

— Ми житимемо довго, — поправив він. — Довго і щасливо. Ти згодна жити зі мною довго і щасливо, Солечко?

— Згодна, — видихнула Соломія слово, кожна буква якого пащила радістю і щастям.

І вона всі ці дні світилася, промінилася, висіювала... Як нова копійка, сказав би Тарасик. Байдуже було, чи помічають інші, що думають подруги. Правда, мовчали, тільки Вірка якось сказала:

— А ти, подруго, не промах.

Соломія здивовано, хоч серце забухало:

— Ти про що?

— Ну, не прикидайся ягнятком, наша овечка ще не окотилася, — засміялася Вірка.

Хотіла розсердитися Соломія, та зирнула на Вірку і тільки при-
тулилася до подружчиного плеча.

— Ой, Віруню-Вірунчику...

— Щаслива?

— Щесно міні й лячно.

— Чого б то? Зима ще далеко за кругом, і пес ще ни з'їв овес.

— Та щось пісні забагацько, а поміж слів ціла капіж прозирає, от-от на серце закапає.

— А ти не давайся. Замість серця долоні підставляєй.

— Якби ж то мона було.

Пісню вона таки почула. І яку пісню! Як верталися разом з копання бульби перед самою Другою Пречистою. Али то було по тому пам'ятному дні. Пам'ятному дні, коли Вадим приїхав на поле разом з головою колгоспу. Обоє на своїх бричках. Ну, й ще з ними партійний секретар, він же шкільний директор їхньої семирічки. Вийшли і гуртом до їхньої ланки направилися. А голова на підході зарепетував, щоб «мігом і шмігом» до гурту збиралися. Ну зібралися, там де Соломія копала. А в руках в уповноваженого коробочка блискуча якась, у голови колгоспного — цільний віник із к'ят (якеї червонії ружі, зойкує котрась товарка за Соломіїною спиною), а в партійного секретаря-директора найскромніше — тико бомажка в руках. Ну, стали в кружок, Вадим Георгійович і почав:

— Сьогодні в нас, товариші жінки, особливий день. Я гадаю, ви вже привітали свою ланкову із днем народження? Ще ні? То привітаєте зараз. І не просто днем народження, а ювілеєм, першою четвертиною того життя, яке належить їй прожити. Тож дозвольте вас, Соломіє Антонівно, привітати від імені райкому партії і райкому комсомолу, бо ж ви ще комсомольського віку, і вручити цей маленький скромний подарунок.

І простягає коробочку Соломії та і в щок у вразі прилюдно цмокає. Геть паленіє Соломія, шепче: «Декую». Ну що він таке надумав? Не прийнято в їхнім селі з тими уродинами вітати, хіба в симні... А тут при народі, що то ще подумують?

Та поки дорікає коханому подумки так, вихор слів причесце, Федось-голова букета — тиць:

— Ну, Соломко, як то кажуть, будь здорова і не кашляй. Щобись ти ще й замуж вийшла, бо, чуєш, ще ти, їдріть його за хвоста, у нас не тико ланкова, а й комсомолка хоть куда.

І собі туди ж — щок у іменинниці слинити. А за ним і партійна галушка — директор — грамоту якусь зачитує, каже, що то «за доблесний труд в уборці урожая та в зв'язку із первим юбілеєм». Той, правда, тико руку стиснув та блиснув золотим зубом.

— Ну, ще раз вітаємо, — Вадим. — А з цієї нагоди, я гадаю, товариш голова дозволить нам, хоч і на роботі, по краплинці. Дозволяєте, Федосю Петровичу?

— Та чого ж, удобное совпаденіє і нагода підходяща, — згоджується голова. — Нарушеніє буде невелике. Дисципліна трудова, мона сказати, не постраждає.

Тут Вадим з внутрішньої кишені темно-зеленого плаща, в який тепер зодягнутий, дістає довгеньку блешку із якимось рудим, з переливами (ци проти сонця здається?) напоєм. Скручує головку і до Федося Беза:

— Федосю Петровичу, у вас у бричці, здається, скляночка повинна бути?

— Та вроді, мо', де й завалялася, — ніяковіє голова.

— То несить.

— Та я мігом-шмігом.

І біжить, та так шмитко, ніби побачив, що бричка ні з того ні з сього зайнялася. Приносить, вручає, мов дорогоцінний скарб, хукнувши перед тим та витерши рукавом, гранчака уповноваженому.

— Посуда, звісно, для коньяку не дуже підходяща, та якось пристосуємося, — каже Вадим Георгійович, наливає трохи собі й виголошує промову, в якій ще раз вітає іменинницю — прекрасну колгоспну трудівницю — й «за ваше здоров'я» та потихеньку п'є, жінки притім — зирять у два ока. А тоді вже Соломку змушує трохи пійнути. Міцний напій обпікає горло, вона закашлюється. Жінки-трудівниці п'ють по черзі й кажуть слова вітання. Здоровля, щістя й того, що хоче собі, бажають. У Соломії трохи шумить в голові. І розливається тілом ніжність — до чоловіка, що таке придумав, до цілого світу. Вадим дістає з кишені цукерку й простягає — закуси, мовляв.

Порожніє пляшка, якась крапельина дістається й голові та директору-секретарю. А як від'їжджають неждані гості, гуртом до бричок проводжають звеселілі жіночки.

Сміх, жарти, а Любка капосна:

— Мо', й весілле разом згуляємо?

— Прийде час — усе буде, — цілком серйозно каже Вадим.

«Про все вони знають», — жар од випитого у Соломії домішується до гиншого жару, що спалахує в ній, який уже до вечора не загасити.

А потім бабоцтво кидається до неї — покажи, що за подарок? Соломія насилу розкриває коробочку, дістає маленьку пузатеньку пляшечку. Як ото чвертка, не, ще менша. Вірка бере до рук, скручує кришечку, нюхає.

— Бабоньки, їй-бо, по-панськи пахне. Пахуща, зараза. Ну, повномочний!

І до очей підносить, читає:

— Духи «Кра... Красная Москва».

— Ти ди, то ж, може, й жінка самого Сталіна такими пахтить-ся, — каже Ліда. — Ну, тебе одмітили, Соломко!

— Ни всім же так везе, — Любка.

Вони пробують духи — хто нюхає, а хто на палець собі бризкає, до носа підносить, по губах тре.

— Ліпше чути, ніж той напиток, — визначає Явдоха. — Бо той їхній коняка щось міні прусаками смердів.

— Ти якби розпробувала б, то гиншої заспівала б, — Гафія докидає.

Запівали... Перед Другою Пречистою. Ланка сусіцька по полю, як разом ішли. Али пісня! Ніби не з того ні з сього заспівали:

Ой ходжу я на роботу
Од время до время...
Усі люди та й говорять:
«Не получиш прем'я».
Вийшла ланка в поле жати,
А я йду по всьому.
Уся ланка закричала:
«Йди собі додому!»
Я додому не пушла,
Стала собі жати.
Стала собі молодая
На хліб заробляти.
Повномочний не доїхав,
Я йому моргнула.
Ще півкопи не нажала,
А вже норма була.
Полюбила бригадира
З другої бригади.
А до того полюбила
Голову сільради.

Я вдовичка молодая,
Невелика ростом,
Ще до того полюбила
Голову колгоспу.
Гонять мене на роботу,
А у мене вавка.
Щось дала я бригадеру,
А мені дав справку.

Од тої пісні полум'яніли щоки у Соломії, пекли підошви, хоч ніби ї не стосувалися слова до неї. Ніби ї не стосувалися... Тільки чого ж в неї за плечима, чути за плечима тихеньке «хі-хі», а за смішком уже хтось з ланки, її ланки, котра недавно так дружно хтіла мати неї за ланкову, ї собі ту пісню стиха підтягує?..

2

Наприкінці вересня, на другий день Чесного Хреста, Вадим шепнув, коли заскочив до кагатів, де перебирали картоплю перед тим, як готувати її на зимівлю:

— Завтра після роботи біля нашого джерела зустрічаємось.

— Чого аж там?

— Забула? — Вадим посміхався. — Завтра рівно місяць, як ми там перший раз були вдвох. Відзначимо. Згода?

І підморгнув. Соломія зашарілася. Махнула рукою — їди вже. Бо ї так оно видивляються у сорок очей, з яких визирають сто сорок цікавостей. А може, ї більше, бо жіноча цікавість гостроока і гостродзьоба, у ста люстерках роздвоєна і потроєна, на дві а то ї три сотні лиць, на сотні стежок насінням пліток посіяна. Вона мов той сірник, кинутий на сухий хмиз серед лісу та ще ї у суху вітряну погоду. А вітер дме, вона відчуває його протяг. Летить на тому потоці, як листок. А нічого зробити не може. Відчуває, що він любить не менше, а може, ї більше, ніж вона. Має пружне потужне тіло, що вигинається, як тіло великого звіра. Звіра, що вийшов на полювання, думає Соломія, ї стає трохи страшно. Так, вона його здобич, але ж і він неїна тоже. А тіло... Як воно біліло у темряві, світилося дивним сяйвом, коли Вадим виходив

з річки — вони купалися після того вечірнього кохання в лісі. Купалися у вересні, і їй зовсім ні було холодно. А місяць, що зішшов і якраз вибрався на небо, більшав усе й більшав, ставав таким великим, що здавалося, він, котрий ніс її на своїх дужих, хоч і зраних, пошрамованих руках вздовж берега, здатен її підсадити, посадити на той місяць. А тоді бігти за нею слідом. Або розгойдувати місяць, як маятник, аби вона гоїдалася, мов на гоїдалці.

«Я химерниця, біла відьма й химерниця», — подумала тоді Соломія.

Її руки, сплетені того вечора довкола чоловічої шиї, тепер безсило опускаються вздовж тіла. Навіть не може звести, щоб помахати ними навздогін. Або хоча б одною — правою чи лівою. Бо сто очей і сто сорок, а може, й двісті сорок цікавостей од цих запнутих хустками сорок. Руки ці кожен раз, перед тим, як іти на побачення, старанно мие, тре, відшкрібує од землі, виколупує шпичаками землю з-під нігтів. Бо мусить прийти красивою, чистою і пахучою. Жінки півпляшечки духів таки оставили їй, то тепер хоч по краплі та дарує шкірі. Вона, Соломія, кохана Вадима. Ніяк не при звичається називати Вадиком чи ще якимсь пестливо. Може, Вадюня? Та хіба так можна називати її чоловіка, цього дужого, ні, не ведмедя, а якимсь по-інакшому, вона бачила на картинці у давній книжці, ще в отця Андронія... Тигра? Нє, якимсь інакше, дивно й загадково, на «ард» кінчалось. Звір був схожий на велику кішку, кошицю, що готувалася до стрибка. Кота? Запитати б його самого, на кого він схожий, так соромно, що так мало знає, що й так багато слів, які він вимовляє, зависають, не збагнуті, як щось, що, мов розсипані намистинки, губиться у траві, і годі їх визбирати.

Соломія вертається до жінок, ховає очі, ховає своє щістя, більше, як місяць і сонце разом узяті, й серце ледь утримує те, що вона почуває.

Не раз за ці дні й тидні просить прощення у Петра. Просить, як молиться вечорами перед сном. Уночі часом, як прокидається. Боїться, щоб не приснився Петро, бо як тоді їй бути після такого сну? Бо тоді, знає, щось теперішнє подаленіє. А то й зовсім утече від неї. А вона цього не хоче, вона, звичайна грішна жінка, що

таки вимолила у Бога і Діви Марії свою крихту щістя, ні, не крихти, не тре' грішити, цілу скибку, цілого калача, аби він тільки не розсипався, не розкришився.

Петро не сниться, не приходить у сні і Вадим, одного разу раптом видиться у сні-маренні, що переносить її через річку чоловік і лице в нього... Боженьку, лице в нього Павлове.

Після прокидання неї огортає страх. Про Павла наче і забула, ци старалася зовсім забути. Значить, не можна забувати...

— Соломко, гляди не вріж ножем собі пальця, — чує Вірчин голос.

Вірка торкається Соломіїної руки.

— Прокидайся, подруго, — стиха каже. — Вертайся із неба на землю. Ще трохи то і додом підемо, там мої дітиська ждуть.

Троє дітисьок у Віри. Вірки, Вірунчика, Віруні... Цікаво, як називав неї той Роман, що десь тепер у війську служить, з яким третє своє чадо нагуляла...

Тепер, як народився небіж, Соломія рідше забігає до Вірки. Помагає Варці купати і навіть годувати неїного дівка. Прискіпливо вдивляється у його риси, а чого б то? Василько тішиться — не натішиться синком, уночі схоплюється, ледь малий запхинькає, а раніше спав, як убитий.

«Дитину хочу, дитину од Вадима», — вкотре за ці дні навідується думка до Соломії.

А за нею і инша — хай Бог простить, не хтіла так од Павла, і од Петра тоже. А тепер хоче, так жаско хоче, ніби то питання життя і смерті.

І раптом холоне од думки: «А він?»

Він... До нього Соломія, скрадаючись поза городами, як лишиця до курника, вирушає осіннім надвечір'ям через два дні. За селом умирають останні відблиски сонця. Тільки дві багрянні смужки ще визирають з-за хмари. Мов цікаво їм — куди ж то прямує, раз по разу оглядаючись, пригинаючись, прагнучи стати меншою, непомітною, ця жінка. Найбільше, чого боїться Соломія під час таких вечірніх (зłodійських, каже до себе) походеньок, щоб не гукнув хтось до неї од воріт альбо з городу: «А куди то ти, Соломко, проти вечора?»

Було зо два рази так, такі небажані стрічі, мусила щось вигадувати. Тепер обійшлося. Бо пішла в обхід, де вулиця глуха, а тоді поза лозами. Добре, що Млинище їхнє крайній, осібний в селі куток, до болота й лісу тулиться. А стежки повз тих болітець, Бригадєрової річки, мимо Кусової гірки, пообіч хутора, вона знає. А там, за шосейкою, і до альтанки над джерелом недалечко.

Як з доріжки звернула, на підході завважила обіч альтанки сидить. Є вже, є, дожидається коханий. Бігті рвонулася, силует теж робить порух, до неї наближається, і Соломія вражено спинається — то не Вадим, то чужий чоловік. Крок, другий убік, й чує хриплуватий грубий голос:

— Ані руш! Бо стрілятиму. Я добрий стрілець.

А як вона завмирає, сполохано за стовбур вільхи хапається, незнайомець і майже невидимець (за дерева одступив) командує:

— Йди сюди! Кому сказав? Повільно підходь. І без фокусів, а то матимеш ще одну дірку. У лобі.

Соломія підходить, чоловік хапає її за руку.

— Що, другого ждала, більшовицька хвойдо? Щось він тебе не уважає, сталінський вишкребок. Бо мав би сам ждати свою підстилочку. Тоді й проблем би не було. Лежав би собі замість тебе з діркою в тому місці, що їхній партії належить, та й по всьому.

Соломія холоне, бо зблискує перед нею жахлива картина — вона приходить і бачить мертвого Вадима. З кулею в голові ци серці. Мимоволі тихо скрикує.

Чоловік поруч, від якого чути важким потом і махоркою, притягає її до себе. Шепче:

— Страшно? Зараз буде ще страшніше.

І дивлячись в Соломіїне лице, ледь видиме у напівтемряві, очима:

— Впізнаєш? У таборі вас того літа охороняв разом з другом Яремою.

— Тепер пізнаю, — видихає Соломія.

Справді пізнає молодого хлопця-охоронника. Тико постарів, і в сірих проблосках останнього вечорового підсвітку видно, як лице осунулося. Як же його звуть, намагається пригадати.

Він струшує Соломію за плечі, як грушу.

— Чого ж ти, суко, так скоро забула друга Ярему? Йому ж навіть під землею, певно, болить..

Соломїїні плечі, стиснуті цупкими, мов лещата, пальцями, трясуться.

— Я ни... ни забула, — схлипує вона. — Я...

— Другого полюбила? Авжеж, за пахучі дікалони й шовкові панталони їхні. А тепер, дивись, накинєт на нежніє плечі шаль пуховую... Того ждала? Кажи!

— Ви... ви-те нас уб'єте? — Соломїя питає голосом, в якому не-прихований страх.

Її страшно, Боженьку, як їй страшно. І так, виявляється, може бути. Й така смерть може ждати.

І наступна думка — він... Він, цей чоловік, чи вони все знали. І що сьогодні тут зустрінуться. Того й ждав. Али звідки? Певне, хтось із жінок підслухав, як Вадим сказав. І доніс, кому тре'. Котрась з неїної ланки чи гиншої? Найближче були з неїної... Її подруги, товарки... Катька, Явдоха, Лідка, Люба... Може, й Люба... Ци Настя, в якій, кажуть, троюрідний брат досі в лісі...

Що ж, хай убиває. Заслужила. Справді, не вберегла пам'ять про Петра. Друга Ярему.

— Тебе я не вб'ю, — чує вона. — Варто й тебе було б. Та знаю, як Ярема про тебе казав, а якби ти чула, як розказував... Ти ж для нього, як пташка чиста, як голубка біла була, сучко... Ех, трясця твоєї матері...

Він спльовує й раптом завмирає, прислухається.

— Ага, їде, їде, голубок-яструбок... Цокають, чую, цокають копитця по асфальту.

І вже зовсім іншим тоном, рвучким шепотом:

— Ну, ось що... Тебе я не вб'ю, а ось любчика твого шльопну... Не за те, що з тобою волочиться. А за то, що такі, як він, найбільше нам зла приносять, чуєш? Надто зміїний язик має, советську облуду, як блекоту, ясно сіє. І сміливий, інакше б серед вечора сюди не подався.

Рвонув за руку, до альтанки потяг.

— Сиди тут і жди, — наказав. — І роби вигляд, що ніц не сталося. Не дрижи. Довго мучитися не будеш. І він тоже. Як тико

підійде, так одразу й получить свою норму. Я стрілець добрий. Живою зостанешся. А подаси звук — тоже дев'ять грамів получиш у любляче серденько. Ну? Згодна? Жити, питаю, згодна?

— Зго... Згодна, — хрипить Соломія.

Вона сідає на лавочку, а чоловік зникає. Кудись ховається. За берези, вільху або кущ. Калиновий. Спеціально за лавочкою посадили. То вже у війну, може, й ті ж повстанці. Може. А тепер один з них уб'є Вадима. Нащо він призначив тут зустріч? А нащо вони ходили до лісу по ведмеді? Вона попереджувала, що можуть хлопці з лісу підстерегти, а він тільки сміявся. Казав, що фронтовику не гоже боятися бандитів. Та й нема їх уже — або переловили, або перестріляли. Останні загинули або були схоплені в тому літньому бою біля гори Герасимихи. Соломія було заперечила — кажуть люди, що кілька втекли, в тому ж лісі зникли. І той сотенний, що Чехурою звуть.

— Значить, десь у схроні своїм смердючим сидять, тремтять од страху, що й по них прийдуть, — Вадим тоді засміявся і неї обіцяв. — А ти не тремти, кохана боягузочко. Я ж поруч з тобою. І пістолет при мені. І сім патронів у ньому. Я ж ворошиловський стрілець. А їх і половини того не буде. Жартую, нікого тепер боятися.

А, виходить, треба було боятися. Тре' було, ой, тре'.

Що ж робити? Що діяти? Ждати, поки приїде Вадим і його вб'ють? Спробувати зірватися з лавки, закричати, коли він наблизиться? Хай уб'є і неї. Вона справді не змогла лишитися вірною мертвому Петру. Мертвому коханому. Тому, пам'ять якого вона зрадила. Али ж вона тико звичайна жінка. Вадима той уб'є, а як їй пусля цього жити? Після ще одної смерти...

Соломія прошептала слова молитви. Слова вислизали з її губ і падали в траву, у джерело.

Ось уже чути, як бричка їде зовсім неподалік, доріжкою. Чути, як форкає кінь.

І вона зривається з лавки. Зривається з криком. З її губ, із розтуленого, наповненого гіркотою рота виітає ім'я. Але не те, що хоче крикнути Соломія, щоб попередити Вадима про небезпеку. Не «Вадиме!» кричить Соломія.

— Петре! Петре! — виривається з її грудей страшний розпачливий крик. Роздирає тишу і ліс.

Кого вона кличе, з якої могили, з якої далечини?

Кулі не свистять, наздоганяючи неї. Чути тільки неїне важке сапання.

Соломія біжить, здається, крізь цілий ліс, такий довгий її біг, гілки боляче хльоскають по обличчю, плечах, ріках, а вона біжить і біжить.

— Петре! — безтямно волає не вона, а її серце, таке велике цієї миті, як місяць на небі пару тижнів тому.

Такою страшною, подрапаною, з безтямними очима і тілом, що вже не дрижало, а швидше билось у конвульсіях, вона вибігає на доріжку. Бричка бовваніє попереду. З неї зістрибує Вадим, озирається. Соломія кидається до нього, падає ув обійми.

— Що з тобою? Що сталося? — Вадим гладить її волосся, плечі, цілує. — Кого ти кликала?

— Ховаймося, нас уб'ють!

— Хто уб'є?

Все ж він присідає вслід за Соломією за бричку. Дістає з кобури під плащем пістолета. Та в лісі тихо. І хвилину, й дві. Ще більше. Зрештою вони підводяться.

— Ни йдімо туди, — каже Соломія.

— Гаразд, не підемо. Але поясни, що сталося? Що все це означає?

— Потім, потім, не зара.

Вадим розвертає бричку. Доки їдуть доріжкою, Соломія чекає кулі навздогін. Але довкола тиша. Мирно форкає кінь, його чомусь Боруном Вадим називає. Лише здалеку долинає ледь чутне пугання, певно, сови вилетіли на полювання.

На шосейці Соломія трохи заспокоюється.

— То що сталося? — знову питає Вадим.

— Там був чоловік.

— Який чоловік?

— Ни знаю. Повстанець. Бульбаш. Хтів убити тебе.

— То ти кричала його ім'я?

— Не. То ім'я гиншого чоловіка. Його вже нема.

— А де ж він?

— Убили. Давно. П'ять літ тому.

І раптом Соломія хапає його за руку. Каже майже спокійно:

— Заарештуй мене. Я бандпособніца.

— Тпру.

Спиняє коня, дивиться на Соломію.

— Ти що, сказала їм, що я прийду?

— Не. Не. Як ти міг подумати таке?

— Тоді звідки він узнав?

— Не відаю.

— Н-да, ситуація. — Він замислюється. — Чорт, хтось із жінок міг почути, як я призначав тобі побачення. Що ж, завтра розберемося, хто у вас інформатор.

— Ни треба, — просить Соломія. — Що тоді про мене подумують? Вже хай ліпше мене заберуть.

— А тебе за що? Чого ти кажеш, що бандпособніца? Ті їхні грипси¹ до лісу носила? Їжу готувала? Ну, відповідай.

Голос у Вадима вже геть інший — сталевий. Такого Соломія ще ни чула.

— Я його любила, — каже вона.

— Кого? Того, що мене чекав?

— Не. Петра. Я ни знаю, чого я його покликала. Ни знаю.

Вадим торкає коня. Знову — цок-цок підкови. Справді, мабуть, далеко чути.

І тут як у гарячці Соломія починає розповідати. Як їх росли разом трое — двоє хлопців і вона. Як теї хлопці — Петро і Павло, Петрусь і Павлусь — в неї закохалися. Як не могла вибрати між ними. Як, зрештою, обрала Павла, бо обідилася на Петра, що до лісу пуйшов, нею мовби знехтував. Як швидко збагнула, що Павла не любить. Як там, у лісі, коли од німців ховалися, з Петром зійшлася. Як призналася чоловікові й була покарана. Як проводжала чоловіка, котрого не любила, на вуйну. Як зрадила його вдруге у день Перемоги. А потім, потім загинув і Петро.

¹ Таємні повідомлення для повстанців. Ці листи складалися таким чином, що в разі викриття їх можна було швидко проковтнути.

Вадим кілька разів затуляв їй рукою рота, але вона однімала і говорила далі. Говорила, а як скінчила, сказала:

— Спини коня, ми вже і поворот на Млинище проїхали.

Він:

— І куди ж ти підеш?

— Додом. Як тре' буде мене забрати в емгебе, то знайш, де живу.

— Ніхто тебе забирати не буде, — сказав Вадим. — І взагалі — мовчок. Про те, що сьогодні сталося. А то ще і на тебе впаде підозра, я тих хлопців-емгебістів добре знаю. Й про інше бажано не розповсюджуватися.

— Боїшся, що з бульбаською коханою знався?

— Нічого я не боюся, — сказав. — Ти могла в цьому переконатися. Ти багато чого пережила, і я пережив. Давай далі пережити разом. Хоч я не гарантую, що мене таки не вполюють.

— Ти справді мене ни кинеш?

— Я тебе люблю, — сказав на диво просто і так якимось, що Соломія аж затремтіла. — Кохаю. Тебе, мою Солю.

— І я тибє. Али зара я піду. Добре?

— Йди, бо розумію, що в тебе на душі. А хоч — підвезу.

— Ни тре'. Ще які вечорничники побачать.

Вона чмокнула Вадима в щоку. Та перш ніж зістрибнула з брички, схопив Соломію за руку.

— Стривай. Я ж тобі подарунок купив з нагоди місячного ювілею нашого кохання.

Дістав щось із сумки, простяг Соломії.

— Ось, візьми.

Соломіїна рука торкнулася чогось м'якого і теплого, лагідного.

— Що то?

— Хустка. Пухова. На зиму матимеш.

Соломія враз відсахнулася. Що ж це таке? Той чоловік у лісі казав...

— Що з тобою? Бери.

— Не, ни треба.

— Не хочеш подарунка від мене?

— Я ж ни за дікалони і пухові хустки тибє полюбила.

— Хіба я таке кажу?

— Декую.

Соломія взяла хустку, бо подумала, що він справді образиться.

Йшла селом, ковтала сльози, а м'яка пухова хустка пекла їй долоні.

3

Мине багато років, і од чоловіка, котрий приїде з Сибіру і розшукає неї, і покладе їй на долоню маленьке дерев'яне серце з двома вирізьбленими профілями — чоловічим і жіночим, дізнається Соломія, чого живою zostалася. Скаже той чоловік, Демид, що то Петрова робота, друга Яреми, яку він сховав колись у лісі, в дуплі, а тепер ось знайшов. На звороті серця побачить Соломія випалені букви — П і С. Вона довго триматиме те серце на долоні, потім у затиснутому кулаці, аж рука затерпне. А чоловік скаже, що врятувало неї тоді, не тільки неї, а й Вадима, в лісі коло джерела, Петрове ім'я. Те ім'я, котре вона безтямно кричала. Стріляти було в неї і того, другого, скаже той чоловік, все одно, що в Петра, друга Ярему, стріляти.

А поки що серед осені, перед храмовим празником — Дмитром, Дмитрієм-великомучеником, до якого вони з Варочкою білили хату, Соломія остаточно переконалася, що вона понесла, загубіла, як то там по-вченому смішно кажуть — ваговитою ци ще якимось — стала. Душа неїна заспівала пісню і не могла спинитися.

Цєю новиною — у мене буде дитина, чуєте, буде дитина — Соломії хотілося поділитися не тільки з усім селом, а з усім світом. Та вона мовчала, боячись сполохати, зівровичи своє щістя, щістячко, що зародилося і зріло в ній, як зріє із маленької зав'язі плід, щоб стати великим червонобоким яблуком, як з мачинки виростає ціла маківка, як росте весна з маленької, беззахисної квіточки серед снігу.

Тої пам'ятної осені п'ятдесятого року, якраз на Дмитра, в старій сільській церковці, збудованій без єдиного цвяшка ще у сімнадцятім столітті од Різдва Хрестового, хрестили і автора

цих рядків, що через багато літ напише про Соломіїну долю, і малий хлопака мирно собі посопував на руках у хрещених батьків, і прокинувся та заверещав здивовано лише тоді, коли батюшка опустив його у водичку, хай і не вельми холодну. А перед тим разом з іншими односельчанами стояла на празниковій відправі Соломія й дякувала Богові й матері Божій, й Дмитрові святому заодно за даровану їй радість й просила не забирати неї.

Про тую радість повідомити Вадимові довго не одважувалася, та таки сказала, уже як сніг присипав Загорени, перед светом Катерини, коли приїхав її коханий і запросив до клубу, щоб разом з другими передовиками й начальством відзначити день сталінської Конституції. Ну, по довгій і нудній проповіді їхнього директора, того, що грамоту Соломії вручав, по коротких словах Вадима про щастя жити в такій чудовій країні під зорею сталінської Конституції, направився актив до сільради, де вже стіл був накритий. Ну, тут і шепнула Соломія Вадимові, щоб не дивувався, бо пити їй вже не можна.

— Чого?

— У мене буде маленький. А може, маленька.

— Он як? Правду кажеш?

— Чого б я брехала?

— Та ти ж молодець. Молодчина!

Він стис Соломіїні пальці. Глянув на неї, і побачила, що очі у Вадима справді щасливі.

Нахилився, зашептав:

— Та за таке не гріх буде й випити. За двох. Чи й за трьох. Після тосту за товариша Сталіна, звичайно.

Соломія стиха засміялася. Вона почувалася подвійно щасливою. Цілий вечір. А того вечора Вадим вперше відкрито провів її додому. І вже біля воріт сказав:

— Мушу тобі признатися, що я ще офіційно не розлучений з колишньою дружиною.

І побачивши, як спохмурніла Соломія:

— Ти не гнівайся, Солечко. Так сталося. Але завтра ж я, в крайнім разі — з понеділка, візьму відпустку, я ж цього року ще не був у відпустці, і поїду та подам на розлучення. Думаю, що

нас розлучать швидко, бо ми вже не живемо разом більше двох років. Правда, я всиновив її сина від першого шлюбу, але йому вже більше десяти років, та й Марина казала, що я їй не потрібен.

— Марина — то твоя жінка?

— Так. Була жінкою. Нас поєднала війна. А потім... Довго розказувати. Я зрозумів, що не кохаю її. Попросився, аби мене направили в іншу область. Ну й тут, на Волині, зустрів тебе. Я... Я, коли рік тому до обласного центру забрали в обком партії, попросився знову сюди, у ваш район, бо знав, що мушу тебе побачити, мушу біля тебе бути.

Тепла хвиля розлилася у Соломіїних грудях. Наче потеплів і цей зимовий вечір. З-за хмар визирнула зірка, дивилася на них обох. Соломія запросила Вадима зайти до них, пообіцяла, що чаєм з малиною напоїть. У них смачна така малина! Сама збирала. Ходімо? Вадим відповів, що зайде до її оселі через кілька тижнів, просити у її батьків руки і серця. Так і сказав — руки і серця. І спитав, як звати батьків?

— Антін і Соломія, — трохи здивовано відказала.

— А по-батькові?

— Антін... Антін Дмитрович і Соломія Прокопівна.

— Ну от і гаразд. Тоді й чаю з малиною спробую. Баночку для мене прибережеш?

— Прибережу, аякже. В нас ще цілий десяток є, тих банок. І не тико з малиною, а й з ведмедами та чорницею. І журавлини кисленької заготовили.

— Дитя ти моє, — сказав Вадим, зворушений Соломією безпосередністю. — Ти, мабуть, ласунка, признайся?

— Трохи люблю солодке. Колись вельми мед любила.

— То ти ведмежка, а не Соля, — пожартував.

— Я джмелиний любила. А він трохи ни такий, як від пчіл.

І похвалилася:

— Мене навіть сестрою джмелів у дитинстві називали.

— Яке ж ти справді дитя, — Вадим пригорнув її. — Господи, я ж міг тебе не зустріти. Аж страшно, як подумаю.

— Ну от, і ти Бога згадав, — сказала Соломія.

— До слова вийшло. Хоча бабуся й дідусь були віруючими.

— Були?

— Ну, бабуся й досі є. В селі живе. А дідуся... Розповім якось. Його перед війною не стало...

Були поцілунки на прощання. Вдихала Соломія запах його губ і шкіри. Й не тільки горілку чула та одеколон. Він, її коханий, пахнув особливо. Так міг пахнути тільки справжній чоловік.

Через два дні Федось Петрович сказав Соломії, що Вадим велів передати — поїхав у відпустку на рідну Чернігівщину. Інше вона знає. І подивився значливо.

Соломії було байдуже, як він там дивиться. Тепер мало значення тільки чекання. І той день, коли Вадим повернеться. Добре було б свята разом стрічати — і Різдво, і старий Новий рік, і той новий, як у їхньому селі казали — советський.

4

На Новий рік Вадим ще не з'явився, а за два дні перед Різдвом прибігла з колгоспної контори посильна Ганька і сказала, що Соломку кличуть в контору. Притому строчно. У відповідь на Соломїне: що, зновика якесь совіщання, дали б хоч перед Різдвом спокій — якось дивно посміхнулася. І одповіла: та не, не совіщання, лічно Федось-голова кличуть, товариш Без, а в нього — стиха чогось — гості.

— Гості? — Здивувалася Соломія. — Я тут при чім? Ци то з райкому гості?

— Та не. Жінка якась. По-ненаськи, по-городським так вдягнута, пава хоть куди. Ну, може, і з райкома, я там ни розбираюсь. То я побігла? Ци разом підемо?

— Біжи... Скажи там — зберуся й приїду.

Невідомо чого, та коли вдягалася у празничну одежину, а за тим гриву свою пшеничну розчісувала, щось у Соломїйних грудах тенькало і наче наче холодок пробігав. А збиратися було тре'. І далі вдягатися.

— Ти ж геть збіліла, Соломко, — мама Соломія стривожено. — Що трапилося?

— А що могло статися? — Соломія здвигнула плечима, у люстро зирнула, маленького чубчика з-під хустки, теї, що Вадим подарував, випустила. — Хтось там приїхав. Мо', і не по мою душу. А мо', і по мою. Бо ж збори колхозні скоро, казав голова. І якесь совіщання на десяте число намічене. Ну, певно, і кличе того. Я ж ланкова.

— То чого волніруєся? Тобі ж ни мона.

— Я спокійна, мамо.

Мама вже знала, що донька носить під серцем дитя. Трохи дорікнула, а більше зраділа. Бо знала, як то Соломка хоче дитину мати.

У контору, дорогою до якої то пришвидшувала ходу, майже бігла, то ледь-ледь ноги переставляла, ввійшла сама не своя.

— Ждуть, — сказала Ганька.

Постукала і ввійшла. Привіталася. До двох зразу, бо в кабінеті голови сиділа жінка, молода ще, десь одного віку з Соломією, на вигляд, мо', трохи старша, роздягнута, у в'язанім платті кольору молока, що після кипіння півкою покривається, як, бува, постоїть. Висока, в два боки настовбурчена копичка білого-білого волосся начеб видовжувала неїне миловидне, підфарбоване і нарум'янене лице. У кабінеті, колишній кімнаті хати виселених куркулів Гірчаків, добре напалено, тепло, тож не дивно, що красива, аж очима хочеться погладити, пухнаста біла шубка гості висить на вішалці коло дверей.

— Ну от і наша Соломка, тоїсть Соломія Антонівна, — зрадів голова, тико дивно якось, мовби тягар бозна-який з плечей скидав. — То ви, того, поговоріте собі, а я, того, деякі питаннячка тута, в сусіднім кабінеті, порішаю, а як тре', то потому Соломці, тоїсть, Соломії, я свою точку зренія викладу.

І поспішно з-за стола до дверей, аж вітерець зашумів. Соломія тупцяла перед столом, з ноги на ногу переступала і ждала, що їй скажуть. Тривога охопила її всю. Може, щось з Вадимом сталося?

— Ну здрастуйте, Соломіє Антонівно, — навидивлявшись на неї, сказала нарешті жінка. — Ось ви яка, виявляється. А хто я, певно, здогадуєтеся? Чи ні?

— А хто ж ви-те? — видихнула Соломія.

— Ви-те... Як мило. Певне, по-місцевому так вимовляють?

— Звиняйте, — сказала Соломія.

— За це вибачитися не варто, — посмішка ледь-ледь торкнулася кутиків повних вуст жінки, перед якою стояла Соломія. — А ось за інше — слід. Я Марина, дружина Вадима. Того самого Вадима, якого ви так вміло, очевидно, з сільською безпосередністю спокусили.

— Я його не спокушала, — сказала Соломія.

— Тоді він сам спокусився. Це не міняє суті справи. Хоч знаючи його, допускаю, що він не сказав, що одружений. Адже не сказав?

— Сказав.

У Соломії підкосилися ноги, і вона опустила на стілець.

— Тим гірше для вас. І для нього.

Соломія хотіла пояснити, що почула те од Вадима в останній вечір, коли його бачила. Та згадала, що знала раніше, од голови. Тико ж той, здається, казав, що уповноважений розлучений. Дивний, наче здалеку чутний, з'явився шум у Соломіїній голові.

— Марино... — Вихопилось якомось жалібно. — Вибачейте, ні знаю, як вас по-батькові...

— Яке це має значення для нас обох? Ви хочете виправдатися?

— Не. Я хочу сказати, що просто полюбила його. І він мене полюбив.

— Он як? — Марина дивилася і вимовила іронічно, ледь на-смішкувато, а далі з кожним словом в'їдливіше. — Ви полюбили! Дуже мило. Але перед тим він полюбив мене, а я його. Почули б ви, які мені слова казав. Хоча, гадаю, і вам теж. Мариночка, сонечко — це ще не найніжніше з тих слів. А вас, певно, Солею, авжеж? Не Соломкою, точно. Солечкою, гадаю. О, він уміє.

Вона звелася зі стільця, на якому сиділа, стала перед Соломією.

— Я, відверто кажучи, хотіла подивитися, на що він спокусився. Визнаю, ви виявилися вродливішою, ніж я гадала. Тільки вам я Вадима не віддам.

— Хіба він річ? — вирвалося у Соломії.

— Не річ, але мій чоловік. Законний.

— Він їхав, щоб розлучитися...

Соломія видихнула це й відчула, як у її тілі щось заворушилося. Дитина? Рано ще, здається.

«Я не дам розлучення, — сказала Марина. — Не дам тому, що за ці два роки відчула, що люблю його. І він мене любить. Ви були його захопленням. Нехай. Тепер настав час підбивати підсумки, збирати каміння й виправляти помилки. Якщо ж говорити про права, то, гадаю, Вадим розповів вам, як народилося наше кохання. А народилося воно на фронті. Після того, як я ось цими руками врятувала його після важкого поранення. Я де тягла, а де навіть несла на руках цілих два, а може, й три кілометри, доки не витягла до своїх, які відступили. Я перев'язувала його клаптями своєї гімнастерки й благала не вмирати. Може, тому він і вижив. А потім... Потім я поїхала з ним у польовий госпіталь і чотири дні й стільки ж ночей не відходила від ліжка, на якому він лежав непритомний. Я, невіруюча, молила і Бога, і долю, щоб він вижив. І давала йому свою кров. Чи, може, то не я, а ви, Соле-Соломіє, тягли його, напівживого, може, то ви допомагали його по шматочках складати?» Так казала Марина. А виговорившись, опустила на стілець і враз разом з ним посунулася до Соломії.

— То як ви можете на нього претендувати?

Її лице було зовсім поруч. Соломію нудило й трусило.

— Я ні знаю, — сказала вона тремтячим голосом. — Я нічого не знаю... Певно, ви-те правду кажете. Я знаю тико, що я його любила. І люблю.

— Це ваша особиста справа, — сказала Вадимова дружина. — Любіть. Він чоловік не з гірших. Але... Ви мені пробачте, але ви б просто поламали йому долю. Долю і життя. Він має гарні організаторські і ораторські здібності. Та що там — він природжений пропагандист і агітатор. Але в селі він жити не зможе. Його білі руки ніколи не копатимуть картоплю й не керуватимуть трактором. До того ж на техніку в нього взагалі алергія. Сподіваюся, ви не хочете, щоб його виключили з партії й покарали за зв'язки з непевною особою із Західної України?

Соломія підвелася. На ногах стояти було важко. Нудило щораз більше.

«Господи, хоч би витерпіти», — подумала вона.

— Я ни знаю, кого вибере Вадим, — сказала і здивувалася, що хвилювання начеб проходить. — Я хочу, аби він був щасливим. Тики ж... Ви його не любите, от яка біда. Бувайте.

— Не вам визначати, чи я люблю, — голос у Марини покрижанив. — І зачекайте. Підемо разом. Гадаю, ви проведете мене до зупинки?

А далі... Далі вона звеліла подати їй шубку.

Ошелешена Соломія зробила було порух, та спинилася. Хвилювання справді пройшло, а на зміну прийшло, як уже не раз із нею траплялося, дивне замороження. Ніби враз вікно відчинилося. А потім вона побачила обох їх серед холодного засніженого поля, на вітрі й морозі. На вітрі й морозі, й поле те засипав, мовби хотів живо поховати, пекучий жалячий сніг. Аж Соломії захотілося на руки свої подмухати, щоки потерти.

— А ми, виявляється, горді, — тепер просто насмішкувато сказала Марина. — Ой, які ж ми горді... А пухову хустку нам коханий Вадик подарував, чи не так? Так, любонько-ланкова, так. Бо і в мене така є. Ну, а тобі, поліщучко, на пам'ять зостанеться. Може, й сльози нею витиратимеш. Вона м'якенька.

Соломія раптом рвонула з вішака шубку — дорогушу, певно, пухнасту, невідомо з якого звіра пошиту, й кинула на підлогу. Тупнула по тій шубці ногами.

— Нагинайся, сучко, і вдягай.

З тим і вийшла. Ще чула, як за дверима, якими грюкнула з усієї сили, пролунав несамопитий вереск. Вже на вулиці, пройшовши метрів зі сто, дала волю сльозам.

Вона не бачила, як вбіг у кабінет переляканий голова, ни чула, як Марина істерично кричала, що її побито і завдано матеріальної шкоди, бо геть зіпсовано дорогу шубку, вимагала затримати злісну хуліганку й притягнути до відповідальності за нормами соціалістичної законності.

— Заарештуйте її, — кричала непрохана гостя. — Я вимагаю! Я дружина відповідального партійного працівника.

І тут Федось Без, колгоспний голова, колгоспу імені товариша Лазаря Мойсейовича Кагановича, проявив характер. Він, правда,

підняв і подав розпатланій, розчервонілій дамочці, в якій аж фарба з-під очей потекла, її дорогоцінну шубку, зауваживши принагідно подумки, що на норкову та не тягне, хіба, мо', яка білка сіра така-во, але далі сказав:

— Ось що, дамочко... Як там вас, Маруся Тихонівна чи що...

— Марина Трифонівна, — презирливо проказала гостя, схожа, подумав Федось Петрович, на драну кішку, куди їй до Соломки.

— Я їй кажу, звиняюсь, Марино Трихонівно, що радив би вам не зобижатись і їхати собі по добру, по здорову, чи як там у вас кажуть...

— Ви на що натякаєте?..

— На те, що на вас, вроді, слідів побоїв не видно, — пояснив голова. — І свідків, уроді, не наблюдається за версту-другу. Так що їдьте, як і приїхали. Можу хіба до міста бричкою підвезти. Якраз на сани по случаю зими поставив. А шубку воно мона їй почистити, як то кажуть, не одходя от каси. Зара вам Ганя щітку принесе.

І двері відчинивши, гукнув:

— Ганю, а їди-но сюда!

Коли ж посильна-прибиральниця явилася, наказав:

— Ти того-во, в бухгалтерії вроді щітка одержна є в Семенівни, то принеси. Тут у дамочки з далекого города матеріальное по-вреждение імущества наблюдається по неосторожності ци то мелкій аварії.

— Сам ти аварія неотесана, — сказала Марина і до дверей з шубкою в руках, там обернулась і прошипіла:

— Ще в мене поплачеш, бандеровець недобитий.

З тим і вискочила, як оглашена.

— А от за то їй одвітить можна, що колишнього червоного партизана бандерівцем обізвала, — сказав навздогін Федось Без і до Гані, котра з щіткою постала:

— Можеш іти. Тут уже отсутствие налічія пострадавших. Хотя — стій. Почухай мені щіткою ліву лопатку. Щото од напругенія нервів засвербіла.

— Та ну вас, дєдьку Федось, — Ганя пирхнула і побігла назад в бухгалтерію.

Голова зачинив щільно двері, сів за стіл, подумав трохи, підперши рукою праву щоку, та дістав із тумбочки в столі з-під двох папок недопиту пляшку самогонки. Пошукав ще і виявив невеличкий гранчак та зморщене зимове яблуко. Налив у склянку пекучої рідини, випив, яблуком кислим закусив, тоді оглянувся та до портрета Кагановича, що висів поруч з портретом Сталіна за спиною на стіні, обернувся:

— Ти того, Мойсеїчу, войди в розуміння, що в робоче время п'ю, та ще й сам. Нерви у мене теж не залізні. Я зразу усік, що за дамочка. Натуральний дурень буде Вадим, як до Соломки нашої не вернеться. Бач, вона, стерва, мораль блюде, за сохранным сім'ї бореться! А ми що, проти моралі тої? Ци симні, може? Ні-как нет. Но з другої сторони, — голова значуще підніс вказівний палець, — обіжати ланкової та ще й передової — не позволимо. Та ще й такої, що оху-хо! Не, прийдеться, хоч-ни-хоч, другу випити. На зло врагам пролетаріата, як наш комісар казав.

І Федось Без, голова колгоспу імені товариша Кагановича, виконав свою погрозу.

5

Вадим не повернувся, а на загальних колгоспних зборах наприкінці січня представник райкому сказав, що райком рекомендує звільнити з посади голови колгоспу товариша Беза Феодосія Петровича як такого, що не вповні забезпечив доручену йому керівну ділянку роботи, проявив невиправданий лібералізм щодо тих, котрі не виконують норму трудоднів, до того ж зловживав спиртними напоями, навіть у робочий час. Та враховуючи минулі заслуги Федосія Петровича, як колишнього червоного партизана загону імені товариша Леніна, йому довірено трудитися бригадиром другої рілочної бригади. А головою колгоспу рекомендовано обрати товариша Басюту Михайла Прохоровича, керівника досвідченого, разом з тим перспективного. При цьому з першого ряду підвівся низнакомий мордатий чоловік, літ сорока п'яти, що досі не вимовив жодного словечка. Звісно, обрали, куди ж дітися. А новий голова колгоспу, голос у якого

був швидше писклявий, ніж басовитий, у своїй, якби тепер сказали, інавгураційній промові почав з того, що дякує за довіру і партії, і сільським трудівникам, та раз довірили, то він буде безпощадно боротися з порушниками трудової дисципліни, пияками і всілякими хуліганами та розкрадачами колгоспної власності, зате за високі врожаї навіть на поліських землях. А ще він хоче довести, що на цих землях, окрім картоплі й жита, можна вирощувати не тільки кормовий і цукровий буряк, а й кок-сагиз. А це, товариші, важлива культура, це, як сказав товариш Сталін, наша стратегічна сировина. Хто, може, не знає, то це така культура, з соку плодів якої, що в землі ростуть, виготовляють каучук, а з нього гуму для наших машин, як гражданських, так і воєнних. Отож, кок-сагиз — то наша безпека і відповідь імперіалістам, що хотіли лишити нашу країну без коліс. То їсть вперед за високі врожаї кок-сагизу.

З весни п'ятдесят першого року в історії Загорян настає трирічна ера кок-сагизу, яку вони потім не раз будуть згадувати лихим словом. Та поки посіяли той кок-сагиз вперше, Соломія носила в собі інше насіння, котре навесні стало чим раз частіше нагадувати про себе. І раділа, й сумувала, та прикрість дедалі більше переростала в тривогу — чи ж виносить, як слід, дитятко, чи все буде благополучно?

Вадима після тої пам'ятної розмови в конторі якийсь час ще чекала, сподівалася — може ж, приїде, щось пояснить. Якщо не назовсім вернеться, то хоч на часину покажеться... Не вернувся, не подав і вісточки.

— А я би написала, — сказала Вірка. — А я би поїхала, живіт би показала, що той начальничок наробив, який то слід лишив тутечки.

— Мовчи, Віруню. Мовчи. Нікуди я не поїду. А за те, що дитину матиму, я йому навіть вдячна. Та що там навіть — просто вдячна. Як там ни буде, а матиму донечку чи синочка. Ти оно троє маєш і даєш раду, то чого я маю на когось гніватися?

— Ой, Соломко, бідна головко, добра ти, як млинець з медом. Всім би ти прощала.

— Ну, ни так вже й усім.

Не простила вона Вадима. Просто шкода його було. Відчувала, нутром жіночим відчувала, всім своїм єством, кожною струною душі, глибиною зболеного серця відчувала — Вадим не прикидався, коли говорив їй про свою любов, коли кохав її. Бачила щире захоплення в його очах, а як звучав голос, коли розмовляв з нею! Особливо останні місяці перед від'їздом. Останні тижні. Нічого й не змінилося, коли вона розповіла про себе, що могла розповісти. Що знала. Не відштовхнувся, не побоявся. Хоч хтось міг донести й на нього. То що сталося? Соломія питала себе, питала ніби й Вадима, десь там, далекого. Питала. Шукала відповіді й знаходила. Та жінка, Марина, вона змусила залишитися. Вона не схотіла програвати. А Вадим... Виходило так, що Вадим просто побоявся, виявився ни таким сильним, як уявлявся їй. Від того було прикро і... шкода, таки шкода, страшенно шкода його. Того, кому віддавала тіло, довірила й душу. Себе саму до останку.

Мусила терпіти, так собі визначила.

«Може, ще колись зустрінемося», — інколи думала. Розуміла — навряд. А якби й зустрілися — не простила б.

Вона любила такого Вадима, якого знала до того, як він поїхав. Тільки чи ж знала? Виходило, що не, ні знала до кінця.

Час біг, хай не біг, а волочився, життя тривало, і в тому житті росло, виростало в ній інше життя, якого прагла зберегти, як зберігають маленький росточок — од вітру, дощу, морозу, снігу, чужого вторгнення.

Вдячна була мамі, татові, Василькові, Варочці. Бо розуміли й підтримували. Може, у душі й співчували, а мо', й дорікали. Али з нею говорили, мовби нічого ни сталося. Мовби так і треба. Треба їй бути матір'ю.

Вдячна була маленькому небожеві, Тарасику. Що він є, що можна підійти до колиски, побачити блиск оченят, потягтися на-встріч його простягнутим рученят, взяти на руки, щось сказати й чути його смішне шмоканне.

Ждала, ой ждала Соломія, коли ж перші поштовхи відчує, коли почне давати про себе знати її любя лялюня. Коли ж почула — неімовірно зраділа. Та малеча виявилася ци то надто спокійною, ци

ї лінивенькою, бо давала про себе знати рідко — раз-два на день — і Соломія ще частіше, ніж її мати, коли виношувала свою Соломку, спинялася, прислухалася, просила:

— Ну ж бо, маленька, подай мамі знак!

І тривожилася, і боялася — ни дай Бо', щось трапилося.

Та час збігав. У ті роки в селі не знали ніяких декретних відпусток, перейми, бувало, й на полі починалися.

До неї, єдиної, здається, не чіплявся новий голова. У цьому чоловікові поєднувалися хіть і жорстокість, власна любов до гріховних солодошів і насолода від страждання інших. Справджувалися слова колишнього голови, сказані, коли люди з клубу зі зборів виходили:

— Ви ще припомните добрим словом Федося Беза. Він ще вам пахнутиме¹.

Голова колишній любив заїхати на поле, перекинутися із жінками слівцем-другим, пожартувати, злегка когось і притиснути ци й ущипнути. Жінки на його баяндраси й собі не лізли за гострим слівцем під спідниці. Могли й по руках стукнути, як надто глибоко ліз, куди не тре'. Федось був свій, шалапутний Федосько з сусіцького села, котрий в активісти, а потім і в голови вибився, побувавши наприкінці війни, як і Захарко Дилів, у червоних партизанах. Новий голова не жартував, знав, здається, чотири слова: «робота», «дисципліна», «расхіщення» і «наказання», які вживав найчастіше. Робота повинна була бути без жодної зупинки і не по обіді, як раніше звикли. Дисципліна без «будь-якої отлучки», за «расхіщенням» одразу йшло «наказання по всій строгості советського закону». Що то таке, дізналися, коли влітку затримав перших жінок, котрі несли виполоті проріджені бурячки. Виявилося — не можна, ті бурячки мали йти на корм колгоспній худобі. Танька, котра була спіймана першою, отримала, як вважали в селі, ні за що ні про що два роки.

Першою жертвою з Соломіної ланки стала Катька, яка спробувала із жнив винести трохи зерна, заховавши його в мішечку за пазухою. Голова не посоромився полізти й туди. Катю, зважаючи

¹ Без — бузок (діалект.).

на те, що мала двох малих дітей, засудили на три роки. А сказали, що можна дати й більше й навіть розстріляти.

Після випадку з Катериною Соломка стала з поля носити в рядюжці виполотий бур'ян. Як перестрів перший раз Басюта, звелів висипати на землю. Й нерозуміюче дивився на пирій, осот, деревій, подорожник, золотисту плутаницю... Перетрусив, а тоді до Соломії:

— Що, знущатися надумала?

У Соломії здивовані очі:

— А що, й цеє ни мона нести? То я ни буду. Свині, думала, дам, а як ни мона, то й ни мона...

— Свиня твоя пирій хіба їсть?

— Та вона у мене сільська, неперебірлива...

— Дивіться, Соломіє Антонівно, ви хоч й передова ланкова, та жартувати так не раджу. До того ж...

Вона зрозуміла — що має на увазі голова. Те, що у неї, ланкової, незаконна дитина.

Отож...

Десь у кінці зими Люба призналася: минулого року неї ви-кливав Федось-голова і попросив самій піти з ланкової. І хай оберуть Соломку, Соломію. Вони так і зробили. Ти не думай Соломко, ти нам добра, з тебе файна ланкова. То нічого, що так було.

Після тих слів зрозуміла Соломія — про те, щоб вона стала ланковою, Федось попросив тоді Вадим. Ще до того, як на полі появился. Хотів, щоб як появиться, вона вже була ланковою.

«Щоб хоч трохи була якимось начальником? — злостиво звернулася Соломія до уявного Вадима, ніби той поряд стояв. — Рівнею хоч трохи тобі була?»

Прикро, страшенно прикро стало Соломії. Ледве зібралися разом, сказала одразу: вона ни хоче бути ланковою. Ни просилася й ни хоче. Хай далі Любка буде.

Любка першою в крик: «Я нізачо ни буду». Жінки з лементом на Любку: «Що ти таке сказала Соломці, безсовісна?» У Соломії душа обривається, летить кудись донизу: вони все знали, ни тико Любка. І прикидалися, зрадниці!

Що то було далі! Гвалт, лемент і просіння.

— Лишайся, Соломко. — А на Любу: — Їй-Бо, з ланки виже-
немо.

Любка:

— Тоді я у Мережці втоплюся альбо у свему колодязі, цього хочете?

Тепер по-свему, по-бабськи мусили Любку заспокоювати і втішати.

Одним словом, лишилася Соломія ланковою. Пусля того на серці тепліше стало.

А через штири з гачком місяці народилася її криклива Марійка, Маруся, Марусиночка. Таки криклива-прекриклива, бо репетувала вдень і вночі. От і візьми, а в животі такою спокійною була. Для Соломії настав час безсоння, що тривав цілих півроку, і скінчився десь аж по Дмитрові, ци й по Михайлові, як білі мухи прилетіли на їхній двір. Тоді вже й Тарасик видибцяв сам на двір і ловив ручками мухи-зірочки. На той час Варочка знову ходила з животом — щаслива, аж світилася. Щасливою була й Соломія. Хоч і кричала Маруся, схожа й на Вадима, і на неї, і на бабусю-Соломію — насамперед очима, хоча не блакитними, а начеб зеленкуватими. Личко кругле, у них в роду таких пухнастеньких не було. Родимочки знаходить Соломія — на боку й на спині — значить, щасливою має бути її доня. А що кричить, що безсоння... Перетерпить. Хоч від крику й таблетки не помагали, які виписала лікарка, до якої мусила повезти маленьку.

6

Соломія очима, червоними од безсоння — хоч і підміняли й мама Соломія, і тато Антон пробував гуцикати малу, і Варка та Василь вставали, а Соломія все одно заснути не могла — дивилася на свої бідні руки. Тими руками виривала дрібний, різучий коксагиз. Корінь його на дрібну ріпку схожий. А стебло трохи на кульбабку, а трохи на осот. Голова скомандував — тягти руками, бо коли лопатою підкопувати, можна зачепити той дорогоцінний корінець, а з нього ж сік потече, а то втрата для виробників гуми.

Від того тягіння шкіра тріскається, пухирцями вкривається, болю і пече, пече і болю. Маленький у них виходить на бідній землі кок-сагиз, та голова каже, що наступного року збільшить ділянки. Впертий, як дурний бик. Бицюра Басюта, що вже не одну жінку ни тико облапав, а й змусив саму до контори прийти. Пізнього вечора. Або до альтанки коло джерела. Як узнала Соломія, хтіла сама ту альтанку порубати, бо ж то неїне коханне оскверняли.

А кок-сагиз ще й насінне мав. Воно в таких парашутиках дозрівало, на кульбабчині схоже. І тре' було слідкувати, коли дозріє, щоб ни раніше й ни пізніше, бо не дозріле потим не проростало, а ледь дозріє — одривається й летить хтозна-куди, й ловити його суцця біда. Мусили діжурити коло того поля, приходити на світанку, бо саме вранці починався чогось дивний політ тих насінин. А хай-но хоть одна насінина пропаде, казав голова, за кожную по рокові впаяють. Мо', й шуткував, тико все одно мусили ловити те насінне осоружне.

Голова. Соломія знала, що дійде черга й до неї. Мусить дійти. Пуся народження доньки трохи округлилася — налилися ще більше литки, спокусу сідниць не могла приховати й широка спідниця, груди — дві доспілих соковитих диньки, аж просилися наверх. Соломія дивилася у велике люстро, котре в місті купив Василько на привезені з Росії гроші, й думала, що якби була ото чоловіком, то таку жінку геть би спасла очима, не тико очима... Кров шугала до голови, і млоїло в грудях.

«Дурень ти, Вадиме, — подумала якось при таких розглядах. — Ой, який же ти дурень! А якою б жінкою я тобі була!»

Узимку після засідання правління колгоспу, до якого ввели й Соломію як кращу ланкову (за поданням голови!), голова й попросив, ніби між іншим:

— Залиштеся на пару хвилин, Соломіє Антонівно. Одне питаннячко обговорити тре'. Недовго.

Як лишилися удвох, Соломія наструнчилася. Під ложечкою засмоктало, мовби в передчутті якоїсь звістки, що от-от повідомлять. Гленула за вікно, де вечір розкинув чорні, аж сині крила, лише підсвічені трохи лампочкою з конторського вікна.

На кожушок свій погляд перевела, уже трохи потертій, той, що Павло ще справив. Висів на тому самому вішаку, що рік тому шубка того вирвиська, що невідомо чого до їхнього сила припхалося.

Відомо, ой відомо. А потому й полетіли під укіс, Соломко-Соломочко-Солечко кохана, усі твої мрії і сподівання. Не, одне таки справдилося, вимріялось, і вже дома жде, ручки простягне.

— То я слухаю, Михайле Прохоровичу.

Голова з-за столу вийшов, до Соломії притерся. Близько-близько, як сопе, чути. Очі — маслом з них не їдну лампадку заправляти можна, а цілу гостину пригостити.

— Соломіє, не знаю, з чого й почати, — голос чогось захрип.

І вмовкає. Рукою за її рукав — торк.

— Ви-те, здається, простудилися, — Соломія турботливо. — Може, малини чи калини принести? То ж зима, таке діло.

— Не смійся. У мене інша болячка.

— Чого б то я мала сміятися? Голос оно хрипкий. І очі, як у кроля, звиняйте, почервоніли.

— Ну, Соломіє Антонівно, — благально. — Ви ж усе розумієте.

— Якусь роботу для ланки маєте строчну? Може, щитки од снігу тре' поставити? То ми завтра вийдемо.

Він тупцює, а Соломії здається — от-от притупувати почне. А може, і в танець піде, гопака ци й попригунця ушкварить. Страх раптом проходить, зникає напруга в тілі, а натомість сміх починає розбирати. Хоч би не приснути, думає зненацька. Бо тоді взагалі кумедія вийде.

— Ви мені дуже подобається, Соломіє, — каже тим часом голова.

Бере її за плечі, до себе у півоборота розвертає. Уже в очах не лампадки, а ліхтарі запалилися.

— І ви мені подобається, Михайле Прохоровичу, — серйозно відказує Соломія. — Керівник ви хороший, тико суриозний надто, строгости б трохи менше.

— До вас у мене строгості немає, самі знаєте, — і руки його вже на Соломіїних плечах. — На медаль подам, як на той рік так само потрудитесь.

— А діло зара у вас яке?

— Ніби не знаєте?! Не мучте, Соломіє. Не мучте. Я жива людина, хоч і голова. Чоловік.

— Та ж у вас жінка є. Ми ж бачили, як приїжджала. Кажуть, ви вже й квартиру для неї обладнуєте. У куркульській хаті.

— Я то обладную. Тільки вона з города не дуже то сюди рветься. Та й любов у нас давно минула. Вас я полюбив, Соломіє.

На Соломію, котра до того усміхалася, нападає злість. Вона відчуває — цей чоловік, цей Басюта-бицюра, як у селі прозивають, на відміну од Вадима, каже неправду. Нахабно дивлячись у вічі, бреше. Так само, як брехав десятку, а мо', й більше жінок і дівчат з сила — вдовиць, замужніх і незамужніх — котрих уже встиг покрити і змусити до злягання за цей рік, спокусити, а більше залякуючи тюрмою й Сибіром.

— І вельми полюбили?

Вона вже тоже неприховано сміється, глузує, насмішкувато дивлячись в його нахабні баньки.

— Не смійтеся. Я вас люблю.

— Брешете, Михайле Прохоровичу, — у спокійному голосі Соломії неприховане презирство. — Так само, як брехали гиншим жінкам, котрих обробили. Тоже в цьому кабінеті? Ци на квартирі, яку для sweї жінки ладнаєте?

Він одступає. Чмихає, мов ображена дитина. Аж пожаліти хочеться, бідаку. Тільки в Соломії жалість у цей момент із-за спини ни виглядає.

— Соломіє, Соломко, — каже він. — Навіть якби я неправду казав, хай уже так, як ти собі вважаєш... Ми з тобою дорослі люди. Що, тобі, мо', не хочеться?

— Може, й хочеться, — відповідає Соломія і раптом знову веселіє. — Мати мене хочете, солодкий бицюро? Не дивуйтеся, вас у селі бицюрою прозивають.

— Ну, наш народ...

— То от, бицюро наш, ви-те, колхозний... Я жінка гареча... За вечір п'ять разів підряд вдовольнити зможеш? На менше я не погоджуюся.

— Смієшся? — В його очах мішаються хіть і злість. — Ну, ось що, досить. Я тобі зара покажу, що я можу і скільки. Бач, вона

целку з себе корчить! А дитину з ким нагуляла, думаєш, не знаю? Чим я гірший за твого уповноваженого?

Хапає в лапища, дихає важко й гаряче, й Соломія розуміє — от-от повалить на стіл. Або й на підлогу. Кажуть, брат у нього якесь цабе в тому енкаведе чи емгебе, як там тую страшну силу кличуть? Того й веде себе так нахабно, не по-людськи, й нічого не боїться.

Він, мовби почувши її думки, хрипить:

— Вдова фронтовика, кажеш? А коханок по лісі гуляв, доки не підстрелили? Все знаємо. У Сибір захотіла як бандпособніца?

Руки його беруться розстібати кохтину Соломії. І од доторку цих коротких масних пальців ненависть Соломіїна спалахує з новою силою. Вона головою, лобом, б'є йому в носа. Басюта-бицюра скрикує, мимоволі відступає. З розбитого носа цибенить кров.

— Сука! Та я тебе зараз!

— Спробуй!

Соломія відступає до вішака, хапає колушка.

— Тільки зачепи, слизняк. — Вкладає у слова таку ненависть, що аж самій страшно. — Коханий у мене був, то правда. Али коханий, а не такий, як ти.

— Був і змився.

Він наближається до Соломії, перекриваючи вихід.

Перед Соломіїними очима спалахує блискавка. І наче підказує їй слова.

— Його звати Вадим. Вадим Георгійович Коробченко. Можеш завтра позвонити до Києва й перевірити. А не, то я подзвоню або поїду, чуєш? Він там зара на такій должності, що тебе, як мурашку, здмухне.

— Брешеш!

Хрипить, та все ж спиняється.

— Перевір, як хочеш. Навіть зара звони. Там же, певно, не сплеть у тій цекі.

З тим і вибігає. Тільки двері прищемлюють кинуті в спину слова.

— Ще приїде коза до воза, передовице засрана.

Зимова вечірня вулиця остудила розпашіле Соломіїне лице. Тільки сліз не було, на відміну од минулої зими, коли вона так само вибігла з контори. Руки тільки ледь-ледь трусилися.

7

Коза прийшла до воза спершу наприкінці зими. До того часу Соломія лише пару разів бачила голову колгоспу. Басюта розмовляв, мовби нічого не трапилося, хоч масності в його очах не зменшилося. А одного разу, як до куперації йшла, долаючи замети, сани спинилися, і почула знайомий голос:

— Сідайте, Соломіє Антонівно, підвезу.

А що Соломія продовжувала мовчки витоптувати стежку, то він не минув, зате сказав, їдучи поруч:

— Не бійтеся, не вкушу. І чіпати не буду.

— Мені пройтися корисно, — нарешті сказала Соломія. — Мо-лока, кажуть, того більшає.

Вона не сідала, а голова не минав. Сказав тільки:

— З нас будуть сміятися. Ви йдете, а я їду.

— Хай сміються, може, сніг розтане.

— Ой, гордячка ви, чудачка. Ну, та мені такою ще більше подобається. І за той вечір вибачайте.

— Їжте на здоровля, — сказала Соломія.

Її стало веселіше. Бо таки зрозуміла — цей чоловік, що почувався господарем, паном у селі, а жінок своєю власністю, неї боїться. Якщо їй не боїться, то принаймні побоюється. Неї їй далекого ненависного коханого Вадима. А Вадим даленіє їй даленіє. Така вона вже вдалася. На зміну злості їй образі прийшла байдужість. Наче їй ні було того з нею. Зустрічей, купання спільного, альтанки. Розуміла, то вона сама затоптує вогонь. І продовжувала затоптувати.

Та вже ночами, особливо, коли Маруся стала спати, навіть коли чула біля себе тепленьке тільце доньки, а ще більше, коли та спала в колисці, відчувала — хочеться гиншого. Чоловічого тепла. Пригадувала, як Василько вставав ночами до сина, як брав мало-го на руки, підносив над собою, а тепер і підкидає, а тої rado

сміється. Як дивився захоплено на сина вдень — чи ж його сина? Темна хвиля накочувала тоді на очі, стискав невидимий обруч груди. Ковтала сльози, витирала їх долонею, а вночі — подушкою. У якийсь час почала бажати, аби Василько і Варочка швидше забралися до своєї хати, яку вже другий рік зводили. Та при новому голові заборонили через колгосп дерево виписувати. Грозився Василь, що буде сам ліс красти, як дехто робив, та Соломії обоє і Варка стримували.

— А знаєте, Соломіє, щоби я зараз хотів? — вернув її до дійсності голова.

«Переїхати мене кіньми», — ледь не сказала Соломія.

— Украти хотів би вас, — відповів за неї Басюта. — Та на санях та серед зими... Та на конях! Ех, як би ми любилися, гордячка-забіячка!

І вдарив коня батою, і справді полетів, аж вітер засвистів та снігова куля за саньми стовпом здійнялася.

Уперше подумала Соломія, що, може, цей чоловік таки любить неї — хай по-своєму, грубо і брудно. Як уміє. Бо ж ні сказав нічого, ні похвалився, що нібито неї подужав, чуток ніяких не розпустив перед своєю чоловічою бандою, як про гинших жінок. Зновика боявся? Відчувала Соломія — не тико того.

А козиця-коза жалібно закекала тої тоже пам'ятної ночі. Марієчка захворіла.

Може, тому, що перед тим до дєдини Гапки таки ходили. Хтіла стара, що вже і ні вставала, подивитися, як вона казала, хоч перед смертю, яка то в неї двоюрідна внучка. Побачивши незнайому бабцю, Марієчка запхивкала. Так траплялося ні часто, бо викричавшись, донька стихла і могла годинами дивитися непорушно в одну точку. Те трохи непокоїло Соломію. Правда, тепер попхивкавши, швидко заспокоїлась і навіть кудись ручку потягла. Марусенці показали бабиного рудуватого, смугастого, як тигряка, кота, і Марусина спробувала його навіть погладити та схопити за шерсть. А що кіт незадоволено нявкнув, то і вона собі знов заплакала.

— Тьху, тьху, файна дівка буде, — сказала баба Гапка.

— Коби ж то, — Соломія.

— Ти ж тако хтіла, доню, аби таку боціоник приніс, — сказала баба. — Ну, а то що сама... Оно яко виходить з теми чоловіками...

Що баба мала сказати — незрозуміло. Язик її повертався тяжело, так само й дихала. Скоро Соломія збиратися почала. А дорогою, як на те, колишню свою свекруху стрітила. Цього разу нічого не сказала, на привітання тико щось буркнула, зате у спини почула Соломія, що «скоро за тими байстрюками й вулицею ни мона буде пройти». Знала, що ни добре сприйняла Марія звістку про те, що колишня невістка живота носить, нарікала: синові, чоловікові законному, дитя подарувати не спромоглася, а тут, бач, од чужого, заїжджого, як сучка шмитка, сім'я підхопила та понесла. А найбільше чоґось неї образило, що назвали дитину Марією, і не одному казала, що навмисне спаскудили неїне ім'я, аби, мовляв, їй досадити. То була неправда, яка пекла Соломії груди. І зара, стрівши Павлову матір, ледь стримала сльози. Добре, що Явдоха, сусідка, колежанка по ланці, навстріч йшла, постояли, поговорили, трохи відвела душу. Али ж донька й укутана була, старалась, аби ні вітринки ни залетіло, і спала вже на той момент, а бач — як на те пішло. Певно, уроки од теї Маньки, сказала мама Соломія. Мо', й так, тико од того ни легше.

На другий день після тих відвідин донька раптом закашляла, а через день — уже й лобик горить. Соломія ладна вбити себе, що до дєдини потелющи́лася, що з Явдохою довго балакала. Ну, ще до дядини Гапки сусідка забігала, казала, трохи простужена. Фершала з медпункту покликали, то сказав старий мудрий Антін, котрого в силі їхньому дохтуром величали, що швидше за все інфекція, а мо', й грип. І де той гриб видерся, бідкається Соломія, од кого, і знов сибє кляне.

Під вечір четвертого дня стало геть погано. Фельшер подзвонив у район, обіцяли вранці лікаря прислати. А ні, то самі везіте в район. Вночі ж Марієчка дихала так, що, здавалося, груденята геть розірве, плакала, а потім і плакати перестала, тільки час од часу хапала ротиком повітря. Соломія ни знала, що робити. Страх, що донька може не дожити до ранку, охопив неї. Вона заплакала, а потім закричала. Рідні заспокоювали, та в їхніх очах бачила тоже розпач.

— Соломко, як Бог дасть, — спробувала було сказати Соломія-старша.

Та Соломія вперше глянула на матір з ненавистю, мовби та була винна в біді.

— Мамо, що ви-те кажете таке! Я ни переживу, як з нею щось станеться.

Сіла, обхопивши голову руками.

Що робити? Ще раз бігти по фельшера? Так нічого ліпшого за ліки, які вже дав, у нього нима. З району, казали, дорогу замело.

Враз думка майнула в Соломіїній голові. З району... Можуть послухатися, як голова позвонить. Ну, чимось та приїхати. Та щось же треба робити! Не сиди сиднем, наказала собі. Зірвалася з лавки, ноги — у валянки, кожушок — на плечі, хустку на голову вже на бігу.

— Куди ти, Соломко, я сам до фершала збігаю, — почула братові слова.

— Я ни до фершала, — кинула.

На дворі вітер шугнув у лице, забив дух, жбурнув у вічі цілий оберемок снігу. На вулиці було ще гірше, сніговиця-хуртовиця геть збивала з ніг. Соломія раз було впала в замет, та піднялася, пошкандибала далі. Йшла, одверталася од вітру, передихала трохи й уперто місила заметену вулицю далі. У валянки набилося снігу, та вона на те не звертала. Мусила дійти. Йшла на той куток села, де жив тепер, ще й досі сам, голова колгоспу. Зірвало хустку з голови, понесло, та вона не спинилася, йшла далі.

Коли нарешті дісталася, передихнула, пригадала Басютині слова, що прийде ще неїна коза до воза. Прийшла та ще й такої ворохобної нічної пори.

Довго стукала у двері, у вікно, вже й подумала було, що голова, певно ж, у якоїсь вдовички чи й чужої молодички ночує. Стукнула ще раз з усієї сили, ледь вікна не висадила, і тоді почула з глибини хати заспаний голос:

— Хто там? Якого ще хріна носить такої пори? Війна чи що?

Голова постав на порозі розпатланий, в одній спідній сорочці.

— Соломія! Оце так сюрприз!

— Вибачейте, Михайле Прохоровичу, — Соломія важко сапала. — Тико на вас одна надія. З донькою у мене, Марусею, зувсім погано. Ледь жива. Ни знаю, ци ї доживе до ранку.

— Так треба було «скору» визивати...

— Звонили Антон Платонович, кажуть, машина десь у другому силі застрягла, уранці приїдуть.

— То що я можу зробити? — Голова хитався у дверях, як привид. «Мабуть, випив добряче вчора», — подумала Соломія.

— Ви ж маєте вплив... Може, з райкому яка машина...

— З якого райкому? Та ти знаєш, яка дорога з Головна до Загорян ваших такої погоди? Тут бетеер¹ не пройде. Певно, ж геть усе замело.

— Ну... Ну, може, з міста б приїхали? Тут же шосейка...

— З Любомля? То ж тепер інший район... Хто поїде та ще ї за такої погоди?

Соломія, у голові якої стукали десяток, а мо', ї сотня молоточків, теж захиталася, а тоді з свеї непокритої, продуваної вітром голови дістала те, що згадала:

— У вас же друзі скрізь, кажуть... У вас же брат у тій енкаведе...

— Друзі, кажеш? Брат...

Голова хитнувся ї простяг до Соломії руки. Вона почула важкий запах перегару.

— А ти хочеш стати моєю подругою? Знаю, не хочеш... Якби стала... Завтра... Може, ї подзвонив би кудись... То що, згода-угода? Даси, як позвоню?

І спробував схопити Соломію в обійми. Вона відсахнулася. Погляд наштотхнувся на якусь палку ци лопату, яка стояла коло дверей. Не тямлячи, що робить, схопила ту палку (мабуть, таки городник, по вазі визначила) ї шарахнула по ненависних плечах.

— Що ти робиш, сучище?..

Чула, як він закричав, та не обернулася. Пішла, сама схожа на примару, розпатлана і геть засипана снігом. Ледь жива дісталася доми. На вулиці стріла Василя, що її виглядав, впала братові на груди. Ридала, забиваючись у глибокому плачі.

¹ Бронетранспортер.

— Маруся... Жива?

— Жива, ти що? — Брат підтримував під руку. — Молоком гаречим трохи напоїли.

У хаті Соломія, відігрівшись, підійшла до колиски. Потім взяла маленьку, що так само важко дихала, притисла до грудей. Зціпила зуби, аби не плакати. Так тримала, колихала і думала, що жити без доньки вона на цим осоружнім світі ни зможе. На та́мті́м, якщо Бог забере цю золоту крихіточку, їм обом буде тепліше і захисніше. Не, то гріх, так вони там не стрітяться... Али що ж діяти? «Що діяти, отче Андронію?» — подумки простогнала.

За нею, певно ж, прийдуть за покушення на вбивство голови колгоспу... Типер точно буде бандпособницею...

Соломія сиділа і колихала на руках доньку, не віддала ї матері, котра хтіла неї переїняти. Коли відчула, що знемагається, поклала Марусечку на ліжко, лягла поруч. Притулила кровиночку, що ледь зіпала, і так лежала, доки не забилася у важкому напівсні.

Прокинулася од грюкоту, хтось ніби добивався крізь двері, потім почула голоси — чоловічі і жіночі. Братів, мамин і ще незнакомі. До кімнати зайшов брат, несучи запалену лямпу, а за ним... За ним двоє в білих халатах — моложава жінка і чоловік з борідкою та з сумочкою в руках.

— Добрий вечір. То хто тут у нас розхворівся-розболівся? — спитав чоловік чомусь майже весело.

— Добрий вечір, — прошелестіла Соломія. — От, Маруся наша.

Вони зміряли температуру, жінка в халаті зойкнула, що майже сорок один, заметушилася — зараз, зараз, вколемо жарознижуюче. Дали вкола, маленька тильки схлипнула і ледь пхінькнула при цьому. Лікар з борідкою послухав Марусечку довгим шнурком з пипочками, котрі вставив у вуха.

— Треба госпіталізувати, — сказав, складаючи свого інструмента. — Здається, крім грипу, ще і запалення легенів. А це вже серйозно.

— До больниці?

— Так. Збирайтеся.

Уже в машині-«бобику» Соломія спитала, куди вони їдуть? До Головна?

— У Любомль, — відповів лікар. — Взагалі-то ми мали б везти вас до вашої районної лікарні. Але щодо вас є наказ начальника райвідділу МДБ¹. Тому госпіталізуємо в Любомлі.

— Дякую вам, — сказала Соломія.

— Дякуйте держбезпеці, — відказав лікар з особливою інтонацією — у ній залишалися страх і острога, мовби торкнувся чогось такого, чого б і торкатися не варто.

8

Десь за місяць потому заарештували Василька. Таки не послухався брат — домовився з конюхами, взяв увечері колгоспних коней і воза й поїхав до лісу, де напередодні зрізав з родичем пару сосен і дубка на крокви. Бо ж зруб уже стояв, а до літа, до іменин Тарасика хотів перехідщину зробити. Варка народила доньку, в тісній хаті тепер було троє дітей, і казав Василь, що пора й честь знати, а хіба він не хазяїн? Таж і Тимко, і Лукаш так само хати доставляли, ліс крадений привозили, а що діяти, як інакше не мона? Він домовився з хлопцями на пилорамі, завезе, до колхозних колод складе, ну, а потім, як розпиляють, то вечорком і забере.

— Будьте ж обережні, — наказували Соломія й Варка Василеві й Варчиному двоюрідному братові Семенові.

— Все буде, як у казці — як ни золоте, просте яєчко, — сказав Василь.

Цілу ніч протремтіли Соломія і Варка, а вкупі з ними й старі, прислухаючись, чи не вертається брат і чоловік. Мали вернутися пішака, після того, як завезуть на пилораму. Засинали, знову прокидалися, ойкали. Не діждалися. Авранці участковий прийшов з головою сільради. Обшук робити. Так і так, затриманий громадянин Троцюк Василь Антонович при спробі крадіжки колгоспного лісу в особо крупних розмірах. «І ото, певно, у вас на дво-

¹ Міністерство державної безпеки.

рі тоже крадені колоди?» Варка: «Та де там, то ж виписані». Участковий: «Тоді пройдемо до вашої недобудованої хати, там подивимося». Подивились і забрали цілий віз дошок.

Через день Соломія і Варка поїхали до райцентру, щоб там дізнатися од Василька, який сидів у капезе¹, що затримали їх уже біля самої пилорами, що йому світить, як організатору, сказав слідчий, щонайменше десять літ, а Семенкові, як співучаснику, може, ще й п'ятіркою обійдеться, дитячим строком, як сказав слідчий...

Варка плакала, а в очах Соломії застигла затятість. Верталися додом пішки, навпрошки через ліс усього сім чи вісім верстов буде. Чим ближче до села підходили, тим більше знала Соломія, що вона зробить. Варку заспокоювала, що, мо', обійдеться, вона з головою їхнім поговорить, а він впливова людина.

— Та ж він і затримував разом з участковим, чула? — сказала Варка. — Спеціально, певне, підстерігали, гади.

— Нічо, я чарівне слово знаю.

— Ой, Соломко... Якби ж то все добре скінчилось...

— Скінчиться, — пообіцяла Соломія.

І таки скінчилось. Того весняного надвечір'я Соломія зайшла до кабінету голови колгоспу. Почула:

— Ну, й чого тобі треба? Щось виписати чи за брата просити прийшла?

— За брата, — видихнула Соломія.

— Он як? Ти думаєш, я всесильний? І порятую твого брата, чоловіка, який вкрав цілий віз колгоспної деревини?

— Двох чоловіків, — сказала Соломія. — Їх двоє.

— Тим більше.

Голова дивився на Соломію відверто насмішкувато. Більше того — глузливо. Неприховано торжествуюче. Али вона бачила й гинше — його погляд поглинав неї. Всю, з потрухами.

Місяць тому він порятував її доньку. Коли прийшла дякувати, розповів, що довелося йти в контору, та ще й з побитим плечем, дзвонити в район, просити, аби дали Володимир, міський відділ

¹ Камера попереднього ув'язнення (заключенія).

емгебе, де був начальником його брат, ті будили брата, а брат мусив звонити у Любомль, аби тамтешній емгебешний начальник, теж піднятий з постелі на прохання брата, віддав наказ у лікарню, звідки й поїхав черговий лікар машиною до неї, в Загоряни.

Соломія зрозуміла, яку владу таки має над цим чоловіком. Али тепер він нарешті отримує владу над нею — страшну, наскрізь прогірклу і просмерділу запахом його несвіжого, просяклого алкоголем рота і його гнилого сім'я, який, здавалося, Соломія чула уже в цим кабінеті з портретами Сталіна і Кагановича на стіні.

— Порятуйте — я згодна на все, — сказала Соломія прямо в його масні, трохи вже посоловілі очі.

Він встав, зирнув майже лагідно. Ковтнув її поглядом, посмакував, і Соломія б заприсяглася, що облизався. Хоч і не видно було.

— Ох, Соломіє, Соломіє, передова наша ланкова, — сказав голова майже ніжно. — Для вас я спробую зробити неможливе. Навіть захистити підозрюваних у важкому злочині проти держави й соціалістичної власності. Є тільки одне «але»...

Мовив і значливо виставив пальця. Соломія завмерла — щось опустилося всередині, як уже бувало з нею у важкі хвилини. А яка ця?

— Я згодна, — видихнула.

— От і добренько, — сказав Михайло Прохорович. — Але стосується тільки одного. Спочатку ти, Соломочко, згодна на все, а вже потім я спробую зробити щось для твого брата. То як?

— Як хочете, — сказала Соломія. — І де хочете.

— От і добренько, — він потер руки. — Хочу. Сьогодні прийдеш сама до мене додому. І робитимеш, що я захочу. Сподобається — моттимеш і на ніч остатися. Згода?

Соломія кивнула, стисла зуби. Цього чоловіка вона ненавиділа люто. Як нікого ще в світі. Але ж саме він спас її доньку, її любу Марусечку... І зараз може спасти її рідного і Варчиного двоюрідного братів. Колись, у війну, вона згідна була оддати тіло німцеві в обмін на життя Руфини. Німець її пошкодував і збирався відпустити. Розуміла — цей чоловік, не німець, свій, не відпустить, скористається нею до кінця. Нехай. Після того чоловіків у неї все одно ни буде. Жодного. Зате буде вільним Василько, матимуть тата син і донечка.

Соломія вернулася додому опівночі. На подвір'ї взяла відро й невеличкі залізні ночви. Потім до ковбані принесла дров і розклала вогнище. Сірники поклала до кишені заздалегідь. Вернулася до двору й коло рукомийника намацала шматок мила. Коли нагрілася вода, налила в ночви. Найперш взялася полоскати рота. Та ледве почала, як пригадала все, і її вирвало. Потім ще раз. І все ж вона виполоскала рота з милом. Потім, роздягнувшись, хоч стояла ще весняна холодрига, помила все тіло. Гріла воду ще три рази. Не плакала, бо слъози десь пропали. Думала, що жити їй би не варто, али ж у неї була донечка. Маруся, Марієчка, Марусиночка. Кохана мавпунечка. Та й якби таке трапилося з Віркою, скажімо, хтозна, чи не посміялася б. І тільки.

Хтозна.

Хто...

Зна...

Хапаючи дрижаки, Соломія побігла до хати. Крізь сонне мамине: «Де ти була? Всі очі видивилася», пірнула у ліжко. Поруч спало її маленьке диво. Цьомнула в лобик. Мала смішно поморщилася крізь сон. Тіло... Її сплюндроване тіло... солодко нило.

Соломія майже одразу кудись провалилася, а прокинулася посеред сонячного весняного ранку.

Життя тривало, під боком ще посопувала Маруська, коли ж ні — прикидається дівчисько, глип оченям і знову затулила, і сопугу-сопу, наче спить. Значить, шкодує маму, не хоче, щоби вставала. А мо', й ні, надто маленька ще. Та все одно, тепла хвиля огортає Соломію.

— Моя ти малюська, — шепче Соломія і думає, що страшний сон минув, минув, минув, а за вікном оно яке сонце й маленьке сонечко під боком у неї.

Через місяць судили Василька й Семенка. Дали їм, правда, не по «десятці» й «п'ятірці», а п'ять і три роки. Та відсидять лише рік і вийдуть по знаменитій беріївській амністії.

Той рік буде чи не найклопітнішим за всі прожиті Соломією досі роки. Зустрівши її після суду, Басюта скаже: «Я зробив усе, що міг». І Соломія відчує — він таки каже правду. Новосілля самій Варці доведеться відкласти. Соломія помагатиме Варці доглядати маленьку Оленку, втиратиме носи своїй найкоханішій Марусенці, що з величезним трудом вимовлятиме перші слова, й непосидішкіднику Тарасику. Ходитиме в ланку, сіятиме, полотиме й копатиме буряки, жатиме жито, сіятиме й збиратиме ненависний кок-сагиз, який голова наказував обережно рвати руками, без ніякого копання. З Воркути приходитимуть листи од брата. Писатиме, що все нормально, незважаючи на його каліцтво, направили на шахту кріпильником, бо дізналися, що вже колись був шахтарем. Семена повезли ще далі на північ, у якийсь Медногорськ. Соломія намагатиметься хоч якось послабити податкову удавку, яка стискала дедалі дужче. Платити тре' було за все — живність, сам хлів, за кожне дерево в садку, кожен кущик ягід. Люди підпільно годували качок і курей, щоб продати і отримати хоч якусь копійчину для сплати податку, бо ж на трудодні платили мізер, та й то тільки житом. Тих же, хто не платив, саджали.

Тієї осені в Загорянах під сокиру пішли цілі садки. Вирішила й Соломія — тепер уже не ланкова, бо ж брат у тюрмі — вирубати якщо не весь, то половину саду. Лишить зо дві яблуні, вишню, аби були малим яблучка та вишеньки, ще куш калини за хатою. А решта... І так у борг до Вірчиного свекра залізла, Марійці б черевички якісь купити на весну, бо ж ніжки, слава Богу, ростуть. Ні, не платитиме такого великого податку, як торік, хай він вигорить ясним вогнем.

Взяла Соломія сокиру, вийшла в садок. Шкода, звісно, рубати. І цю яблуньку, ще зовсім молоду, і он ту сливку, що сама садила. І цюю грушку. Та замахнулася, вдарила сокирою раз, вдруге. Дерево, зрештою, повалилося, али перед тим, як здалося Соломії, застогнало. А мо', й заплакало, оно краплі-сльози течуть корою.

— Простіте, рідненькі, — прошептала Соломія.

Згадала, як батько лякав узимку старі дерева, котрі не родили, погрожував, що зрубає. А вона не лякає, не замахується, а справді рубає. Життє вкорочує. А що робити?

Вдарила раз, другий по яблуні, коли чує — хтось гукає. Гля, а з вулиці підходить дедько Іван, колишній сільрадівський голова, тепер — бригадир.

— Доброго дня. Чого вам? — Соломія. — На роботу тре' кудись іти?

— Яка там робота, коли таке горе, — каже бригадир. — Таке ото горе.

— Горе? Яке горе? Хтось умер?

— Хтось? Я тобі дам, хтось! — гнівно каже бригадир. — Ти що, не чула? Товариш Сталін, наш великий керівитель і вождь, умер. По радіві передавали. Той-во, трахтур ци як там, ну де плакати тре', об'явили.

— Я ж ни знала, — знічено відказала Соломія.

— Вона ни знала! А тре' було знати. Товариш Сталін умер, а вона взялася садок рубати, вредітельством займатися, понімаєш. Що, на Сибєр захотіла? Ци у Воркуту за братиком своїм?

— Дедьку Іване... Господи... Якби знала...

Сокира з Соломіїної руки, як була, на ногу — бух. Зойкнула. Добре хоч обухом, а не гостряком, а то б чобіт наскрізь.

«Точно ж, одправлять на Сибєр, — Соломії стає млосно. — А як же Марусенька?..»

Тим часом бригадир пальцем киває.

— Йди-но сюди...

І як Соломія підходить неслухняними ватяними ногами до тину, бригадир каже тихо так, нахилившись до неї:

— Нащо рубаєш, дурна? Може, тепер щось зміниться, може, й податки теї одмінять.

РОЗДІЛ XI

НОГИ, ВИМИТИ В ДНІПРІ

1

Через чотири з гаком роки (гак у сім із чимось місяців) від того дня, коли Соломія дізналася од бригадира, що помер Сталін, а, отже, не треба рубати оподаткованих дерев, осіннім днем тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого року її викликали до колгоспної контори. Посильна Ганя, постаріла і вже нарешті заміжня, сказала, що Мико Федорич наказували, аби явилася строчно. Строчно то й строчно, Соломії не звикати. Мико Федорич — так Ганя скоротила назвисько теперішнього голови колгоспу. Він був у Загорянах уже четвертим. Басюту пішли невдовзі по смерті Сталіна. Точніше, змусила піти жінка. Ще точніше, дві жінки. Перша приїхала в Загоряни, коли чоловік переобладнав і обставив хату. Законна дружина голови виявилася доволі невродливою, та, як сказала Вірка, губатою та цицькатою. Вірка ж і підсунула Прохоровичу велику, добре замурзану свиню. Вона прийшла до Алевтини, як звали головиху, й сказала, що повинна перед нею повинитися. Бо ж мала любовні справи з її чоловіком. Та знаєте, з таким чоловіком мусово мати діло, як же не мати, як він такий спокусник, з нього так і пре, ну, самі, розумієте, що... Вірка потім сказала Соломії, що хтось же мусив цьому гадові помститися. А ще вона повідомила ошелешеній головисі, що таких, як вона, в селі багато, й вони навіть вдячні пані-товаришці Алевтині Дмитрівні, що мовби на якийсь час позичила їм такого гапетитного чоловіка. Звісно, по такій звістці й такій бесіді мусив виникнути скандал. Дурна баба Басютиха навіть у райком поїхала. На диво, сам Басюта не став відпиратися. Написав заяву і, як казали, зник

у невідомому напрямку. Хоч подейкували, що зважаючи на його зв'язки, обмежилися доганою за аморальну поведінку, навіть з партії не виключили. Соломії його не було шкода, хоч перед тим, як зникнути з села, він таки зайшов до неї. Вперше зайшов пішки. І викликавши надвір, сказав, що розуміє — нема йому на що сподіватися, та був би неймовірно щасливим, якби вони поїхали звідси удвох.

Не знала Соломія — плакати їй чи сміятися. Прогнати, плюнути у вічі чи ж пошкодувати й зрозуміти?

Тільки й мовила:

— Їдьте собі, Михайле Прохоровичу. Бог вам суддя.

Він зітхнув, потупцяв на місці, тоді сказав:

— Розумію. Звиняйте... Мо', де зустрінемося.

І пішов, уже не молодий, хоч і не старий, товстенький чоловік, котрий, дихаючи, сопів, як ковальський міх. Котрий багато чого міг у ліжку, а в Соломіїній душі посіяв глибоко затамовану ненависть, яка тепер стала розлітатися вусібіч, як насіння осоружного кок-сагизу.

Після Басюти з сусіднього району прислали на голову Василя Миколайовича Кравця, котрий у серцях загоренців лишив добрі згадки. Був третій голова спокійним, розсудливим, не кричав, за жінками не ганявся, випишував і ліс, і міг закрити очі, коли якесь дерево-друге самовільно зрубували. Тож загоренці шкодували, коли через три роки його перевели у ліпший колгосп під Бугом.

Наприкінці першого року головування відмінив вирощування кок-сагизу. Не росте на поліському ґрунті, сказав, не треба й мучитися. Тож жінки зустріли це повідомлення на «ура». А через рік, як довідалися, перестали вирощувати це набридисько по всій Україні, бо щось там таке винайшли, що той кавчук мона якось із хімії добрати.

Теперішній голова мав дивне прізвище Дударик. Прислали його працювати агрономом одразу після інституту в п'ятдесят четвертім.

Того самого року, в якому вернувся з війська Роман Пилипців, Вірчин коханий, і дізнавшись, що в нього є син, прийшов до

Вірки, а побачивши сина, сказав, що вона мусить вийти за нього. Вірка посміялася, та хлопець не поступився, витримав і наскоки батьків, і прокльони матері, купив стару хатину на околиці села в баби Ганущихи і забрав туди Вірку зі своїм сином і двома дітьми од загиблого Юрка. Роман в армії служив танкістом, тож його з розкритими обіймами прийняли в МТС трактористом на дизеля. Як казала Вірка, ходить тепер засмальцьований, зате щасливий. Через два роки народила йому Вірка ще одну дівку — викапаного Ромця — чим подвоїла Ромкове щастя і нарешті на вернула до себе свекруху. Соломії Вірка призналася, що могла бути й ще одна дитина — од того ж Басюти — та вона не допустила.

Про Басюту, той страшний для неї вечір, Соломія не призналася навіть Вірці. Нікому б у світі ни сказала. То була її ганьба, яку мусила заплатити за порятунок Василька. Вернувшись через рік з тюрми, наступної весни брат справив таки перехідщину, а Варка заповзялася щороку родити по дитині, й на осінь п'ятдесят сьомого у них уже було п'ятеро.

Того дощового осіннього дня Соломія зайшла в намоклій куфайці до кабінету молодого голови й почула, що за ударну працю у змаганні на честь сорокової річниці революції вона в числі інших передових ланкових області нагороджена поїздкою до Києва на Виставку досягнень народного господарства.

— Тож збирайтесь, Соломіє Антонівно, — сказав голова. — Через два тижні й поїдете. Я подав вашу кандидатуру, і в районі, і в області схвалили.

— Я ж ніколи не була у тому Києві, — сказала збентежена Соломія.

— То будете. Кому, як не вам, там бути. До того ж ви справді виростили гарний урожай льону-довгунця.

«Скільки ж мої бідні руки навиягли, нависмикували того льону, тих стебел, — подумала Соломія. — І кок-сагизу, і льону, Боже мій...»

Дударик дивився на Соломію очима навіть не закоханими, а наповненими обожнюванням. Бо ж саме Соломія, яку знов жінки захотіли мати, після повернення Василя, ланковою, запропонувала його на голову.

Трапилося то наприкінці зими п'ятдесят шостого року. Тоді на місце Кравця привезли ще одного «варяга». «Сватав» його сам перший секретар райкому. Та так розписував і заливався солов'єм, який то добрий у них буде хазяїн новий голова, що Соломію занудило. Тим більше, що мордатий пузань, котрого одразу посадили за стіл президії й нахвалювали довгим язиком, чимось їй нагадував противного Басюту. І вона не витримала і підняла руку. А як їй надали слово, то сказала:

— Ми вже тут набачилися чужих і знаємо їм ціну. То я не про товариша Кравця кажу.

— То що ви пропонуєте? — насторожився перший.

— А чом би нам на голову не обрати нашого агронома? — Соломія аж сама здивувалася цій думці.

— Товариша Дударика? — Перший мало не підскочив на своєму стільці.

— Його.

— Я нічого не маю проти молодого спеціаліста, — сказав перший секретар. — Та Микола Федорович ще надто недосвідчений.

— А хай спробує, — задерикувато сказала Соломія. — Він хороший агроном, то й добрим головою буде. Ми йому довіряємо.

І тут зал клубу зашумів, і жінки закричали:

— Хай буде!

— Ми йому довіряємо.

— Хочемо Дударика на голову.

За ними й чоловіки:

— Та хлопець файний.

— Тико стидливий і горілки не п'є, — хтось зі смішком.

— Так то ж добре, — сказала Соломія. — Добре, що не п'є.

Бачили ми питущих.

— І їб...щих бачили, — чоловічий голос на всю залу.

У відповідь зала гримнула реготом.

Перший, що, було, нахмурився, раптом вирішив, що то, може, й на ліпше. Треба ловити момент. Щойно у Москві партейний з'їзд закінчився. А там сам Микита Сергійович велів підтримувати ініціативу знизу.

— То що, товариші колгоспники, підтримуєте пропозицію вашої ланкової? — сказав перший, вже з посмішкою.

Зал загудів: підтримуємо.

Перший:

— А як сам Микола Федорович? Спробуєте? Справитесь?

Дударик звівся, червоний, як рак, і геть засоромлений, мов дівка на сватанні.

— Я молодий, звісно... Не чекав, що запропонують. — І раптом відчайдушно, хоч і фальцетом: — Можу й спробувати.

Так і став Дударик головою, і головував уже другий рік.

— Ніяких заперечень більше слухати не хочу, — сказав він те пер. — Поїдете до Києва, бо інакше я на вас ображусь. Їй-Бо, я вмію ображатися, Соломіє Антонівно.

— Справді? Вам би суворості трохи позичити.

— Ви ще мене не знаєте, — сказав голова.

2

Через два тижні, тільки з маленьким гачечком, Соломія вирушила автобусом до Луцька, щоб звідти разом з делегацією їхати до Києва. Спитала перед від'їздом доньку:

— Що тобі привезти з столиці? Ну, з такого далекого міста?

Мовчунка Маруся тільки очима блим-блим, і вже сльози на них навернулися:

— Ви-те мене назувсім покинете, мамо?

— Хто тобі таке сказав?

— Тітки Вірки Юрко. Він каже — раз у тебе тата нима, то й мами ні має бути. Казав, що ви-те не вернетесь, а мене од баби Соломки заберуть і в детдом оддадуть.

— Ну, не гицель же окаянний той Юрко! От я йому ні праника, ні конхвети з Києва ні привезу, — погрозила Соломія.

Маруся посміхнулася, та через деякий час знов набурмосилася і бочком-бочком до матері, що якраз одєжину у валізку складала:

— А правда, мамо, що в тим детдомі дітей на цепу тримають, як псив?

— Юрко сказав?

— Ага.

— Господи, ну що за наказаніє Боже, той Верчин Юрко. Никто там дітей на цеп ни садить, — сказала Соломія і пригорнула доньку. — Я тебе нізащо не покину і через десять днів повернуся, от побачиш. З подарками і ще і, обіцяли, якусь мигдалю дадуть.

— Череплянуну, — і собі вставив слово дід Антін.

— Ну, так уже і череп'яну, — образилася Соломія. — Мо', і золоту. Як лямпочка блиститиме, то вечорами із зборів ци з кіна видно буде йти.

Маруся вдалася і мовчазливою, і сльозливою. Ни раз думала Соломія, як то дитяткові неїному в цим житті поведеться? Думала, що якби хто типер руку запропонував, уже, може, і не відмовила б. Та тільки тоді, якби батьком для Марусини схотів стати. До тіла неїного були і досі охочі, тико Соломія після пригоди-насилля з Басютою ще більше ни мала охоти когось підпускати.

Обгладила, обцілувала доньку на прощаннє. Мамі-бабусі Соломії наказувала пильно наглядати. Соломія-старша:

— Та воно ж таке, що і на холодну воду дмухає. Добра в мине гонучка, і ни нарікай, і ни кажи. То ти такеє було непосидюще і в усі кутки заглядуше, що тре' було на прив'язі тримати.

— Ну, так уже і на прив'язі. Я просто цікавою до всього була.

— А Маруся хіба не? Оно як мої казки любить, теї, що розказували міні ще мама покійні. А ти ото поїдеш, то ми вечорами разом з Маруською вишивати будемо. Правда, дитино?

— Правда, бабусю, — сказала Маруся. — А як голкою пальчика вколю, то ви-те подмухаєте, і все пройде. Їдьте, мамо.

3

Київ приголомшив Соломію. Досі вона побувала, крім Загорєнта сусідських сіл, у трьох маленьких містечках — Любомлі, Шацьку, Головному. Останнє взагалі нагадувало велике село і в рік їхньої поїздки перестало бути районним центром. І то правда —

по ґрунтовій дорозі сім чи вісім кілометрів, а по шосейці — цілих двадцять, а то й більше виходить, а між селами ті ж розвезлі до-роги, не те що до Шацька чи до Любомля — асфальт.

Перед поїздкою був інструктаж у райкомі, як поводитися в поїзді, в самому Києві, що розказувати про успіхи району. А потому послали в ательє, де Соломію обміряли з усіх боків і сказали приїхати через п'ять днів на примірку блузки, спідни-ці й спінжака. Ну, вона як побачила теї обновки, а тоді вдягла, то ахнула — прямо пані городська, така як у райкомі тому в при-ймальній сидить. Маринарка¹, правда, тіснуватою виявилася, але нічого, сказала жінка з того ательє, зараз трохи підправи-мо, а далі то будите розстібнутим носити, пізно вже перешивати. Жіночка в райкомі сказала, котра Соломію вдягнуту оглядала, що вона тоже любить незастібнутою на всі гудзики ходити, а вільною, так жіночніше. Ну, жінки з ланки, як провожа-ли, наказували й те, й те купити, гроші тицяли — у Київ їдеш, Соломко.

Соломія пригадувала теї настанови, що вже в поїзді були по-рушені. Делегація обласна — ланкові, бригадири, завтехніки, двоє агрономів — уміла випити й закусити, припаси з дому взяті, май-же зразу, як у поїзд сіли, подуставали. Ну, Соломія й собі кра-пельку пийнула, не вельми любила цього діла, али щоб зовсім цуратися, то не, хай Біг боронить, таких у їхнім силі більшими називали.

Київ. Матінко рідна, кілька то людей снують по вокзали — ту-ди-сюди, геть чисто, як мурахи в мурашник, і куди так спішеть? А на вулицях народу ще більше, особливо, як на Хрещатик, глав-ну вулицю завезли, правда, втішили, що через пару літ дорога пуд землею в Києві буде, вже строять, поїзди там ходитимуть, то буде, сказали, Києву розгрузка. Соломія намагалася уявити поїзд пуд землею й ни могла. Не менший мурашник був на тий виставці, куди завезли, й де мали в основному бути. А що снопів з житом і пшеницею, з льоном (у нас не гірший, казали волиняни), а що худоби, та такої дорідної, догленутої, що в їхнім колгоспі й близь-

¹ Піджак (діалект.).

ко нима, хіба в тих хазяїв була, що в Сибєр повивозили. І машин, і тракторів, і всеньких див набачилася Соломія, в голові аж за-паморочилося.

На першій урочистій зустрічі метка жіночка, схожа на їхню шкільну піонервожату, вручила кожному по конверту — на мелкі розходи, сказала, і за ударну працю. Соломія, як відкрила конверта, то оніміла: гроші, та й стико бумажок з Леніним. Перерахувала — матінко, ціла тища¹. Таких грошей зроду-віку в руках не тримала. Грошей у колгоспі не платили взагалі, на трудовні давали мішок-другий зерна, корми для худоби. Грошей можна було дістати, продавши те ж зерно в місті ці заготівельникам, що починали з осені їздити по селах. Ще гроші привозили ті, хто їздив на заробітки у східні області — на Дніпропетровщину, Одещину, Херсонщину або ще далі — в Росію, той же Сибєр. Та й там більше платили зерном, соломною, в Росії — лісом. Зерно мололи й продавали муку, соломую згодовували худобі або продавали у ті ж бідні поліські колгоспи. А ще гроші мали за вигодувані й продані домашні кури, гуси, качки. А то й підсвинка. За ті гроші купували якусь одежину, взувачку, щось до хати, пацьори жінкам.

А тут — ціла тища! Та як пуйшла по магазинах (добре, що Степанида, ланкова з села коло Луцька, з якою в одній кімнаті поселили, вже не перший раз у Києві була, бо ж і на партейний з'їзд їздила, і депутат якийсь там, то знала, де що купити мона), переконалася Соломія: не вельми на ти гроші розженешся. Марійці то обновку якусь обов'язково купить, і мамі хустку, ну й колежанкам із ланки, Вірці тій же. Ну й Василькові та Варці — привозив же брат із заробітків на Восточній, куди їздив овець пасти, й гроші, й покупки деякі. Ну, виходило, що не вельми й розженешся, коли прицінилася. Слава Богу, дві сотні з дому захопила. І теї гроші, подружок.

Цього чоловіка Соломія завважила третього дня на зустрічі делегацій кількох областей на тій же виставці. Там, крім їхньої, були ще із Західної України та східняки. Виступали, як звісно,

¹ Тисяча рублів до грошової реформи 1961 року, після реформи — 100 рублів.

Соломія слухала й не слухала. В якийсь момент відчула на собі чийсь погляд. Наче пропікав неї. Зрештою, не витримала, озирнулася. І в ряду за спиною навскоси од неї побачила ті очі — чорні, жагучі, вони справді пропікали її наскрізь. Пасмо такого ж чорного волосся, мов закинута наперед крило, спадало на лоба. Чоловік, що був десь її віку, може, молодший, не відвів погляд, тільки ледь-ледь, кутиками уст, всміхнувся. Сидів би у Соломії за спиною, сказала б, що маринарку, жакета, їй пропалить тими очиськами, а так тико подумала: «Та ну тебе, безсовісний».

Як зустріч скінчилася, вийшли з павільйону надвір, дозволили їм по виставці до того, як їхатимуть на якийсь концерт, прогулятися, подивитися, на що ще не подивилися. Соломія пішла спершу зі своїми, а тоді коло якогось павільйону — там, де квіток росло багацько — затрималася. Оглянулася: ні Степаниди, ні Поліни, ще одної ланкової, з якою вчора гарно увечері перед сном побалакали — нима. Кудись подалися, доки вона ловила гав. Ну, й нихай, пройдеться трохи та вернеться назад.

І в якийсь момент відчула, що заблукала й ни відає, де та дорога до виходу. Пуїшла на одну алею, на другу, уже вирішила було, що питає, де той вихід, як почула поруч себе приємний і співчутливий голос:

— Що, заблукали?

Зирнула вбік і раптом ні з того ні з сього в жар кинуло. Бо поруч з нею стояв чоловік, що в залі очиськами циганськими наскрізь палив.

— Та не лякайтеся, — повів далі, певно, помітив її збентеження. — Я не злодій, хоч кажуть, тут такі полюють. І навіть уже в одної нашої жіночки грошики разом з конвертом — тю-тю. Плаче, бідна, а не треба було конвертика до кишені пальта сунути.

Соломіїна рука мимоволі шарпнулася до внутрішньої кишені, де й свої, й людські гроші лежали. Почервоніла, назад відсмикнула.

— Я думала, у столиці не крадуть, — сказала.

— Ще й як крадуть. По-столичному.

І усміхнувся. Соломія помітила з правого кутика вуст залізно-го зуба. Зодягнутий був у пальто — ни пальто, маринарку — ни

маринарку, хтозна, що то й таке чорного кольору, з сірими полосками усередині, там, де гудзики застібаються.

— То давайте разом дорогу шукати? — запропонував. — Ви ж теж ланкова?

— Тоже.

— То можу представитися — ланковий механізованої ланки з Херсонщини Григорій Нечипоренко. А ви звідки?

— Я з Волині, — сказала Соломія.

— Западенка, значить? У нас кажуть, що там у вас досі пострілюють і в колодязі передовиків кидають.

Щось подібне Соломія вже чула, учора ввечері на спільній вечері у їдальні чи як там, при готелі, де вони жили. Невідомо чого розізлилася.

— Авжеж, я ото тоже пушку з собою привезла.

— Як сказав би один начальник з нашого села, опасно шутіте, мілочка. Та не лякайтеся, я жартую. Хотів просто знати, де такі пишні троянди ростуть, того й спитав.

А з тими словами він нагнувся до клумби, мимо якої проходили, й білу хризантему смикнув та простяг Соломії.

— Прощу. Та не лякайтеся, вона сама просилася, щоб я її зірвав і вам вручив.

— Дєкую, — сказала Соломія.

— Дєкую... Звучить як приспів до пісні. У нас так кажуть.

Видно було, що цей чоловік за словом до кишені не лізе, та й не з лякливих, бо коли квітку рвав, не зважав, що поруч аж два міліціанти стояли. Так подумала Соломія, і теплінь раптом ни знати чого полилася всередину. Наче осінь з весною помінялися доріжкою, якою вони ото йшли.

— А квітів ни тре' так рвати, — сказала.

— Я ж сказав, що вона просилася.

— Так уже й просилася?

— А чом би не попроситися, побачивши таку гарну жінку? Я, щоб ви знали, мову квітів розумію. Од бабці покійної навчився.

— А вона справді знала, про що квіти кажуть?

— Не вірите? Ви от, як мене побачили, признайтеся, подумали, що на цигана схожий? Ну, подумки?

— Подумала, — посміхнулася Соломія.

— Ну от. І багато хто так думає. А насправді то в мені грецька кров дає себе знати. Бабця моя грекинею була.

— У вас теї... греки живуть?

— Та ні. Вони, кажуть, на Донбасі в нас живуть. А дід мій бабцю із справжньої Греції привіз. Ще до революції. Він матросом був.

І Гриць Нечипоренко доки йшли однією та другою алеєю, а потім і на центральну вийшли, взявся розказувати, як дід його в столиці Османської імперії уgliedів смагляву красуню, і вона так запала йому в серце, а він їй, що коли мали відпливати, запросив її начеб судно оглянути, та так заговорив, що вона, бідолашна, й не помітила, як той російський корабель відчалив та взяв курс зі славного міста Константинополя до порту приписки, бо ж вертався вже в рідні краї, до Херсона. Ну, дівчина, як отямилася, підняла крик і гвалт, капітан матроса-викрадача добре словами відбатькував та кулаком в рило, але що вже вдіяти, як корабель на всіх парах плыв найсинішим у світі Чорним морем... Капітан пообіцяв, як припливуть, полонянку відправити назад за рахунок матроса-гультая, порушника всіх міжнародних морських конвенцій. Та як пришвартувалися у славному Херсоні, виявилося, що юна красуня-гречанка не вельми прагне назад вертатися, до батьків, котрі от-от мали видати неї за багатого, але старого купця. Так і лишилася у Херсоні, а в степ мусили втікати тоді, як одного дня побачила на херсонській вулиці свого родича і злякалася, що той сюди за нею приплив.

— Така от історія моїх предків, — сказав Григорій, коли вже до виходу, під центральною аркою підійшли. — А бабця Леоніда справді вмila і з квітами, і з деревами спілкуватися, казала, що їй свою душу акації та троянди відкривають.

— Я тоже колись із квітами розмовляла в дитинстві, — призналася Соломія. — І джмелями.

— Джмелями? Ну то взагалі цікаво. І що ж вони вам казали?

— Всяке. Мої братики мене сестрою джмелів називали.

— Здорово, — засміявся Григорій. — А як же звати сестру джмелів?

— Соломія.

— Соломія. Вперше чую таке ім'я. Польське чи що? У вас же там багато поляків живуть...

— Уже не живуть. А ім'я українське. І маму мою так звуть.

— І маму? А як же вас лагідно звуть? Чоловік, наприклад?

— У мене нема чоловіка, — сказала Соломія. — Я вдова.

— Вибачте.

— Нічого. На війні загинув. В останній день. А звуть мене вдова Соломкою. Тато маму кличуть Соломинкою. А їден чоловік називав Солею.

— Солею. Красиво. Можна, я вас так буду називати? — спитав він.

— Якщо хочете.

— Дуже хочу. І передасте тому чоловікові, що вас так гарно називав, що він чудове ім'я придумав.

— То не він придумав. І він теперка далеко, — Соломія погасила зітхання.

І здивовано відзначила — уперше, коли Вадима згадала, нічого в ній не здригнулося, тим більше, не заквилило, як то раніше бувало. Тільки й того, що зітхання було народилося, схоже на подмух легесенького вітерцю. Ото і все. Вітерець полетів кудись і розтав у далечині.

4

Так почалося їхнє захоплення одне одним, їхній шлях одне до другого. Того надвечір'я Григорій сів разом з їхньою делегацією, бо збрехав, що автобус, яким мав їхати на той концерт, вже від'їхав. Сидів поруч. Увечері разом вернулися до готелю і прогулялися перед сном. За ту прогулянку Соломія багато дізналася про нього й сама розказала. Був на три роки старшим, встиг повоювати, має поранення, та в таке місце, що й казати соромно, не те що показувати, посміхнувся. Дівчина його не діждалася з війни, вкрав якийсь тиловик. Та він таки женився, а відбив жінку, ти не повіриш, Солю, рідний брат. Старший.

— Рідний брат, як то?

Здивуванню Соломії не було меж.

— А так. Кажуть, бурхливе кохання виійшло. У нього теж грецька кров. А в неї прадід, казала, гайдамакою був.

— І ти її не вбив?

Він засміявся. Широко, розкотисто і в той же час гірко.

— То я тільки на вигляд такий, як ти подумала, циганкуватий. А насправді, як молоко, що скоро збігає та швидко по плиті розтікається. Та й за що вбивати, як, може, справді любов? Вона мені з сином не боронить зустрітися. А брат... Він у мене з віїни на костиях вернувся. Правда, видно, апарат чоловічий добре працює. І очі красивіші, ніж у мене.

Того вечора у них ще нічого не було. Розійшлися по своїх готельних номерах. На другий день... На другий день Соломія під блузку вдягла тонку мереживну комбінацію, яку привезла з собою, рожеву, подаровану колись Вадимом, яку цілих сім літ не вдягала, але й викинути ніяк не могла. І в останній момент... в останній момент рішила до Києва взети.

Стрілися на тій же алеї на виставці, не змовляючись, потяглися туди. Григорій взявся показати техніку, комбайни, які незабаром мали і в їхній колгосп прийти. І коли оглядали, вперше між двома комбайнами, новісінькими, червоними, неї поцілував. Цмокнув у щоку, як хлопчик. Соломія аж мало не присіла з несподіванки.

Знову були вечірні ходіння, Григорій взяв Соломію за руку. Цього разу поцілував на прощання уже в коридорі готелю. Соломія того вечора сказала, що в неї тоже є дитина, дочка. Тико не од чоловіка, а...

Затнулася, мала сказати — од іншого, й не спромоглася.

— То й що? — сказав Григорій. — Ти ж, певне, хотіла мати дочку?

— Хотіла, — видихнула Соломія.

— А звати твою доньку як?

— Марусею.

— Чудненько, — відказав. — У мене сестра теж Маруся. Марусиною часом зву.

— І я свою так.

— То і я так зватиму.

При цих словах у Соломії забухало серце. Здавалося, якщо не цілий Київ рознесе, то готель напевне. Верталася — геть усе в ній співало. Степанида, певне, помітила, бо сказала:

— А ви, Соломіє Антонівно, бачу, часу даремно в столиці не гаєте.

— Та так, постояли, побалакали з одним... тоже ланковим...

Сказала і сховала лице в подушку. Вночі прокидалася в гарячому поту й дорікала собі, що його слова нічого не значать. Ще й не сказав, що любить, і вона не сказала, два дні ж лише минуло. Спи, Соломко, спи. Дитина ти, досі дитина, правильно мама кажуть — дівчак. На що ти надієшся? Звідки взялося те, що було вже зовсім у собі пригасило?..

Ще через день вранці, рано-раненько дівчак Соломія вийшла з кімнати, тоді навшпиньки (а чого боялася?) пробралася до сходів і далі — до виходу з готелю. Степаніді вчора сказала, що до родички поїде, а яка в неї родичка в Києві?

Надворі спитала, як до Хрещатика добратися. Добралася, сіла в тролейбус, спитала, скіло платити тре'.

Почула: «Скіко... Во дерьовня!» Втягла голову в плечі.

А на Хрещатику, коло того магазину, довго простояла, доки не відчинився. Стояла й думала, яка вона дурна, али вперто стояла. Бо впертюх. Бо... Бо вчора ходили зновика, як маленькі, за руки взявшись. Балакали. І всьо. Всеньке все. У нього слів, як насіння в пшениці, анекдотами сипле, історіями.

А ще розказував про степ. Який він широкий, безмежний. Можна їхати годину, дві, три, навіть півдня і день, й не побачити жодного деревця.

— Жодного? — Соломія незмірно здивована. — Як же ви-те живете без дерев? І садків нема?

— Ну, садки в селах є. Яблука в нас великі родять. Соковиті такі, шкода, що я не привіз. Тільки й садки літом поливати тре'. І пшеницю поливаємо, і помідори. А які в нас соняшники! Ну та нічого, кажуть, скоро од Каховського моря канал почнуть копати, і в степу вода буде.

І ще про той степ. Як весною в ньому рясно-рясно маки цвітуть. І як він, коли оре, сам, можна сказати, один-однісінький

на весь степ, ну, ще часом причепщик коло прицепа, співає в кабіні свого трактора. І «Розпрягайте, хлопці, коней», і «Ой, чий то кінь стоїть?», а в нього кінь свій, залізний. Дещо й Соломія розказувала — про село їхнє, ліс, як по ягоди ходять, як колись у лісі рись серед ночі стрітила, коли од німців у тому лісі ховалися. Тико про те, хто її непритомну після тої стрічі з рисею найшов і на руках до табору ніс, ни сказала.

«П'ятий день кінчається, — думає Соломія, коли підходять до готелю, де світяться майже всі вікна. — Чотири застається. І роз'їдемося, як хурманки на дорозі. Хоть би для годиться слово про любов сказав».

Правда, перед прощанням притис так, що аж душно стало. І губи неїні таки знайшов.

А вже як лежала у своєму номері на м'якому ліжкові, у півтемряві, крізь яку блимало око маленької тремтливої зірки, ледь помітна та жива, подумала Соломія, що даремно вона вдягає щодень тую сорочку, комбінашку тую, як казав Вадим. І те, що Вадима згадала, кинуло в ще більший жар. Не гоже, ой, не гоже чекати чогось од їдного чоловіка, будучи в сорочці, подарованій другим. Може, того й ждання невідомо чого даремне. Може, чує той, від якого серце третій день завмирає, що на ній щось не те. Жінки таке добре чують, а чоловіки невідомо... І надумала Соломія — поїде й купить сорочку, нітрохи не гіршу.

І от вона дожидається, вже й намерзнувшись — осінь все-таки, хоть і тепла — відкриття магазину, якого запам'ятала при тій екскурсії по Хрещатику. І заходить, і бігом шукати тую залю. І вже біля тих сорочок стоїть.

— Жіночко, то комбінації, — чує голос.

Молоденька продавчиня в синьому халатику, з якого видно загорілі коліна, дивиться так, ніби вона, Соломія, вкрасти щось хоче. Ніби ті тонкі, з мереживами, сорочки і вона — то щось не-сумісне. Вгадала, що перед нею сільська жінка? Авжеж, здогадалася, чом би й ні.

— Я знаю, — каже Соломія винувано.

І додає нащось:

— У мене є гроші.

— Ну, тоді вибирайте. Приміряти не можна.

— Я знаю, — шепче Соломія.

Насправді ж вона не знала. Вже картає себе, що прийшла, але таки вибирає. Таку красиву, що очі хочеться примружувати. Не рожеву, а білу. Білішу за сніг і весняний цвіт. Таки прикладає до пальта. Здається, в акурат по ній. Тико закоротка й виріз на грудях завеликий. Хоч і м'яка-м'якенька.

«Яка ж ти дурна, Соломко», — картає вона себе.

Та сорочку таки бере. Її показують, де каса. І там загортають сорочку в папір. І ошелешують:

— З вас двесті сьмдесят рублєй сорок две копєйкі.

Соломія холодніє. Як то? Що ж лишається на подарунки? Рідним і Марусечці... Зувсім тронулася баба.

— У вас немає грошей? — та, що коло каси, питає неприховано презирливо.

— Нє, нє, є, чом би нє...

І Соломія дістає з кишені того жакета-маринарки гроші. Відраховує. Надворі витирає рукавом спітнілого лоба.

У вухах дзвенить почуте навздогін:

— Ти смотрі, Нінка, уже колхозніц на дорогое бельїо потянуло. Конєц света і сезона мороженого.

— Ну, вообще-то, в неї чувствуєтсє какая-то порода. І мордашка словно не с хуторской пропіскої.

Раз уже вирвалась, посамовольнічала, то тре' і в другі гамазини теї зазирнути, вирішує Соломія. І заглянула, запитала, де тут для дітей щось продається. І Марійці платтячко та сандалики вибрала. Ну, й мамі хустку в другім місці, а Варці — кохтину, загодя розмір узнала.

На виставці Соломію трохи посварив керівник делегації та й по всім. На другий день їм зранку мигдалі вручили, а по обіді дозволили бути вільними. Григорій запропонував їй з'їздити до Дніпра, вона ж, певно, на своїм Поліссі й річки справжньої не бачила.

— Бачила, — трохи ображено відповіла Соломія. І що то всі неї такою забитою вважають?

— Та не обіжайся, чудо моє горохове, — сказав Гриць якось так, мовби вони були бозна скільки знайомі.

Дніпро справді вразив Соломію. Не могла повірити, що є такі широкі річки. Не річка, а справжнє море.

— Море у нас, на Херсонщині, коло Каховки викопали, — сказав Григорій. — Колись побачиш. Обіцяю.

Серце Соломіїне зновика — теньк. Що ж то за сильця для неїного бідолашного серця розставляє, розкидає цей чоловік?

А він розтягає усмішку аж за вуха:

— Скупаємось?

— Та ж осінь. І вода, певно, холодна.

— Нам не звикати, — каже і починає роздягатися — справжній вар'ят.

Лишається в одних трусах, зовсім не соромлячись. Ну, йому не соромно, то й Соломія може зирнути. Зиркає упівока, а потому у цілих два. Тіло ще більш налите, хоч і невисокий. І геть волохатий, як ведмідь.

«Де ж у тебе тая рана?» — хоче спитати Соломія, та соромиться.

А він заходить у воду, хекає, правда, каже, що, бр-р, таки холодненька, ну та нічо, скупається. І пливе, широко розсікаючи водну гладь руками. Соломія підходить до води, зачерпає рукою-човником. Холоднюща. І доки Григорій пливе, переживає за нього — бо ж зведе, чого доброго, тіло судома, як тоді рятувати? Плавати-то вміє, али в таку воду, мов із криниці, не одважиться. Чи для нього, може, й одважилася б? Хоч оно й написано «Пляж № 5», то, певно, що тут купатися мона, здогадується Соломія, та довкола ні людиночки. Та доки так переживає, Григорій пливе до берега. Обтрушується, каже, що то тільки спочатку вода холодною здається. Витирається хусткою, що дістає з кишені. Соломія вже майже відверто милується його поставою. І не витримує, питає, де ота рана?

— А зараз побачиш, — весело каже Григорій. — Бо я ж мушу труси викрутити.

І таки скидає, безсоромник, правда, одвернувшись. Ну, Соломія таки зиркає на їдненьку хвильку — на лівій половині дупи ціла вирва, а од неї шрамисько.

— Бойове раненіє, яке тільки Героям Союзу полагается, — регоче Григорій. — То, щитай, що я герой. Во з ким діло маєш.

Труси викручені до кишені пальта-куртки ховає, а як вдягається, каже:

— То ж ганьба, у Дніпрі навіть ноги не намочити. Намочиш? То вода тільки спочатку — бр-р, а так тепла, от побачиш.

— Та не...

І тут він ще веселіше:

— А давай, я тобі ноги у Дніпрі помию. Таке собі символічне омовеніє. У батькові-Славутичу, як у нас кажуть.

Соломія віднікується, та він наполягає і каже, що оно й човен біля берега припнутий. Давай, давай, іди, сідай. Не будь такою страхопудкою. Не знати чого, та Соломія підкоряється. Він сам і розв'язує шнурки на черевиках, і справді спочатку хлюпає водою на її ноги, добре, що вчора помила, думає Соломія, а потім таки по-справжньому мие. Соломії страшенно ніяково, навіть пручається — я сама. І в той же час страшенно, вражаюче приємно. Дивне, незнане блаженство розливається її тілом. Щось нуртує всередині, починає пекти, тоді стає гарячим всеньке її лоно. Розкішниця неїна — як часом сміються баби з того на-звиська. А коли Гриць бере в руки її ногу, праву, а за нею ліву, тулить до щок, а потім починає обцілювати пальці, кожен зокрема, Соломія ледве стримується, щоб не закричати, такої насолоди зазнає, аж губу закушує і заплющує очі, а затим... Затим з нею відбувається те, що досі було тико тоді, як у неї входив, брав її чоловік. Петро, Павло, Вадим і осоружний Басюта. Вулкан вивергається назовні, і Соломія з жахом думає, як вона типерка буде кудись іти.

— От і завершена церемонія, — мов крізь сон, чує Гриців голос. — Тепер би не мішало б і чарочку хильнути. Ти як, не проти?

Соломія тико киває головою — не, ни проти. У неї відібрало мову. Вона ледве зводиться на ноги й виходить з човна.

«Я рахманна, мов та курка», — недоречно думає Соломія.

Рахманна курка Соломія йде вздовж берега, тримаючи коханого за руку (так, віднині коханого), піднімається з ним сходами

наверх, до траси. Потім знайшли і їдальню, і таки випили — Соломка грамів сто, Гриць — зо двісті. Що дивно — зовсім-зовсім не сп'янів. Був таким же веселим. Вернулися до готелю ввечері, і уже перед входом сказав:

— Прийдеш через годинку, посидимо. Мій сусід обіцяв, що на дев'яту до когось там піде.

Соломія сказала, що з людиною, котра мила їй ноги, посидіти не відмовиться. Знала — що прийде. Знала — що далі буде. В голові легенько шуміло. Було більше хмільно, хоч досі трохи соромно од того, що сталося там, на річці, у човні. Розкажи комусь, що їй мили ноги в Дніпрі — не повірять. Хіба Вірка... Та й Вірка скаже — а бре', подруго.

«Я не бре'», — подумала Соломія.

Вона, звісно, прийшла. І лишилася на ніч. Довгу і швидко, майже безсонну ніч. І чхати було на те, що скажуть сусідки тимчасові — Степанида-депутатка-делегатка та Поліна. Хай собі думають і кажуть, що хочуть. Вона щаслива.

Наступного дня вранці щасливій Соломії в їдальні Григорій сказав, що мусить звозити неї в одне місце, щось показати.

— Ми ідемо зараз в колгосп, — сказала Соломія. — На зустріч якусь везуть і екскурсію.

— Знаю, і нас возили. І тоже везуть. Давай, не поїдемо? Бо ми ввечері додому від'їжджаємо.

Їдуть? А раніш нічого не казав.

Соломія завагалася. Що їй робити? І так у делегації скося на неї дивляться. Та враз вона подумала, що, може, зараз обирає свою долю. Хапає за хвоста щістя своє. І вона відважилася.

— Я поїду з тобою. Тільки що ж мені придумати?..

— Збреши, що хвора. Живіт заболів, чи що... Або зуб. Ні, ліпше живіт. А то ще якусь таблетку дадуть.

Соломія так і зробила. Сказала керівникові їхньої делегації, що крутить у животі. А потім, опустивши очі, що в неї розстройство.

— Гаразд, — сказав керівник, обласний начальник сільського господарства. — Коли таке діло, лишайтесь в місті. Тут, на виставці, є медпункт. Сходіть туди. А потім вертайтеся в готель.

Соломія пішла було шукати той медпункт, та спинилася. Подумала, що їй так недобре зробила, а типерка ще їй дохтурові доведеться брехати. Ні, не піде. Скаже, що живіт раптово перестав боліти.

І не пішла. А Григорій повіз її в місто і там завів до якоїсь крамниці. Соломія як зайшла, то обімліла. Стико блискучих цяцьок разом вона ніколи не бачила. Матінко рідна! І персні, і якісь цяцьки фігуристі, і ланцюжки — і все золоте.

«Що він хоче?» — злякано подумала Соломія.

Григорій підвів неї до однієї з вітрин. Подивився і попросив продавця показати он той ланцюжок. Коли продавець — молодий чоловік з вусиками — подав, підвісив ланцюжок на пальця їй і сказав Соломії:

— Подобається?

— Подо...

— Тоді приміряй.

— Я?

— А хто ж?

— Грицю, не треба, — прошептала Соломія. — Де я його носитиму?

— На шиї, — сказав Григорій. — На твоїй найліпшій у світі шиї. Скинь пальто і розстебни блузку.

Він таки заставив Соломію приміряти ланцюжок, що складався з тонких золотих пластинок. Коли ж Соломія одягла, сам застебнув і сказав, що забороняє знімати. Підвів до дзеркала. Соломія глянула і замерла од захвату. Це було дивно і... незрівнянно ліпше за всі пацьори. Але як і де вона те носитиме?

— Ти заслужила, — шепнув на вухо Григорій.

І Соломія здалася. То був шалений і щасливий день. Вони дивилися кіно і, як діти, ласували морозивом. Потім каталися на каруселі. Обоє сміялися, а потім, вийшовши з дитячого містечка, крадькома, мов юні закохані, поцілувалися за якимось розлогим деревом. Поцілунок був довгим і солодким.

Ввечері Соломія провела його на поїзд. Вже на пероні, як за ніс речі, Григорій промовив:

— Я тобі не хотів казати, а то ще б подумала, що я хвалько...

— Ти жонатий?

— Ну, от іще за три рублі пісня з квасом-прибамбасом, — сказав Григорій. — Я вчуся заочно в сільгоспінституті на інженера-механіка.

— Я рада за тебе, — щиро сказала Соломія. — Чого ж не казав? Таким і похвалитися не гріх.

— Не казав, бо... Бо ще подумала б, що строю з себе великого вченого.

— Я тебе всяким люблю, — сказала Соломія. — І любитиму.

— А я тебе всякішою, — посміхнувся Григорій. — Тільки я не те хотів сказати. У мене взимку, десь у січні, сесія буде в інституті. Тут від Києва недалеко, у Білій Церкві. То я тобі дам знати, коли. Напишу чи подзвоню. Приїдеш?

— Приїду, — щасливо видихнула Соломія.

— От і чудненько, — сказав він. — Тоді й зустрінемось, і все обговоримо.

— Пасажири, займіть місця у вагонах, — оголосила провідниця.

Григорій поцілував Соломію.

Соломія поцілувала Григорія.

Він стрибнув на приступку, уже коли поїзд рушив. Соломія довго махала рукою.

5

У готелі Степанида повідомила, що неї викликає керівник делегації.

— Піду завтра, — відмахнулася Соломія.

— Як вам не соромно, — суворо сказала Степанида. — Ви ж не просто ланкова. Така честь, а ви... Віктор Петрович був сам не свій, коли дізнався, що ви навіть не були у медпункті.

«Мені не соромно, бо я щаслива», — подумала Соломія.

З тим і заснула. Десь чачкав поїзд на Херсон, щось бурмотіла Степанида на сусідньому ліжкові.

Нотація, котру вислухала наступного ранку в останній день їхнього перебування у Києві, була єдиною прикрістю Соломіїного перебування в столиці. Втім, начальник сільгоспуправління

вичитував якось в'яло. Настрій у нього був чудовий, два дні тому він провів переговори про можливе переведення до Києва, у міністерство. Вчора під час поїздки добре хильнув та ще й коньячку, виставленого йому персонально районним першим секретарем. Вночі після повернення його гарно обслужила працівниця їхнього управління, котру під виглядом зоотехнічки він включив до списку делегації. До того ж вранці йому зателефонували, що справа з переведенням майже вирішена, то нащо дуже вже сварити якусь там ланкову з поліського району та робити собі чепе в делегації? Ну, теж десь гульнула молодичка, казали, з якимось механізатором зі східної області. Ще, дивись, зав'яється соцзагання й обмін досвідом, посміхнувся начальник управління.

Соломія не їхала — на крилах летіла додому, наче хто підхопив поїзда в небо. Пила потроху з усіма, хто прийшов до їхнього столу в плацкартнім вагоні. Жартувала, сміялася на почуті анекдоти. На Полініне: «А який у тебе дарунок люксовий» — про ланцюжок — тільки посміхнулася загадково. І щасливо. Тричі щасливо. Сто й десять разів.

Як нарешті глибокої ночі вагон угомонився і вона задрімала, раптом здалося, що незримий вихор підхопив поїзд і кудись поніс.

«Може, в той степ, — подумала Соломія. — А я ж ніколи його й не бачила. Тепер побачу».

Степ, у який вчора повернувся її Гриць. І може, завтра, їдучи на своєму тракторі, заспіває пісню. Пісня для неї. Для Соломії. Соломки. Солі.

РОЗДІЛ XII

БУНТ І ВИКРАДЕННЯ

1

Перед Новим роком Соломія остаточно переконалася — вона зновика понесла. Новина неї не засмутила. Подумала, що й для Гриця буде сюрприз, коли через місяць чи скіло там приїде до тієї Білої Церкви. Нє, вона не збирається тим його якось заохочувати женитися чи що. Али й дитину не збирається позбуватися. Хоч тепер вже й можна було в лікарні, вона знала — кілька жінок з їхнього села робили аборти.

«Слово яке дурне, — подумала. — І не наське, і холодом відгонить».

Потім прийшло відкриття, яке вразило Соломію. Виходило так, що вона запліднювалася тільки тоді, коли дуже цього хотіла. Бо скільки б не лукавила, що хтіла од Павла, насправді — ні. Од Петра теж не хтіла, раз надумали, що приїде до нього в ліс. Де там родити? А от від Вадима бажала. Перед тим пару років мріяла про дитину. І коли кохалася з Грицем, ледь не попросила зробити їй сина.

Соломія носила в собі плід, ще нікому не признаючись. Цього разу навіть матері. Ховала бажання їсти кисле, приховувала те, що нудити почало. Про звістку першим мав дізнатися Він.

Дивувалася — їй уже тридцять третій рік іде, а закохана, як дівчинка.

Дівчинка Соломка-Соломинка-Соля йшла через зиму, різдвяні свята й чекала. Листа або дзвінка. Ні того, ні гиншого не було.

Зате були збори, на яких їм сказали, що у зв'язку з тим, що товариша Дударика забирають на роботу в райком, рекомендують обрати головою знову товариша Беза Феодосія Петровича, який усвідомив усі свої помилки, добре зарекомендував на посаді бригадира рільничої бригади, а в останній рік — й агронома. Гадаємо, ви його підтримаєте, товариші. Ну, чом би не підтримати, свій чоловік, хоть і партизан, і за комір любить закласти. Правда, останнім часом менше. А ще хвалився, що родич-матрос такого горіха привіз, що розкусиш і запаху як не було, скільки б не випив. Обрали, одним словом.

Десь за тиждень після Водохрещі Соломія не витримала й подалася на пошту. Там робела Варчина двоюрідна сестра, то, мо', не скаже, що комусь там дзвонила. А скаже, то нихай. Мусить дізнатися, що сталося з Григорієм, її Грицем. Може, трактор перевернувся, покалічений, може, хворіє або влетіло йому, що як і вона, кудись там не поїхав.

Несміливо спитала, чи мона подзвонити далеко. Аж на Херсонщину. Танька сказала, що мона. Тико доведеться пождати. Може, годину чи й дві, всяко буває. Або й раніше дадуть. Кажіть адресу. Вона сказала. Назву села запам'ятала — Новоолександрівка, Гриць жартував, що ліпше було б — Новогригорівка. Колгосп імені Хрущова. Так, хай буде контора.

Ждала десь із півгодини чи й більше. Кусала губи, паленіла — сама не своя. Танька питала — а як там у Києві було, розкажіте, а що бачили. Відповідала невпопад, аж Танька губи свої підтисла. Ще подумає — загордилася. Али вдіяти з собою ніч не могла. Трусилася вся.

Зайшла Гандзя Трусюнова, конверта їй тре' було. «Чого ждеш, Соломко?» — спитала. «Та подзвонити тре'». Гандзя: «До родичів альбо як? То ж у вас родичі де?» Мало не накричала, а в чім Гандзя винувата?

Нарешті почула:

— Тітко Соломко, пройдіть до кабінки і візьміть трубку.

«Вже й тітка», — подумала чогось.

Не набагато старша Таньки.

Пішла не своїми ногами до кабінки, піднесла трубку й почула:

— Викликаємо Новоолександрівку, контору колгоспу імені Хрущова. Говоріть.

Й інший голос, теж жіночий, тико старший:

— Колгосп імені Хрущова.

— Альо, — сказала Соломія. — Доброго вам дня.

— Я вас слухаю, — голос у трубці. — Хто це? Говоріть? Це які Загоряни?

— То такі на Волині, — сказала Соломія. — Сило таке. А я ланкова з того сила. Ци ни мона почути вашого ланкового механізованої ланки Нечипоренка Григорія?

— Григорія Вікторовича немає, — почула у відповідь. — Щось йому передати?

— А де він? У лікарниці? — Соломія вся задрижала.

— Чому в лікарні? Він на сесії, в інституті. Вчора вже мав повернутися, та чомусь затримується. Що йому передати?

— Передайте...

Соломія почала й затнулася. Нічого не тре' передавати, він того й затримався, що, певне, їде до неї. Сам явиться, як суприз.

— Дєкую, — сказала. — Нічого не передавайте. Я сама.

— Тоді дзвоніть через пару днів. Він от-от повернеться. До побачення.

— Бувайте.

Соломія заплатила за переговори. Коли йшла додому, душа співала. Співала й ждала. Ждала і тривожилася.

Далі тільки тривожилася.

Григорій не приїхав.

— Що ти собі думаєш, Соломко? — То мамині слова, коли дізналася, що вона зновика загубила.

— Признайся, подруго, привіт із Києва? — Вірка.

— Далі, — відказала. — Далеко, Віруню. Так далеко, що звідси не видно. І з Києва не видно.

Вірка:

— Господи, та ти ж заслуговуєш щістя більшого, ніж усі ми разом взяті.

— Виходить, то і є моє щістя. Щістячко, як макове зернятко. А маківка скоро виросте.

Перш ніж виросла маківка, вибуяла блекота. Соломію, як передову ланкову, крім районної й обласної газет, зобов'язали передплатити київську «Колгоспне село». Посередині весни вона, заглянувши в ту газету, побачила Григорія. На портреті, коло свого трактора. В робочому комбінезоні. З широкою, так знайомою їй, усмішкою. А як дивилися його циганкуваті очі. Не циганкуваті, а ті, грецькі. Заголовок над фотографією і великим матеріалом стояв: «Степовик-орденоносець». Прочитала перші рядки, що за ударну працю і передові методи вирощування зернових ланковий механізованої ланки Григорій Нечипоренко нагороджений орденом Леніна, далі: «Я дуже люблю наш степ, найбільше за все на світі, — каже Григорій Вікторович», і відчула, як у неї попливло все перед очима. Схопилася за ріг стола, щоб не впасти, та таки посунулася додолу.

— Соломко! — Останнє, що почула перед тим, як знепритомніти, був мамин крик.

2

А перше, що зробила Соломія, коли прийшла до тяти, взяла ту скриньку із золотим ланцюжком і вийшла з хати. Хотіла у ковбани викинути, та подумала, що в тій же воді їм ще прати. Коробку викинула в Бригадєрову річку — хай пливе собі, а ланцюжок впихнула в якусь нірку серед поля й ногами затоптала. Верталася до хати вже іншою Соломією. І всі ці місяці до пологів сміялася й жартувала. Ходила милуватися садками, що цвіли, безом, що запаморочливо пахнув, квітами у полі — як то колись радила мамі вже покійна Луциха. Казала до маленького чи маленької ніжні слова. Раділа, що ни почула ні у вічі, ні за спиною жодного поганого слова. Сказала товаркам, що так вона схотіла, щоб була ще їдна дитина, братик чи сестричка для Марусеньки. А той, хто її не побачить — йому ж на гірше. А потім і розказала раз за роботою про любов свою київську, про те, як красиво ухажував, помніте, ланцюжок показувала золотий — його дарунок. І сам він такий, що задивишся, у газеті подивіться.

Сама дивувалася з себе. Ніби й справді була новою Соломією. Тільки маленька пташечка ночами в серці жалібно пищала та шкребла кігтиками мишка-шкряботунка. Та ще Маруся прикрощів завдала.

Спершу взялася гадати, як братика чи сестричку назвуть.

— А ти сама вибереш, як народиться, — сказала Соломія.

Та через годину мовчазного сидіння в куточку:

— Я вже вибрала. Як братик — то Васильком, як наш дедько.

А як сестричка — то Соломкою.

— Соломкою? У нас же є дві Соломки, — спробувала заперечити.

— Ну й що? — Маруся сплеснула в долоньки. — Буде третя. А то не хороше — бабця Соломка є, мама Соломка — є, а сестрички Соломки нима.

— Ну, ти й мала видумаха, — Соломія поцілувала доньку й подумала, що, мо', й справді назвати Соломією.

«Не, не, — заперечила собі. — Не тре'. І в мамі ни зувсім така доля, як хотіла. А про мене, то й ни кажу».

— То що, будуть такі імена?

Соломія дочці не вміла відмовляти. Кивнула головою. Та по часниці мовчання Маруся ошелешила:

— Мамо, а в братика або сестрички тоже ни буде тата? Ци буде?

Соломія ледь стримала сльози. Пригорнула доньку.

— У вас є мама. І бабуся, і дідусь, і дедько Василь. І тітка Варка.

І пожартувати спробувала:

— На тата в мене грошей не хватило.

— То, може, щось продамо?

Ну що ти їй скажеш? Щоб донька не побачила сліз, пуйшла на двір поратися.

Через місяць по тій розмові народилася таки донька, яку назвали Соломією.

3

А через пару тижнів після уродин, наприкінці жнив, на поле завітав голова колгоспу. Велів од рвання льону одірватися, бо

тре' провести збори ланки. Соломка, що хоч мала тепер право на декретну відпустку (і до села дійшли ті закони), на прохання голови тоже вийшла на роботу. А як жінки зібралися в кружок, то сказав, опустивши очі, ще тверезі:

— Тут таке питання, що, той, маєте собі нову ланкову вибрати. Або ми призначимо. Як хочете.

— А то що за новості з бабського радів? — Вірка аж присвиснула та затим сплюнула набік. — Нам Соломка добра, то чого мінети? У неї ж нікого зновика не посадили, здається... Та й чесни той.

Федось Без повертів у руках свого білого картуза. Було видно, що муляє і його те, що сказав. Нарешті по мовчанці мовив:

— Я ніц проти Соломки ни маю. І робите ви добре. Тико таке указаніє з райкома прийшло. Ну, нащот тої, моралі, там казали. Ну, жіночки рідненькі ви мої, я би з дорогою душею Соломку лишив. Тико є указаніє. Ну, недобре, кауть, що в ланкової двое дітей, а чоловіка нима. То вибирайте...

На Соломчине диво, не тико Вірка, а й Явдоха, і Любка, й геть усі інші сказали, що ніякої нової ланкової обирати ни будуть.

— Тоді я назначаю Лідію Гарасюк, — сказав Без і мерщій до брички, й уже звідти гукнув: — Не хочете Ліді, то завтра скажіте, кого вибрали.

І помчався. Побачив Соломїїну ланку на другий день вранці, ледь планьорку провів, коло контори. Без Соломки. Бо вчора, як не казала Соломїя, що хай вже, вона не хоче бути далі ланковою, побула й хватить, хай Лідка справді буде — ні в яку, ми тебе обидити не дамо, хай знає той вилупок ци теї райкомівські мудрагелі, що ми щось значимо.

Отож, ціла кумпанія — запримітив пару жінок з інших ланок — увірвалась до Безового кабінету.

— О, ланочка дорога. Кандидатуру свою хочете придложити?

І тут йому виклали таке, що у Федося Петровича очі на лоба ползли й рідкі волосини на лисині заворушилися. Вони не підуть з контори, доки не скаже, що Соломка лишається ланковою.

Без поглянув на жінок — у руках кожної по серпу і сапці, у Люби — коса, а у Вірки — навіть вила в руках.

— Та ви що — подуріли ци з ранку пообпивалися? — сказав голова. — То ж форменний бунт робите. Таке в Советськiм Союзi не позволiтельно. Вражеського радiва, чи що, наслуналися? Та знаєте, що вам за те буде?

— Що би не було, — сказала Вiрка. — А ми од свого не одступимося. Правда, жiночки?

Усi загукали — правда. Вони не проти советськoї властi, а проти несправедливостi. Соломка що — чоловіку змiнила ци покинула дитей? Та такою, як вона, сам би товариш Хрущов гордився. Матiр-одиначку та ще й вдову фронтовика тре' пiдтримувати, а ни такого — топтати.

— Добре, — здався товариш Федось, побачивши, що з цим розпасiюваний жiноцтвом кашi не зварить. — Я мушу з районним начальством порадитися.

— То радьтеся.

— То ви-те, той-во, вийдiте, бо важний i трудний розговор буде.

Тут спробували зайти новий агроном й Иван-бригадир, та жiнки виштовхали у дверi. Затим й самi вийшли, стали зi своєю трудовою зброєю коло порога.

Лишившись сам, Федось Без мiркував, що йому дiяти. Він би й лишив Соломiю, та ж секретарша по тiй, iдеологiї хреновiй, уперлась, заладила, як пташка заморська, що в кiнi бачив — аморальна поведiнка, аморальна поведiнка, ганьба для передової ланкової i колгоспу в цiлому. Тьху, таранька засушена, мабуть, i ни знає, що таке чоловік. Та що ж йому робити? Що чинити, як дiяти? Подзвонити в райком, до тої Параски Микитiвни? Ни поiме, баба з норомом, упертiша за сто кульбачок. Ще накапає першому. А той на розправу скорий. Чого доброго, розприндиться й знов з голови попре. Й так сумлiвалися, чи довiрити зновика колгоспом керувати. А ще раз попудять, то дiдька лисого утрете в обoйму попадеш, усе життя на бригадeрських харчах проскнiєш, низважаючи, що заслужений червоний партизан. А ще ж чутки ходять, що головам колхозним машини будуть видiляти. Ну, хай там «бобик», брезентом обтягнутий, а все ж машина — як то буде селом проїхатися, то тобi не бричка-однокiнка!

Так розмірковував і мучився Федось Без, рука тяглася до телефону й назад одсмикувалася. Навіть для хоробрості хильнув з недопитої потаємної пляшчини. І тут йому просвітіло у голові, й він прийняв майже соломонове рішення. Треба змитись, а там видно буде, мо', до завтра перекип'ятяться, охолонуть, ну й порозумнішають, змиряться. Але як утекти? Прорватися через двері, як червоний партизан, крикнути «ура!» і в атаку? Та вони зара такі нарвані, що може котра й серпом чирканути, а галайкувата Вірка й вилами штрикнути. Не, він ще гинвалідом мирного времені ни хоче бути. Та потім і стиду ни оберешся, як другі голови узнають. Скажуть, з бабами воював, з бабським військом справитися не міг. Капец на випивку і два хвостики на закуску.

І тут погляд Петровича Беца впав на вікно, й він зрозумів, що то йому сигнал і його порятунок. Підійшов тихенько, чоботи на носочки ставлячи, одчинив, і от уже їдна нога за вікном, а за нею й друга. Картуза свого білого забув на вішаку, та хрін з ним, обі-їдеться, ще ж літо.

Та тільки Федось Петрович спустився на землю, чітко, як заслужений парашутист колгоспу «Світанок», як тепер називався колишній колгосп імені Кагановича, як почув збоку, з лівого вуха:

— Стій! Куди? Руки вгору!

З-за вугла окаянна Вірка вигулькує з вилами й серпом у руках і репетує на штири горлянки з виглядом хуже есесівського офіцера:

— Ну не Ірод же ви-те, Петровичу? Щоб таково через окно свою партейну совість виносити! Дивчета! Сюди та хутчіше!

Не встиг Федось Петрович оком кліпнути і чобота з квітника, куди приземлився, виїняти, як з-за вугла висипає розлючений осиний рій з таким реївахом і виском, що ніжні барабанні перетинки голови, здається, лопаються од того крику, як мильні бульбашки. Ну, а далі, далі його під справжнім конвоем повертають до кабінету, дають у руки телефона — дзвони. І тут у загнаного в глухий кут голови прокидається одчайдушність: помирати — так з музикою. І він набирає номер самого першого. Приреченим

голосом пояснює ситуацію. Просить дозволити лишити Соломію Рощук ланковою.

Чути, як перший матюкається. Посилає Беза туди й туди. Каже: він що, участкового не міг визвати?

— Та я розумію, Іване Сидоровичу...

Без мало не плаче. Умовляє. Та мовчать і на тій кінці дроту. Перший теж міркує, що робити. Тож «чепе»! Не на колгосп, на весь район, на область. Іде, в його районі! Антисовєтська вилазка, бунт. Можна, звісно, настрахати, кагебістів визвати. Парочку посадити — як не в кутузку на пару літ, то на п'ятнадцять днів хоча б. Але ж, міркує перший, то пляма не на колгосп, на район. Ніде ніякого бунту, а тут є. Прямо нова Венгрія!¹ Та хай йому грець, щоб із-за одної дурної баби ставити під удар власну репутацію. Ліпше хай буде все тишком-нишком.

— Кажеш, хороша ланкова і вдова фронтовика? — перепитує.

— Точно, Іване Сидоровичу, — вловлює нові нотки в голосі першого Федось Петрович.

— Ну, то раз народ хоче, хай лишається ланковою, — милостиво дозволяє перший і додає: — До того ж, я знаю, — роботяща і симпатична жіночка. Та й у Київ, здається, їздила в прошлім році?..

— Точно, Іване Сидоровичу. На виставку, як передовичка.

— То все, будь здоров...

— А Парасковія Микитівна не буде проти?

— Я сам скажу тій панчосі, хай не суне носа, куди не треба.

Коли Федось Петрович сказав, що Соломія лишається ланковою, жінки ще більше здуріли. І ну цілувати голову! А тоді на руки та підкидати!

Так закінчився єдиний подібний бунт на Поліссі й Волині. У хрущовські часи на Волині була демонстрація проти закриття Свято-Троїцького собору в Луцьку (і його відкрили на другий день), локальні виступи проти закриття церков у селах, короткий бунт проти приєднання волинського села Княжого до Львівської області. А ось такий, як у Загорянах, здається, єдиний.

¹ Натяк на Угорську революцію 1956 року.

Жінки-бунтівниці нарешті пішли. Федось Петрович витер чоло і таки зновика пляшчину недопиту дістав. Портретів Кагановича і Сталіна на стіні не було. Їх замінили Ленін і Хрущов. Чи п'є Микитка, Без не знав. А от Іллєч, кажуть, до пивка був охоч. Ну, пивка ще встигнемо, вирішив голова, а таке нервне напруження треба зняти чимось міцнішим.

4

Осіньне листя ще не сипалося під ноги вродливої жінки, котра йшла, гордо, як завше, задерши голову загорєнськими вулицями — одною, другою, третьою. Перший багрянець добре гармоніював до її засмаги і вроди.

Тієї осені вчетверте після заміжжя навідалася до рідного села Раїса, колишня Руфина. Втретє вона на тиждень приїжджала три роки тому. Як завжди — влітку. Тепер же завітала ранньої осені. Світле пальто, білі черевички, дорога, доволі коротка кремова сукня, бурштинове намисто і золотий кулончик на ній, легенький капелюшок-беретик і, нарешті, ажурні рукавички на пещених руках, а в них невеличка червона валізка — така жінка будь-де викликала захоплені погляди. Навіть у Загорянах. Втім, на загорянських вулицях було геть порожньо — якраз надійшов сезон копання поліського хліба — бульби.

Лише старезна баба Пріська Табарка вилізла погрітися на сонечку і дрімала на лавці коло воріт. Все ж на Райчине привітання глипнула сизим оком:

— Гля, Руфочка вродь...

«Ніяк не забудуть того імені», — подумала Раїса.

Вона раптом спіймала іншу думку — що їй сама не проти до нього повернутися, цього колись осоружного імені. Бо з чужим іменем наче втекла доля. Утекло, побігло, збігло щось важливіше навіть за її персональне щастя. Що?

На душі у Раїси було геть кепсько. Вона не знала, нащо приїхала до свого села. Побачити маму? Можливо. Тільки особливих почуттів до неньки у Раїси не було. Тим більше до вічно

затурканого батька, який в останній її приїзд тільки те й робив, що кашляв, часом аж заходився. Та й до братів і сестер, котрі так і лишилися селяками, вона була байдужою, до їх численних дітей. Змусило її поїхати невідомо що... «Неізбивная тоска», як співається в одній пісні? Нудьгувати Раїса не любила й не вміла.

Мусила втікати. Од теперішнього розкішного життя. Другого чоловіка, полковника, старшого од неї майже на двадцять років. Од самої себе.

Її перший, Олег Боришко, котрого вона змусила лишитися на військовій службі, з кожним роком відчував до цієї служби дедалі більшу огиду. Будучи за своєю суттю абсолютно цивільною людиною, він ще терпів життя військового офіцера, доки треба було воювати. Турбувався про солдатів, чекав закінчення війни. Прагнув вернутися додому. Безтямно, безмежно закоханий у дівчину, котра стала його дружиною, ладен був виконати будь-яку її примху і забаганку. Навіть лишитися в армії, якщо вона, його кохана, його незрівняна богиня, цього бажала. Він шалено любив не тільки її тіло, а й ті зустрічі, ті вистави, які вона влаштовувала після його вечірніх повернень зі служби, а особливо з ненависного полігону.

Та з кожним роком, місяцем, днем згасав його погляд. Не міг полюбити запаху і звичаїв казарми, офіцерських пиятик, сальних анекдотів. Ненавидів муштру і вислужування, а без цього годі було й думати зробити військову кар'єру. Хотів було перейти на замполітську службу, так звану військово-політичну роботу, але як людина думаюча, з досить гарним літературним смаком, зрозумів, що не зможе день за днем повторювати ті догми, які треба було втокмачувати у голови солдатам і офіцерам. Надто вони різнилися від життя, в яке поринав, варто було ступити за поріг казарми. Навіть не казарми, а штабу частини, де служив.

Все це по-своєму бачила і відчувала Раїса. І все ж вона змусила чоловіка поступити у військову академію, більше того, сприяла цьому через командира дивізії. А коли переїхала слідом за чоловіком до Москви, перед нею відкрилися величезні мож-

ливості московських універмагів і численних просто магазинів, ба, більше — валютних магазинів. За слухачем академії Олегом Боришком зберігалася його попередня зарплата, а якраз перед вступом до академії його, теж за сприянням друзів Раїси, призначили начальником штабу зенітно-ракетного полку. Отож, дорогий одяг, білизну, золоті прикраси купувати було за що. До того ж у Раїси Боришко і в Москві з'явилися, як би тепер сказали, впливові спонсори. Вони, а ще добрі знайомі — і дружини столичних полковників та генералів, і самі генерали — заведені на численних вечірках в академії, Міністерстві оборони й ГоловПУР¹ — були головною надією Раїси щодо чоловіка. Так, щодо чоловіка, бо її Олежик мав після академії якщо не лишитися в Москві (треба старатися), то отримати призначення на солідну посаду у велике місто, центр округу.

Та на його останній практиці перед закінченням академії сталася біда. На полігоні майор Олег Боришко зіткнувся з солдатом, який підносив снаряди до зенітної гармати. Снаряд упав на ногу Олега, розтратив кістку й стопу. На допиті солдатик клявся, що він нічого поганого вчинити не хотів, що товариш майор сам його штовхнув. Діло зам'яли, списали на нещасний випадок, та, після тривалого лікування в госпіталі, Олег міг ходити лише спираючись на паличку і досить сильно накульгуючи. Природно, що про строїову службу варто було забути. Пропонували, правда, місце в якому військкоматі, однак Олег Боришко відмовився, бо для строїовика, до того ж бойового офіцера-фронтовика, то було, на його думку, принизливо. Він вийшов у відставку і прийняв рішення повернутися в рідне місто, піти вчителювати у школу й поступити заочно в університет чи педінститут.

Раїса за цей час пережила не одну істерику й ходила темна, мов дощова хмара. Вона сильно підозрювала, що її коханий (точніше, закоханий досі) чоловік таки влаштував це каліцтво сам собі, щоб позбутися набридлої, осоружної служби. Але скітати на вчительську зарплату не збиралася. За цей час вона ухитрилася здобути

¹ Головне політичне управління.

екстерном (треба вміти!) середню освіту, але найбільше, на що погоджувалася, була робота бібліотекарем у військовій частині.

Звісно, вона навідувалася, навіть провела дві ночі у госпіталі, навіть поїхала з Олегом на його малу батьківщину. Та перспектива жити в манюсінському містечку, де всього лиш дві школи й один-єдиний ресторан, жодних розваг, аж ніяк не влаштовувала Раїсу. Як і жити в маленькій комунальній квартирі, де треба було самим палити грубку, а митися ходити у міську лазню. Даремно переконував Олег, що йому як відставнику-фронтовику от-от дадуть квартиру.

— І теж без зручностей? — єхидно спитала Раїса.

Якщо додати бурчання, котре поєднувалося з приторною запобігливістю свекрухи Аделіни Панкратівни, її натяки, що пора б уже й дитинку мати, бо вона, бачте, хоче онучків, то Олег був удвічі безсовісним. Мало того, що на зло їй покалічився, обірвав розкішно-перспективне життя, так ще й привіз у цю замурижену глухомань. Раїса вже забула, звідки була родом сама, отож вихід був єдиним — геть, геть, геть. Звісно, у Загоряни вертатися не збиралася. Раїса прикинула кілька варіантів. Їхати в Москву до котрогось з тамтешніх коханців? Невідомо, як прийме. Спробувати спокусити котрогось з молоденьких лейтенантиків з єдиної військової частини в їхньому містечку, щоб виїхати з ним кудись? «І розпочати все спочатку?» — спитала себе Раїса. Лишався третій варіант — вернутися в Кіров, де теж не бракувало обожнювачів. І коли подумала про Кіров, стала згадувати близько і мимохіть знайомих офіцерів, то раптом почула фразу «Якби ви не були заміжною, Раїсо Кирилівно, я б мав за честь запропонувати вам руку і серце».

Це сказав... сказав заступник командира їхнього полку, підполковник, як же його прізвище... прізвище, здається, Комаров, ні... не Комаров, а як же?... Ага, Косарев, здається, таки Косарев, точно, Косарев. Борис Іванович Косарев, від якого перед тим дружина втекла з якимось лейтенантиком.

— То пропонуйте, — мовби жартома сказала Раїса, подумки оцінюючи його посаду, статки й можливості. — Спробуйте відбити у свого підлеглого. Чи боїтеся?

— Не хочу робити, як моя колишня, — сказав підполковник. — Знаю, як то боляче, коли розбивається сім'я.

Косарев... Косарев... Коли Олег пішов вчитися в академію, його кудись перевели. Отже, про травму Олега, свого колишнього підлеглого, напевне, не знає. Але куди перевели? Поїхати й запитати у Кірові? І тут Раїса згадала, що один з її московських залицяльників казав, що він кадровик Міноборони, вона ще тоді подумала — може, згодиться при потребі. Валерій, Валерій, гм.

І вона поїхала в Москву, і провела з Валерієм дві ночі, й дізналася, що полковник (тепер вже полковник) Косарев Б. І. служить... Раїса ледве не підстрибнула — Косарев служив командиром частини на теплій Кубані, біля самісінького Чорного моря. Лишалось тільки бажати, аби досі не одружився.

Вона таки вдруге спіймала свого птаха удачі. Вона постала перед полковником Косаревим з соромливо опущеними очима, сказала, що випадково опинилася у їхньому місті дорогою з відпочинку на Чорному морі, була тут на запрошення знайомої й раптом побачила зовсім випадково на вулиці його. Того, кого не може забути ось уже цілих п'ять чи й більше років. Вона, звичайно, ні на що не претендує, просто рада його побачити. Просто рада його побачити.

Вона угледіла боковим зором, як спалахнули вогники в чоловічих світло-сірих очах. Вогники стали фарами, маяками, коли довідався, що вона вже не живе з Олегом, хоча ще офіційно й не розлучилася, бо... Бо Олег там, у Москві, знайшов собі іншу.

Через два місяці вона таки розлучилася з чоловіком. Який спочатку просив подумати у відповідь на її «Я зустріла іншого», а потім дав згоду: «Якщо ти так хочеш...»

Та Борис Іванович Косарев виявився педантом, акуратистом, страшенним ревнивцем, скупердяєм і до того ж вимагав, аби його бойова подруга, як її, собака, називав, неодмінно десь працювала. Мусила йти в ту ж бібліотеку. Він, як і Олег, до того ж хотів мати сина. Бо з тим, що мав, попередня не дозволяла зустрічатися, та й жила далеко.

Через півтора року Раїса вперше згадала останні Олегові слова, сказані, коли виходили з залу суду: «Якщо захочеш повернутися, я чекатиму». Ще через півроку Раїса дізналася, що генеральське звання її благовірному не світить, оскільки має за плечима тільки військове училище, хай і вище, а в академію вже вступати вік не дозволяє. Ну, а через рік йому взагалі світить пенсія, хай і велика, військова.

5

«Нащо я приїхала?» — це питання задавала собі Раїса не раз під час свого перебування у Загорянах. Нила душа. Нило серце і десь пекло під серцем. І коли зустрічалася з матір'ю й батьком, з братами й сестрами. Майже з ненавистю дивилася на численних небожів й небіжок.

Відповідь на своє запитання до самої себе отримала, коли навідалася до Соломії. Точніше, коли побачила її маленьку доньку. Теж Соломійку.

— Я називаю її ще Солечкою, — сказала Соломія.

— А Соломинкою і Соломкою? — посміхаючись, спитала Раїса.

— І так теж...

Двомісячне маля лежало і смішно морщилося. Воно було чорняве, із темними очками, схоже на Соломію й ще невідомо на кого.

Вже виходячи від Соломії, пообіцяла завтра щось привезти й для цього карапузика, карапузеняти (Марійці привезла гарну шапочку і в'язані рукавички з орнаментом, від яких та була в захваті), неодмінно привезти, бо ти, Соломко — ой, пробач, Солю, Солю, Солю, схожа на квасолю, ти не ображаєшся, ха-ха — маєш таке диво, і де таке купують...

— У київському універмазі, — посміхнулася трохи сумовито Соломія.

— Обов'язково заїду по дорозі у Краснодар і собі куплю.

Вона раптом зрозуміла, що заздрить, страшенно заздрить Соломії. Тій Соломії, яку завжди не любила і водночас тяглася до

неї, у якої загинули й чоловік, і той, кого кохала, в якої двоє дітей невідомо од кого, двоє байстренят, а вона тим, здається, не вельми й переймається...

Прийшовши до батьківського дому, відчула, як дивна паволока насувається на очі. Раїса поспішно вибігла в сад. І заплакала, вперше заплакала — не тому, що сльозми хотіла щось вибити у Олега чи Бориса, не тому, що підкотив черговий напад істерики, що прагнув виходу, а тому, що щемкий жаль за чимось, що їй недоступне, охопив її, закутав у невидиму обгортку, кудись поніс, як несуть, буває... так, як несуть маленьку сповиту дитину. Це парадоксальне порівняння не так здивувало Раїсу, як підказало, що їй робити, як діяти далі, який шукати вихід з того глухого кута, до якого потрапила чи загнала себе сама.

Тут, у селі, вона остаточно зрозуміла те, у чому боялася признатися собі ці півтора чи скільки там років. Відколи все більше відчувала, як їй не вистачає Олегового обожнювання, його захопленого, закоханого погляду, його ніжних і навіть через десять літ сімейного життя мовби боїзких доторків, жаских і водночас соромливих поцілунків. Їхньої гри у роздягання й переодягання, чоловічого шепоту: «Ти тільки моя, правда?» Навіть того, як він дмухав на її вухо і здмухував кучері з лоба. Як, зрештою, пахла його шинеля, коли вертався з полігону.

Оті слова, що він чекатиме її повернення, тепер звучали як далека, але така хвилююча пісня.

І тут до розпаленої Раїсиної голови прийшла думка — вона мусить повернутися, це її обов'язок, спокута за всі прикросі, котрі завдала Олегові, за всі зради й, зрештою, втечу від нього. Не тільки він кохав і кохає її, а й вона, виявляється, його любить. Так, так, любить, кохає й кохала завжди, не треба себе обдурювати. А те, що було... Ах, вона була, ну, була поганим дівчиськом, але і погані дівчата мають право на любов, і на щастя, і на помилки, звичайно.

Вона мусить повернутися, але не сама. З дитиною. Нехай не від нього. Але з маленькою дитиною, стати з малям на поріг і опустити винувато очі — ось і я, ти сам казав, що приймеш,

тож приймай, або прожени, і я піду, піду світ за очі, бо насправді любила тільки тебе, зараз це усвідомила, а це я і моя донечка. Донечка? Чому донечка? Ліпше підійшов би син, він казав: «Народи мені сина».

Донечка тому, зрозуміла Раїса, що вона знає ім'я своєї донечки. Соломійка, Соля, Солечка — ось як звати її донечку. Неїну, як кажуть у їхніх Загорянах.

— Моя Солечка, — прошептала Раїса.

Наступного дня Раїса поїхала до Любомля і в райунівермазі купила з-під прилавка (дві сотні додаткових рубликів зробили своє) десяток пелюшок, дві сорочечки, маленьку шапчинку й іграшку-брязкальце на додачу. З тими дарунками і явилася увечері до Соломії. Вислухала: «Ой, ну нащо, Раю, то ж, певне, такі витрати, і де ти взяла це багатство?»

— Секрет-крокет, — сказала задоволена Раїса. — Хай носить на здоров'я, як у нас кажуть.

Ну, а коли вийшла Соломія проваджати, й сказала те, що мала сказати. Що хотіла сказати з учорашнього дня:

— Віддай мені, Солю, свою дочку.

Соломія:

— Як це віддати?

І далі.

Раїса:

— Я не жартую. — І пояснила, що вона хоче мати дитину, давно хоче. Та їй не можна, не народить вже. — Винна вона, ой, винна, колись не хотіла, береглася, ну, й аборти робила, а тепер уже пізно, а мій полковник хоче дитини, а ще більше я хочу. Можна, звісно, взяти з дитбудинку, та чиї діти там, невідомо. Віддай, Соломіє, Соломочко, Солечко, благаю, як до рідної ставитимусь, у маслі купатиметься твоя і моя донька, все матиме. У тебе ж є одна, а з двома буде важко. Я дам гроші, багато грошей, все, що маю, всі гроші й все золото віддам, довіку тобі й твоїй дочці вистачить.

— Не, — сказала Соломія. — І не проси. Як я можу віддати свою кровиночку?

— Я ще приїду, — пообіцяла Раїса. — Подумай, Соломко.

Вона ще приходила. Двічі. Навіть ставала на коліна. Була сама не своя, Соломія аж злякалася, дивлячись на неї. Зрештою розсердилася й прогнала.

Та коли вернулася до хати, їй стало невимовно страшно, набагато страшніше. Поглянула на донечку, котра мирно спала.

— Мамо, тітка Рая тебе обідила? — спитала Маруся.

— Не, люба, то я так...

Соломія закусилла губу й пригорнула доньку.

6

Соломія не даремно боялася. Раїса справді задумала викрасти маленьку Соломієчку. Ця нав'язлива думка вже п'ятий день переслідувала її. Проходила мимо Соломіїної хати кілька разів, придивлялася до двору, чи не винесуть її лялечку подихати. Або чи не вловить такого моменту, коли Соломіюку лишать у хаті саму. Лишають же дітей самих, коли вони сплять...

Її неймовірно пощастило. Коли проходила вдень мимо двору Зозуликів, побачила на подвір'ї дерев'яне ліжечко-гойдалку. Соломія казала, що його змайстрував Вірчин Роман разом з її Василем. Біля ліжка на лавці сиділа Маруся й колихала сестричку. Раїса сховалася за деревом неподалік воріт і стала спостерігати. Через хвилину десять Марійка майнула за хлів, може, схотіла в туалет. Раїса блискавкою метнулася на подвір'я й схопила Соломіюку на руки. Кинулася на вулицю й побігла. Спочатку в один бік, потім у другий. Бо збагнула, що коли спохопляться, то кинуться насамперед до її батьків. Шкода, що не взяла з собою речей. Та дарма, у місті купить те, що треба.

Вона була місцева, загоренська Руфка, тож знала, як непомітно, поза городами й садками вийти в лозняки, а потім вздовж Бригадерової річки до шосейки. Йти до автобусної зупинки було ризиковано, бо в селі міг хтось зустрітися і вже, певно, підняли тривогу. Соломіюка, її рідна Солечка, було запхивкала, та Раїса поколихала, і мала перестала.

— Розумничка моя, — похвалила Раїса.

На шосе їй ще раз пощастило. Десь у кілометрі від села її підібрала попутна легкова машина. На той час дитина знову запхинулася, а потім заплакала. Пелюшка, в яку була замотана по грудки, знизу стала геть мокрою. Даремно Раїса її колихала і заспокоювала. Вона з розпачем озиралася довкола. Ген у полі, обіч шосе щось роблять жінки, повно барвистих хусток, певно, копають картоплю. І певно, почули дитячий плач, бо повернули в її бік голови, показують руками.

Тут і з'явилася машина-рятівниця. Раїса сіла у «газик» на заднє сидіння.

— До Любомля? — спитав солідний чоловік, котрий сидів на передньому сидінні.

— Так, — казала Раїса. — Їдьте швидше, будь ласка.

Соломійка плакала все дужче. Від неї вже недобре пахло.

— Ви б її погодували, — порадив водій.

— У мене пропало молоко, — відповіла Раїса.

— То ви їдете в лікарню?

— Так.

— Чого ж ви без нічого вибралися? Треба було якусь одяжку взяти.

— Моя Солечка хвора, — вперто сказала Раїса. — Везіть її швидше.

Її завезли до районної лікарні. Раїса подякувала ї вийшла з машини. Її плаття теж було спереду геть мокрим.

«Не треба було цю малу сцикуху тримати у машині на руках», — подумала Раїса.

Її трусило. Шкодувала, що вдалася до такої авантюри. Видно, їй не судилося мати дітей. Якби не дивилися в спину ті, з машини, то поклала б дитину коло дверей і пішла б геть. А так мусила заходити всередину.

Тут її помітила медсестра, бо ж мала продовжувала репетувати, вже буквально заходилася плачем. Хворі в коридорі, котрі чекали прийому, повертали голови й ойкали.

— Що з нею? — спитала медсестра.

— Моя доня хвора, — сказала Раїса.

— Температура?

— Не знаю. Вона весь час кричить.

— Ходімо до лікаря.

У кабінеті Раїса сказала лікарці, що їй теж недобре, мусить сходити в туалет.

— По коридору наліво, — сказала медсестра.

Раїса вийшла в коридор і швидко попрямувала до виходу. Надворі побачила, що машини, яка привезла її з Солечкою, котра тепер вже не буде її донечкою (як жаль!), нема. Вона швидко пішла вулицею.

Її затримала на вокзалі піднята по тривозі оперативна група. Спочатку Раїса твердила, що ніякої дитини вона не приносила. Назвалася чужим іменем. Та потім збагнувши, що її везуть до лікарні, визнала — так, привезла сюди в місто хвору дитину своєї подруги на її прохання.

— Прізвище, ім'я, по-батькові матері дитини? — сказав міліцейський сержант. — І з якого населеного пункту. Ну?

Замість відповіді Раїса заплакала. Плакала ревно і щиро. Її плечі здригалися.

— Не прикидайтеся, громадянко, — сказав сержант.

Торснув за плече. Раїса хлипала, як маленька. За все життя у неї не було таких сліз.

— Вона не прикидається, — сказав лейтенант, начальник групи. — Хай виплачеться. Зараз вона нам усе розкаже.

«Усе минуло, — подумала Раїса. — Ось я й прийшла. Але чого так довго йшла? І що то було?»

Цієї миті зрозуміла — їй байдуже, що їй буде, судитимуть за викрадення чи ні.

Найбільше, що хочеться — це хоча б раз, зараз чи потім, ні, зараз, зараз глянути на маленьку Соломійку.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

FINALE

РОЗДІЛ XIII

ГОРДІЇВ ВУЗОЛ

1

Цей чоловік завітав до їхньої оселі теплого весняного дня, серед дощу, який прийшов на зміну яскравому сонцю, на третій день Паски. Цього дня обов'язково вже виганяли на роботу, садили бульбу, і жінки вельми зраділи, коли на півночі, десть у Білорусі, певно, стала збиратися хмара і нестримно, хоч надто повільно, як їм здавалося, почала наповзати на Загоряни. Молоденька Людка Бартусьова, котра прийшла у ланку на зміну Мартосі, навіть у долоні заплескала:

— Дощику, дощику, припусти.

— Тут нема капусти, — буркнула Варка. — Ще зіврочиш, то за Буг понесе.

— Тамика поляки давно відсвяткували свою Паску, — вставила слово Люба. — То нащо їм дощ?

Дощ таки пішов, потім і припустив рясненько, та ще не дочекавшись його приходу, на полі, як тільки хмара сповила село, кинули роботу і розійшлися по домівках. Коли Соломія вибиралася, незважаючи на дощ, до Вірки (ніяк не могла відвикнути називати подругу Віркою і Вірунькою), бо ж таки третій день света великого, годилося посидіти, несподівано і прийшов той чоловік.

Звали його Гордієм, доводився молодшим братом тому самому Тимошеві, Тимкові, котрий сватався колись до Соломії. Тимко давно женився, мав трійко дітей. Рано так само обзавівся сім'єю і молодший десть на літ сім за Тимка Гордій. У нього діти вродили ще рясніше, раз за разом, було вже четверо, та два роки тому од раку крові померла Гордієва дружина. У селі співчували чоловікові, що

лишився з таким дитячим кагалом, де найстаршій дочці ледь десятий рік минув, а найменшій на четвертий тико завершило. Та казали, що Гордій з дітьми справляється, як може, і відмовився найменшу віддати двоюрідній сестрі, а про дитбудинок і чути не хотів.

Як похристосувалися і за столом трохи посиділи, Гордій і сказав, що хотів би з Соломією наодинці про одне діло побалакати. Вийшли в другу хату,¹ і там, зітхнувши пару раз, зімкнувши, а потім розімкнувши пальці обох рук, Гордій і почав свою мову. Він почав з того, що ти, Соломко, певно ж, знаєш мою історію. Не буду приховувати — нелегко доводиться самому з дітьми. Ще жінці, як сама, буває, застається, то якимсь ліпше, бо вона звикла й господарство вести, й за дітьми наглядати. А він що, звісне діло, чоловік, коло трахтура то все знає, і зорати, й дров нарубати, і щось змайструвати, а до женського діла, то, сама понімаєш, не звичний, не вельми йде до рук. Ну, Світлана, найстарша, помагає, старається, бідолашка, али ж тико дванайцятий на Спаса буде. Ну то він і рішив — нияк не обійтися без жінки в хаті. Багацько над тим думав і з дітьми радився, чого там, ну вони пристали на його думку, хотя й ни зразу. Мама не вернеш, життя є життя, то Бог розсуджує, що давати, а що забирати. Одним словом, ти вже вибачей, Соломко, то прямо скажу — рішив я, що ліпшої жінки ни найду. Ни обижайся, коли ни так мовив.

— Я ж на літ сім ци й вісім за тебе старша, — сказала Соломія.

— На сім. То й що? Навіть колись на вік не вельми зважали, а типер і вообщє часи міняються.

І далі признався, як то колись слідом за Тимком у Соломію залюбився, бувало, крадькома й на їхню вулицю приходив, щоб побачити хотя би.

— То тре' було й тобі посвататися, — Соломія жартома.

— Та в армію забрали, — цілком серйозно сказав Гордій. — Ну, а потому Таньку свою стрів.

А далі: у тебе двоє дітей, ну, старша — то вже геть дівка, а меншій — десь до десяти підбирається.

¹ Кімнату (*діалект.*).

— Літом дев'ять буде, як дасть Біг, доживемо, — уточнила Соломія.

Одним словом, ще раз вибачеється, мо', й дурницю каже, а хотілося б поєднати їхні долі, ну, й сім'ї. Стрінуть неї діти добре, то він гарантує, ані дітей, ні неї не обіжатимуть. Ну, типер таке діло, маму мою, знаєш, німци ще у війну забили, батько геть старий, а братова там їдна чи друга, забігають, та в них зі своїми дітьми клопіт. Ну, я й подумав, що ліпшої жінки, як ти, Соломко, ні знайти. Всі кажуть — і добра, і роботяща, і дітей любиш.

Того дня Соломія ледь стрималася, щоб ні сказати щось різке. Сказала тико, що подумає і за пару днів дасть відповідь. А як пішов Гордій, дала волю сльозам. Господи, нивже вона ні заслужила до цих пір ліпшого, як за чоловіка з чотирма дітьми йти? Чужі носи підтирати та одержу прати. Хіба їй не хватає двох власних доньок, раз чоловіка в хату Бог не послав, щоб чужих доглядати?

Цей чоловік явно хотів її надурити, ще відвертіше, ніж Вадим і Григорій, навіть не приховував того, що хоче нею покористуватися. Не тільки тілом. Її добротою, тим, що вона гарна господиня, все вміє. Він мовби погоджувався одружитися на ній, він указував їй місце, яке вона тільки й годна зайняти.

Так міркувала Соломія того дня. А виплакавшись, пішла таки до Вірки і ще посиділа там за столом, а потім й розказала Вірці про Гордіїв прихід і дивну пропозицію.

— І не думай, подруго, — сказала Вірка, трохи захмеліла. — Бач, що надумав той тихоня. Гордійчик! Гордійчик Мацарапків! Ну, йди, Соломко, моїм дітям носи та дупи підтирати. Та вже треба якою дурною бути! Ну штукар!

Та пройшло три дні, чотири, а той візит, той прихід, ті Гордієві слова ні-ні та й згадувалися. Не, не хотів її образити, весь час вибачевся. Може, й справді любив її колись, а типерка тая любов у такий дивний спосіб вернулася.

На п'ятий день, у неділю, були проводи. Соломія з батьками та обома доньками пішла на могилки. Перед тим ходила прибирати, то звіддалік ніби й бачила Гордія, жінка його скраю похована, тоже, мабуть, прибирав, граблями опале листя довкола

могили згрібав. А сьонне, як посиділи коло їдних і других діда й баби, поговорили із знакомими та родичами, щось ніби потягло Соломію у той, другий бік, на край могилок. Отоді й побачила їх усіх. П'ятеро. Троє дітей стояли рядочком, взявшись за руки, а найменшеньку Гордій на руках тримав. Казали, що вчетверте Тетяна його загубила, як уже знала про хворобу, та не схотіла вбивати нове життя. А померла, коли дочці ще й року не виповнилося. Світлану, найстаршу, якось бачила у школі, як на батьківські збори до Соломійки приходила. А решту дітей — вперше. Ой, не, та ж Віталька Гордіюв з Соломією в одному класі!

Пройшла мимо, привіталася. Гордій відповів, а за ним і діти. Як попрямувала далі, відчувала — дивляться їй у спину, проводжають поглядами. Всі, гуртом. Подумала раптом — тож Танькадесь років на десять за неї молодша була, як умерла, то всього тридцять літ і прожила тико, а, бач, четверо народила. Не думала, звісно, що так обернеться, що чоловік сам з дітьми зостанеться.

Йшла і йшла, поки не завважила, що на другім краю могилок вже, що треба вертатися і йти гиншою стежкою, щоб з Гордієвою сім'єю не стрітися.

2

Соломія розписалася з Гордієм у вересні, якраз напередодні свого сорокадворіччя. Хоча до того приходила не раз до Родюків, по-вуличному Мацарапків, й, на диво, була добре прийнята й сприйнята. Тільки Віталік, який ішов за Світланою, випустив на волю кілька йоржистих слів. Тоді, першого свого приходу, Соломія вирішила взяти бика за роги й сказала, що зараз приготує їм дерунів, хай Світлана допоможе чистити бульбу.

У хаті справді було чисто.

Соломія сказала, що маму вона їм не замінить, маму свою вони повинні пам'ятати.

За Віталіком, якому було вісім з половиною, йшов п'ятирічний Микола, Коля, Колюня, як називала його Світлана, а найменшу звали Олюньою. Гордій признався, що він наполягав, щоб назвати, як маму, Тетянкою, та Тетяна-старша заперечила, вона

чогось вважала, що як буде дві Тетяни, то одна має померти, а в те, що виживе, сама вірила до останку.

Маруся, яка перейшла до останнього, десятого класу, сказала, що лишиться з дідусем і бабусею. Помагатиме по хазяйству, нічого їй там у чужій хаті робити. Соломійка спершу вирішила, що теж зостанеться з сестричкою, та потім передумала й сказала, що мусить піти в нову сім'ю (так і сказала — нову сім'ю), бо треба ж маму захищати од того орависька. До того ж вона знає того поганючого Віталька Родюка, свого однокласника.

Через рік, у неповні сорок три, Соломія народила свого першого сина. Всім її дітям випало бути літніми — син з'явився на світ одразу після Спаса. На спільній сімейній нараді його вирішили назвати Олегом, хоч Соломія й була проти, бо згадала Руфининого Олега. Та всі, крім неї, проголосували за Олега. Хлопчисько був світлооким і крикливим, ще крикливішим за Марусю.

«Нивже потім буде таким же мовчуном, як накричиться?» — якось подумала Соломія.

3

Оскільки наша розповідь про Соломію добігає до кінця, настала пора розказати, як склалася доля її родини і всіх близьких їй людей. Отож, по порядку. Або по поредку, як досі кажуть в Загорянах.

Антін прожив на світі вісімдесят і один рік. Може, прожив би й більше, якби раз не потрюхикав за чужими гусьми, що залізли в город. На бігу перечепився об колоду і вдарився об неї головою. Лікар констатував крововилив у мозок. Антін очунав, та говорив погано, заїкався, не міг згадати слів, од чого сердився. І через рік після другого інсульту віддав Богу душу.

Соломія ж, лишившись сама (звісно, навідувалася й Соломія-молодша, й Василь, а Маруся взагалі так і жила з бабусею), через рік по чоловіковій смерті мала тоже несподіваного гостя. Степана. П'ять літ тому він похоронив свою Віталію, діти вже були дорослі, троє роз'їхалися по світах, а двоє жили окремо в селі, мали свої сім'ї. Отож, сказав Степан, що нарешті прийшла пора Соломці перебраться до нього.

Соломія-старша вагалася півроку, та зрештою здалася, бо ж дід Степан приходив як ни щодень, то через день.

— Ухажор з кульбакою, — незлобиво казала про нього Соломія.

На той час ішов їй сімдесят дев'ятий рік, а Степанові — вісімдесят третій. Разом вони прожили ще сім літ. Взагалі ж Бог відвів Соломії-старшій без одного року дев'яносто. Останні роки вона доживала в своїй старій хаті, яка стояла порожньою після від'їзду Марусі.

Маруся так і лишилася тихою і мовчазною. Думала завше про щось своє. Не вельми любила помагати в полі, на городі, та нічого ліпшого не було для неї, як напувати корову, чистити її, а коли корова мала привести телятко, для Марусі то був час великої радості й великого нетерпіння. Телятко доглядала, як маленьку дитину — напувала й молоком (чомусь вважала, що ліпше видоїти корову, а тоді годувати тиле з соски), і теплою водою, і пійлом, чистила й мила. У старших класах стала ходити на ферму й сказала, що піде туди робити після школи. На Соломіїне: «А може б, ти в технікум спробувала поступити, непогано ж вучишся?» відповіла категорично: «Не хочу». Вчилася справді хоч і не на відмінно, але мала й четвірки, іноді й п'ятірки. Правда, була одна особливість, про яку Соломії на зборах і при зустрічі казали вчителі: якщо відповідає на уроці, то варто її поправити, як далі не скаже ні слова. Або зіб'ється сама, то опустивши голову, йде від дошки за парту, а то й вибігає з класу.

Зрештою, таки єдина з класу по закінченні десятирічки не захотіла поступати навіть у профтехучилище й пішла на ферму, до телят. Ні в школі, ні після школи ні з ким з хлопців не дружила. Соломія час від часу ковтала сльози, дивлячись на старшу дочку. Десь у десятому та вперше задала питання, якого чекала й боялася Соломія:

— Мамо, а хто мій тато?

Соломія чесно розказала про Вадима. Про їхню любов, про те, що поїхав і не повернувся.

— А, то, може, вже зара великий начальник... Куди нам, — тільки й сказала Маруся.

Боялася Соломія, що так і лишиться донька старою дівою, що буде в неї доля ще гіршою, ніж у матері. Та вже коли їй минав три-

дцятник, приїхав у село в чергову відпустку Вірчин Юрко. Коли після школи (поступав і не поступив до інституту) його призвали до війська, то потрапив служити на Чорноморський флот. Море так йому сподобалося, що після закінчення служби на військовому флоті переїхав до Одеси й, повчившись рік чи два в училищі, став матросом торгового флоту. Під час його відвідин Загорян сусіди й родичі роздивлялися небачені екзотичні речі — фігурки, статуетки, маски, фотографії. А ще слухали розповіді про далекі моря й країни. Раз розповідав, як чекали на завантаження в Бразилії, щось там затримувалося, то крадькома навідалися до нічного бару, де офіціантки, казав Юрко, ходять тико в трико (то такий тонкий напівпрозорий спортивний костюм), де все закрито, а відкриті цицьки й нижнє сороміщєке місце.

— І ото ходять і ни встидаються? — дивувалися.

— Не. Можна собі на коліна посадити, а як заплатиш добре, то й помацати за те місце, — мрійливо зачочував очі Юрко.

— І ти мацав?

— А що, я в Бога теля з'їв ци грошей ни маю? — казав Юрко.

— Та слухайте його, холєрника, — налітала Вірка. — У нього ж не тико на вербі груші ростуть, а й смажені галушки.

Юрко задоволено реготав. У свої тридцять п'ять лишався холостяком і казав, що в нього в кожному порту по п'ятеро наречених і троє жінок з дітьми — одне біле, а двоє в смужечку.

— У смужечку? Як то?

— А то от чорної ци жовтої дівки такі виходять, — цього разу серіозно казав Юрко.

У той приїзд, заскочивши до хати Соломії-старшої, де жила й Маруська, він побачив неї не в куфайці, не в робочій одежині, а у відкритому рожевому платтячку, бо ж збиралася до однокласниці на хрестини. Маруся хоч і не була красунею, але мала непогане лице, а до тридцяти форми виразно округилися, й такою угледів її Юрко. Поглянув новими очима, а прийшовши наступного дня, переконався, що вона прекрасний слухач його довгих морських історій. Одним словом, через два тижні відвідин і спільних посиденьок Юрій заявив, що поїде до Одеси тільки удвох з Марусею, а якщо вона не згідна, то втопитьсє у їхній ковбані,

а це буде небачена ганьба для цілого Чорноморського морського пароплавства.

У відповідь на несміливе Марусине: «А як же тилета?» пообіцяв, що замість телят привезе з чергового рейсу два кити, тридцять тюленів, два десятки дельфінів, а за бажанням і штук десять акул. Чи то налякана, чи зворушена такою щедрістю Маруся згодилася вирушити у мандрівку з бувалим морським вовком. Юрко на початок повіз наречену до Луцька, де купив шикарну весільну сукню. У сільраді терміново прийняли їхню заяву, і ще через два тижні півсела гуляло на їхньому весіллі. Наречена у довгому пишному платті й жених у тільнящі — це було щось.

Юрій повіз Марійку, котра через рік народила йому дочку, а ще через два — сина, якого ухитрився змайструвати під час короткого пришвартування в Одесі. Маруся сиділа вдома з дітьми, доки одного разу не повела доньку й сина в зоопарк. Невідомо, хто вийшов із споглядання різноманітної звірини більш зачарованим — діти чи мама! Через тиждень вона влаштувалася на роботу в зоопарк доглядальницею тварин. Юрій і Марія час від часу навідувалися до рідного села, а на початку нового століття Юрій нарешті кинув якір у порту навечно. Після розвалу Союзу він поплавав і під всілякими ліберійськими, грецькими й іншими прапорами. Потім же лишили одеську квартиру заміжній доньці, а син, якого батько заразив любов'ю до моря, поступив у Севастопольський військово-морський інститут. Юрій, котрому йшов п'ятдесят сьомий, і молодша на шість літ Марія взялися обкладати цеглою стару дідову хату, а Марія ще й купила, першим ділом, теличку.

Меншенька Соломійка була повною протилежністю старшій сестрі. Про таких кажуть — наче не від одного батька. Та Марійка й Соломійка й справді мали різних батьків. Соломійка не питала маму про батька, тільки сказала одного разу: «Якби зустріла, я б йому шию скрутила». І показала, як би те зробила. А вдруге сказала: «Таку жінку, як ви, мамо, обдурити — то гріх». Аж у Соломії закралася підозра — нивже знає щось більше, хоч і не питала?

Виросла Соломійка гінка, чорнява, циганкувата, і ця її смаглява краса вже у класі восьмому притягала не тільки ровесників, а й старшокласників і навіть тих, котрі вчилися в лісовому техні-

кумі чи профтехучилищі й у вихідні на танці до Загорен приїжджали. Вдалася Соломійка гостра на язик, смакущі слівця-колючки розсипала повними жменями. Добре вчилася, бігала, їздила на змагання й олімпіади — за неї Соломія-мама не боялася.

Особливо часто нашпилювала на свій язичок-спис Віталіка. Підколювала з приводу й без приводу. Могла й крадькома штурханця дати й навіть обмовити. Правда, названий брат теж у боргу не лишався. Якщо Соломія казала біле, то Віталік — чорне, й навпаки. Був момент, коли Соломія подумала, що треба неїну гострослову Соломійку відправити додому, до бабусі. Бо здавалося, що от-от уб'ють одне одного. Та коли сказала про те, що, може, тре' пожити який час з бабусею і сестричкою, почула, що вона такої розкоші цьому задрипанцеві не подарує. Не постується, то тепер її хата теж і квіт.

— Ну, якщо тобі так хочеться, — тильки й сказала, здвигнувши плечима.

— А тебе без мене загризуть.

— Хто?

— Та хоча б цей дурнуватий Вітьок.

Пройшов ще рік, доки Соломія не збагнула — та ж ці двоє жити одне без одного не можуть. Час підтвердив, що вона мала рацію. У десятому класі Соля й Віталік вже й не приховували своїх почуттів. На той час закінчила школу Світлана, й оскільки була в неї мрія під впливом ранньої смерті матері рятувати людей, то поступила в медучилище. Згодом вона закінчить і медінститут й працюватиме у Луцьку дільничним терапевтом. До речі, Світлана останньою з Гордієвих дітей почала називати Соломію мамою. Спочатку так називала Олюня, котра рідної мами й не пам'ятала, потім Коля-Колюня, далі й Віталік якось начеб обмовився, а потім замамав, а останньою Світлана, уже приміряючи плаття на випускний:

— Ну, як воно на мені? Вам подобається, мамо?

— Дуже, — сказала правду Соломія, й на її очах сльози виступили, а далі не стрималася, кинулася, пригорнула й почала обцілювати Світлану.

У тої теж сльози на віях блищать. А тоді, начеб засоромившись:

— Ви не думайте, мамо, я й маму Тетяну не забуду. Тільки... Я ж бачу, як ви до мене та маленьких ставитесь, скільки походили, як ми хворіли, коло нас.

То була правда. Соломія не робила різниці між Соломієюю і Віталіком, між Олежком і Олюнькою чи Миколкою, з усіх сил старалася не робити. І біля рідного, і біля Гордієвих провела не одну безсонну ніч, ніколи нікого не обділила, лихим словом не образила. Вона була такою, як була.

Чи любила вона Гордія? Чи жаліла, шкодувала такого, яким Гордій був, який не зміг забути Тетяну? На Вірчине запитання: «А ти любиш його, подруго?» відповіла: «Знаєш, як пізній цвіт перецвітає?»

Після школи Віталік вирішив поступати в технікум радіоелектроніки й автоматики — дізнався, що є такий у Львові. То був його вибір — вмів і радіоприймача поремонтувати (на той час їх все більше з'являлося в селі), і навіть — обидві Соломії ойкали від захоплення — сам змайстрував приймач, що ловив зарубіжні станції. Соломія, дізнавшись про такий вибір, уперлася — і я туди хочу. Віталік сердився й доводив, що їй треба йти у фізкультурний інститут, що з неї виросте неабияка спортсменка (мала вже перший розряд і перемогу на шкільній міжрайонній спартакіаді), а у Львові вони будуть все одно разом — зустрічатимуться після занять.

— Ти вважаєш, що я дурніша за тебе? — репетувала Соломія. — А я теж цікавлюся технікою, знаю математику і запросто вступаю.

Сварки між коханими тепер братиком і сестричкою, як завше, закінчувалися примиренням, поцілунками (вже й не стидалися, халамидники), і, як підозрювала Соломія, не тільки поцілунками. Зрештою перед випускним Солька-долька (так любив називати Віталік) здалася й сказала: хай уже буде так, як хоче чоловік (тут був язик висолоплений) — вона йде у фізкультурний.

Та вреднюща Соломинка-наймолодша, опинившись у Львові, крадькома від коханого подала такі документи у той самий технікум. Гоголь зі своєю фінальною ревізорівською сценою відпочивав, коли Віталька побачив перед екзаменом абітурієнтку Соломію Рошук. Соля, звісно, подарувала свою найциганськішу

(грецьку!) посмішку й поблиск диво-очей. Взагалі-то Віталік зрадів, особливо як здали твір обое на п'ятірки.

А потім сталося найгірше — обое й не вступили. Соломія підозрювала — Віталік спеціально завалив головний екзамєн, після того, як кохана Соля схопила на ньому трояка.

Вперше між ними пробігла чорна кішка. Після сварки Соломія несподівано подала документи у профтехучилище — їй, бачте, забаглося стати кондитером. На щастя, сварка тривала недовго. Під час вже першого приїзду на вихідні з Червонограда, де навчалася Соломія, вона першою ж підійшла до набурмосеного Віталіка й заспівала: «Мир миром, пиріжечки з сиром, вареники в маслі, ми дружечки красні — поцілуймося». Після в'ялої реакції гордого парубка свавільниця заявила, що або вони негайно миряться, або вона через тиждень вискочить заміж (так і сказала — вискочить) за молодого майстра з їхнього училища. Віталік помирився, і тоді Соломія з усмішечкою — ніякого майстра нема й не було.

І Віталік, який пішов працювати помічником бригадира тракторної бригади й готувався до наступного вступу у технікум, їздив до Червонограда, і Соломія мало не щовихідні приїздила в село. Та навесні хлопець отримав повістку до армії. На випровадинах Соломія сиділа поруч з ним, потім супроводжувала на збірний пункт військомату. Втрюх — Соломія, Гордій, Соломія — їздили й на присягу до міста, де служив Віталій, а потім ще два рази сама Соломія.

Через рік з хвостиком він отримав відпустку. У Загорянах якраз була пора косовиці. Скинувши форму, син разом з батьком косив і колгоспну траву, і заготовляв сіно на відведеній їм ділянці. Та приїхавши, перше, що запитав:

— А де Соля?

— У Криму була на практиці, — сказала Соломія. — А потім написала, що їде з подругами чогось у Грузію.

— Я був у Ялті, у тому санаторії, заїжджав по дорозі додому, — сказав Віталій. — Практика закінчилася ще на початку червня. Всі роз'їхалися по домівках на канікули. Де ж Соля? Чого вона поїхала в Грузію? З ким?

І чого поїхала, і з ким, Соломія дізналася через тиждень, як поїхав Віталік. Соломія писала, що вийшла заміж, гостювала в батьків Рєваза, точніше, у його дідуся й бабусі, котрі його виховували, бо він сирота. Дуже добре прийняли, тільки весілля не буде, бо Рєваз уже був одружений, у тій сім'ї мав дітей. Він працює директором автомайстерні, відпочивав у санаторії, де вона була на практиці. «За навчання не тривожтеся, мамо, Рєваз оплатить його вартість, щоб не було ніяких претензій. Житимемо тут, у Батумі, до вас приїдемо наступного року. Вибач, мамо, що не спитала, не попросила благословення, надто це було для мене швидко й несподівано. Як ураган, мамо. Ти, певно, знаєш, як то буває. І наприкінці листа Соломійка просила, аби вона сама, мама її, написала Віталікові. Бо вона не може, кілька разів пробувала і не виходить. До того ж Рєваз дуже ревнивий і так гнівається, що вона вже не дівчиною була. От і все, мамо. До зустрічі».

— До зустрічі, — прошептала Соломія, коли прочитала того листа.

«Нащо ж я тебе Соломією назвала?» — такою була перша думка.

Відповіла собі: «Бо Маруся попросила. А мине так захотіли назвати тато. Господи, що ж робити, як же Віталік?»

Писала. Писала і рвала написане. Потім попросила написати Марусю. Жахнулася, коли прочитала написане старшою донькою: «Тая сука, яку називав, братику, Солею, вискочила заміж за якогось старого грузина. Як будеш переживати, то будеш дурним. Вона не варта твого мізинця, і ти ще стрінеш у сто разів ліпшу дівчину. Пльонь і розітри. Казали мені, що хлопці через таких хвойд в армії і страждають, і намагаються щось собі зробити. Помни, що в тебе є мама Соломія і тато Гордій. Є брати й сестри. І є в тебе я, твоя сестра Маруся, хоч і не рідна, але яка тибі крепко любить. Ждемо твого дембеля і ще погуляємо на твоєму весіллі. Як не послухаєшся і втнеш яку дурницю, то сильно обіжуся. До свідання. Твоя сестра Маруся».

— Може, не треба так? — тільки й сказала Соломія, прочитавши написане донькою.

— А як тре'?

— Ни знаю... Али ж... Може, Соломія направду полюбила того грузина...

— Ну? А Віталік? — спитала Маруся. — Не даси послати, все рівно напишу так само.

— Що ж, посилай.

Соломія ж написала Соломійці, що дочка вже доросла, їй вирішувати свою долю, проте могла б і з батьками порадитися. Віталікові написала, що в житті всяко складається, що вона жде його з армії, всі його ждуть — не діждуться.

Десь через місяць Маруся показала письмо од Віталіка. Він писав, що вельми вдячний за підтримку, а от тієї зрадниці забути не може, не так неї самої, як зради підступної, і коли дембельнеться, то все одно знайде неї і вб'є.

— Що робити, мамо? — спитала Маруся.

Якби ж то Соломія знала. Якби ж то знала.

Мала надію, що все перегорить, пом'якшиться, якщо не забудеться.

Їй було шкода, невимовно шкода Віталіка. І шкода, страшенно шкода дочку — Соломку-вредницю, Соломійку дурну, Сочечку її найріднішу.

4

Спочатку отримали телеграму: «Дарагая мама Саломея и папа Гордей поздравляем у вас внучка Тамара целуем Реваз Соля». А потім вони й побачили внучку, теж чорнявеньку, схожу на обох батьків одразу. Реваз був смаглявим, ще ліпшим, ніж на фотографії, де вони втрьох тримали на руках внучку. Високий, сильний. Правда, навіть старший на вигляд за свої тридцять вісім. Привезли багаті дарунки — аж із Грузії «волгою» приїхали — всій родині й одягу, і перснів та дивних тарілок вистачило. Соломія і раділа, не могла першою своєю внучкою намилюватися. Та тривожно на серці було. З'їдала та тривога серце й душу. Надворі стояв початок травня, цвіли садки, а то значило, що от-от мав вертатися з війська Віталік.

На третій день гостювання сказала про те Соломійці. То й що, відповіла дочка. І тоді Соломія мусила сказати про те, що написав Віталік, що їм би ліпше не стрічатися.

— Покарання буде справедливим, — зіронізувала Соля. — Достойним Шекспіра. Ох, Віталік.

Та побачила Соломія — сум в доньчиних очах. Лесть пробивається, не одразу й уздриш.

А через день ще спитала, чого ж таким ім'ям внучку назвали? Вроді у грузин нема такого. То, виходить, українським.

— Якраз у грузин є Тамари, — відказала Соломійка. — Навіть цариця Тамара була. Коханців у безодню кидала. З кручі такої скидала.

— Нащо ж вона так?

— Може, щоб нікому не розказували. Тільки наша Тмарочка названа так на честь іншої Тамари.

— Сестри? Не, сестри ж його якомсь по-інакшому, казав.

— От-от.

— То, може, бабуся чи дід?

— На честь першої своєї жіночки назвав.

— Так вона ж хіба ни вмерла?

— Жива-живісінька. Од Реваза до іншого пішла, а тепер і від того. От і назвав на честь неї.

— А ти як же?

— У них жінка повинна слухатися чоловіка. Та ще й такого гарячого й ревнивого, як Реваз.

— Ой, доцю...

Тривога Соломіїна росла. Затьмарювала весну, обривала цвіт. Хоч і бачила, як ходить коло жінки своєї тої Реваз, як ніжно у вічі зазирає. Ще через два дні вони поїхали. Поїхали. Поїхали. Поїхали. Як заведена твердила Соломія те слово. Поїхали? Куди? Її здавалося, що то вона сама кудись їде, а Соломійка, її Соломійка з Ревазом лишилися, дожидаються, мусять дождатися Віталіка. Дочекатися, щоб убив їх обох? Не. Вона аж охнула, коли прийшла та думка — щоб забрати Соломіюку.

Ту Соломіюку, котра сказала на прощання, за якусь годину до від'їзду:

— Мамо, я не знаю, що то було... Засліплення чи щось інше... Ми вдвох як засліпилися. Весна, море... Ой, мамо, що ж мені робити?

Що робити — Соломія не знала. Не знала, видно, й донька. А неїн чоловік?

Реваз, із яким зіткнеться, коли нестиме їм десяток яєць (на дорогу, хоч що вони робитимуть з ними в дорозі?):

— Саломея Антоновна, ви настоящій жінщина, настоящій мама, я ето сразу понял. Простіте, што пахітіл у вас доч.

Через півроку він примчиться через пів-Грузії, мало не пів-Росії, всю Україну. Сам. І скаже:

— Как мне попросить у вас прощения? Как?

— Навіщо? — питає Соломія.

— Навіщо — ето што? — перепитає він.

Соломія не знала, як по-руськи те слово?

— Навіщо? — Він мало не застогнав. — Не знаю, што такое... Возможно, ви спрашиваете — зачем? Ви понимаете? Нет? Я хочу вернуться к Тамар... Но понимаете, я не могу этого сделать, пока...

— Скажіть, хай Соломійка вернеться додому...

— А моя доч? Она же ейо не отдаст...

Дивна думка прийшла до Соломії — вона сильніша за всіх чоловіків, з якими зводила доля. Вона народжена для того, щоб їм допомагати... Допомагати шукати самих себе... Якщо вони цього хочуть...

Вона довго дивилася услід білій машині, котра від'їжджала їхньою вулицею, потім повернула на іншу. Зникла. Розтала в осінньому багрянці. Наче й не було, як і не було високого, вродливого, смаглявого, збентеженого чоловіка, яким захопилася було її донька, також Соломія, третя Соломія в їхній родині.

5

Спочатку було письмо, якого принесла поштарка. Точніше, поштарчина дочка, що розносила часом письма й газети. З якимось трохи острахом, а ще з дивною надією (так-так, надією, що світилася в очах) вручила Соломії ненаського конверта.

— Тута вам, видать, з-за границі.

— З-за границі?

— Ну да, бачите, не по-нашому написано. Здається, з Канади.

— З Канади?

— Ага. Ото й адрес по-англійськи. Точно, Канада, Вінніпег. Ага, по-їхньому, спершу ім'я й фамілія. Дайте, прочитаю. Троць... Троцюк Тарас.

— Тарас... Господи Боже мій...

Поліна з Соломїїних рук (несла якраз дрова до хати, щоб грубку розпалити) одне за одним на землю повалилися. Одне по пальцях як боляче вдарило. Та не од того замерехтіло в Соломїїних очах, голова закрутилася, у скронях загупало. Тарас?! Живий?

— Вам погано, тьотю Соломко?

— Не-не. Зажди, зараз присяду. Оно там-о, на лавці.

— То хтось із рідних? — допитується дівча.

— Брат у мене був Тарас... Стильки літ не було звісток.

«Чого був? — думає Соломія. — Живий же, раз письмо при-
слав».

Сідає на лавку. Бере, розриває конверта з ненашими буквами. З малюнком, на яким височенний будинок.

— Прочитаєш зара. Ти по-їхньому знаєш?

— Ага, — каже поштарчина донька Оля.

Та читати не треба. На білім довгім листку паперу — наші букви.

— То самі прочитаєте, — Оля. — Бо мені ще розносити пошту.

— Прочитаю.

— А вам не погано?

— Вже не. То так щось, голова закрутилася.

— То я піду...

Дівчина йде. Трохи заспокоївшись, Соломія береться читати:

«Доброго дня, Соломіє! Певно, вже здивувалися, отримавши цього листа. Не дивуйся. Я, твій брат Тарас, живий і здоровий, чого й тобі бажаю, як у нашому селі писали. А я пишу саме тобі тому, що інтуїція мені підказує — ти теж жива. Сподіваюся, й ти здорова. І Василь, хоч він і старший на пару літ за тебе. Добре було б, якби були живі-здорові наші батьки, мама Соломія й тато Антон. Тоді з усіма побачився б, бо вже тепер маю надію, що таки побачу й рідну землю, і вас. Бо ж у вас тепер перебудова, на Гор-

бачова вашого і тут всі моляться, і на Україні там бурхливі події, про які й мріяти раніше не доводилося. Вибачте, що не писав, не подавав звістки. Не хотів завдавати прикрощів й клопотів і вам, і собі. Як зустрінемося — поясню й розповім детальніше. Поки що ж скажу, що в сорок другім році я потрапив на тодішнім Калінінським фронті, куди нас перекинули з Далекого Сходу, в полон. Був поранений і контужений. Та вижив. Далі були всілякі перипетії, пригоди приємні й не дуже, пошуки й помилки, а після війни я опинився спочатку в Західній Німеччині, а потім у Канаді. Тут, помандрувавши трохи, й осів, спочатку в містечку Осідертаун, а потім перебрався до Вінніпега. Трудитися довелося тяжко, заробляючи на прожиття, та мене виручало те, що мав нахил до будівельної справи, а тут якраз почався будівельний бум. Нині маю і невелику будівельну фірму, і крамницю будматеріалів, тож живу непогано. Точніше — живемо. Я тут зустрів свою долю, женився. Звати дружину Дженні, маємо двоє синів і дочку, вже й трійко внуків. Гадаю, колись ви їх побачите. Ось поки що і все. Міцно цілую, Дженні передає привіт. Синів наших звати Говард і Роберт, дочку Вірджинія, внуків Гордон, Тоні, а внучку я попросив назвати на честь нашої мами Соломією. Ну, тут кажуть Саломея. То є ще одна Соломія. Бувай, сестричко. Жду вістей. Твій брат Тарас».

Соломія сиділа довго з листом у руках. Хотіла перечитати ще раз, та не було сили. Згадала, як переживали, як чекали — якщо не сам з'явиться, то, може, подасть якусь вісточку брат. Потім і ждати перестали. І от тепер вісточка з'явилася.

Терпла душа Соломіїна. І брата хотілося побачити, і щось таке домішувалося, що й словами не передати.

Те висловив Василь, коли з письмом до нього прийшла.

— Чого ж він хоть словечка ни написав... Хоть би два слова — я живий...

Чого — вони дізнаються через три роки. При незалежній Україні то буде. До Києва поїдуть стрічати Тараса і Дженні Василь з Олегом.

І побачить Соломія гарно вдягнутого, досить моложавого пана у дорогім костюмі. І подумала — невже то Тарас? А пані,

що з ним приїде, у костюмі якомусь і простому, і дорогому водночас, вибачатиметься, що майже не знає вона української мови. Та й Тарас говоритиме, наче чужі слова вимовляє. Пояснить, що то акцент називається. Що так сталося — женився на канадійці англійського походження. Того не часто з українцями, котрих у їхній місцевості чимало, спілкувався. Пані його була худа, якась геть уся виструнчена, ніби палку ковтнула. Через пару днів дізнається Соломія, що вона донька колишнього Тарасового майстра. Що батько помагав бізнес налагоджувати.

Ще багато чого дізнається Соломія. І чого не писав Тарас. Як у полон попав, то довелося і в поліції послужити. Не, нікого не вбивав, склади якісь охороняли. Та казали, що на таких, як вони, совети полюють... Їм боявся зробити зле, та, чого там гріха таїти, й собі... Ну пробач, пробач, Соломинко, що так усе вийшло... Шкода, що тата з мамою нема.

— Маму з татом ни вернути, — сказала Соломія. — Якби діждалися...

— Знаю, що винен... Що ждали...

«Як же ж ти боявся, братику, — подумала Соломія. — Як боявся... Гірше за нас...»

Щось просилося до згадки, стукало в неїну пам'ять... І тут згадала — той їхній вечір, похід селом перед тим, як мав до війська піти. І маленьку засохлу квітку, з далекого степу, прислану в письмі.

— Пам'ятаєш, квітку ти зі служби прислав?

— Квітку, яку квітку? Коли?

— Тоді, з-пуд китайської границі.

— Не пам'ятаю... Я багато чого забув... так багато, що давнє життє сном здається.... Наче не моє...

Згадала тут Соломія мамині слова за день перед смертю, за півроку до його письма з Канади:

— Так і не побачила Тараса... А віриться — живий... Я колись сон бачила... Наче стукає у вікно, впустити проситься...

РОЗДІЛ XIV

ГОСПОДИНЯ ВЕЛИКОГО ДОМУ

1

А цей чоловік вийшов з великої чорної машини, ще більшої ї, видно, потужнішої, ніж та, якою приїжджав колись Реваз. Машина спинилася коло воріт, з машини вибрався високий солідний чоловік, і Соломія побачила крізь вікно, як він іде до старої хати. Хати, до якої згодом вернуться неїні Маруся і Юрко. Тоді ж вона жила у хаті сама. А чоловік одчинив сінешні, потім хатні двері.

— Доброго дня. Ви дозволите?

Щось у його голосі змусило здригнутися Соломію. Дрібно-дрібно затрусилися руки, сіпнулася нижня губа.

— Доброго дня, — сказала вона, підводячись з лавки, на яку було присіла. — Ви-те до мене?

— Ви-те... Сто років не чув цього слова, — сказав прийшлий. — І звучить майже так само, як колись. Ну, здрастуйте, Соломіє Антонівно. Не впізнаєте?.. Не впізнаєш?..

Тут Соломія зойкнула ї захиталася, Він, певно, помітивши її стан, підхопив за руку. Соломія впізнала старого сивого чоловіка з великою лисиною, у добротному світло-сірому костюмі, при галстуку. Перед нею, поруч з нею стояв Вадим. Вадим Коробченко, уповноважений, її велике кохання, одмучене колись і забуте. Батько Марії. Марусі. Яка вважала, що його ї шукати не тре'. А він сам приїхав. Нащо?

— Тепер впізнаю, — сказала. — Скільки літ, килько зим... Яким вітром занесло?

— Попутнім. Можна, я присяду?

— Сідай... те, — вимовила Соломія майже байдуже.

Скільки разів вона уявляла цю зустріч, можливий його приїзд. У молодості — через місяць, півроку, рік. Потім, у зрілому віці, коли була з двома дочками. Потім, з Гордієм і геть забула, й не ждала. Навіть не згадувала. Більше Григорія, Гриця, бо то ніби ближче життє й гостріший, відчутніший біль був. А типерка... Нащо, що казати? Коли їй сімдесят третій скоро буде, а йому ж ще більше. Поїхав і обірвав. Не поцікавився, не поінтересувався, як вона тоді жила. Нащо вона тепер йому і він їй? Прогнати? Якось не годиться при їхнім віці.

— Я ось що...

Він затнувся, задихав тяжко — то був подих немолодого вже, доволі огрузлого чоловіка.

— Я того... Там у машині дещо привіз. Піду, візьму... Боявся нести, бо не знав, як зустрінеш. Там і їсти є дещо.

— Гадаєш, я голодна? За всі роки рішив накормити?

— Нащо ти так... Хоча розумію — винен. То я піду, візьму?

— Не треба, — сказала Соломія рішуче і підвелася. — Якщо вже посидіти хочеш, то давай на моєму посидимо, своїм нагодую. Не забув, як загоренське сало пахне? Не погрумичаєш?¹

— Погрумичаєш...

Він оживився, засовався на лавці.

— Слухай... Я ж згадав, згадав це слово... І що воно означає.

— Ну? От і добре. Піду, щось зготую.

— Я таки теж дещо принесу.

— Не тре', кажу.

Соломія дістала в коморі шматок сала, принесла з городу огірків і жовтих помідорів, розбила четверо яєць на сковорідку, яку поставила на електроплитку. Вадим таки приніс сумку з продуктами, в якій виявилися й пляшка коньяку та вина, і ковбаса, і шинка, і сир. А ще баночка оливок. Соломія сказала, що того не тре', обійдуться їхнім, сільським. Подумала, що ще не пізно спинитися, припинити цеє приготування, або й самій піти на двір і не вернутися, хай зрозуміє, що він не бажаний гість.

¹ Не погидуєш? (діалект.)

І відчула — не зможе того зробити. Бо... Бо не зможе. Бо хочеться їй посидіти й щось дізнатися про нього — пана — от біда-біданиця, таке горе.

Він дістав з целофанового пакета велику хустку-шальоху. Кольорову, з різними узорами.

— Не візьмеш, звичайно...

— Сідай ліпше до столу, — сказала Соломія. — Можеш з дороги руки помити.

Дістала з шафи блешчину самогонки. Василь ніби спеціально, ніби знав, що буде гість, перед тим приніс.

— Ти тоді, колись, пив домашню?

— Доводилося. І тоді, часом і пізніше.

Вже як випили, закусили, спитав:

— Де зараз моя дочка?

— Дочка? — Соломія зирнула на нього, гірка усмішка лягла, наче тінь на його вуста. — Ти знаєш, що в тебе дочка, а не син?

— Знаю. Подзвонив тоді в контору. Хотів у Беза спитати, бач, не забув прізвище... Та у вас вже був інший голова... Ну, його спитав, хто в тебе... сказав, що з райкому... Він не знав, то спитав у когось...

— А мені не сказали... А мо', й сказали, та забула.

Соломія таки повіла йому, що дочка зараз в Одесі живе, що чоловік матрос на кораблі, що в моря-окіяни ходить, що має він двоє внуків — внучка і внук. Внучка на другий рік школу закінчить, внук на три роки менший.

— Я, знаєш... Я винен, треба було хоча б гроші висилати...

І тут сказав, що дружина його Марина сказала, як довідається, що він... Вона його взагалі шантажувала... Побоявся він долю, кар'єру ламати. До того ж сказала, що як жениться на западенці, політику пришиє... Та й за тих часів не міг розлучитися, з партії виключили б... Зараз розуміє, що те ніц не варте, що треба було одважитися.... Раз навіть вирушив на Волинь і з півдороги вернувся. Ну, а потім Марина таки народила сина... Допомогло лікування в санаторіях. Два сини є — прийомний і свій. Обоє бізнесмени, той, старший, уже пенсіонер, бо в міліції служив, підполковником закінчив, а менший комсомольську кар'єру робив, потім в науку

піти спробував, а як Союз розвалився, то теж бізнесом зайнявся. Будматеріали там, вигідний бізнес, бо ж багато будуються. От і він збудувався, має будинок під Києвом. Живе сам, бо Марина десять років, як померла. Цироз печінки, хоч і не пила ніби, ну та колись гепатитом перехворіла. Спитав: «А ти була замужем?» «Була, — сказала Соломія, — дітей маю купу». «То ти щасливіша, — сказав і спитав: — А чоловік?» «Чоловік тоже помер, серце хворе у нього було, а він приховував, так хотів на тракторі робити. Не міг без трактора. Двоє їх таких було в селі, до трактора нарваних», — нащось ще додала Соломія.

Вже, як випили ще по другій і третій, Вадим сказав, що він, власне, приїхав... Що не знає, як вона поставиться... Що вина його безмірна... Та він би... він би, може, хоч трохи її спокутував... Одним словом, він пропонує Соломії хоч тепер стати його дружиною і переїхати жити у його будинок під Києвом.

Коли Соломія тричі сказала «не», він якось дуже тихо, аж подитячому:

— Я ще приїду.

Соломія:

— Як хочеш. Али думаю, що ни тре'.

Попросив дати адресу Марії. Соломія відповіла, що мусить порадитися з дочкою. Він легко згодився: добре, хай буде так. І ще сказав: усі ці роки відкладав гроші для дочки.

«Ой, брешеш, Вадіку», — хотіла сказати Соломія, проте не сказала.

А як поїхав, довго сиділа самотиною. Вже й геть звечоріло, і тре' було корову йти доїти, свиням давати їсти, а вона сиділа.

Перед очима раптом постало, як умирав Гордій. То таки правда, серце у нього слабке було, та не признавався нікому. А їй признався: як знову схопив інфаркт той, то дівку їдну на комісії підкупляв, ту, що серце провіряла. Дуже вже хтів далі своїм тракториськом їздити. Дурне таке суперництво було в нього з Романом Пилипцьовим, чоловіком Вірчиним. За руку взяв слабкою своєю рукою, прости мою дурість, сказав.

Вона простила. Шістдесят третій ішов йому, Гордієві. Всього шістдесят третій.

І похорон стояв перед очима. А потім постала одвічна, не одвічна, а та, що після школи народилася, як син у світ подався, тривога за спільного їхнього сина Олега. Від батька передалася любов до техніки, тико не до тракторів, а до мотоциклів. Ганяв по селу, як ошалілий, а тепер десь там, далеко, з такими самими, як він. Байкер, ци як там, зветься. Завмирає серце Соломії, як бачить таких, як він, у телевізорі. Тридцятник уже має, а женитися не збирається. Час од часу з'являється звідкись — обвітрений, щасливий, часом з такими, як він, а то заскочив з дівкою на пару, тоже на тому страшному мациклеті. Очі сяють, як на Олега дивиться, а хтозна, ци вийде щось...

Соломія встала нарешті. Корова, бачила через вікно, сама зайшла в хлів. Тре' щось робити.

«Господи, тож восени сорок вісім літ буде, як розлучилися, — подумала. — Казав, що нападало щось на нього, як серпень настає, коли ми залюбилися. Брехав, мабуть. А коли не?...»

Спробував поцілувати наостанок. Ухилилася. Все ж цмокнув у щоку.

Через сорок вісім літ. Казав, що великим начальником був. У різних областях. До заступника міністра доріс. А щасливим по-справжньому не був.

Соломія враз почула голос голови колгоспу, шостого чи сьомого в Загоренах їхніх:

— Ювілейною медаллю вас нагороджуємо, Соломіє Антонівно. Нарешті можемо.

Авжеж, могли, бо тепер вона була заміжня. Вірка сміялася — аби раніше замуж вийшла, то і в партію б вступила. Тре' буде Вірці розказати про той приїзд. Та знає, що скаже подруга: не будь дурною, то ж панею станеш хоч на старості.

«Та йди вже доїти корову, — подумала Соломія. — Та прожени теї спомини. Тре' було зразу в хату не пустити. А тепер в голові шумить. Ото з тобою сам заступник міністра пив самогонку».

І вже як пройшла до хліва й Чорнушку свою побачила, то аж об поли вдарила: то ж він лишив тую хустку, та хай би вона згоріла, все їдно ж носити не буду. Чого ж не оддала, у руки не

тицьнула? І коняка та з вином разом на столі стоїть. Вилити ци, мо', з Віркою те вино випити? Дві старі баби питимуть...

«Хіба Варку покличемо Васильову...» — подумала.

2

Вірка радила так, як Соломія їй гадала. Не будь дурною. Та я би йому таку пісню заспівала, таки примхи закатала! Обдери як липку, того клятого багача, того комісара. Як ни для себе, то для дітей і внуків. Ич, об'явився!

Соломія не послуhalася.

Вадим приїхав удруге п'ятнадцятого вересня. Сказав, що пам'ятає, який сьогодні день. Дарунком був перстень золотий.

«От і моя обручка весільна», — подумала Соломія.

Друга обручка. Бо перша була позолоченою та вузьенькою. У скрині лежить, давно неї не носить. Скинула, вдові не годилося носити. Чи їй годилось би, як спомин, якби серце було інакшим до Павла.

— Не треба, — сказала вона. — Не тре', Вадиме.

— Що зробити, щоб ти простила? — спитав так тихо і жалісно, що аж саму жаль пройняв.

Тоді не простила. Вірка ще прийшла, Люба, Катерина, як і вона, старі вже. Ну, Вірка під'юджувати взялася, аж Соломія цикнути мусила. І Василь прийшов, а Варка мала геть попухлі ноги, то неї їхній Петрусь, Петрик на машині своїй підвіз.

Після розмови, пісень якомось відтало серце у Соломії. Тихий спершу сидів Вадим, а потім розговорився, все юні літа, проведені колись у Загорянах, згадував. І якомось так, що тоже теплішало на серці. Не ятрилося, а теплішало. Діти прийшли з невеликим запізненням. Гордієві і її діти і внуки.

Потім Вадим приїхав ще раз. Перед Дмитром. Вона сказала — лишайся на празник. Лишився. Разом до церкви пішли, дехто їй пізнав. Вадим розмовляв охоче, цікавився життям, новинами, кількох пригадав, котрі тоді, у п'ятдесятім, ще молодими були. Їх то потішило.

І з родиною з сусіньких сіл за празниковим столом поспілкувався.

Соломія здалася. Сказала, що приїде сама. Про себе вирішила — приїде забирати, то поїде.

Приїхав.

І вона поїхала. У його дорогій машині.

3

Утретє в житті Соломія побачила Київ. Вперше тоді, у п'ятдесят сьомім. У поїзді, що зарубкою на серці, а може, й цілим шрамом зосталася. Вдруге, як до Колі, Колюні, на воєнну присягу їздили. І типерка. Теперішній Київ був зовсім низнайомий, з новими здоровезними будинками, такою кількістю машин, що важко було уявити, як можна не оглухнути од того гуркоту, не отруїтися димом. І людей на вулиці побільшало, раз по разу з темною шкірою стрічалися. І Дніпро побачила Соломія, той Дніпро, в якому колись інший неїн чоловік, інший коханий мив їй ноги.

Але то було потім. А спершу вона побачила Вадимів маєток, так і подумала — маєток, як під'їхали, як відчинилися перед ними ворота. Згодом друге слово прийшло — палац. Але той палац, панський, графський, який був колись у їхнім селі, про який тато розказували й вона ще руїни, стіни, до кінця не розібрані, застала, і в підметки не годився проти Вадимового палацу. Як заїхали, зліва величенький луг зелено зблиснув. Соломія здивувалася — трава типер пізньої осені, після Дмитра, перед Михайлом, була геть і зелена, й свіжа, як літом. За лугом вдалині кружок молоденьких дерев виднівся. То верби й тополі, пояснив господар, довкола ставка посаджені, влітку рибу ловити будемо, а можемо й зараз, або взимку, як ставок замерзне, якщо, звісно, зима справжня приїде.

Маєток-палац мав три поверхи, критого балкона, лоджія, казав Вадим, на третім. У кімнатах можна було заблудитися, аж двадцять шість їх виявилось. «Нащо то?» — щиро дивувалася Соломія. «Щоб у схованки гратися», — сміявся у відповідь

Вадим. А ще ж було дві спальні, дві ванни, їдальня, кухня для приготування їжі, кімната із столом для настільного тенісу, тренажерна зала, кладовки, кілька загадкових порожніх маленьких кімнاتок. Два гаражі внизу. Погріб. Майстерня, де Вадим стругав і пиляв.

А в кожній кімнаті меблі інші, й картини, картини на стінах. Була ще велика кімната-кінозал. Тут вечорами вдвох, а часом в присутності сина (молодший приїжджав частіше) дивилися кіно. Сини обоє були, як батько, статні, солідні, при своїх машинах і галстуках. Правда, часом приїжджали й без галстуків. Але ті приїзди були раз на місяць, а то й на два місяці. Вперше удвох приїхали і зачинилися в одній з кімнат з батьком, і чути було чи то сварку, чи розмову, що явно радісною не була. Соломія зрозуміла — вона тому причина, ни тре' великого розуму, щоб здогадатися. Али з нею були ввічливі, підкреслено ввічливі, чемні, все при нечастім спілкуванні «Соломія Антонівна», раз ці два молодший, Ростик, навіть «пані Соломія» сказав. І все ж відчувала, нутром відчувала Соломія холодок і не те, щоб зверхнє ставлення, а якесь таке, мовби вона тут істота чужорідна. Така, що й прогнати, й нічого зробити не можна, й образити ни образиш, а доторкнутися остерігалися, і в той же час є якась і повага, може, думають, бач, яка спритна баба, зуміла такого заможного чоловіка хоть на старості літ обкрутити. Жінок обох бачила по разу, не, меншого — двічі. Обоє моложаві, вибранчені пані. Вероніка й Ольга. У меншого — друга жінка. Діти обох за границею жили. Ростикова донька раз приїхала на другу зиму, та вона була проста, правда, худюща, як тичка, й диміла, як паровоз. Усі говорили російською, хоч Ростик і знав українську та з нею підкреслено спілкувався.

Мусила визнати Соломія — найбільше їй подобається, коли лишається сама. Раніше в домі була прислуга. Типерка, сказала Соломія, вона й прибиратиме, й готуватиме їсти. А що ще робити, раз городу нима, продукти, бульбу там, помідори, огірки, всіякі овочі-хрукти заморські доставляють або Вадим, або од синів прислуга привозить. Соломія було запропонувала: мо', городу хоч трошки заведемо, оно місця скіко, Вадим тико за-

сміявся, сказав, що колгоспи вже закінчилися, а вдома ліпше квіти вирощувати. Квітів було в маєтку багато. І на клумбах, перед і за будинком росли, і під склом, оранжерея, Вадим пояснив. Квіти Соломія любила, доглядала, поливала, та не з шланга, а з відра, чашкою.

До синів, котрі мали і квартири в Києві, й свої маєтки, Вадим не повіз Соломію жодного разу. Майбуть, не хотіли неї бачити. Часто їздив у місто й до якихось приятелів під Києвом. Казав, у теніс пограти. Ну, ти ж не граєш, казав. І до нього знакомі приїжджали, то або сиділи з вудками коло ставка, або якимись штуркунцями м'ячики маленькі в ямочки на другій половині луку заганели, геньби маленькі діти, або в шахи грали чи в карти різалися, тико ни в «дурня», а якісь гинші чудернацькі ігри, де могли подовгу мовчати. Часом їхав Вадим на три-чотири дні, казав, на рибалку в плавні, правда, рибу справді привіз, та вже почищено. Раз сказав, що на полювання виїде, хоч вік не той, згадає молодість. А вернувся, то за серце вхопився і на ногу став шкутильгати. Правда, за тиднів два пройшло. Був ще в будинку зал, збоку ніби на першій поверсі, де залізяк повно, і їх Вадим пробував піднімати, і сміявся, що «не той тепер Миргород, Хорол-річка не та», і що такий кінь, як він, вже глибокої борозни не виоре. Спали разом, та все більше здавалося Соломії, що то не Вадим поруч, на широчезному ліжкові, а чоловік незнакомий, щораз гинший, мовби хто підкладає тих чоловіків, щоб охороняти неї. Щоби не втекла нікуди. Такі от чудернацькі видіння.

Говорили мало, згадували. Вадим анекдоти розказував. Соломія посміхалася, а раз спіймала себе не думці — то не вона сміється.

З сусідами майже не спілкувалися. Раз тико прийшла жінка, виявилось, служниця з сусінького будинку. Подзвонила у ворота. Соломія відкрила.

— Хазяїн поїхав? — спитала.

— Ага, — сказала Соломія.

— І мій тоже.

Розговорилися, та як довідалася, що Соломія тут хазяйка, не подала виду, що здивувалася, а тико спохмурніла на виду. Певно,

теж подумала — як тобі, сільська бабо, такого пана вдалося обкрутити?

До Києва за півтора року Вадим Соломію три рази возив. Раз по магазинах пройшлися, кохтину й спідницю та ще чобітки вибрали. Раз у парку над Дніпром посиділи, потім перстень їй купили. А раз у цирк ходили. На ведмедів, тигрів і клоунів подивилися. То навесні вже було, після восьмого марта, коли з Вадимом разом вино пили, а перед тим Ростик привіз їй букет троянд.

Ага, ще на Паску разом до сусіднього містечка їздили на всеношну й святити паску. Кілька разів Соломія в село неподалік до церкви сама ходила. Крадькома од Вадима, він ще сердився — міг би й підвезти.

Часом, як Вадима не було, їй здавалося, що навмисне тут, в цім порожнім, великім, безбережнім маєтку неї лишив, що сама довіку тут зостанеться — від того ставало страшно.

Вона чекала. Вона чогось чекала. Од Вадима — й не од Вадима. Мало статися щось особливе, щось повернутися. Наче з того, напівзабутого часу. Що десь там, у височині, плив і не міг спуститися на грішну землю, і хоча б ще згадати про неї, якщо не приголубити.

Раз приїхали Соломія наймолодша з Віталиком. Прийняв Вадим добре, тико, посидівши трохи, вибачився, що в нього ділова зустріч. Вернувся аж вранці, й знову вельми вибачення просив.

До Загорен поїхати не пустив і саму, і вдвох їхати не схотів.

— Боюся, що ти вже сюди не вернешся, — сказав. — А я тебе люблю й не хочу відпускати.

Що передчував? Чого так поводився?

Соломія збагнула — не міг інакше.

А потім настав той літній день. До Вадима приїхав один з його знайомих. На веранді сиділи, розмовляли, вино пили, той гість казав, що вельми смачне, заграничне.

Вона хотіла їм принести млинців з сиром, що якраз приготувала.

І спинилася, бо почула, як той гість спитав:

— Хто ця жінка?

— Та так... З села, де я колись працював. Домогосподарка, можна сказати, служниця...

Соломія стояла і боялася випустити тарілку з млинцями. Та таки заспокоїлася, занесла. Намагалася не дивитися на них, а щось спитали, то відповіла.

Потім Вадим поїхав проводити гостя. Соломія сиділа в кріслі й пригадувала, що її одним Вадим представляв як його дружини, навіть господинею дому, а більшості ніяк не казав, хіба «це моя Соломія».

Сліз не було. Тико душило ніби щось чи хтось за горло. Зрештою Соломія підвелася й почала швидко збиратися. У сумку-пакет поклала тільки деякі речі, привезені колись з собою. Писати щось чи не тре'? Зрештою знайшла ручку, на листку, вирваному з блокнота, вивела рукою, яка трохи дрижала, нерівні букви: «Вибач, у нас різні шляхи». Хотіла щось додати, та не знала що. Зрештою написала внизу: «Соломка». Хотіла виправити — «Соломія», та не стала — хай. Тре' швидше піти. Звідси до залізничної станції кілометрів петь, вона знає. Взяла документи. Хтіла гроші хоча б на дорогу захопити, та згадала, що поїздом, тим, дизельним, пенсіонерам безплатно мона їздити. Ну, добре, візьму пару яблук на дорогу, зо два млинці, сама ж зготовила.

4

Вранці третього дня Соломія була вже в Загорянах. Довелося, правда, на вокзалі у Ковелі передімати, та їй не звикати. Літо до того ж. Раненько звелася, крана найшла, лице сполоснула, попила води, нічо, що в грудях смокче, вдома поснідає. Правда, в Любомлі довелося до родичів зайти, на маршрутку грошей позичити.

Вадим не приїхав, як десь в глибині душі сподівалася Соломія, ні 15 вересня, ні пізніше. Тільки на Новий рік прислав привітання «з Новорічними й Різдвяними святами». Без слів вибачення. Просто друкований, набраний на комп'ютері текст. Від руки одне слово — Вадим.

Соломія весело розказала і Вірці, і Василю, і іншим про своє «панське життя», якого не витримала. Розповідала з гумором та сумними очима. Вночі, щоб не пустити сльози, разів зо два міцно стискала губи і зуби. Потім відболіло. А десь за рік поштарка вручила конверта, в якому був текст. Писав старший син Вадимів. Повідомляв, що батько помер від інфаркту. «Гадаю, що і ви доклали до цього певних зусиль», — було далі. І потім повідомлялося, що батько, Коробченко Вадим Георгійович, лишив заповіт, в якому він відписав їй, громадянці Родюк Соломії Антонівні, будинок з усіма надвірними будівлями і земельною ділянкою. Прийомний син Вадима повідомляв, що в разі пред'явлення нею претензій він подаватиме в суд, оскільки вона, гр. Родюк С. А., не перебувала в шлюбі з батьком, не була навіть прописана в цьому будинку і є свідки, що не вела спільного господарства з покійним, а була лише домробітницею.

І брат, і донька, і всі рідні радили судитися, якщо є заповіт.

Соломія сказала — не. Просила пробачення, що, може, грошей таких позбавляє. Тико вона швидше умре, ніж візьме той дарунок.

— Простіте, — сказала Соломія. — Простіте...

І вмовкла. Вперше за багато літ почула, що не заболіло, а запекло серце. Їй дали води, побігли за валідолом.

Тико Вірка сказала на другий день:

— А знаєш, Соломко, сива моя голубко, я тебе розумію. Я б тоже ни взяла і ни судилася б. Хоч вір, хоч ни вір... Хай вони вигорять з тим своїм багацтвом.

— Я тобі вірю, — сказала Соломія.

Серце у неї вже не боліло, тільки глухо нило десь коло лівого плеча. Мо', і ни серце. Чогось легше стало, як згадала — Маруся в той маєток так і не приїхала.

РОЗДІЛ XV

ПОДАРОВАНА ПІСНЯ

1

Два роки з гаком опісля повернення з маєтку те муляло Со-
ломію. З'явилася думка й не відпускала. Думка про Григорія.
Гришу, Гриця, який мив їй ноги у Дніпрі. Який найліпше з усіх
шести чоловіків, котрих знала за своє життя, умів кохати. Ни-
вже й він такий самий? Чого не приїхав, не написав, ни по-
звонив хотя би.

Різні думки роїлися. Мов бджоли навесні у вулику прокидали-
ся. По-різному гули, навіть кусали.

«Як же так обманювати мона?» — верталася забута думка.

І ще одне з'явилося — нима вже на цим світі тамтого Гриця.
А раз нима — то й питати нима кого, тре' заспокоїтися.

Зрештою таки подзвонила в ту Новоолександрівку. Не знала,
ци є в тім селі колгосп, бо в їхньому вже ни було, всі корівники
й телятники розібрали, то на пошті сільраду попросила замовити.

Зновика почувся — тепер набагато менше ждати довелося —
жіночий голос. На Соломіїне: «Чи у вас живе такий і такий-то?»,
почула, що то бухгалтер сільрадівський говорить, що Григорій
Вікторович живий, на жаль, хворіє. З очима в нього погано, осліп,
глаукома, операція була невдалою, а останній місяць вже й не встає
з постелі, бо погано з ногами.

— А що йому передати? — спитала бухгалтерка. — Ви його
родичка чи знайома?

— Передайте вітання од Соломії, — тільки й сказала Соломія. —
Він знає.

І поклала трубку. Бо запекла вже долоня.

Дівчина на пошті була молодою. Соломія не одразу їй згадала — чия то? Подекувала, спитала, скіло заплатити тре'.

А через місяць Соломія вирушила в дорогу. Скільки не відмовляли, ніц не вийшло. Казала, що хоче тико з'їздити, побачити тамтого чоловіка і все.

— А скіло тобі літ, подруго, помниш? — То Вірка, звісно.

— Сімдесят восьмий, — сказала Соломія. — На ногах тримаюся, і казати щось можу, і памнять, Бог дав, ни одибрало.

Добре, що Соломія-менша тепер в Луцьку жила. Бо хтозна, якби до маминої забаганки поставилася.

У дорогу взяла спечених коржиків, яблук, що з осені zostалися, баночку огірків і баночку сливового варення. Ну, й баночку чорниці з цукром, од очей помагає, мо', хоть якось допоможе. Внук, Ольжин син, який до села заїхав якраз, дав їй маленького телефона, що і в селі вже з'являтися почали.

— То мобільник, бабусю, — сказав і роз'яснив, як користуватися.

Сказав, що собі іншого купить, а номер цей всім родичам повідомить, он і у дядька Василевого сина, Петра, є такий мобільник, і дядька Віталика повідомить, то звонить, як тре', і ми будемо до вас дзвонити. Цілий екзамен устроїв бабусі, халамидник.

Ну, того телефончика Соломія взяла. Раптом і справді згодиться.

Над Загорянами зновика розпростерла крила весна. Розтав сніг, світило сонце. І вже як вийшла на вулицю, раптом у небі крик почула. Почула таки, хоть і стара вже. Звела очі. Зір не той, а таки угледіла цятки. Матінко моя, тож, певно, гуси. Дикі гуси вертаються з вирію. Як тоді, колись. Ой, Господи, якого ж то року?.. У війну було, і вона тогді кинулася гуску рятувати. Гуску, до якої вже біг Петро.

Сльози навернулися на Соломіїні очі. Рясні, як потоки дощу, геть заволокли обрій.

2

Степ Соломія побачила спочатку з вікна автобуса, яким добиралася до Новоолександрівки. Поле, на яким зеленіла озимина, тяг-

лося, здавалося, аж за обрії, там пропадало й обмотувало землю, щоб винирнути з другого боку. Далі пішла рілля, зорана, вочевидь, з осені, далі знову килим, але не озимини, а трави.

«Матінко рідна, тут же ніде сховатися ни од дощу, ни од грому, — подумала Соломія. — Око може втомитися, як у той безмір вдивлятися».

Люди в автобусі говорили по-українськи, тико не так, як у них, домішуючи гинші слова, майбуть, руські. А мова була про те, що і в них — про весну, врожай, буде ци не буде дощ, а жінка якась бідкалася, що цеї неділі знов підсвинка не купила.

Озався той телефончик, якого Соломка в кишеню пальта вклала. Внук питав, де вона?

— Та їду тутечки тим степом, кінця-краю не видно, — сказала Соломія. — Скоро приїду.

У автобусі їхали четверо хлопців, що голосно говорили, гиготіли чес од чесу, а то й іржали, як коні. Реготнув їден з них і тепер:

— Гля, Валерка, крута бабка, з мобілою.

— А на (далі було грубе слово, звичне для Соломії, але ж то молоді) він їй? — другий спитав.

— Точно, в буржуїв надо ізимать современное добро, — реготнув третій.

Соломія мимоволі зіщулилася, їй зробилося страшно, бо зрозуміла — ці реготуни й матюкальники можуть що завгодно зробити, той же телефончик забрати, головне, що внук й дочка будуть хвилюватися, ни знатимуть, що з нею. Мо', попросити, пояснити? Не, таких ничого не допросишся.

Затамувала подих Соломія. На її щастя, автобус спинився і шофер оголосив, що Новоолександрівка, хто там просив сказати? Соломія кинулася до виходу. Котрийсь із хуліганів підставив ногу, ледь не впала. За спиною пролунав знову регіт, слова: «Гля, как удірает бабка» і «Відать, дорогая мобіла». За Соломією виїшла ще жінка, то в неї й спитала, де живе Григорій Вікторович, ланковий колишній.

— Ходімо, покажу, — жінка, літ п'ятдесят з виду, махнула рукою кудись поперед себе.

І вже дорогою заговорила, як то бідує останні роки дід Гриша, а такий же справний був, перший веселун і роботяга на селі. Добре,

що племінниця приходить та ще сусідка, а то якби справлявся без очей та без ніг?

— Без ніг?

— Ну, то я до того, що покрутило ноги, зовсім ослаб. За одною бідою й друга не одстає. А ви йому якась родичка?

— Мона сказати, що й родичка, — одказала Соломія.

На подвір'ї добротного будинку загавкав великий чорний пес, схожий на вівчарку. Соломія спинилася було, та побачила, що псисько прив'язаний, з ланцюгом на дроті бігає, мало до хати не дістає, али пройти мона. Вона й пройшла. У хаті стояв затхлий запах, як то буває, коли довго хтось хворіє. Соломія роззирнулася на гарний сервант, на диван у кутку, стіл.

— Хто то? То ти, Зою? — почувся з другої кімнати слабкий старечий голос. — Чи то Катька?

— То я, — сказала Соломія, заходячи. — Доброго дня, Григорію.

На ліжку лежав під натягнутим під груди одіялом старий, геть висохлий і сивий дідок, в якому годі було впізнати колишнього Григорія, бравого чорноволосого ставного Гриця. Неїного Гриця, хоч і на тиждень всього, а правдивіше, на день чи два. Пальці його, худі, кістки, обтягнуті поморщеною шкірою, перебирали складки на одіялі. Розплющені очі були вкриті якоюсь плівкою, і відразу було помітно, що невидючі.

— Доброго вам дня, — сказав хрипко, з натугою. — Тільки хто то, щось по голосу пізнати не можу.

— То я, Соломія, Соломка, як ти казав — Соля, приїхала от провідати... Больний, сказали...

— Соломія... Яка Соломія? Соля? Ой, Боже ж мій... Бо... же...

Голос його задрижав, затремтів, збився, мовби кудись полетів. Спробував підвести голову, та не зміг. Затремтіли й губи, що силкувалися ще щось сказати.

— Тихо, тихо, ти не рвися так...

Соломія поклала свою руку в його. Він зробив якийсь порух, хотів мовби підняти Соломіїну руку, може, піднести до губ, щоб поцілувати, та не осилив. Соломія злегка стисла його пальці, потім другу руку поклала, ліву, й погладила тильний бік долоні.

— Нащо ж ти приїхала? Прости... Бо ж я... То ти дзвонила, мені переказували?

— Я, — сказала Соломія.

— Ой, прости, прости... Вийшло, як тоді... бачиш, як Бог мене покарав... А я ж у нього колись не вірив. Думав: мій бог — трактор... Ще степові поклонявся...

— Мовчи...

— А тоді...

І він заплакав. Скупно, але гірко. Соломія присіла на стілець. Як стих, то знов проказав:

— Я тоді...

І зновика Соломія сказала:

— Мовчи...

— Добре, — згодився Григорій. — Може, ти їсти з дороги хочеш, то там зготов собі. Зара Зойка має прийти, племяшка, то покаже, де що...

— Я тобі яблук привезла, — сказала Соломія. — І варення, од очей помочного. І коржиків, тико вони зачерствіли за дорогу зувсім.

— Спасібо.

І перегодя трохи:

— Ой, Соломко-Солю... Яка ти тепер?

— Така, як і ти — сива...

— А бач, з такої далечі добралася... А я...

Заворушився, звестися на лікті спробував. Упав на постіль.

— Не ворохобся. Зараз і зготуємо щось.

Тугий клубок сидів у Соломіїних грудях. Ци мовби висів у чорній порожнечі. Не міг зрушити з місця, хіба груди прорвати.

— Якби теперішній розум...

— Типерка — то типерка, — сказала Соломія.

Вона прожила у оселі Григорія неповні два місяці. Так попросив Григорій — залишитися. Позналилися з його родичами і односельчанами. Розпитували про далекий край, звідки приїхала. Дещо й про неї. Що могла — розказувала. Навіть спитали, чи досі у них стріляють. Посміхнулася. Дивні люди. За пару днів гостроноса жвава Зоя сказала:

— Якщо, може, надіється, що дядя Гриша хату вам відпише, то не надійтеся. Не допустимо. У мене оно дочка росте, хата їй дістанеться.

— Бог з тобою, дівонько, — сказала Соломія, без образи якось. — У мене тамечки, у силі моему, хата своя є, там і доживу віку. І рідня там є. А з дедьком твоїм раз колись зналася, то й приїхала. Просить на трохи остатися — то остануся. Підтримати треба — то й поможу. Дивись, і вам полегшає.

Племінниця заспокоїлася. А Соломія, скільки дозволяли сили, і готувала для Гриця каші й супи, бо щось густіше не вельми й міг їсти, і годувала з ложки, а просив — то зводила. Тоді сам ложку якось до рук брав. Дивився жалісливо, хоть і не бачив нічого. І перевертала на бік і на спину, і теї памперси міняла, а потім і підмивати стала та одержу нижню й постіль прати. А що тут стидатися, діло житейське, з усіляким може трапитися, казала собі й Грицевій племінниці.

Десь неїн гнів пропав, а злості давньої й ни було вже. Та й тоді...

Сиділи подовгу й говорили, говорили. І розказав Григорій, чого тоді ни написав, ни позвав. Бо Героя того, соціалістического труда мали дати, а брат, так, Соломко, я тобі тогді не сказав, брат уже партторгом в колхозі був, то порадив.... Сказав — нащо тобі тая западенка, невідомо, що там у неї, родня яка, мо', в бандерах були хто, то, диви, й на тебе тінь упаде, можуть і героя не дати, та вообщє з тими западними ліпше не знатися.

— Ну, я й послухався, — тихо-тихо по паузі сказав Григорій. — Дуже вже героєм хотів стати. Пробач... Злякався, як останній заєць.

— Минуло...

— А героя все рівно не дали, хоч і представляли, — пожалівся якось по-дитячому і носом шморгнув. — Тільки ордена з Леніним...

— Я читала в газеті, — сказала Соломія.

— Думав, орьол я, а виявилось — хіба на якого півня тягну. Ну, а нагороди ще були, оно грамот повна шафа, так хіба підтертися тепер можна, так і то жостко, та й сил нема. Прости...

Виявилось, що він так і не женився вдруге, хотя жінки були... Поки молодий, то й самі, бувало, до хати приходили. Тебе, Солю, чесне, як то кажуть, піонерське, любив. Мучився, поїхати вже

восени, як урожай убрали, хотів, а тут путівку дали за границю, в ту гедееру... щоб вона згоріла...

Потім попросив розказати про себе. Як узнав, що дочка в нього є, аж затрусився, забило всього у судомках, зубами заскреготав. Аж злякалася Соломія. Як трохи утихомирився, мовив ледь чутно:

— Тепер уже не побачу ніколи. Хіба голос почую... Хай би приїхала, і тебе прошу, і неї проситиму... як тре', Зойка за мене пісьмо напише...

— Добре, добре, — заспокоїла Соломія. — Я передам твою просьбу.

— Чого ж ти нічого не написала... Хотя, що я питаю... Ти ж горда була...

— Яка там горда... Просто...

«На героя, бач, і на ту гедееру проміняв», — подумала.

Зітхнула тільки.

— Інженером став? — спитала.

— На півтора року, — відповів і спробував рукою змахнути. — Пойняв — не моє то діло. Назад до трактора попросився. Кажали — хоч інститут закінч... Та щось як обламалося... Після того всього, після того... Степ тільки й рятував...

Він потім попросив про дочку розказати. Соломія розказала — і що донька, Соломія найменша, на нього вельми схожа (застигнав при тім), і що характером бистра. І як з Віталіком з маленства дружила, і як тим грузином захопилася на практиці, і замуж майнула, і як додом з донькою вернулася.

— Зійшлася з тим, Віталіком? — Григорій видихнув. — Простив?

— Простив. Ну, вона, окаянниця, ще й сказала — дорікнеш хоть раз, поїду геть. Ну, та й сварилися, й мирилися, Віталка таки інститут в Луцьку кінчив, вона до нього поїхала. Так і живуть, ще сина мають, у тім, ніверситеті, вчиться. Віталік фірмочку має, дочка наша таки стала кондитером. А Тамарка заміж виїшла, поїхала в Італію, там і виїшла, тико не за італіянца, а за свого, тоже заробітчанина. Двійко правнуків уже маєш.

— Ой, Господи, — тільки й сказав.

Ну, потім, що теж має внуків. Брата в Херсон забрали, великим начальником був. Два роки як помер, ще встиг, поки ходив, на

похороні побувати, хоч майже ніч і не бачив уже. Жінка його, Грицева колишня, і братова, два рази навідалася, як зіг, одставника собі якогось найшла, ну та він не в обиді. То її життя.

Соломія і про Марусю, і про найменшого свого, Олега, розказала. Як то боїться, що він на тому своєму мациклеті може розбитися. І про Гордієвих дітей.

— То ти на четверо чужих дітей пішла?

Григорій закліпав, засовався натужно, ледь-ледь та мовби вивратися кудись хтів. Щось ще хотів сказати й не міг.

— Так і в мене своїх двоє було, — Соломія озвалася, перебила тую журу. — Ну, діти як діти. Йі сварилися, йі мирилися. А ті двоє, бач, і поєдналися.

— А я...

Щоб перебити його журбу, Соломія ще взялася розказувати. Так і до Руфини-Раїси дійшла. З сумним сміхом розказала, як Руфка-Райка Соломіюку маленьку крала, як потім неї судити хтіли, як приїжджав той неїн полковник виручати, а виручивши, повіз у свій Краснодар, так таку дисципліну навів, що стала Райка як шовкова, навіть сама казала зі смішком нібито, як приїжджала, що за провини офіцерським ремнем лупцює та в куток на коліна ставить, як маленьку. Ну тепера, як оддав Богові душу, то ще собі одставника якогось найшла, як і твоя, а перший неїн, тоже Олег, як і мій син, казала Соломія, женився ще раз і троє дітей має, то тоже Райка-Руфина розвідала.

Багато про що говорили, згадували. Зрештою, повідкладавши те повідомлення на день і два, Соломія сказала, що таки їхати мусить. Бо через десять день, тамтої, другої суботи, в онучки, Оленки, Світланиної доньки, котра в Рівному вчиться на інженера, весілле, за однокурсника виходить. Казала, з самого начала учоби полюбилися.

— Добре, — відказав Григорій. — Їдь. Мо', коли ще приїдеш. Хоч навряд.

— Приїду, — пообіцяла Соломія. — Мені та мандрівка, як дівци пацьори, уподобалася.

— Хай мені Соля наша напише, — попросив Григорій, усміхнувся й зітхнув. — Хай навіть полає. Зоя мені прочитає.

— Скажу, щоб написала.

— Хай напише. Хоч пару слів. А потому, може, й на приїзд зговоримося.

— Напише.

Другого дня, як Соломія зібрала свої речі, Григорій сказав, що йому дуже її не вистачатиме. Що той тиждень у Києві та ще цих два місяці були найщасливішими в його житті — це він тепер, тільки тепер зрозумів. Сьогодні, перед її від'їздом. Хоч перед тим тоже думав багато.

Прийшла Зоя. І тоже вперше подякувала Соломії. За те, що приїхала й дядю Гришу доглядала.

— Що ж би тобі подарувати на дорогу? — Григорій говорив слабо, й сумно, й радо водночас.

— Нічого не треба.

— Сушка з яблук зосталася, наші степові особливі яблука, — сказала Зоя. — Зараз я ще щось подивлюся.

Вона метнулася до комори, погребу чи куди там. Соломія підійшла до ліжка.

— Знаєш що, Соломко... Я тобі на прощання пісню подарую, — сказав Григорій. — Я тобі казав, здається, тоді, співати люблю. От свою якусь любиму пісню й подарую. Пісню пам'ятатимеш.

— Даруй.

Він прокашлявся, як міг, і почав співати. Тихо і хрипко, аж шепеляво, та таки співав. Зайшла Зоя з кошиком у руці й собі стала слухати.

Григорій співав:

Ой, чий то кінь стоїть
Та й сива гривонька,
Сподобалась мені,
Сподобалась мені
Тая дівчинонька.
Не так та дівчина,
Як її личенько.
Подай же, дівчино,
Подай же, гарная,
На коня рученьку.

Із кожним реченням і навіть словом голос його слабшав. Соломія простягла, подала свою руку, він узяв, спробував стиснути її, та неслухняні пальці розтислися, рука опустилася донизу. Григорій важко задихав, намагався чи то далі заспівати, чи то вимовити якісь слова, але не зміг. Ще за хвилину він сапнув пару раз, хапнув повітря й перестав дихати.

3

На другий день після похорону Соломія прокинулася за звичкою рано-вранці. Крізь вікно ще тільки просіювався світанок. Автобус мав прийти близько дев'ятої години.

Вона дивилася у вікно, знову сама-самісінька. По дворі ходив пес Чобарс, то, пояснив Григорій, так назвали — Чорний барс, Чобарс — так скорочено. Подружилися за ці два місяці з ним. Тре' буде перед від'їздом нагодувати. І курей та качок, бо кабанчика ці іншу живність Гриць уже не тримав. На могилу тре' навідатися Грицьову.

І тут раптом подумала Соломія, що хочеться їй степ за селом побачити, подивитися на прощання на той степ, який так любив Григорій. Який орав і засівав ціле життя.

Накинула кофтину й вийшла надвір. Чобарс радо закрутив хвостом. Соломія відчепила його, і обоє пішли сільською вулицею. Село ще спало, тільки на якомусь дворі жінка йшла з відром, певне, вже доїти корову.

Коли село закінчилося, Соломія вийшла в поле. Дибцяла дорогою поміж двох килимів: зеленого, з підрослої озимини, і з квітів по другий бік дороги — там переважали маки.

«От я й побачила степ, — подумала Соломія. — Могла б тут жити, якби... Тільки ци могла б... Нащо я теперка приїхала? Щоб похоронити Гриця? А нащо я жила, Боже? Ци так я прожила, ци так любила, отче... отче...»

Згадала — Андроній, отець Андроній...

А довкола неї усе більше світліло. Щось змінилося. Соломія це відчула й спинилася. Зі сходу з'явилися спочатку перші неспівимі промені, а потім почало викочуватися велике жовтогаряче сонце, освітлюючи худорляву та ще по-своєму вродливу, схожу на птаху

серед степу сиву жінку. Сонце ще не було палючим, тому могло пригорнути її до себе.

...Вже коли Соломія верталася у село, озвалася мобілка в кишені кофтини.

— Галло, — сказала Соломія.

— Бабуню, ти не спиш? — почула вона голос і впізнала — Оленка Світланина, внучка з Рівного, без п'яти хвилин заміжня жінка.

— Не сплю, — сказала Соломія. — Щось сталося?

— Нічого не сталося, бабусю. Мені теж не спиться. Захотілося з кимось поговорити. Ну, я згадала, що ти рано встаєш, то й вирішила тобі подзвонити. Ти не сердишся? Правда, не гніваєшся?

— Чом би я мала гніватися?

— Ти не забула, бабусю, що в суботу в мене весілля?

— Як же я могла забути? — Соломія посміхнулася, і ранок раптом став ще теплішим, як був.

— Приїдеш? Ти де?

— Тутечки, на Херсонщині. Обов'язково приїду.

— Дивися, я чекаю, — сказала Оленка. — Без тебе весілля не буде. Ти ж моя улюблена бабуня. А якби ти побачила, яку мені весільну сукню пошили. Клас. Назар каже, що я геть уся просвічуюся.

— Назар — то твій хлопець?

— Ага. Ой, бабусю, якби ти знала, яка я щаслива. Тільки трохи тривожно. Гостей дуже багато. І я просвічуватимусь...

— Ну, чого тривожитися, — сказала Соломія. — Всі дівчата мусять вийти заміж. А ти ж у нас, як тая королева.

— Справді? — Оленка дрібно засміялася. — Ой, бабуню, мало не забула, увечері вчора до мене дядько Василь дзвонив, то каже, що приїхала Соломія, не тітка Соломія, а Соломія з Канади, внучка дядька Тараса, дядько Василь каже, що по-англійськи говорить, але хоче в Києві українську мову вивчати, і тебе хоче побачити, бо щось там таке дядько Тарас про тебе їй розказав... А ще дуже хоче, каже, на українському весіллі побувати, то вони разом приїдуть. А ти їдь прямо до Рівного. Чого ти мовчиш? Ти чуєш мене, бабуню? Чого ти мовчиш, де ти пропала? Ти мене чуєш?

— Я чую, чую, — сказала Соломія.

ЗМІСТ

Кант для Соломії. <i>Тарас Прохасько</i>	5
<i>Частина перша</i>	
Заспів	9
<i>Частина друга</i>	
Приспів	171
<i>Частина третя</i>	
Finale	321

Літературно-художнє видання

ЛИС Володимир
Соло для Соломії

Роман

Керівник проекту *В. А. Тютюнник*
Відповідальний за випуск *О. В. Приходченко*
Редактор *О. О. Коцарев*
Художній редактор *А. О. Попова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *І. М. Хиженяк, Є. О. Демченко*

Підписано до друку 19.11.2018. Формат 84х108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Vazhanov». Ум. друк. арк. 19,32.
Наклад 6000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61052, м. Харків, вул. Різвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

- за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093)170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

- на сайті Клубу: www.bookclub.ua
- у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

Запрошуємо до співпраці авторів

e-mail: publish@ksd.ua

**Запрошуємо до співпраці художників,
перекладачів, редакторів**

e-mail: editor@ksd.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57

e-mail: trade@ksd.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55

e-mail: kyiv@ksd.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28

e-mail: odessa@ksd.ua

Лис В. С.

Л63 Соло для Соломії : роман / Володимир Лис ; передм. Т. Прохаська. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. — 368 с.

ISBN 978-617-12-6220-1 (PDF)

Вона йде за покликом серця, помиляється сама й легко пробачає помилки іншим, сходить на самий верх величі людського духу та падає у безодню засудження оточуючих... Карколомні події ХХ століття — війна, примусова колективізація — події, що назавжди змінили не тільки людей, а й Україну. Та у межах історії країни це лише пункт статистичних даних, за яким немає нічого, окрім чисел. А як щодо історії однієї людини, жінки, котра прагла звичайного земного щастя?

УДК 821.161.2

Найкращий роман десятиріччя за версією «Гранд-Коронації слова»

У житті старого Якова Меха на короткий час, мов той метелик, з'являється дівча-приблуда. Вона питає, чи любив він колись, — і виринає десь із глибини пам'яті його кохання, і біль втрати, і круговерть війн та режимів, і радощі та горе в родині, і гріхи й каяття...

Лис написав дуже гарну книжку, і я її охоче всім рекомендую. Його роман — оригінальний, і це виявляється в тексті. Не хочу сказати, що його негайно треба номінувати на Нобелівську премію, але читати цю книжку дуже приємно.

Оксана Забужко

Єва була найвродливішою дівчиною в селі, але чоловік, якого вона покохала на все життя, одружився з її сестрою Павлиною. Єва поламала їхній щасливий шлюб... А на старість лишилася самотньою. Як і Адам, що все життя до нестями любив чужу дружину. Друзі Адама, колишні хулігани та відчайдухи, «дідусі-розбійники», вирішують одружити цих двох. Та як звести упертих самотників? Тим часом у великому місті Ліза, онука Павлини, будує своє життя разом із коханим Степаном. Однак, здається, вона

втрапила у велику халепу... І тепер спалахне боротьба двох молодих за своє щастя, і несподівано в цю боротьбу втрутяться не такі вже й прості діди з поліського села...

Знайомство з містечком Стара Вишня для молодого випускника юрфаку Георгія виявилось моторошним. На його руках померла провідниця потяга Людмила. Незабаром знаходять задушеною дівчину Нілу. Георгій відчуває: в Старій Вишні коїться щось дивне й жахливе. Останньою краплиною стає раптове самогубство судді, після чого містечко поринає в темну круговерть... Але виявляється, що саме Георгій має стати наступником загиблого. Він одержимий жагою справедливості, бажанням нещадно карати винних та нарешті розплутати всі темні історії.

